

Никола Банашевић

**Летопис
попа Дукљанина
И
народна предања**

Српска књижевна задруга
основана 1892. године

Београд
1971

САДРЖАЈ

УВОД

Прва издања Летописа Попа Дукљанина, латински названог *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*. — Народне песме — главни извор Летописа? — Важност подробног и критичког претресања тога проблема.

О УВОДНИМ РЕЧИМА ЛЕТОПИСА

Доцније издавање и превођење Летописа. — Уводне реченице латинског текста и њихова тумачења. — Најранија (Туберонова и Луцијева) идентификовања писца с давањем наслова његовом спису. — О речима *seniores* и *patres, legi* и *audivi* у формулама средњовековне латинске историографије. — Речи *traditio* и *narratio* и њихово значење у тим формулама. — Ко су *antiqui seniores*? — О позивању у латинским хроникама на писане изворе и на усмену традицију, — Летопис, дело српског писца? — Јединствено дело или компилација? — Оригинал на латинском или на словенском? — Разлике између српских родослова и Дукљанинова Летописа. — Западна оријентација аутора Летописа и његово ослањање на латинску историографију средњег века. — Фикција о преводу са словенског на латински ради веродостојности причања. — Шта се може закључити из Увода Летописа?

О ГЛАВАМА I—VII ЛЕТОПИСА

„Народне песме и бајке о народној прошлости“ препричане у почетним главама Летописа? — Разликовати усмену, народну, традицију од позајмица из писаних дела легендарног карактера. — Разноврсност усмене традиције. — Библијско порекло приче о пореклу народа од три брата. — Остроилова погибија, Сенуладова освета и Ратомирово гоњење хришћана. — Трагови учења цркве у овим причањима.

О ГЛАВАМА VIII и IX ЛЕТОПИСА

Историчари о тзв. Дувањском сабору. — Народна сећања на такве догађаје. — Далма, место одржавања сабора. — Тенденција приче о сабору у Далми. — Црвена и Бела Хрватска. — Клерикално измишљање сабора. — Црква Св. Марије у Дукљи.

О ГЛАВАМА X—XXIII ЛЕТОПИСА

Смењивање добрих и рђавих краљева. — Кажњавање грешних владара у старој српској књижевности и у Летопису. — Скромно порекло оснивача рашке династије. — Песме или приче по Библији о Тихомилу? — Освета над Чаславом у неколиким варијантама Летописа. — Трагови у овом причању из списа о Угрима и Хунима.

О ГЛАВАМА XXIV—XXXV ЛЕТОПИСА

Бекство краља Радослава у Рим и повратак његовог потомка у земљу својих отаца. — Разна предања о оснивању Дубровника (византијско, дукљанско, сплитско и дубровачко) и њихове тенденције. — Краљ Павлимир-Бело, две или једна личност? — О топографским и етнолошким предањима везаним за то име. — Да ли је постојао краљ Љутомир? — О краљевима Болеславу и Силвестру у вези са Дубравком Чешке и Пољске хронике и причама о Дубровнику. — Бракови краља Прелимира, Крепимирова сина Светозара и хромог Легета. — Легет и његови синови против Прелимирових синова. — Учешће народа у династичким борбама и постављању краљева. — Речи *populus, populus terrae, populi, constituerunt*

regem и сл. у Летопису и Библији. — О бројевима 4 и 7 у Летопису и Библији. — О речи tetrarchia и њеним значењима.

ГЛАВА XXXVI ЛЕТОПИСА

Особеност ове главе. — Мишљења о посебном Житију св. Владимира. — Анализа текста ове главе с истицањем хагиографских елемената које садржи. — Празнине у латинском тексту и разлике између њега и Орбинијева превода. — Да ли је постојао ранији, потпунији, Живот св. Владимира, односно Vita Sancti Vladimiri? — Историјска сведочанства о Владимиру. — Помени српског кнеза у византијској хроници Јована Скилице. — О једној тези да Владимир није био Самуилов зет. — Име Владимирове жене. — Љубавни роман друге Самуилове кћери, Мирославе, и византијског војсковође Ашота. — Веза Владимира и Косаре фалсификат Ашотове и Мирославине авантуре? — Зашто Скилица не говори о рату цара Самуила против кнеза Владимира? — Датум Самуилова проглашења за цара и његова похода против Драча и Дукље. — Владимир постао Самуилов зет много пре Ашота. — Чудна женидба Самуилова сина Радомира са Ирином, грчком заробљеницом из Ларисе. — Хронологија брачних веза Самуилова сина и двеју кћери. — Сличности тих веза. — Радомирова женидба са Ирином и њен одражај у предањима о браковима његових сестара. — О завршној реченици Владимировог живота у Летопису и његовим интерпретацијама. — Погрешно тумачење израза Liber gestorum eius. — Изрази који упућују на латински оригинал Владимировог живота. — О односу српске средњовековне историографије и Летописа Попа Дукљанина. — Да ли је живот Владимиров династички спис? — Ликови Немање и Владимира. — Владимир светац и чудотворац. — Хагиографски карактер приказа његове женидбе и мученичке смрти. — Да ли су епске песме извор романа о Владимиру и Косари? — Сусрет дукљанског кнеза и царева кћери у светлу цистерцитске моралне доктрине. — Година Владимирове мученичке смрти. — Убиство цара Гаврила Радомира. — Мотив убиства у лову. — Убиство цара Јована Владислава пред Драчем. — Настанак легенде о том догађају. — Крајина, место и жупа у Дукљи. — Пренос Владимирових моштију из Крајине у манастир Шин-Ћон близу Елбасана. — Симбиоза легенде о св. Владимиру и легенде о св. Јовану Крститељу. — Извори службе и житија св. Јована Владимира. — Св. Јован Владимир уврштен у Србљак.

ГЛАВА XXXVII—XLVII ЛЕТОПИСА

Убиство краља Драгимира у цркви Св. Гаврила. — Светиња као уточиште. — Вероломство Которана. — Легенда о тровању калуђера у манастиру Св. Михаила на Превлаци. — Смрт од куге Легета и његових синова на Превлаци. — Судбина цркве Св. Михаила на Превлаци. — Устанак краља Доброслава (односно, Стефана Војислава) у Зети. — Приказ прве његове победе. — Епизоде друге фазе рата. — Историјска сведочанства о тим биткама. — Ратне вештине летописаца (Козме и Дукљанина) — позајмице из Старог завета. — Епски мотив сукоба оца и сина код нас и на страни. — Карактер приче о сукобу Доброслава и Гојислава. — Како настају слична предања? — О борбама појединаца које одлучују о исходу рата у разних народа. — Карактер приче о борби Гојислава против Људовита. — Краљ Михаља (Михаило) и његови синови. — Збрка са два Бодина, њене исправке и упадање Орбинија у нове грешке. — Гажење заклетве краља Михаила. — Незахвалност краља Бодина. — Дукљанинове симпатије на страни краља Радослава и његова потомства. — Песме о династичким борбама у Зети? — Краљица Јаквинта, омражена личност, и њене везе са Котором и Баријем. — Књишка обрада њених злочина. — Краљ Ђорђе, Јаквинтин син, противник Византије. — Бесомучне династичке борбе и њихово књижевно обликовање. — Градихна, идеални хришћански владар. — Повезаност барске бискупије са једном граном дукљанске династије. — Поп Дукљанин веран латинској цркви и пријатељ византијске политике. — Последњи дукљански владар Михаило и приближније датирање Летописа Попа Дукљанина.

УВОД

Прва издања Летописа Попа Дукљанина, латински названог *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*. — Народне песме — главни извор Летописа? — Важност подробног и критичког претресања тога проблема.

Латински средњовековни спис познат данас под именом Летопис Попа Дукљанина објављен је први пут, уз неколико уводних речи, у талијанском преводу Мавра Орбинија, као саставни део његове књиге *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*.¹ Иван Луције (*Joannes Lucius*), Трогиранин, издао је његов оригинални, латински, текст у свом делу *De regno Dalmatiae et Croatiae* и дао му наслов *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*.² Луције је дао и кратку оцену овога списка рекавши да он представља више приче него праву историју („*potius fabulas, quam historiam*”).³ Две стотине година после Луција, у доба позног романтизма и култа наше народне поезије, В. Јагић се у оцени Летописа Попа Дукљанина нашао на страни ученог Трогиранина, али је дао одређенији садржај изразу *fabulas* кад је написао да „последњи извор те компилације бијаху без сумње већим дијелом народне пјесме и народне приповиједке”. Он је чак осетио, преко „сухопарног” текста који нам је оставио „онај озбиљни монах или презбитер”, „красоте” тих песама и приповедака.⁴ Девет година доцније, у једном свом познатом раду, Јагић ће потврдити ово своје мишљење и одушевљење из млађих дана овим речима: „У опће цијели „*libellus Gothorum*” садржи толико поетских ствари, да би се лако дало вјеровати, да је непознати компилатор црпао грађу, барем дјелимице из народних пјесама.”⁹ У Јагићевом раду није указано ни на једну од „толико поетских ствари” које садржи *libellus Gothorum*, како се обично назива неколико почетних и најсухопарнијих глава Летописа Попа Дукљанина.

Додајмо да је и за најдоследнијег поборника „готске теорије” у југословенској историографији, Ј. Пуса, Дукљанинов спис „*najlepši cvet naše narodne tradicije*”, а уз то и „*najdragocenejši zgodovinski spomenik, ker v njem imamo skrit najstarejši, temeljni vir politične zgodovine Hrvatov, Srbov in Slovencev*”.⁶

Карактеристично је да су доцнији историчари наше на-родне књижевности, с изузетком М. Мурка који је прихватио наведено Јагићево мишљење,⁷ били много критичнији према траговима народне поезије у Дукљаниновом спису.

У одељцима о Народној књижевности свога Прегледа српске књижевности Павле Поповић не помиње уопште Дукљанина; у Старој књижевности он говори о Животу св. Јована Владимира као посебном српском хагиографском спису, а у Средњој (дубровачкој) књижевности кратко се задржава на XXVI глави Летописа поводом Палмотићеве драме Павлимир.⁸ Познато је опет колико је Томо Маретић био скептичан према сведочанствима о старини српскохрватске јуначке поезије и колико је био опрезан формулишући у неколико махова своје мишљење о том питању.⁹ Без потребе набрајања свих осврта на трагове усмене традиције у Дукљаниновом спису, довољно је навести једну реченицу која углавном резимира мишљење новијих историчара наше народне књижевности: „Кроника попа Дукљанина писана је очигледно и на основу усменог историјског предања; по неким претпоставкама чак и на основу песама историјске садржине.”¹⁰

Летописом Попа Дукљанина бавили су се више историчари средњег века него историчари књижевности, а нису га занемаривали ни филолози, социолози и правни историчари. То је разумљиво када се зна да је његов оригинални текст стар, али да није сачуван, да је у току времена он морао бити преправљан и преписивањем кварен, а да је њиме обухваћена историја једног дела балканских Словена од њихова досељења у садашње земље до средине XII века — управо до времена када је, по закључцима наших и страних најозбиљнијих медиевиста, живео његов непознати аутор. Прилазећи овом најстаријем и, несумњиво, најзагонетнијем споменику наше историографије разним методама, спремом и способностима, различитим расположењима, па и политичким предубеђењима, историчари, помогнути најпре филолозима, довијали су се да њиме, с муком, расветле неко ситније или крупније питање народне прошлости, да идентификују коју историјску личност или локалитет, да разјасне односе између појединих јужнословенских земаља и њихових династија, или чак да, на основу

његових казивања, дођу до решења тешких историјских и социолошких проблема стварања првих слрвенских држава на Балкану.

Када се узме у обзир колико је аутор Летописа разноликим легендама и измишљеним генеалогијама владара замрсио најстарију историју наших народа, не треба се много чудити што су историчари наглашавали велик удео усмене, народне, традиције у Дукљаниновим причањима. На то су их, треба додати, навеле и неке изјаве самог летописца, о којима ће бити речи кад на то дође ред. Засада, да покажемо неколиким примерима са колико су се лакоће, још је рано рећи необазривости, изјашњавали веома истакнути историчари средњег века о разгранатости народне епике у оно најстарије, преднемањићко доба наше прошлости. К. Јиречек је, на пример, написао једном приликом да је велик део Летописа, ни мање ни више, састављен из епских народних песама: „Es unterliegt wohl keinem Zweifel, dass ein grosser Teil der Geschichte des Presbyters Diokleas aus epischen Volksliedern zusammengestellt ist.“¹¹ Наводећи ово мишљење, Ф. Шишић додаје да је Јиречек овде „ишао мало предалеко“, али и сам сматра да се „Поп Дукљанин гдегде, али не у већини случајева, користио таким песмама као одјеком традиције“.¹² Без рашчлањавања разних термина које је употребио, може се додати да је и на више других места својих коментара говорио о одјецима и многим траговима „народнога причања и памћења“, „народне песме“, „праве народне традиције“, и сл., у Летопису.¹³

Позивајући се такође на Јиречеково мишљење, Н. Радојчић наводи низ места из Летописа (односно Барског родослова, како он — без потребе, видећемо — прекрштава Дукљанинов спис) „која много опомињу на народне песме“.¹⁴ У закључку једног другог свог рада, Радојчић разложно препоручује даља испитивања у овом правцу, али се не устручава да већ дође до овог закључка: „Међу постигнутим резултатима испитивања Барског родослова један је од најпризнатијих, да су у њему забележене давнашње традиције или, ако се тако хоће, да су у њему препричане песме и бајке о народној прошлости“¹⁵. Извесну нејасност у овај закључак уноси поменута реченица « ако се тако хоће » (јер ко то не би хтео, ако је баш тако?), а нису много одређене ни две мале реченице које долазе одмах иза горњег навода и гласе: „Чије? Да ли само наше?“ Подстакнут вероватно Радојчићевим студијама, од кога прима и наслов Дукљанинова списа, одговор на ова питања дао је донекле Ј. Ковачевић. За једну главу Летописа он каже да „јачко подсећа на садржај неког француског народног епа (chanson de geste), било да је само пјеван или написан“. Не водећи рачуна о томе да народни еп није „написан“, Ковачевић више нагиње усменом преношењу јер у наставку додаје: „Додир са пјевачима chanson de geste могао се одиграти за владе краља Бодина при пролазу крсташа из јужне Француске на челу са Рајмундом од Тулузе у зиму 1096—1097. године.“¹⁸ Оваквих и сличних мишљења могли бисмо нанизати још доста, али то би непотребно продужило излагање ове уводне главе.

Свакоме ко је упућен у проблеме порекла, старине и развоја јуначке епике код нас и у неких других народа није тешко схватити од колике би важности било за нашу књижевну историју ако би се, критичким и подробним испитивањем Летописа Попа Дукљанина, могла наћи потврда ових тврђења. Доиста, када би се прихватила горња мишљења, могли бисмо са сигурношћу тврдити да је, још од самих почетака историје наших народа на овом тлу, било у нас не само богате усмене традиције у облику разних предања и историјских прича него да смо имали и веома разгранату јуначку епику, с којом се по сложености предмета не би могле мерити ни доцније наше песме. Вреди зато подробно и критички испитати сва она места Летописа у којима су пронађени или би могли бити тражени трагови неких усмених предања, прича или песама. Када се и ако се пронађу такви трагови, требало би на основу њих одређивати карактер предања, прича и песама о којима они сведоче или их, мање-више, верно преносе. Тешкоће тога задатка су велике јер је реч о веома сложеним проблемима, који у први мах, нарочито кад се пође од априорних поставки, изгледају доста једноставни. Невоља је и у томе што нису рашчишћена нека основна питања Летописа Попа Дукљанина.

Ако је утврђено, с доста вероватноће, време и крај у коме је тај спис настао, још увек се неодлучно, понекад и контрадикторно у радовима истог писца, одговара на нека битна питања везана са њим. Два од њих су нарочито важна: на коме је језику био првобитно написан Летопис и које је народне припадности његов аутор? За проблеме који су горе истакнути одређен одговор на ова питања био би од највеће важности. Не треба, мислим, доказивати да су усмена и писана књижевност и односи

између усмене и писане традиције код Срба у Дукљи морали бити свакако друкчији него код Романа који су уз њих, претежно у градовима, живели, а да с друге стране народна припадност и језик аутора помажу да се његов спис постави у одређенији и логичнији историјско-културни контекст. Зато би требало, пре него се приђе испитивању усмене традиције у Летопису Попа Дукљанина, размотрити како су постављана питања постанка овог дела, језика његовог првобитног текста и народне припадности аутора, и видети да ли се њиховим досадашњим решавањима може штогод приговорити или додати.

¹ Pesaro, 1601, стр. 205—239.

² Ioannis Lucii Dalmatini, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelaedami, apud Ioannem Blaev, 1666. Дукљанинов текст је на стр. 287—302. У штампаном каталогу Националне библиотеке у Паризу, после овог издања, забележена су под истим насловом још два: франкфуртско (Francofurti; исти амстердамски издавач и иста 1666. г.) и, поново, амстердамско, с другом ортографијом места (Amstelodami, 1668). Прегледањем сам се уверио да су текст и слог у сва три издања истоветни и да запремају 474 пагиниране странице. Постоје извесне разлике на непагинираним страницама, испред и иза текста самога дела. Тако, у франкфуртском издању после насловног листа нема уводног писма издавача Joannes Blaev-а писцу и пријатељу Ioannes Lucius-у, а оно се налази у оба амстердамска издања. У амстердамском издању од 1668. опширнији је Index (9 страна) од садржаја (Argumenta rerum, quae hoc Opere continentur) франкфуртског издања (2 стране). Није исти број приложених карата у свим издањима. Најзад, амстердамско издање од 1668. има на крају, на две стране, Errata sic corrigenda. Ови кратки подаци (а опширније би могао донети неки стручни часопис за (библиотекарство) дати су да би се разбила изражена сумња у постојање неких од ова три издања.

³ Ibid, стр. 93.

⁴ Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, I, Zagreb, 1867, стр. 113.

⁵ Građa za slovinsku narodnu poeziju, Rad JA, XXXVII (1876), стр. 112—113.

⁶ Jože Rus, Kralji dinastije Sveladićev, najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov, 454—614, Ljublj, 1931, стр. 25.

⁷ M. Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, Zagreb, 1951, стр. 45.

⁸ Павле Поповић. Преглед српске књижевности, Београд, 1927, стр. 25, 197.

⁹ Tomo Maretić, Naša narodna epika, Nolit, Beograd, 1966, стр. 26. и даље.

¹⁰ В. Латковић у Enciklopedija Jugoslavije, VI (1965), стр. 205.

¹¹ К. Јиреček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Wien, 1914, t. III, стр. 60.

¹² Фердо Шишић, Летопис Попа Дукљанина, Београд, 1928, стр. 183.

¹³ Ibid., стр. 436, 440, 441, 447, итд.

¹⁴ Никола Радојчић, Друштвено и државно уређење код Срба у раном Средњем веку — према Барском родослову, Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 25.

¹⁵ Н. Радојчић, О најтамнијем одељку Барског родослова, Цетиње, 1951, стр. 71.

¹⁶ Историја Црне Горе, I, Титоград, 1967, стр. 427.

II

О УВОДНИМ РЕЧИМА ЛЕТОПИСА

Доцније издавање и превођење Летописа. — Уводне реченице латинског текста и њихова тумачења. — Најранија (Туберонова и Луцијева) идентификовања писца с давањем наслова његовом спису. — О речима *seniores* и *patres, legi* и *audivi* у формулама средњовековне латинске историографије. — Речи *traditio* и *narratio* и њихово значење у тим формулама. — Ко су *antiqui seniores*? — О позивању у латинским хроникама на писане изворе и на усмену традицију, — Летопис, дело српског писца? — Јединствено дело или компилација? — Оригинал на латинском или на словенском? — Разлике између српских родослова и Дукљанинова Летописа. — Западна оријентација аутора Летописа и његово ослањање на латинску историографију средњег века. — Фикција о преводу са словенског на латински ради веродостојности причања. — Шта се може закључити из Увода Летописа?

Од првих, мало пре поменутих Луцијевих издања Летописа Попа Дукљанина прошло је нешто више од три стотине година. Не рачунајући хрватске, талијанске, руски и српске преводе, његов најстарији, латински, текст издаван је отада још четири пута, од чега два пута за последњих педесет година.¹ Ту не убрајам последње, фототипско, издање јединог сачуваног латинског рукописа, који се налази у Ватиканској библиотеци, јер оно не садржи транскрипцију текста, Већ само његов српски превод.² Његов приређивач указао је у својим белешкама на низ грешака у свим ранијим издањима, али би добро било да је он додао и латински текст онако како га је он прочитао. Непријатно делује тон његових критика Ф. Шишића, толико заслужног, својим издањем са опширним и ученим уводом и коментарима, за обнову дукљанских студија, кога он оптужује да је намерно исправљао текст за потребе својих теза.³ У недостатку једног бољег издања, у нашем раду биће навођен Шишићев текст, али ће се водити рачуна и о фототипском издању и примедбама његова приређивача, С. Мијушковића, када и оне не садрже очигледне грешке или нетачна тумачења.⁴ Мада за ову прилику то нема неке велике важности, треба знати да ни фототипско издање не може увек заменити оригинални рукопис, нарочито кад му је формат смањиван микрофилмовањем. Такав је случај с Летописом што га је издао С. Мијушковић.⁵

У латинском рукопису и првом, Луцијеврм, издању од 1666, Летопис Попа Дукљанина није „подељен у главе, већ је читав текст једна непрекинута целина“. Констатујући ово, Шишић је „придржао Чрнчићеву поделу не само због лакше употребе, него и зато, што је ово последњих педесетак година сва наша (па и страна) историографија радила према његовој подели“. „Ова подела на главе, уобичајена и у страним строго критичким издањима историографских списа средњег века (видети серију *Scriptores* у *Monumenta Germaniae historica*), не може ни у ком случају прејудиирати питање карактера и композиције дела, и зато није оправдано рећи да је она извршена „сасвим самовољно“.⁷ Из сличних разлога треба задржати овоме спису и наслов Летопис Попа Дукљанина, јер је ушао у широку употребу. О томе ће још бити речи.

Слично многим латинским историографским списима средњег века, Летопис Попа Дукљанина (ради краткоће, убудуће често ће се рећи само Летопис) има кратак увод, са нешто података о самом аутору и његовом делу. У рукопису ни он није нарочито одвојен, а Луције му је дао наслов *Auctor ad lectorem* док код Орбинија стоји *Prefatione dell' autore*. Две реченице овог увода, једна дужа и једна краћа, једини су извор на основу кога су доношени веома разнолики закључци о завичајности писца, његовом друштвеном положају, његовој народној припадности, а донекле и о природи самога дела. Пошто ће овде бити изнесена нека схватања тога текста друкчија од досадашњих, потребно је да га најпре пренесемо у целини.

„Rogatus a vobis dilectis in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus sanctae sedis archiepiscopatus Dioclitanae ecclesiae, necnon et a pluribus senioribus, maxime a iuvenibus nostrae civitatis, qui non solum in audiendo seu legendo, sed [etiam] in exercendo bella — ut iuvenum moris est — delectantur, ut „Libellum Gothorum“, quod latine „Sclavorum“ dicitur „regnum“, quo omnia gesta ac bella eorum scripta sunt, ex sclavonica littera verterem in latinam, vim inferens meae ipsae senectuti, vestrae postulationi, fraterna coactus charitate, parere studii. Verum tamen nullus legentium credat, alia me scripsisse praeter ea, quae [legi et] a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre vidi.“⁸

Најновији превод овог увода, који је дао С. Мијушковић, одступа донекле од ранијих превода и гласи овако:

„Пошто сам замољен од вас, љубљене браће у Христу и часних свештеника светог метрополиског сједишта дукљанске цркве, као и од многих патриција, а нарочито од младића града Бара, који се забављају не само слушањем или читањем о ратовима већ и учествовањем у њима — као што је то обичај код младих људи — да „Спис о Готима“, који се латински назива „Regnum Sclavorum“, у коме су забиљежена сва њихова дјела и

њихови ратови, преведем са словенског на латински језик, а пошто се осјећам обавезним према вашем братском добротинству, присилио сам своју старост и настојао да удовољим вашој молби. Али ипак нека нико од читалаца не мисли да сам ишта друго написао сем казивања наших (црквених) предшасника и давнашњих патриција, која казивања су истинитим приповједањем допрла до мене."⁹

Са овим текстом пред собом, да видимо како је он схватан, шта се из њега закључивало и да ли се могу дати друкчија тумачења неких његових формула. На основу њега, наслов спису први је одредио, почетком XVI века, Дубровчанин Лудовик Цријевић (Cerva), звани Туберо (1459—1527): он се позива у свом излагању о постанку Дубровника на *Diocleatem auctorem* и, другом приликом опет, на *Diacleatis auctoris annales*.¹⁰ Не знам зашто Шишић сматра да је Туберо Дукљанинов спис схватио као „литерарно дело (*Annales*)", " кад се ова латинска реч тачно преводи нашим изразом летопис; то је врста историографије а не књижевности. На истом пак месту, с пуним разлогрм, он истиче једну другу реченицу Туберонову о веома старом изгледу рукописа којим се служио: „*Quae quidem scripta, licet essent vetustissima specie, cum ad manus meas pervenirent; non tamen adeo multorum annorum tunc corrupta erant, ut legi non possent.*"¹² Поменимо узгред да је С. Мијушковић погрешно разумео овај текст, а њиме је оперисао у свом настојању да подмлади Летопис и да га помери у XV век.

Туберо јасно каже да је рукопис којим се служио био врло стара изгледа (*vetustissima specie*), али да он ипак многим годинама кварења није био толико оштећен да се није могао читати. Наводећи горњу реченицу, С. Мијушковић каже „да је Туберо само претпоставио да би Дукљанинов спис, односно рукопис који је имао у рукама, могао по свом изгледу бити верма стар, али ову претпоставку он заснива само на чињеници што је, кад је до њега допро, тај спис био толико иструнуо да се није могао читати".¹³ Пошто је тако погрешно схватио Туберона, који баш наглашава да се спис могао прочитати, он затим објашњава да и скорашњи рукописи могу бити „влажом и штетним елементима тако упропашћени", а затим, доста неочекивано додаје: „С обзиром на физичка својства љетописа који Туберо помиње 1603. године ми не можемо помјерити знатно уназад временску границу постанка Љетописа, коју смо одредили на основу Хрватске кронике, која се, иако је настала после Љетописа, није морала много касније од њега појавити."¹⁴ Да се не задржавамо на последњем делу ове реченице, који није ничим поткрепљен и потпуно је произвољан, треба приметити необичност формуле да „Туберо помиње 1603. године" рукопис Летописа (године када је штампана његова књига), кад се зна да је он умро 1527!¹⁵ Учени дубровачки бенедиктинац, који је имао посла с многим рукописима, није тек тако, почетком XVI века, написао речи „*vetustissima specie*".

После Туберона, податке из Увода први је интерпретирао Иван Луције давши самом спису наслов *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum*, што би у преводу гласило Краљевство Словена Попа Дукљанина.¹⁶ Мада није извесно да је писац био баш поп, овај наслов најбоље одговара подацима из Увода, а и садржају самог дела, бар по пишевој замисли. Није, колико знам, примећивано да је и Орбини тако схватио садржај Дукљанинове историје, кад ју је превео, и да је под њеним утицајем дао своје делу исти наслов *Il regno degli Slavi*.¹⁷ Данашње име Летопис Попа Дукљанина створено је комбиновањем делова двају наслова које су дали Туберо и Луције. Било је покушаја да се наметну и други, још неадекватнији, наслови, као Барски родослов, али нам се чини да треба остати при најпознатијем, и у науци најчешће употребљаваном — Летопис Попа Дукљанина.¹⁸ То не би било први пут да се тако ради у научном свету. Зна се, на пример, да латински наслов историјског списа Константина Порфирогенита *De administrando Imperio* датира тек од његовог првог штампаног издања, 1611. године, и да се он очувао и до данас, мада не одговара у потпуности садржају дела.¹⁹

Писац Летописа назван је Попом Дукљанином на основу првих речи његова Увода. Њима се каже да је он писао на молбу љубљене у Христу браће и часних свештеника Дукљанске архиепископије. Међутим, и под претпоставком да је он радио баш у самом Бару, то не мора да значи да је он био родом из тог града, али је вероватно био Дукљанин, мада се ни то не може примити као потпуно доказано. Израз *postrae divitatis* могао је употребити неко ко је ту живео и радио. То нарочито важи за свештена лица Дукљанско-барске архиепископије, макар она била и неког страног порекла. Знамо да је

у Бару било архиепископа талијанске и француске народности, а и етничко порекло обичних монаха морало је бити разнолико. Судећи по изразу који је у научним радовима најчешће употребљаван за његово звање, преовлађивало је мишљење да је писац Летописа био поп; једино је Јагић, колико знам, поставио алтернативу „монах или пресбитер“, тј. калуђер или поп.²⁰

У најновије време, без икаква напора да се то нечим убедљивим поткрепи, проглашен је барски бискуп Гргур, који је напустио Дукљанску архиепископију 1189. године и умро у Задру, за писца Летописа. Да поткрепи то своје тврђење, Ђ. Сп. Радојичић наводи део реченице из писма барског епископа Гргура послатог 1177. године сплитском архиепископу Рајнерију, и интерпретира га сувише слободно.²¹ Из тога писма не може се закључити нити да се Гргур интересовао за прошлост „дукљанске територије“ (du territoire de Dioclee) нити да се он бавио (qu'il s'occupait) „старим рукописима и споменицима својих претходника“ (des „anciens manuscrits et des monuments de ses predecesseurs“), већ само да се позивао на њих и да је, тежећи да се додвори утицајном Рајнерију, истицао власт и примат салонитанске (= сплитске) цркве над целом. Далмацијом, дакле и Дукљом.²²

Још мање се из тог документа, познатог већини истраживача Дукљанинова Летописа, може закључити да је бискуп Гргур био писац „Краљевства Словена“. Без бојазни да се много погрешно, може се рећи да је најприродније сврстати аутора овог списка међу бенедиктинце, „који су своја седишта расули како по Далмацији тако и по зетском приморју“ још од XI века.²³ Можда се и почетне речи „Rogatus a vobis dilectis in Christo fratribus“ односе баш на калуђере а не на мирске свештенике, који се тек затим апострофирају (ac venerabilibus sacerdotibus), што би такође упућивало на неки монашки чин аутора овог Увода.

Шишић се колебао у превођењу израза a pluribus senioribus, који се у првој реченици ппмињу одмах иза монаха и свештеника: превео је „од многих стараца“, али је ставио у заграду, као другу могућност, „или старешина, тј. световних одличника“. Не помињући, или превиђајући ту Шишићеву алтернативу, С. Мијушковић надуго објашњава да смисао те речи није схваћен и да је погрешно превођен са старци.²⁴ У контексту са првим делом реченице, у коме се ређају звања (монаси, свештеници), могло би се доиста прихватити друго Шишићево значење (за које пледира и С. Мијушковић) и реч seniores превести са старешина,²⁵ када не би било оног даљег израза maxime a iuvenibus, који се може схватити као антитеза изразу senioribus. Додајмо још да латински речници наводе примере из којих се види да су ове две речи у римско доба означавале такође резервне и активне војнике (Цицерон каже да је Сервије Тулије одвојио seniores a iunioribus), али је питање да ли је тај римски систем био познат писцу Летописа.

Реч senioribus понавља се и на крају друге реченице Увода, што, строго узев, не би морало да значи да је на том месту употребљена у истом значењу. Тај део реченице је важан за наш предмет, па ћемо се на њему задржати. Он гласи: „a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi“. Шишић је antiquis senioribus превео од „времешних стараца“, а patribus од „отаца“, вероватно под утицајем глагола audivi, јер су се причања могла чути само од живих људи.²⁶ С. Мијушковић мисли да реч senioribus има и овде исто значење које је имала у првој реченици (где га је и сами Шишић допуштао) и да под antiquis senioribus „треба подразумевати: давнашње племиће града Бара, давнашње старјешине, давнашњу господу, давнашње господаре“. Онда даје и друкчије тумачење речи patres, које пропраћа новим објашњењем целог дела реченице: „Кад смо ово објаснили, морамо се поново вратити на ријеч „patres“. Пошто под другим дијелом извора свог „Краљевства Словена“ Дукљанин означава причања „давнашњих старјешина“, онда под првим дијелом тих извора не можемо претпоставити неку општу народну традицију већ причања која су живјела и која су се преносила у црквеним круговима града Бара, па према томе под „patres“ морамо подразумевати не претке већ Дукљанинове црквене предшаснике, вјероватно барске архиепископе или опате, пошто се може претпоставити да је Дукљанин у црквеној хијерархији заузимао неки виши положај.

Према томе традиција која је послужила попу Дукљанину као извор није народна већ црквена и племићка.²⁷ Глагол audivi у реченици „quae [...] veridica narratione referre audivi“ он је превео, и сувише слободно, са „која казивања су истинитим приповиједањем допрла до мене“.²⁸ Казивања мртвих људи не могу се доиста чути из њихових уста, па је зато и глагол audivi преведен са допрла!

Можда се цео овај текст Увода, уз помоћ других латинских хроника, може друкчије објаснити. У Шишићевом издању налазимо, у угластим заградама, још један глагол кога у сачуваном, ватиканском, рукопису нема: *quae [legi et] a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi*. За *legi et* Шишић каже да „ове важне речи додуше нема у римском рукопису”, али да „ју је очувао Орбини”, од кога ју је он и пренео.²⁹ Сасвим је вероватно да је та реч изостала из сачуваног рукописа преписивачевом грешком; треба се само запитати да ли је она била баш на оном месту које јој Шишић даје. Судећи по Орбинијевом талијанском преводу, на основу кога је извршена та допуна у латинском тексту, глаголи *legi* и *audivi* требало би да буду повезани, а не ,одвојени оним реченичким додацима. Код Орбинија стоји: „*quello che lessi, e intesi da nostri padri, e maggiori, non favolosamente, ma con ogni fondamento di verita, raccontare*”.³⁰ Ако су ти глаголи били здружени и у латинском тексту, онда је реченица могла овако гласити: „*quae a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre legi et audivi*.”

Исте глаголе *legere* и *audire* налазимо здружене у уводу једног другог историографског дела, насталог на нашем Приморју. То је *Historia sancti Christophori martyris* рапског (од острва Раб) епископа Јурја Костице из године 1308.

Једно место из увода те Историје цитирао је и сам Шишић, да би утврдио време и карактер тога списа, али на ове глаголе, мада их је подвукао у свом цитату, није обраћао пажње, нити их је упоређивао са реченицом из Дукљанинова увода. Овде ће се пренети тај пасус баш ради тог упоређивања: „*Regnante domino ac salvatori nostro Jesu Christo... sub anno eiusdem millesimo tricentestmo octavo, ego frater Georgius, licet indignus Arbensis civitatis civis et episcopus, a quampluribus eiusdem urbis civibus rogatus extiti, ut de miraculis ac mirabilibus, quae per gloriosissimum martyrem suum Christophorum deus in eadem civitate sua largiflua pietate diversis temporibus fuerit operatus, prout ex historiis antiquis ac senioribus civibus legissem et audivissem, ad notitiam praesentium et memoriam futurorum historialiter redigerem in scriptis*.”³¹

Слично Дукљанину, рапски епископ Костица каже да је замољен од многих грађана свога града да историјски, тј. верно, састави спис, савременицима за памћење а потомцима за сећање, о чудима Божјим, извршеним преко светог мученика Христофора, о којима је читао и слушао „из древних историја и старих грађана” (у буквалном преводу). Пада одмах у очи велика аналогија између увода Попа Дукљанина и епископа Костице (који за себе, као редовник, каже *ego frater*), нарочито у деловима реченица који садрже глаголе *legere* и *audire*. Нећу тиме да кажем да они зависе директно један од другог, него ће пре бити да је позивање на старија усмена сведочанства, после писаних извора, била уобичајена формула средњовековне латинске историографије, која је служила да би излагања изгледала што веродостојнија.

У обадва увода (с поменутом исправком на основу Орбинијева превода), уз глагол *legere*, који се свакако односи на писана сведочанства, долази глагол *audire*. Његово је основно значење јасно, али је теже докучити на шта се он односи у овим текстовима. О чудима св. Христофора „било је још у XII веку побележено неких историјских записа, који су веома драгоцен извор хрватске политичке историје друге половине XI века и прве половине XII века”, а, према истом мишљењу, „ове је белешке сложио у спис *Historia sancti Christophori martyris* рапски епископ Јурај Костица (1292—1313).”³² Шишић не каже ништа о томе да ли се рапски бискуп, поред писаних сведочанстава, ослањао у својој Историји св. Христофора и на усмена предања. Мени се чини да он, као највише свештено лице у дијецези, није имао потребе да од старијих грађана скупља податке о сиријском мученику из III века и заштитнику катедралне цркве у Рабу, и да је много природније да је он искористио неке раније црквене саставе или друге белешке и записе за своју историју трију победа добијених светитељевом помоћу. У том би случају израз *senioribus civibus* са глаголом *audivi* био уобичајена формула позивања на памћење старих људи.

Да ли се на исти начин може објаснити и аналогна формула из 'Увода Летописа? Она оставља утисак, нарочито без глагола *legi* додатог на основу Орбинијева превода, да јаче наглашава усмено предање: *quae a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre [legi et] audivi*. Тај утисак појачавају две друге чињенице: Дукљанин се не позива изричито на *historias antiquas*, а израз *veridica*

narratione referre стављан је у ранијим издањима непосредно пре глагола *audivi*. Отуда и преводи: „чуо, како износе у истинском причању“, или: „чуо причати... као праву истину“.³³ Таквом схватању иде донекле у прилог и Орбинијев превод израза *narratione referre* глаголом *raccontare*, мада је код њега глагол *lessi* на правом месту. Пишући у време пуног расцвета наше јуначке епике, Орбини је био склон да верује да је она била исто тако раширена и у најстарија, дукљанска, времена.

Примери из неких латинских текстова још ранијих векова измениће можда нека тумачења појединих речи, а с тим и целог Дукљаниновог Увода. Испред једног средњовековног историографског дела из раног средњег века, које има извесне сличности, али, вероватно, не и неке директне везе са нашим Летописом, налази се такође увод у коме писац помиње своје изворе. Тај је спис назван *Historia Brittonum*, а он је у ствари, према речима његова француског приређивача, Фердинанда Лота, „компилација која, неосновано, претендује да пружи: преглед историје Британског острва од Цезарева искрцавања до краја VII века отприлике“ (*une compilation, qui a la pretention, mal justifiee, de donner un aperçu de l'histoire de l'île de Bretagne depuis le débarquement de Cesar jusque vers la fin du VIIeme siecle*).³⁴ У закључку своје опширне студије, одлични француски медијевиста објашњава зашто су се толики научници (међу њима и чувени немачки историчар Момзен) бавили проучавањем тог текста „*qui apparait comme un amas rebutant de bevues, d'inventions, d'insanites de tout genre*“ („који испада као заморна збрка глупости, измишљотина, бесмислица сваке врсте“).³⁵ Дошавши до убеђења да се „историјски не може ништа извући из *Historia Brittonum*“, он затим објашњава да она „може имати интереса бар као манифестација једног духовног расположења (*d'un etat d'esprit*) ако у њеној основи постоји народна традиција“. Према томе у њој може бити података „непроцењиве вредности за књижевну ако не за политичку историју“, додаје се на крају тих закључака.

Са свом евојом збрком, Летопис Попа Дукљанина, као историјски докуменат, на вишем је нивоу од *Historio Brittonum*, а он се такође бави најстаријим и најтамнијим периодом историје једног народа. Поред оног што је раније речено о досадашњим наглашавањима усмене традиције у Дукљаниновом спису, овде се може додати да у њему има делова (да поменем само главе о тзв. Дувањском сабору и о св. Владимиру) који су доиста интересантно сведочанство извесних „духовних расположења“ писца и његове околине, а уз то веома драгоцен пример како ничу и како се развијају политичке и верске легенде.³⁶ Наивни и, у исто време, лукави историографи средњег века као да су били свесни својих измишљања па су се често позивали на разне изворе и клели се тако рећи у истинитост свога причања.

Мада је писао почетком IX века, компилатор Историје Брита, Нениус (*Nennius*), за кога се такође не зна да ли је био монах или свештеник, показао се таштијим од Дукљанина јер је сам открио своје име, али и „научнијим“ јер одмах иза тога у свом уводу говори о својим изворима (подвлачимо речи на које ћемо се вратити): „*Ego autem coacervavi omne quod inveni, tam de annalibus Romanorum quam de cronicis sanctorum patrum, id est Hieronymi Eusebii, Isidori, Prosperi, et de annalibus Scottorum Saxonumque et ex traditione veterum nostrorum, quod multi doctores atque librarii scribere temptaverunt.*“³⁷

Нениус се на старе позива више пута. Главу XVII, у којој су набројени народи који су се настанили у Европи после потопа, почиње речима: „*Aliud experimentum inveni de isto Bruto ex veteribus [у неким рукописима: antiquis] libris veterum nostrorum.*“³⁸ Та се глава завршава једном измишљеном генеалогичком чији је изданак Аланус а родоначелник Адам. За једну сличну генеалогичку у глави XVIII писац каже: „*Hanc peritiam invenni ex traditione veterum qui incolae in primo fuerunt Britanniae.*“³⁹ Кад говори у XXVII глави о броју римских императора који су боравили у Британији, писац каже да о томе има две верзије: „*In veteri traditione seniorum nostrorum [у неким рукописима овде има још uti legimus] septem imperatores fuerunt a Romanis in Britania. Romani autem dicunt [у неким рукописима: affirmavit] novem [у неким рукописима има још: fuisse].*“⁴⁰ Писац се позива на традицију старих чак у опису Британије: „*Britanniae insulae experimentum iuxta traditionem veterum explicare curabo.*“⁴¹

У овим наводима пада у очи, поред позивања на „старе“ (*veteres, seniores*), готово стална употреба речи *traditio*. Већ по предметима о којима говори, јасно је да писац нигде не мисли на усмену традицију. У једном примеру, уместо уобичајеног *ex* (односно *iuxta* или *m*) *traditione veterum*, стоји *ex veteribus libris veterum*, а на другом месту је после *in veteri traditione seniorum nostrorum*, додато „*uti legimus*“. Наводећи ове изразе, Фердинанд Лот је, у одељку под насловом *traditio seniorum nostrorum*,

libri veterum nostrorum, указао, после других, на писане изворе Нениусових казивања у свим овим случајевима упућивања на традицију старих.⁴² Познати немачки романист Ернст Роберт Курциус истакао је у свом делу Европска књижевност и латински средњи век значај средњовековне латинске књижевности за европску културу и објаснио на више места своје обимне књиге смисао речи *traditio*.⁴³ Она подразумева старо књижевно наслеђе које је омогућавало и обезбеђивало континуитет европске књижевности. Нениус, као ни наш Дукљанин, није био много образован човек, али су и један и други имали неке моделе и писали по неким калупима када нису буквално преписивали раније текстове.

У Уводу Летописа нема речи *traditio*, али, поред других карактеристичних израза који се налазе у Нениусовој Историји, Брита, уместо ње је употребљена реч *narratio*: „*a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratio [legi et] audivi*". Баш поводом, ове реченице, Ј. Ковачевић је приметио да је „позивање на причање оних који се сећају догађаја, нарочито на исказе веродостојних сведока, отаца и стараца курентна [...] појава код многих средњовековних историчара”.⁴⁴ Треба ипак одвајати изјаве писаца које се односе на главне изворе целокупног дела од позивања на исказе сведока о строго одређеним догађајима. Мислим да у првом случају има више „књижевног манира”, на који Ковачевић хоће с правом да укаже у својим излагањима. За потврду једног другог свог мишљења, о коме ће бити још речи, он је навео једну реченицу из *Chronicon* примског (по граду Приму) опата Регина (умро 915), која се не односи на један одређен догађај него баш на опште изворе тога списка. Она гласи: „*Haec quae supra expressa sunt, in quodam libello reperi, plebeio et rusticano sermone composita, quae ex parte ad latinam regulam correxi, quaedam etiam addidi, quae ex narratione seniorum audivi*.”⁴⁵ Последњи део ове реченице има доста сличности с наведеним речима из Летописа, али и разлика, јер Дукљанин говори о „*patribus nostris et antiquis senioribus*”.

Реч *narratio* у једној другој Региновој реченици, коју Ковачевић није навео (јер му за његово излагање није била потребна), има нешто друкчије, боље рећи одређеније значење. Говорећи о изворима за стари део своје хронике, Примски опат на крају каже: „*ubi vero ad nostra tempora ventum est, latius sermonem narrationis protraxi: aliter enim, ut Hieronimus ait, narrantur visa, aliter audita*.”⁴⁶ То би гласило у преводу: „Кад смо дошли до наших дана, шире сам развио излагање (односно, опширније сам писао), јер како каже Јероним, друкчије се излаже оно што се види, а друкчије оно о чему се чује.” Реч *narratio* значи дакле и „писмено излагање”, а *narrare* — писмено излагати; није искључено да се и израз *audita* односи на оно што се читањем списка, а не само усменим причањем, преносило. Останимо ипак код речи *narratio*, која је за истраживаче била недвосмислен доказ о великом уделу усмене традиције у Дукљаниновим историјским излагањима. Са значењем „излагање чињеница”, та је реч употребљавана у античкој реторици, у говорима високог стила, па је из ње, са тим садржајем, прешла у средњовековну књижевност.⁴⁷ Поменимо још да и средњовековне повеле, после увода (*Droemium*), имају *narrationem*. И друге речи истог корена имају слична значења: *narrator* је био не само онај који усмено прича него и историчар, а школски *Lexique latin-français* од Е. Sommer-a, с допунама Е. Chatelain-a, за глагол *narrare* даје пример „*Clitarchus tibi narravit*”, а преводи га: „*tu as lu dans Clitarque*” (читао си у Клитарху).

Према свему овоме, ако се у Дукљаниновом Летопису пре глагола *audivi* стави *legi et*, а Орбинијев превод и аналогно место из *Historia Sancti Christophori* то дозвољавају, да не кажемо налажу, речи *veridica narratione* у последњој реченици његова Увода значиле би „веродостојним списима”, а не „истинским причањем”. Рекли смо да се рапски епископ Јурај Костица није могао ослањати за историју свога свеца на нека усмена предања и да његово *audivissem* после *legissem*, са граматичким додатком *ex senioribus civibus*, може бити схваћено као понављање једне уобичајене формуле. Уз исте глаголе (*legi et audivi*), Дукљанин је употребио мало друкчије додатке: *a patribus nostris et antiquis senioribus*. Шишић је то превео „од наших отаца па времешних стараца”, мада је допуштао да реч *senioribus* у првој реченици Увода може значити „од старешина, т.ј. световних одличника”. С. Мијушковић, да поновимо, даје такође ово значење за *seniores*, па *antiquis senioribus* преводи „давнашњих патриција”, док за *patribus nostris* ставља „наших (црквених) предшасника”.⁴⁸

Речи *patres* и *seniores* на крају Дукљанинова Увода могле би имати значења на која се није досад мислило, мада се она могу наћи у латинским текстовима средњег века. Навели смо већ реченицу из

Нениусова увода у *Historia Brittonum*, којом се он позива на хронике *sanctorum patrum* и на традицију *veterum nostrorum* и том приликом рекли да је и реч *traditio* означавала писана дела. Ту су наведена и три или четири „света оца“ чије су хронике искоришћене у Историји Брита: Јеронима Еузебија, Исидора и Проспера.⁴⁹ За једнога од њих, Исидора Севилског, писца Историје Гота, могло би се претпоставити да га је и Дукљанин читао,⁵⁰ а могуће је исто тако да му ни Софроније Еузебије Јероним (св. Јероним), коме је некритички приписивано у средњем веку ауторство глагољице, није био непознат. Дукљанинови *patres nostri* могли би дакле бити „хришћански оци“ уопште, који су писали разне историје, хронике и биографије, а не само његови „предшасници“ у Бару. Њима се не придаје увек епитет *sancti*: стари енглески историчар Беда (с почетка VIII века) каже једном, када се позива на Јеронима и Августина, *doctissimi patres*, а мало затим просто *prefatorum patrum memorata opuscula*.⁵¹

С тим би се слагало и једно ново значење речи *antiqui seniores*. Пошто се и на њих протеже конструкција са глаголом *legi*, то не би оне означавале „времешне старце“, нити „давнашње патриције“ него такође старе црквене писце, односно преписиваче. У великом ди Канжовом Речнику средњег и позног латинског језика реч *senior* може значити поред осталог, *abbas, seu praefectus monasterii*, затим и *presbyter*, а множина *seniores* има специјално значење учених калуђера, са овим примером и, истовремено, дефиницијом: „*Scribit enim Trithemius in Vita Mauri Archiep. Moguntini cap. 4 extitisse in Fuldenai Monasterio 150. Monachos, ex quibus, inquit, 12 ad minus in omni scientia scripturarum doctissimi, dicebantur, seniores*“⁵² У Дукљаниновом манастиру није никада било толико учених калуђера *in omni scientia scripturarum* колико их је било у чувеној опатији немачког града Фулде, који би заслуживали овакву титулу *seniores*, али се Летопис ослањао свакако на неку традицију (узимам и ту реч у значењу које је раније имала), тј. на неке раније списе. После овога није искључено да је у првобитном тексту Дукљанинове реченице Увода био само глагол *legi*, а да је неки преписивач, због вишеструког значења речи *seniores*, додао глагол *audivi*, који је у сачуваном рукопису преовладао, оставши сам. То се десило и Нениусу, у чијој Историји Брита је у неким рукописима изостављено *ut legimus* у реченици: „*In veteri traditione seniorum nostrorum, ut legimus..*“⁵³ У Историји, светога Христофора остала су обадва глагола *legissem et audivissem*, јер у њој после *historiis antiquis* стоји мало необичан израз *ac senioribus civibus*, у коме је реч *senioribus* неочекивано постала придев у компаративу, нечијим дометком именице *civibus*.

Најзад, вреди додати да се Дукљанинов израз *antiqui seniores*, који би се, после овог излагања, могао превести са „учени калуђери старих времена“, налази и у Пољској хроници XII века тзв. Мартина Гала, у реченици: „*Narrant etiam seniores antiqui, quod..*“⁵⁴ Њу је превео Роман Градецки: „*Opowiadaja tež starzy sedziwi, že ..*“⁵⁵ Мислим да је погрешно превести *seniores antiqui* таутологијом „седи старци“, јер *antiqui* значи „негдашњи“, „древни“, а како „негдашњи“ старци не могу у садашњем времену приповедати, то није тачно преведена ни реч *narrant*. Она овде има исто значење као у мало пре наведеној реченици „*Clitarchus tibi narravit*“ која је у Сомеровом *Lexique latin-français* преведена „*tu as lu dans Clitarque*“ (читао си у Клитарху, тј. Клитарх је писмено изложио). Дакле, *narrant etiam seniores antiqui* значи „казују још негдашњи учени калуђери“, с напоменом да се тиме мисли на писану реч. Додајем да су личности о којима „казују“ *seniores antiqui* из X века, а Пољска хроника Мартина Гала написана је у XII веку. Да закључимо: калуђери, писци латинских хроника, радије су се позивали за старе догађаје на писане изворе него на усмену традицију, уколико и она није била фиксирана писаном речју.

*

Онакав какав је доспео до нас, Летопис је доиста латински историографски спис, мада се за његова писца најчешће тврди да је словенског порекла и да је писао на српском. Његов Увод, који је требао да нам пружи нека основна обавештења о језику дела и народној припадности аутора, унео је доста пометње у та питања. Писац Увода тврди у првој реченици да је, на молбу разних личности из Бара, превео са словенског на латински Књигу о Готима (*libellum Gothorum*) која се на латинском зове *Regnum Sclavorum* (*quod latine „Sclavorum“ dicitur „regnum“*). У тој књизи су записани сви њихови ратови и дела. Када се то довело у везу са другом, већ анализираним, реченицом, у којој аутор тврди да ништа друго није написао сем онога што је читао и слушао као праву истину, природно се из тога

двога закључило да је Летопис био првобитно написан на словенском, односно српском, а да га је доцније у својој старости (*vim inferens meae ipsae senectuti*) сам писац превео на латински.

Потпуно верујући овим изјавама, Ф. Шишић је дао веома одређене одговоре на питања Дукљанинове народне припадности и првобитног језика Летописа. За њега је јасно „да је Поп Дукљанин био Словен (Србин) из Зете". Он мисли још да се „може с доста разлога позитивно одговорити" и на питање језика његова дела, јер, како каже, „стоји потпуно поуздано, да је у дукљанској држави било већ и пре 1089 манастира словенскога карактера", који су „могли и у Зети већ XII века да буду у неку руку књижевна центра".⁵⁶ Другим речима, првобитни текст Летописа био је на српском језику, дело је српског (свакако католичког) свештеника, а сам писац превео га је и на латински. Напоменимо само овде да докуменат на који се Шишић позива за своје тврђење да је у дукљанској држави било „већ и пре 1089 манастира словенскога карактера" јесте була којом је те године непризнати папа Климент III „узвисио барскога епископа Петра на диоклејско-барскога архиепископа", подредивши му као суфрагане, поред седам мање-више приморских, још српску, босанску и травунијску бискупију, и уз то све манастире „*tam Dalmatorum, quam Graecorum atque Sclauorum*" (тј. латинског, грчког и словенског обреда). "Несумњиво да је на овако пространој територији, која се није поклапала са границама дукљанске државе, било манастира словенског карактера, али се не може знати да ли их је и колико било у ужој дукљанској, односно зетској области.

Мишљења која се поклапају са Шишићевим било је и пре и после њега,⁵⁸ али се могу констатовати и колебања у радовима појединих истраживача. Тако, на пример, Никола Радојчић, у свом раду Друштвено и државно уређење код Срба у раном Средњем веку — према Барском родослову, каже најпре за Дукљанина „да је немогуће с пуном сигурношћу рећи, да ли је био Роман или Словен", а одмах затим додаје: „Константин Јиречек је држао да сме рећи да су му симпатије биле код Романа, а ја бих рекао да има више знакова како је словенски осећао и мислио."⁵⁹ Мало даље, у истом раду, колебање остаје, али се више поводи према једној страни: „писац Барскога родослова, можда и сам Роман..."⁶⁰ Најзад, то колебање доводи Радојчића до једне тако рећи славнофилске тезе: „Као сви Словени, мада је можда био Роман међу њима, он гледа у Хришћанству, пре свега, велику етичку силу."⁶¹

Поменућемо само тезу једне скроз тенденциозне књиге у којој се заступа мишљење да је пре Летописа постојала „Хрватска кроника", о којој је он "овисио", а да је „поп Дукљанин као католички свећеник могао [...] бити или Хрват, као што је био народ, међу којим је живио, или далматински Роман, Латин", а затим се наводе неки разлози према којима он „није био Хрват него двојезични романски Латин из Бара".⁶²

Дуго би, и непотребно, било наводити сва мишљења о овом питању, али се мора рећи да се у неким одговорима водило, оправдано, рачуна и о композицији дела. Шишић није усамљен у свом тврђењу да је цео Летопис једна „литерарна целина" и да га је, сем извесних доцнијих интерполација, саставио и написао исти писац.⁶³ Ипак, већина других истраживача сматрала је да у Летопису има неколико, независно насталих, делова, које је спојио у једну целину неки доцнији писац и компилатор, коме треба приписати и уводне речи, уколико нису и оне још доцнији додатак. О броју тих саставних делова мишљења су опет подељена, али се тиме не потиरे теза о хетерогености овог списка. Напротив, може се чак рећи да је то јасан знак да су разлике између појединих делова Летописа уочљиве, мада њихове границе нису јасно обележене. Тако, на пример, полазећи од изјава у Уводу, али водећи рачуна и о садржини списка, Рачки је био мишљења да је *Libellus Gothorum* био преведен са словенског на латински и да је допирао до смрти Часлављеве (главе I—XXIII), док је други део ишао до краја а написао га је, директно на латинском, Поп Дукљанин.⁶⁴ За Јиречека, Летопис је „латински спис", написан, по свој прилици, у Бару, последњих година владе цара Манојла (око 1160—1180) и састављен од три дела, од којих други, „извод" из Легенде о св. Владимиру, „има највећу историјску вредност и одликује се и бољим латинским језиком".⁶⁵ Са језичке стране, детаљну анализу латинског текста уз претрес других историјских извора, извршио је М. Медини и дошао исто тако до закључка о постојању три дела Летописа, али је према њему трећи део, „повијест дукљанских краљева од Војислава до кнеза Радослава", био првобитно написан на словенском, а први и најстарији, тзв. Требињска хроника,

претрпео више значајних допуна, у које не треба убрајати легенду о св. Владимиру, јер би она чинила посебан, други део.⁶⁶ Према методу којим се Медини служио изречене су одлучне резерве,⁶⁷ а и цела његова језичка анализа проглашена је као „сасвим промашена“.⁶⁸ Поред свих приговора који му се могу правити, неки резултати Мединијевих испитивања не могу се тако олако одбацити. Зар није, да узмемо само један пример, он добро уочио карактеристичну употребу директног говора, који се јавља тек у XXXVI глави Летописа? Доиста, свако ко без предубеђења приступи овом латинском тексту сложиће се с Мединијем да се „и при простом читању“ могу уочити језичке и стилске разлике појединих партија ове компилације, како је већ Јагић назвао Дукљанинов спис.

По пракси средњовековних компилатора, Поп Дукљанин се трудио да, из туђих текстова и оног што је сам написао а што је немогуће издвојити јер није сачувано ништа од старије историографије, састави једну органску целину, са јединственом генеалогичном краљева, и да је прилагоди одређеној намени слављења дукљанске државе и њене самосталне, латинске, цркве. Без великих способности и спреме, он није могао све те делове спојити тако да се избришу трагови њихова различитог порекла. С питањем композиције дела у вези је, како је речено, питање језика којим је оно написано и народне припадности његовог писца, јер су друкчије одлике средњовековних историографских дела на латинском него на словенским језицима. Да није било двеју реченица његова Увода, никоме, пре С. Мијушковића, не би падало на памет да претпостави да је ма који део Летописа, нарочито његове почетне главе о доласку Гота са севера у Превалитану, преведен са српског. Зар се у петој глави, кад је реч о доласку Бугара у данашње крајеве, не каже да је на њиховом челу био „quidam nomine Kris [Шишић мисли Борис], quem lingua sua „cagan“ appellabant, quod in lingua nostra resonat „imperator““?⁶⁹ То би требало да буде недвосмислен доказ да је писац Летописа Роман,⁷⁰ јер он сматра латински својим језиком. Пошто је закључио на основу Увода да је аутор Летописа Србин, Шишић је прогласио наведене речи (од *quem* даље) као глосу „некога далматинскога Романа још из XIII века, јер је већ познаје и хрватски преводилац“.⁷¹ Наводећи много старије примере употребе израза каган, како у латинском тако и у словенским списима, В. Мошин с правом сматра да наведене речи немамо разлога проглашавати глосом.⁷²

Тога истога мшшвења је и С. Мијушковић, али, на основу наведених речи, он, потпуно неочекивано, долази до новог закључка да су баш оне „једини непобитни доказ Дукљаниновог словенског поријекла“.⁷³ Тај једини непобитни доказ је у томе што *lingua nostra* у горњем наводу значи „словенски“, односно српски језик. Како то? С. Мијушковић примећује да на неким другим местима, кад објашњава словенске речи, Дукљанин, „увијек, без изузетка, каже: *quod latine dicitur*, или *quam Latini dicunt* или *latine*“, а да само овде стоји: *quod in lingua nostra resonat imperator*. Ова последња реч је, тврди он, стојала и у Дукљаниновом „словенском“ оригиналу, „јер се, поред облика цезар, чесар и цар, и облик император од давнина употребљавао у нашем језику, а нарочито у нашим приморским крајевима, и то не само у говору и у списима већ и у литератури“.⁷⁴ За ово се тврђење Мијушковић позива на *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије у Загребу. Поред осталог што ће бити казано о овом питању, овде се мора одмах рећи да у овим аргументима има очитих нетачности. Пре свега, у *Rječniku* на који се С. Мијушковић позива нема „облика“ *imperator*, него *imperadur* и *imperatur*, а за сваког лаика је јасно да су то сасвим други облици. Затим, што је још важније, у поменутом *Rječniku* стоји, исто тако јасно, не да се тај облик употребљавао „од давнина“, него „од XVI вијека по западнијем крајевима“. Да је облик *imperator* постојао и био од давнина употребљаван код нас, стари би га хрватски преводилац Летописа оставио, а не би га замењивао старијим *cesar*, како је и на другим местима Летописа преводио латинску реч *imperator*.⁷⁵

Још нешто. Дукљанин на овом месту није написао *quod latine dicitur* него *quod lingua nostra resonat* зато што је знао да реч „каган“ нема еквивалента на латинском. Глагол *resonat* („одјекује“, „звучи“) није исто што и *dicitur*, па је, вероватно, то навело Дукљанина да каже *lingua nostra* а не *latine*, јер први израз више упућује на изговорену реч. Најзад, мало даље се каже да су се Готи, односно Словени (*id est Gothi, qui et Sclavi*), јако заволели с Бугарима јер су били пагани и говорили истим језиком. Последње констатације, овако формулисане, написао је неко коме је тај заједнички језик био стран.

Сва досадашња тражења писаних извора Летописа, нарочито његових почетних глава о Готима, показала су да су његовом аутору били познати разни латински текстови, у првом реду хронике талијанских бенедиктинаца, и да је из њих могао преузети понешто за своја излагања.⁷⁶ То не значи да он није знао српски, језик којим је говорила већина дукљанског становништва, нити чак да није искористио и понеки „словенски“ списе. У свом делу, на неколико места, он је истакао своје знање српског језика. Објаснио је правилно значење неких особних имена (у XIII глави, *Rasbivoou = ruina gentis*;⁷⁷ и XXVII глави, *Tiscemirus = consolator populi*), дао је народна тумачења појединих топонима (у XXII глави, *Radaslavi camich*; у XXXVIII глави, *Вохуа milost*), и још понешто. Све то кад се скупи и размотри не одаје неки систем (зашто, на пример, тумачи име *Tiscemirus*, а не објашњава *Chvalimirus* или *Ratimirus*?), а далеко је од исцрпности. Добија се утисак да је писац тиме желео једино да покаже своје знање језика онога народа чију историју пише а коме сам не припада. Слично томе, у XXVI глави, грчким називом „*miria armeni*“ (*id est latine „decem millia vella“*), за сараценско бродовље које се креће из Сицилије да похара наше Приморје, Дукљанин жели да пружи што аутентичније сведочанство о том догађају. Тако је поступао и аутор најранијег дела пољске историографије, *Chronicae Polonorum*, тзв. Мартин Гал, мало старији од Попа Дукљанина, за кога се сматра да је био Француз (или Талијан): он прву главу прве књиге својих Хроника почиње „*Erat namquae in civitate Gneznensi, quae nidus interpretatur Sclavonice, дух ...*,” а мало даље каже „*unde decem situlae, Sclavonice cebri*“ (чаброви).⁷⁸

Све што је досад речено иде у прилог тези да Летопис није никакав превод са српског, односно словенског, и да је његов првобитни текст написан на латинском језику. Да је Дукљанин превео своје сопствено дело, зар његов латински текст не би био друкчији, и језички и стилски? Зар се код много вештијих преводаца, и дан данас, не осети нека реченичка конструкција или израз који одају језик оригинала, макар сам писац био свој сопствени преводац? Зар Србин из Дукље не би својим романским суграђанима поменуо своје словенско прекло и зар не би истакао нека чисто словенска предања, веровања или појаве, што би за њих било привлачно? Зар би као Словен рекао, без оградe, за своје претке, старе Словене, односно Готе, да су *gens ferox et indomita* или, мало даље, *crudeles*?⁷⁹ Зар би Србин из Зете са онолико саучешћа говорио у VI и VII глави о прогонима латинских хришћана од стране словенских владара Ратимира и његових синова?

Нико се од оних који су бранили тезу да је Летопис преведен са српског на латински није запитао да ли је у оно доба, или чак у целом средњем веку, било једног јединог књижевног или историографског дела преведеног са народног на латински језик од самог његовог писца. Обратан процес би се лакше разумео. Калвин је, у XVI веку, превео сам на француски своје главно дело *Institutio Christianae religionis*. Нико опет од оних који верују у српски оригинал текста није покушао објаснити како је један римокатолички свештеник XII века, био он Словен настањен у Бару, граду претежно романском, седишту латинске епископије, могао доћи на идеју да се прихвати писања на српском језику историје Срба и Хрвата и њихових односа са Романима и Римом од њихова досељења у нову постојбину. Ако је и било глагољаша у неком дукљанском манастиру оног времена, они би се, без икакве сумње, пре бавили преписивањем неких набожних текстова него писањем историје Готословена!

Још мање је прихватљиво најновије мишљење С. Мијушковића, који сматра да су почетна и крајња временска граница постанка Летописа „друга половина XIV — средина XV вијека“, и претпоставка да је Дукљанин написао своје дело на српском и превео га на латински „негдје у вријеме највеће моћи Балшића, када су амбиције ове династије смјерале не само успостављању пуног господства у границама старе Дукље већ и даље“.⁸⁰ По истом мишљењу, „његово [је] стварање и превођење могло бити заговарано од барског патрицијата који је свој највећи успон, као и которски, доживео за вријеме моћног Душановог царства“.⁸¹ На овоме се мишљењу не би требало задржавати јер су досадашњи историчари, нарочито Шишић, навели доста поузданих аргумената за много старије датирање Летописа. Најјаче аргументе, као што су, на пример, трагови из Летописа у разним исправама и списима XIII и XIV века, или Дукљаниново казивање да тело св. Владимира лежи у цркви Св. Марије Крајинске (о чему ће бити још речи у VII глави), С. Мијушковић. побија неприхватљивим противразлозима.

Прецизније датирање Дукљанинова списа биће дато на самом крају овог рада, а раније ће, на више места, бити наглашена његова старина⁸² Ради рашчишћавања појмова о условима књижевног стварања и настајања дела одређене књижевне врсте, додаћемо пре тога да је у раздобљу које је аутор ове најновије тезе онако ограничио град Бар мењао толико пута господаре (од 1405. освајали су га три пута Млечићи, а Балшићи су га држали свега девет година). Не знамо ни за неки други важан књижевни центар у Зети оног времена, а још мање за неко слично историографско дело старе српске књижевности на које би се Летопис ослањао. Требало би ипак објаснити како је један католички свештеник из Бара, чије је „безмало потпуно одсуство писаних извора“ наглашено у Мијушковићевом раду, могао баш тада доћи на идеју да преводи на латински своју историју Дукље и немањићке Србије „све до пропасти те државе“.⁸⁸ (По истој тези, Дукљанинов спис је све то обухватио, али се део Летописа који говори о немањићкој Србији није сачувао.) Није такође јасно како је тај спис са историјом Немањића могао послужити Балшићима за њихову политику у доба када су били у животу кнез Лазар, краљ Твртко, а затим два српска деспота, сви знатно снажнији и легитимнији владари од Балшића. Најзад, ако је Летопис Попа Дукљанина „наше прво оригинално белетристичко дјело“, како се тврди,⁸⁴ требало је рећи да ли је оно остало потпуно усамљено и, ако јесте, како се то могло десити.

Историчари се не сналазе увек у књижевно-историјским проблемима. Шишић је међутим осетио да то Дукљаниново „оригинално белетристичко дјело“ није могло настати тек онако, као богиња Атена из Зевсове главе; стога и прва глава његова исцрпног увода носи наслов Трагови наше историјске литературе пре Попа Дукљанина.⁸⁵ Уместо да се држи тога пута који води латинској историографији, он је у Коментарима Летописа скренуо, мада га је и правилно схваћени Дукљанинов Увод могао упутити на латински Запад. Изјавивши прво „да је Поп Дукљанин био Словен (Србин) из Зете“, он је додао мало затим, сасвим кратко и не много документовано, како је већ речено, „да је у дукљанској држави било већ и пре 1089. манастира словенскога карактера“.⁸⁶

Интересантно је да се овом приликом Шишић није осврнуо на примамљиву слику Стојана Новаковића о „Књижевном стању“ и просвети у Зети X и XI века;⁸⁷ имао је доста разлога да буде скептичан према тим лепо изведеним али слободним дедукцијама.

Више ћемо се задржати на излагањима Николе Радојчића у његовој већ поменутој књизи О најтамнијем одељку Барског родослова, коју је без дужег навођења тешко приказати. Пошто је написао, у шестој глави тога рада, да је Барски родослов „по свом писцу, по месту где је настао, по народу чију прошлост највише описује и по државним формацијама којих развитак приказује, домаћи српски извор“, али „усамљен“, „изузетак не само по језику, на коме је сачуван, него и по предмету који је њему већином приказан“, он овако образлаже наслов који даје томе спису: „Барски родослов је најлакше скопчати с једном врстом српских извора, с родословима, по начину схватања српске историје. И у њему је, наиме, као и у осталим нашим родословима, државна прошлост приказана у низу ликова владара.“⁸⁸ То су разлози са којих мења наслов делу. Затим додаје: „Али где треба тражити изворе налик на Барски родослов? Српски родослови, како стоје пред нама српски написани, настали су много касније и несумњиво под сасвим другим утицајима неголи овај латински сачувани спис. Он с њима нема друге везе осим литерарне схеме и начина схватања државног развитка. Схема је јамачно преузета из старијих дела, а схватање исто тако, али под несумњивим утицајем наших народних традиција, с високим култом јуначке личности на високом државном положају. Та је веза часна и веома чврста.“⁸⁹

После оваквог „скопчавања“ Летописа са српским родословима, Никола Радојчић искључује Дукљанинов спис из оквира хрватске средњовековне историографије, али не даје никаква образложења за то елиминисање. Затим говори опширније о везама наших западних крајева с Апенинским полуострвом и указује на историјске изворе у којима је „рана прошлост средњовековне Италије везана [...] за Готе и за Лангобарде и проткана многобројним легендама, често пунима суморно величанствене лепоте. Сасвим, дакле, слична као у нашем Барском родослову, те зато историјске изворе, који су по духу, по тенденцији и по начину обраде налик на њега, треба тражити међу историјским изворима средње и Јужне Италије“.⁹⁰

Најмање убедљиво у овим излагањима Н. Радојчића изгледа нам његово залагање за промену наслова Дукљанинова дела,⁹¹ јер нам се чини да је „часна и веома чврста веза“ између Летописа и српских родослова, о којој он говори, у ствари веома лабава, макар била поткрепљена „високим култом јуначке личности на високом државном положају“. Важније је његово указивање на везе између Дукљанинова списа и латинских историографских дела средње и јужне Италије. О њима је пре њега говорио у једној малој али изврсној расправи Ст. Станојевић и дошао до овог закључка: „Писац Дукљанског Летописа вероватно је читао и употребио: Житије Св. Бенедикта, дела Павла Ђакона, Монтекасину хронику, а може бити и Јордана. Сем тога, он је свакако употребио друге хронике, али које баш поименце, нисам могао утврдити.“⁹² Истраживања Ст. Станојевића и Н. Радојчића ограничавала су се на почетне главе Летописа и на историјске изворе Италије, а то је могло донекле допринети стварању погрешне представе о карактеру целокупног дела. Јер, без обзира на резултате ширих испитивања Дукљанинова списа, њега треба, ако желимо да га правилно схватимо, проматрати као целину, макар он био и компилација, и узети га за оно што јесте — латинско историографско дело средњег века.

Одсуство датума у Летопису није једна од његових битних одлика. Уосталом, смрт двојице владара којима је Дукљанин посветио највише пажње и простора забележена је на сличан начин, без године али с прецизним даном и месецом, Цела, подужа, девета глава посвећена је владавини краља Светопелека, који је умро после четрдесет и четири године и четири месеца владања (*septima decima die intrante mensi martio*) и био сахрањен *in ecclesia sanctae Mariae in civitate Dioclitana*.⁹³ Животу и смрти још једног богоугодног краља, Владимира, посвећена је исто тако дуга, тридесет и шеста глава. Он је умро мученичком смрћу *XXII die intrante maio*, а сахрањен је *in ecclesia sarictae Mariae*, у месту *qui Craini dicitur*.⁹⁴ Поред доста опширних житија ових богоугодних владара (Светопелек је *rex sanctissimus*, а Владимир *beatus*, што је онда било исто што и *sanctus*), која носе чист црквени печат, у Летопису има других, световнијих, историја: на пример, прича о краљу Радославу и бунтовном сину му Чаславу (глава XXII и XXIII), о љубави Предимира и Прехвале (глава XXX), о неделима краљице Јаквинте (глава XLII—XLIV) и др. То не личи много на српске родослове, у којима је владавини свих Немањића посвећено мало више простора него самом Светопелеку или Владимиру, а мање него њима двојици заједно.

Удаљавајући се разним причањима од чистог родослова, писац, односно компилатор Летописа усвојио је у генеалогском оквиру свога дела специјалан начин хронолошког низања својих краљева: он је бројем година а некад и месеци означио дужину готово сваке владавине. Овај лош метод (а он за толики број измишљених владара није могао бити друкчији) створио је пуно збрке и задао много главобоље историчарима, али је наивним читаоцима оног времена морао изгледати убедљив својом прецизношћу, на пример за већ поменутог, неидентификованог Светопелека (*regnavit, praeterea rex sanctissimus XL annos et menses quatuor*) или за историјског Бодина (*Expletisque XXVI annis et mensibus quinque in regno suo, mortuus est*).⁹⁵ Сличну хронологију, кон-секвентно спроведену за општу историју, од цара Давида па даље, налазимо не у српским родословима него баш у летописима, а у њих је она ушла из грчких хроника.⁹⁶ Први модел је свакако био Стари завет, у коме су означене године владања појединих царева, односно краљева (на латинском) из куће Давидове.

Писац Летописа, оријентисан према Западу, могао је и на тој страни, а не само у Библији, наћи моделе за историјско излагање догађаја, са хронологијом која почива на бројевима година и месеци сваке владавине редом. Навешћу као пример латинско историографско дело о коме је било већ речи поводом израза *traditio seniorum nostrorum*. Нениусова *Historia Brittonum* излаже, слично Летопису Попа Дукљанина, тобожњу историју народа који су се — кроз неколико векова, од Јулија Цезара до краја VII века — досељавањем укрстили на једној одређеној територији, на британским острвима. То дело носи Нениусово име, а у ствари је обична, доста хетерогена, компилација којој је Нениус дао завршни облик.⁹⁷ Имитацијом Библије, у њему има неколико простих генеалогича типа: *Brutus filius Hisitionis, Hisition Alanei*, итд;⁹⁸ или типа: *Woden. genuit Beldeyg, Bromd genuit Siggarr*, итд." Понегде се појављује и хронологија истога типа као у Летопису: *Oswald, filius Edlfredi, regnavit novem annis*; или:

Osguid, filius Eadlfrid, regnavit viginti octo annis et sex mensibus, и сл.¹⁰⁰ Што се тиче историјских излагања, односно причања, њих је мање него у Летопису, а Живот св. Патриција, који је уметнут у Историју Брита, краћи је и с мање историјске истине и поезије него житије Владимиррво како га је Дукљанин испричао. Све то није сметало да се Нениусово дело крсти *Historio Brittonum*; Дукљанинов спис могао би, по том мерилу, носити наслов из свог Увода: *Regnum Sclavorum*.

У првој реченици трга Увода стоји да је њен писац био замољен да преведе *libellum Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur Regnum*. Овај навод смо исписали на основу фотографије рукописа;¹⁰¹ по употреби великих и малих слова, он се разликује од најновијих издања тога текста, у којима имамо „*Libellum Gothorum*“, с великим рочетним словима и знацима навода.¹⁰²

Овакво писање, односно штампање наводило је на помисао да је *libellus Gothorum* био наслов посебног списа и да се он односио само на неколико, тачније на четири или пет, почетних глава Летописа у којима се помињу Готи. Мада је и Шишићево издање изазивало такве хипотезе, он сам је бранио мишљење да је *libellus Gothorum* исто што и *Regnum Sclavorum*, тј. књига о Готима која се латински зове (или значи) *Regnum Sclavorum*.¹⁰³ Слажући се са Шишићем у мишљењу да се *libellus Gothorum* односи на цео Дукљанинов спис, ми не мислимо, из разлога које смо навели и о којима ће бити још речи, да је то истовремено доказ о јединству или „литерарној целини“ Летописа.

Рекли смо већ зашто се не можемо сложити ни са мишљењем да је једно свештено лице у католичком и претежно романском граду Бару XII века написало на словенском, односно српском, један чисто историографски спис римске тенденције, а да га је затим, у својој старости, превело на латински. Како онда схватити речи из Увода које то тврде? Обичним клерикалним измишљањем коме се може наћи примера и у другим латинским списима средњег века. Неки су испитивачи већ назирали такво објашњење. Вл. Мошин, који се колебао између разних решења тога проблема, пише на једном месту свога Увода: „Није искључено, да је из истог разлога — тј. да се повећа доказна снага списа — направљена и фикција пријевода љетописа с тобожње, раније славенске кронике, тобоже учињене за дукљанске старце и ратоборну омладину, а стварно — за латинског читаоца, који је могао да буде мјеродаван за рјешење црквеног спора између Бара и Дубровника.“¹⁰⁴

Мада погрешно интерпретира једну латинску реченицу, Јован Ковачевић се још више приближио правом решењу овог питања. Он цитира следећу, познату нам већ реченицу из Хронике опата Регина из Прима (правилније је рећи Регина Примског): „*Haec quae supra expressa sunt, in quodam libello reperi, plebeio et rusticano sermone composita, quae ex parte ad latinam regulam correxi, quaedam etiam addidi, quae ex narratione seniorum audivi.*“ Одмах затим, Ковачевић то коментарише овако: „Регино каже исто што и писац Барског родослова: да је превео некакву књижицу и да је допунио из прича старих људи. Подударност у мислима веома је очита и упадљива. Изгледа као да је у питању само један књижевни манир при позивању на изворе којим се жели дати већа историска веродостојност и аугентичност дела тиме што се позива. на неко енигматично старије дело и на усмена казивања старих људи.“¹⁰⁶ Рецимо одмах да Регино не каже „да је превео некакву књижицу“, него да је поправио, по правилима латинског језика, неки текст (реч *libellus* означавала је и књиге, а не само књижице) писан простим народским језиком. Тај језик (*sermo*), који је требало поправити, није неки страни језик у односу на латински. То је у ствари говорни латински језик (*lingua vulgaris, rustica*), из кога су произашли нови романски језици, уколико то није био искварени књижевни латински језик, којим су писали неуки људи на Западу, нарочито у VI и VII веку, најнепросвећенијој епохи средњег века. Просветно-књижевни покрет, нека врста прве Ренесансе, који су створили, крајем VIII века, Алкуин и други учени људи са двора Карла Великог, означио је извесну обнову латинског књижевног језика. Регино Примски, Герман пореклом, користио се, у другој половини IX века, тековинама тога покрета, и зато је могао поправити неки текст писан исквареним латинским језиком. Могуће је, међутим, да је Ј. Ковачевић у праву када тврди да је Региново казивање у ствари један књижевни манир.

Тврдити да је неки латински историографски спис преведен са неког другог језика, да би се тиме постигао већи степен веродостојности, могао је бити доиста „књижевни манир“ у средњем веку. За то има бољих примера од Хронике Регина Примског. Једна латинска компилација с почетка XIII века,

крја обрађује легенду о оснивању манастира блажене Марије Ла Крас (La Crasse) у јужној Француској, смештена је у оквир епског похода Карла Великог против Сарацена и освајања градова Каркасона и Нарбоне. Место свог дужег наслова под којим се издаје,¹⁰⁶ она се краће означава именом Pseudo-Philomena. Зашто? Њен писац, на крају списка, себе назива Guillermus Paduanus и каже да је све што је испричар о градњи и освећењу манастира извадио из неке веома старе историје коју је једва могао читати (que de quadam ystoria vetustissima, quam vix legere poteram elicui).¹⁰⁷

На самом пак почетку, у правом уводу, он прича да је Карло Велики, свестан трошности људског тела и слабости човекова памћења, наредио свом дворском „писару“ Филомени (suo iurato scriptori nomine Filomena) да састави написмено (in scriptis redigeret) целу историју подизања и освећења манастира и бојева за освојење поменутих градова. Та стара, готово пропала историја била је нађена у манастирској књижници (que ystoria antiquata litteratura et fere destructa in librorum repositoio dicti monasterii fuit inventa). Њу је, на наваљивање и молбу старешина и целог самостана, превео на латински он, Падованац, како самог себе назива, ваљда по родном граду: Quam ystoriā ad instanciam et precem viri venerabilis Dei gratia dompni Bernardi abbatis et totius conventus dicti monasterii beata Dei genitricis Maria adiuvente latinis verbis ego Paduanus conposui prout mei possibilitas fuit translatare..¹⁰⁸ Падованац није означио језик оригиналног текста с кога је преводио, а узалудна су била сва настојања да се, на основу латинске редакције, то утврди. Приређивач ове латинске историје претресао је разне претпоставке,¹⁰⁹ сем једне која се намеће као највероватнија: да је у питању типична клерикална фантазија.

Pseudo-Filomena има достојног парњака у једном другом историографском делу средњег века — Pseudo-Turpin-у, под којим је именом позната једна Historia Karoli Magni et Rotholandi. О њој ће бити речи у четвртој глави овог рада,¹¹⁰ а засад је довољно рећи да њен писац тврди за себе да је главом бискуп Турпин, чију су славу пронели јуначки спевови (charisoris de geste) из циклуса Карла Великог. Ништа том непознатом клерику из XII века није сметало што је епски Турпин погинуо на Ронсевоу; он се поистоветио са њим и измислио да се спасао са разбојишта, па је тако могао испричати под тим лажним именом, као очевидац, нови легендарни поход Карла Великог против Сарацена у Шпанији. Оставимо засад назови Турпина, премда је и он карактеристичан за разуздану слободу историографа средњег века када се позивају на своје изворе, и вратимо се Падованцу. Мада између Летописа и Gesta Karoli Magni нема, врло вероватно, неке директне везе, њихови су уводи типично слични.

И Падованац и Дукљанин, можда случајно а можда и по неком засад непознатом моделу,¹¹¹ казују да су на молбу своје манастирске браће превели на латински дела која треба да очувају успомене на прошла времена. Дукљанин измишља свој стари словенски модел а Падованац неког Филомену, претворивши грчко женско име у писара Карла Великог. Паралелизам између двају увода иде још даље. У хрватском преводу Летописа, за који се мисли да је из XIV века, нема увода о коме је овде расправљано. Шишић претпоставља да га је преводилац могао изоставити јер су његове речи „адресиране на барски клир“.¹¹² Интересантно је, међутим, да у провансалском преводу Падованца, који је исто тако извршен у средњем веку, нема такође оног увода о Филоменином оригиналу. Објашњење једне и друге појаве не мора бити истоветно. У сваком случају, било да увода није постојало већ у оним латинским верзијама које су превођене, било да су их преводиоци намерно изоставили, намеће се помисао да је постојање како словенског тако и Филомениног оригинала морало изгледати сумњиво. Боље их је, према томе, било изоставити баш ради веродостојности којој су тежили. Ако преводиоци нису тако мислили, ми бисмо пак, после свега што је досад речено, применили на обадва увода француску пословицу „Qui prouve trop ne prouve rien“, која би се могла превести са „претеран доказ — никакав доказ“.

Шта онда остаје од Увода, или, боље, шта би се на основу њега могло закључити о самом Летопису? Уколико је оне две реченице с насловом Auctor ad lectorem написало исто лице које је компилирало или редиговало цело дело, а засад немамо никакве основе да у то сумњамо, из њих би се поуздано могло закључити да је спис чије је право име Regnum Sclavorum саставило на латинском неко католичко лице непознатог чина, романског, по свој прилици, порекла, али дукљанског државног осећања, које је писало у средишту дукљанске епископије и било, колико-толико, упознато с

латинском средњовековном историографијом. Његово казивање о превођењу са словенског на латински и позивање на списе и причања старих треба узети као чист манир те књижевне врсте. Да ли је и у којој мери тај непознати аутор познавао усмену народну традицију на српском, то треба да покажу даља излагања у овом раду.

¹ J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum, croaticarum, dalmaticarum et slavonicarum*, III, Vindobonae, 1748, стр. 486—509; Dr Ivan Crnčić, *Popo Dukljanina Ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku*, Kraljevica, 1874; Фердо Шишић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд, 1928; Dr Vladimir Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Matica hrvatska, Zagreb, 1950.

² Др Славко Мијушковић, *Љетопис Попа Дукљанина*, библи. „Луча“, Титоград, 1967.

³ Вид. нарочито белешку 5, на стр. 175—176, Мијушковићева издања. Ми пре верујемо у Шишићев нехат: изостављајући у изразу *Gelasio Papa secundo* ову последњу реч, он се вероватно повео за Орбинијем, код кога стоји само *papa Gelasio* (Orbini, *op. cit.*, стр. 206). Видећемо да је Орбини преводио с неког другог латинског рукописа, чија је верзија била боља и на неким другим местима. Према томе, реч *secundo*, коју је додао неки збуњени преписивач (чију је грешку уочио већ Луције), не може служити као аргуменат против Шишићева датирања *Летописа Попа Дукљанина*.

⁴ Као пример могућности да свако погрешно у оваквом послу, наводим једну реченицу из белешке 83, стр. 221, издања С. Мијушковића: „У Ват. рукопису стоји *Tiescemirum*, а на одговарајућој маргини *Tiescimir* (као и код Шишића и Орбинија), али и поред тога Шишић доноси *Tiscemirum*." Голим оком, и без лупе, свако се може уверити и на смањеном формату овог фототипског издања (стр. 141) да је баш Шишић добро прочитао *Tiscemirum*. О другим грешкама и нетачним тумачењима у преводу и белешкама С. Мијушковића биће још речи у нашем раду.

⁵ Ево за то једне потврде. Мијушковић на стр. 276. бел. 210. свог издања каже: „У Ват. рук. *Gradicna*, а код Шишића *Gradichna*". То није тачно јер у Ватиканском рукопису, који сам прегледао, и на фотографији листа 74, који сам у библиотеци добио (вид. прилог), не стоји *Gradicna*, како Мијушковић тврди, него, грешком преписивача, *Gradiena*. У фототипском издању, на основу кога је Мијушковић радио, слово е се тако рећи „затворило“ и постало с (вид. стр. 167, 9. ред оздо, његова издања).

⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 30.

⁷ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 112.

⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 292.

⁹ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 173—174.

¹⁰ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 59.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*; J. G. Schwandtner, *op. cit.*, II, стр. 189.

¹³ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 106.

¹⁴ *Ibid.*, стр. 107.

¹⁵ Мада нема директне везе са питањем старине латинског рукописа, вреди додати да С. Мијушковић превиђа једну чињеницу и када говори о хрватском рукопису. Он тврди (*op. cit.*, стр. 101—102) да је Јеролим Калетић своју белешку, писану 1546, у којој каже да је Дмине Папалић нашао „*ovoj pismo [тј. хрватски превод једног дела Летописа] u Krajini u Marković, u jedne knjige stare, pisane hrvackim pismom*“, „саставио на основу података о Папалићу из Марулићевог писма“, написаног 1510. године, уз његов превод хрватске редакције, и штампаног тек 1666. у Луцијевом делу *De regno Dalmatiae*. Превиђа да у Калетићевој белешци стоји „у Крајини у Марковић“ (из познатог племена Качића) и да ове последње појединоста нема код Марулића. Према томе, Калетић је имао друга, директна и потпунија обавештења. — Занимљиво је додати да је Луције, знајући да има више Крајина (*limitaneam regionem significet*), држао да је Крајина коју Калетић помиње у барској дијецези: „*Marchovichiorum autem Craina in diaecesi Antibarensi reperitur*“ (Ioannis Lucil *op. cit.*, стр. 444, где почичу *Notae ad Cominentariolum Marci Maruli*).

¹⁶ Јован Суботић сачувао је тај наслов, у старинском облику, кад је објавио свој превод Дукљанског пресвитера краљевство Славена у *Летопису Матице српске*, књ. 88 (1853), стр. 1—86.

¹⁷ Да је имао у виду наслов Дукљанинова дела из Увода самог списка (у талијанском преводу *Regno degli Slavi*), М. Пантић не би написао да је Орбинијево дело „с много родољубивог поноса и не мање барокне магловитости названо Краљевством Словена“ (Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, С. к. задруга, Београд, 1968, стр. XIV).

- ¹⁸ О разним насловима који су давани Дукљаниновом спису вид. податке Ј. Ковачевића у Историји Црне Горе, I, Титоград, 1967, стр. 423.
- ¹⁹ Вид. белешку Б. Ферјанчића, Византиски извори за историју народа Југославије, II, Београд, 1959, стр. 2.
- ²⁰ В. Јагић, *op. cit.*, стр. 113.
- ²¹ Đorđe Sp. Radojčić, *Un poeme epique yougoslave dixieme siecle: les „Gesta" ou exploits de Vladimir, prince de Dioclee, Byzantion*, XXXV2 (1965), стр. 529, бел. 1.
- ²² То су писмо објавили: Ivan Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus*, II (1876), стр. 106; Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik*, II (1904), стр. 159. Код Шишића (*op. cit.*, стр. 72), оно је тачније, на основу Шуфлаја, датирано, али је, вероватно штампарском грешком, реченица коју наводи изашла окрњена. О садржини писма и о утицајном архиепископу Рајнерију, вид. даље, стр. 262—263.
- ²³ О бенедиктинским манастирима вид. Иван Божић, Превлака -Тумба, Зборник Филозофског факултета, Београд, VIII (1963), стр. 197.
- ²⁴ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 48.
- ²⁵ С. Мијушковић у једној белешци (стр. 173) тачно каже да се *seniores* први пут помињу у Бару 1247. године, што наравно не значи да тог друштвеног слоја није било и много раније. То му не смета да на другом месту (стр. 84) употреби и тај израз за доказивање да Дукљанинова прича а често нису ништа друго „него пројигирање у прошлост збивања и чиљеница из доцнијих па чак и из каснонемањих времена".
- ²⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 106.
- ²⁷ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 53—54.
- ²⁸ *Ibid.*, стр. 174.
- ²⁹ ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 292.
- ³⁰ Orbini, *op. cit.*, стр. 205.
- ³¹ ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 5—6. D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, V, стр. 231. — После тога, до стр. 235, распоређен је цео текст Историје св. Христофора, која садржи само три победе извојеване светитељевом помоћу.
- ³² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 5.
- ³³ *Ibid.*, стр. 106; V. Mošin, *op. cit.*, стр. 39. — Видели смо да је С. Мијушковић (*op. cit.*, стр. 53—54, 174), због свог тумачења речи *patres* и *seniores*, сувише слободно превео *audivi* са „допрла до мене" (казивања).
- ³⁴ Ferdinand Lot, *Nennius et l'Historia Brittonum*, Paris, ed. Champion, 1934, стр. 1.
- ³⁵ *Ibid.*, стр. 129. Момзеново издање тога текста, под насловом *Historia Brittonum cum additamentis Nennii*, изашло је у *Monumenta Germaniae historica (Auctores antiquissimi)*, XIII (1898).
- ³⁶ То је све пренебрегао приређивач фототипског издања Летописа и зажалио што Н. Радојчић, уместо што је овом спису дао име Барски родослов, није „предложио за наслов Дукљаниновог дјела, рецимо, овакву формулацију: „Причања попа Дукљанина (или Баранина)", или боље „Историјска фантазирања попа Дукљанина", или најбоље „Историјска парадоксирања попа Дукљанина" јер, како мало даље каже: „Прихватање једног таквог наслова, по нашем мишљењу, а с обзиром на ефекат који би се постигао, вриједило би више од свих досад написаних студија и расправа — наравно, укључивши и ову нашу — о Летопису попа Дукљанина" (Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 118. и 119). У овим речима крије се велика скромност, али и још веће ниподаштавање радова људи као што су Фрањо Рачки, Стојан Новаковић, К. Јиречек, Ст. Станојевић, Ф. Шишић, Никола Радојчић и *tutti quanti*, мртви и живи.
- ³⁷ Ferdinand Lot, *op. cit.*, стр. 147.
- ³⁸ *Ibid.*, стр. 160.
- ³⁹ *Ibid.*, стр. 161.
- ⁴⁰ *Ibid.*, стр. 168.
- ⁴¹ *Ibid.*, стр. 151.
- ⁴² *Ibid.*, стр. 49—53.
- ⁴³ Вид. француски превод, потпунији од оригинала: Ernst Robert Curtius, *La litterature europeenne et le Moyen Age latin*, Paris, 1956, места означена у Аналитичком индексу на стр. 714, под *tradition litteraire*.
- ⁴⁴ Др Јован Ковачевић, О Уводу Барског родослова, Зборник за друштвене науке Матице српске, Нови Сад, св. 13—14 (1956), стр. 65.
- ⁴⁵ *Ibid.*, стр. 68; *Monumenta Germaniae historica (Scriptores)*, 1 (1826), стр. 566—567.
- ⁴⁶ *Monumenta Germaniae historica (Scriptores)*, 1 (1826), стр. 567.
- ⁴⁷ Вид. E. R. Curtius, *op. cit.*, стр. 86, 88.
- ⁴⁸ Вид. горе, стр. 16; упор. Др Сл. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 53—54, 174.

- ⁴⁹ У издању Фердинанда Лога, *op. cit.*, стр. 147, стоји Hieronimi Eusebii, а у том случају би то био св. Јероним (Sophronius Eusebius Hieronymus); одвојене запетом, те би две речи означавале два оца, св. Јеронима и св. Еузебија, бискупа из IV века и писца једне Црквене историје. У неким другим кодексима црквени се оци Нениусова увода именују истим, а у неким другим редом. Вид. изд. Т. Mommsen, *Monumenta Germaniae historica*, Auctores antiquissimi, XII, стр. 126.
- ⁵⁰ Вид. Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 53; Ј. Ковачевић, *loc. cit.*, стр. 64. и 143.
- ⁵² *Glossarium mediae et infinae latinitatis conditum a Carolo Dufresne Domino du Cange*, t. VI, Parisiis, 1846, стр. 187.
- ⁵³ Вид. горе, стр. 25.
- ⁵⁴ *Monumenta Germaniae historica (Scriptores)*, IX (1851), стр. 427.
- ⁵⁵ Аноним тзв. Gall, *Kronika Polska, Biblioteka narodova*, Nr. 59, Seria I, Wroclav, 1965, стр. 15.
- ⁵⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 420.
- ⁵⁷ *Ibid*; стр. 80.
- ⁵⁸ У најновије време, С. Мијушковић (*op. cit.*, стр. 47) написао је: „О писцу Љетописа, чије име није нигдје назначено, може се са сигурношћу рећи да је био Словен и свештено лице.”
- ⁵⁹ Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 19.
- ⁶⁰ *Ibid.*, стр. 22.
- ⁶¹ *Ibid.*, стр. 24.
- ⁶² О. Dominik Mandić, *Crvena Hrvatska u svijetlu povjesnih izvora*, Chicago, 111., 1957, стр. 3. и 5.
- ⁶³ Ф. Шишић, *op. dt.*, стр. 113. У најновије време, томе се мишљењу придружио С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 108.
- ⁶⁴ Dr Fr. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka*, Književnik, Zagreb, 1864, стр. 215.
- ⁶⁵ К. Лиречек, *Историја Срба*, I, Београд, 1922, стр. 167.
- ⁶⁶ Dr Milorad Medini, *Kako je postao Ljetopis pora Dukljanina*, Rad, књ. 273 (1942), стр. 115. и 156.
- ⁶⁷ Н. Радојчић, *О најтамнијем одељку Барског родослова*, Цетиње, 1951, стр. 13—14.
- ⁶⁸ Др С. Мијушковић, *op. Cit.*, стр. 111.
- ⁶⁹ ф. Шишић, *op. cif.*, стр. 297.
- ⁷⁰ Ј. Ковачевић нијансира донекле овакав закључак кад каже: „Он себе сматра Романом — Латиним, свој матерњи језик латински, што се види кад објашњава бугарску титулу каган па каже: „што на нашем језику значи цар (imperator)”. *Историја Црне Горе*, I, стр. 424.
- ⁷¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 426.
- ⁷² V. Mošin, *op. cit.*, стр. 45, бел. 30. '
- ⁷³ Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 92.
- ⁷⁴ *Ibid.*, стр. 93.
- ⁷⁵ Вид. стари хрватски превод: Ф. Шишић, *op. cif.*, стр. 383, 390.
- ⁷⁶ Преглед радова о том питању, које је понекад неправично потцењивао, дао је Н. Радојчић у већ навођеној књижици *О најтамнијем одељку Барског родослова*, Цетиње, 1951, а затим В. Мошин (*op. cit.*, стр. 20), који с правом истиче два приказа књиге Јоже Руса, *Kralji Dinastije Sveladičev, Ljubljana*, 1931, из пера А. Мајера (Mayer) и Ј. Хауптмана (Hauptmann) у *Nastavnom vjesniku*, XLI (1932—1933). А. Мајер налази, на пример (стр. 84), да се лагински извор за имена шесторице владара, уколико су германска, разабера „из транскрипције готских гласова”.
- ⁷⁷ Н. Радојчић је објаснио да gens овде значи војска (Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936)).
- ⁷⁸ *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX, стр. 426.
- ⁷⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 293, 294.
- ⁸⁰ Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 107.
- ⁸¹ *Ibid.*, стр. 107—108.
- ⁸² Вид. стр. 17, 109—110, 142, 204—209 и 268. Вреди овде поменути прво и разумно датирање Летотапса, које потиче од приређивача његовог латинског текста Луција: „Presbyter Diocleas, qui ante annum 1200. scripsit” (Ioanni Lucii *op. cit.*, стр. 284).
- ⁸³ Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 89. Позивајући се на једну констатацију М. Динића да „у дубровачким споменицима Sclavonia означава искључиво Србију” (Прилози за књижевност..., XXXIII, 1966, стр. 27), и погрешно је уопштавајући, С. Мијушковић покушава да докаже на више од три стране своје књиге (87—90) да је Дукљанин својим Regnum Sclavorum мислио само на Србе. Међутим, сам Динић је на истој страни свога рада рекао да је један савременик назвао хрватског кнеза Трпимира rex Sclavorum, а Лиречек је навео

доста примера (Историја Срба, III, стр. 2) из којих се види да се „код Латина“ називају не само раније него „и у XII.—XV. веку, општим именом Sclavonia сви српско-хрватски крајеви, од Истре до ушћа Бојане, а у унутрашњости од Јадранског Мора па до Дунава“.

⁸⁴ Ibid., стр. 119.

⁸⁵ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 3—25.

⁸⁶ Ibid., стр. 420; вид. горе стр. 30.

⁸⁷ Стојан Новаковић, Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима, Београд, 1893, глава VI, стр. 182—217.

⁸⁸ Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 48.

⁸⁹ Ibid., стр. 49.

⁹⁰ Ibid., стр. 52.

⁹¹ Ову промену наслова Н. Радојчић је образложио први пут у приказу Шишићевог издааа Летописа Попа Дукљанина, *Slavia*, VIII, (1929—1930), стр. 170.

⁹² Ст. Станојевић, О првим главама Дукљанског Летописа, *Глас*, CXXVI (1927), стр. 101.

⁹³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 308.

⁹⁴ Ibid., стр. 339—340.

⁹⁵ Ibid., стр. 364.

⁹⁶ Вид. Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Београд, 1927, стр. CIV, 130 и даље.

⁹⁷ Вид. у издању Ferdinand Lot, *Historia BrMonum*, Paris, 1934, предговор (*Etude sur Nennius*), стр. 53 и даље.

⁹⁸ Ibid., стр. 162.

⁹⁹ Ibid., стр. 199.

¹⁰⁰ Ibid; стр. 204. Овакво датирање уобичајено је и у неким другим, Дукљанину ближим историјским споменицима средњег века. У познатој старој историји Мађара на латинском налазимо: „Post Kalomanum vero regnavit Bela annis IX. duobus mensibus. Albae tumulatur. Итд. (*Magistri Simonis de Keza, Gesta Hungarorum, Historiae hungaricae fontes domestici, Pars prima, Scriptores, vol. II, Lipsiae, 1883, стр. 88.*)

¹⁰¹ Вид. приложену фотографију првога листа ватиканског рукописа.

¹⁰² Вид. горе, стр. 15. На следећој страни се такође види да је и С. Мијушковић написао, на српском, великим почетним словом и са знацима навода: „Спис о Готима“.

¹⁰⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 107—109.

¹⁰⁵ V. Mošin, *op. cit.*, стр. 27; он додирује то питање, али му друкчије прилази, и на стр. 55, бел. 67.

¹⁰⁵ Јован Ковачевић, *loc. cit.*, Зборник за друштвене науке Матице српске, св. 13-14 (1956), стр. 68. Вид. горе, стр. 26.

¹⁰⁶ Dr. F. Ed. Schneegans, *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam, Romanische Bibliothek, No 15, Halle a. S. 1898.* Приређивач је, непрактично, арапским цифрама, али посебно, пагинирао и свој увод (*Einleitung*) и сами латински текст (*Texte*).

¹⁰⁷ Ibid., *Texte*, стр. 240.

¹⁰⁸ Ibid., *Texte*, стр. 6.

¹⁰⁹ Ibid., *Einleitung*, стр. 33—39.

¹¹⁰ Вид. даље, стр. 68. и даље.

¹¹¹ У низу цркава које гради пратња Карла Великог на свом походу, прва се набраја капела коју подиже Abbas Sancti Michaelis de Gargano, monasterium cuius est in quodam monte iuxta mare in Apulea. а тек на другом месту капела папе Лана, а затим остале (*Gesta Karoli Magni, Texte*, стр. 28—30). То би био знак да је Падованац морао бити у некој вези са чувеним манастиром на Монте Гаргану, а познато је, опет, колико су били живи односи дукљанских монаха са тим светилиштем и са бенедиктинцима Апулије (вид. Иван Божић, Превлака — Тумба, Зборник Филозофског факултета, Београд, VII, 1 (1963), стр. 197—210).

Дукљанин и Падованац могли су се, према томе, напајати на истом извору.

¹¹² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 421.

III О ГЛАВАМА I—VII ЛЕТОПИСА

„Народне песме и бајке о народној прошлости" препричане у почетним главама Летописа? — Разликовати усмену, народну, традицију од позајмица из писаних дела легендарног карактера. — Разноврсност усмене традиције. — Библијско порекло приче о пореклу народа од три брата. — Остроилова погибија, Сенуладова освета и Рагомирово гоњење хришћана. — Трагови учења цркве у овим причањима.

У свом последњем раду о почетним главама Летописа Попа Дукљанина, слажући се у том и са другим историчарима који су се бавили тзв. Књигом о Готима, Н. Радојчић је рекао у закључку и ово: „Међу постигнутим резултатима испитивања Барског родослова један је од најпризнатијих да су у њему забележене давнашње традиције, или, ако се тако хоће, да су у њему препричане старе народне песме и бајке о народној прошлости." Одмах иза овог веома важног, али ни од кога и ничим недоказаног тврђења, следе два кратка, доста збуњујућа питања: „Чије? Да ли само наше?" Затим долази трезвен одговор, којим се у приличној мери потиरे оно што је речено у првој наведеној реченици: „На ова питања не постоје одговори који би били научно задовољиви. Када се вели да Барски родослов представља препричану народну традицију, онда се при томе не иде ни даље ни више од општег утицаја."¹ Из даљих објашњења Н. Радојчића и његових претходних излагања може се разабрати да народну традицију за њега представља све оно што није историјска истина, нарочито причање које личи на неки књижевни мотив, па било то узето из Библије или из неке средњовековне хронике на латинском језику. Идући трагом на који је јасно указао Ст. Станојевић, он је за прве главе Летописа тражио њихове изворе и узор у делима „која се баве прошлошћу Гота и Лангобарда" и спадају у „историчку и легендарно-историчку књижевност средње и јужне Италије".²

За предмет којим се овде бавимо, потребно је рашчистити извесне појмове и одмах рећи да се не сме мешати усмена народна традиција, из које је евентуално могао црпсти аутор Летописа, са књижевним позајмицама преузетим из страних историографских списа легендарног карактера. Може се чак тврдити, по правилу које је само по себи разумљиво, да уколико су прихватљивији резултати Н. Радојчића и оних (Ст. Станојевића, Ј. Руса, Ј. Келемине и Јб. Хауптмана) који су се пре њега бавили почетним главама Летописа, или, уопштеније говорећи, уколико су бројније позајмице Дукљанинове из писаних историографских дела страних народа, утолико је незнатније и непоузданије постојање усмене традиције нашег народа о тим или сличним предметима. Мора се још додати да је и усмена, народна, традиција веома разноврсна, и по свом духу и по свом облику. Од велике је важности, нарочито, за историју књижевности установити да ли се у неком прозном тексту ранијег средњег века могу пронаћи трагови праве јуначке песме или имамо посла с неком етиолошком причом, или неким другим локалним предањем. Н. Радојчић помиње, поред песама, и „бајке о народној прошлости" које су препричане у Летопису, не водећи рачуна да је бајка једна одређена врста народне приповетке с претежно фантастичним и натприродним елементима. Зато се не види на коју је главу Летописа мислио кад је писао те речи. Разуме се да би за историју књижевности било најважније утврдити на којим су местима Дукљанинова текста препричане „старе народне песме". — Најзад, кад се о свему томе расправља, треба имати на уму и то да је фантазија средњовековних клерика била богатија од њиховог критичког смисла и да су сами могли понешто, или подоста, измислити, не ослањајући се ни на писане изворе ни на „старе народне песме и бајке о народној прошлости".

Дуго, сувише дуго и непотребно, било би препричавати и анализирати, главу по главу, цео Летопис Попа Дукљанина с тежњом да се у њему пронађу видљиви трагови усмене народне традиције. С друге стране, изложили бисмо се опасности да будемо непотпуни ако бисмо се задржали само на оним местима у тексту за која је, на овај или онај начин, речено да су писана на основу народних предања, јер с тога становишта Летопис није систематски проучаван, а могли бисмо нешто превидети и пропустити и од оног што је, узгред, о томе казано. Остаје нам да сами издвојимо и подвргнемо испитивању сва Дукљанинова причања која би неким својим видом — фавулом, тоном, формулом или нечим другим — могла подсећати на неко усмено народно предање. При том избору треба, разуме се, водити рачуна, као код клиничких прегледа, и о налазима досадашњих испитивача, мада су њихови критеријуми доста неуједначени, те доводе до сасвим различитих констатација, нарочито кад их

доносе историчари који се нису специјално бавили народном књижевношћу. Тако, на пример, у свом коментару глава XXII—XXV, пошто је рекао да је у њима реч о краљу Радославу и његову сину Чаславу, Ф. Шишић је одмах наставио: „Ово је први случај у Летопису Попа Дукљанина, да се јасно осећа одјек н а р о д н о г а причања.“³ Н. Радојчић је, напротив, баш у почетним главама Летописа проналазио трагове народних песама. Пре преласка на испитивање много карактеристичнијих и важнијих делова Дукљанинова списа, треба се мало задржати на тим почетним главама, јер су констатације Н. Радојчића, за разлику од узгредних запажања других испитивача, пропраћене бар неким образложењима, која ће нам показати колико је тешко, и лако, расправљати о питањима народне традиције.

О првој глави, коју сачињава једна једина реченица, постоји, како каже Н. Радојчић „читава литература“.⁴ Расправљано је много о особним именима која се у њој помињу, нарочито о именима трију синова готског краља Сenuлада (Шишић исправља у Свевлада), Бруса, Тотиле и Остроила, у чије ће се време Готи, *gens ferox et indomita*, одселити из северних страна. Словеначки географ и историчар Ј. Рус подигао је у своје време велику праšину тражењем историјске основе у причањима првих глава Летописа и идентификовањем Свевлада и његових синова са истим бројем владара Јорданесове Историје Гота (*Getica*). Према његовим налазима, Свевладу би одговарао *Vandalarius*, Брусу *Valamer*, Остроилу *Theodimer* а Тотили *Videmer*.⁵ Историчарима и лингвистима остављамо да се баве овим везама и именима,⁶ а за наш предмет је интересантнији број Сenuладових синова. Он није изазивао пажње, а очекивало би се да ће, од присталица народне традиције у овом делу Летописа, бити проглашен симболичним или бар изазвати сећање на предање о Леху, Меху и Чеху. Вероватније је, међутим, да је он у вези са причањем о тројици Нојевих синова, Сему, Хаму и Јафету, који су после потопа населили земљу. То „тројбратство“ прешло је, са истим именима али другим народима, и у калуђерске хронике. Тако, на пример, у већ помињаној Нениусовој Историји Брита, Семови су потомци населили Азију, Хамови Африку а Јафетови Европу. Од Јафетових потомака први је у Европу дошао *Alanus, cum tribus filiis suis*, чија се имена затим дају.⁷ У другим хроникама остао је само број браће, а примењен је на друге краљеве и народе. У мађарским генеалогјама, удешеним према готским традицијама, Хуни су продрли из Скитије у Панонију (исту земљу у коју су дошли Дукљанинови Готи), прво под вођством тројице синова Келе (*Chelae*), из породице *Zemen*, а затим под вођством три брата од другог рода Кадара (*ex alia Kadarum gente*). Од ових последњих изабран је за краља Атила.⁸

Друга глава Летописа дужа је. У њој се прво прича како су Готи, после продора у Панонију, победили краља Далматинаца и краља Истре,⁹ и како је затим једна њихова војска, с Остроилом на челу, упала у Илирију и остала у Превалитани (тј. Дукљи). Док су за први део ове главе испитивани историјски елементи, даље њено причање задржало је пажњу Н. Радојчића из других разлога. Он каже: „У наставку друге главе разлагање је највише налик на народну песму, препричану у прози.“ Ово тврђење је толико важно за наш предмет да морамо навести у целини главни део његовог образложења: „Остроило је, вели се, ушао у Илирију и у оштрим ратовима узео је читаву Далмацију, док се није сместио у Превалитани. Хтело се рећи, освојио је читаво наше приморје. Док је он послао сина Сenuлада да осваја Загорје, кренуо је цариградски цар војску на њега, пошто је дознао да је остао с мало војске у Превалитани. Ипак се Остроило упустио у бој, како редовно чине наши јунаци и кад нема изгледа на победу, сам је у сукобу погинуо, а његова дружба се разбегла. Царски војници су с палих скинули плен и вратили се у своју земљу. За све ово има сасвим сличних примера и у народним песмама, и у легендарним изворима.“¹⁰

Штета је што Н. Радојчић није навео ниједан од тих „сасвим сличних примера“. Још већи је пропуст што није рекао на ком су језику и из ког доба песме на које је мислио пишући ове редове, а такође на чије „легендарне историјске изворе“ он упућује. Грешка је пак, како је речено у почетку ове главе, што се меша усмена народна традиција са „књижевним позајмицама преузетим из страних историографских списа легендарног карактера“. Мало пре је наведен пример тројице браће, освајача туђих земаља, за који се исто толико може рећи да је књишког колико и усменог народног порекла. Нама се чини да је ово Дукљаниново причање о Остроиловом ратовању такво да му не треба тражити извор ни у песмама ни „у легендарним историјским изворима“. Нешто треба оставити и машти самога

писца, а средњовековни калуђери, како ће се видети доцније и на другим примерима, воле да се баве стратегијом ратовања. Уосталом, ово што прича Дукљанин о Остроиловом поразу одговара стварном начину вођења ратова у оно доба, када су се походи и изненадни упади у непријатељске земље завршавали брзим повлачењем еа задобијеним пленом. Слично тврди и сами Радојчић поводом треће главе Летописа.¹¹

Што се тиче Остроилова јунаштва, оно је сасвим природно за првог освајача Превалитане, у хроници која ће се до краја бавити владавинама његових потомака. Пример два брата Бранивојевића, хумска племића, који по причању Мавра Орбинија гину у неједнакој борби против босанске властеле, подсећа Н. Радојчића на случај Остроилов.¹² То није никакав, баш никакав доказ о постојању неке старе песме о Остроилу или неком другом јунаку Дукљанинових времена. Да би завојевача Превалитане што више приближио српској епизи, Н. Радојчић објашњава да се он „пустио у бој, како редовно чине наши јунаци и кад нема изгледа на победу“, што ће сваком ко познаје предања о јунацима других народа изгледати једнострано.

Дукљаниново тумачење победе „свирепих“ Гота (тј. Словена) и пораза који су претрпели Романи (војске краља Далматинаца и краља Истре) израз је његових црквених схватања, а одаје и његово романско порекло. Он наглашава да је Бог који зна шта ради казнио можда хришћане због неког њиховог великог греха: „*Et dei iudicio, cui nemo audet dicere, cur ita faciat, quia forte aliquod magnum peccatum latebat in christianis, victoriam Gothi crudeles habuerunt.*“¹³ Ово црквено схватање, које има корен у Старом завету, у победи Филистеја над Саулом који је погинуо за безаконје своје,¹⁴ и које је ширила и православна црква, ушло је постепено у народну традицију и добило свој уметнички израз у првом колу Горскога вијенца: „Бог се драги на Србе разљути за њихова смртна сагрешења...“

На трећој, врло краткој глави у којој се прво каже да је Остроилов син Сenuлад, дознавши за очеву погибију, похитао натраг да би је осветио, не би се вредело задржавати кад не би било овог коментара Н. Радојчића: „Освета очеве смрти света је дужност. Зато заиста не треба нигде, ван српскога давнашњег осећања, тражити паралеле.“¹⁶ Зар се збиља може тврдити да се Сenuлад, односно Дукљанин поводио за својим српским осећањима кад оваквих поступака има и у других народа? Да ли се и онај син из XXII главе, Часлав, повео за својим српским осећањем кад је потерао свога оца све до морске обале, да би га убио а не осветио? Заиста, треба много добре воље да би се ма где у овом „најтамнијем одељку“ Летописа, а њега Н. Радојчић продужава до седме главе, пронашао ма какав траг народне традиције или неког пищевог словенског осећања. — Краљ Силимир (из IV главе) није прогонио хришћане и живео је са њима у миру, али се из тога не може изводити овакав закључак: „И у то не треба сумњати да је тако, или бар отприлике тако, поступио један словенски владар.“¹⁶ Унук Силимиров, Ратомир, поступао је према хришћанима сасвим друкчије, мада је и он био Словен. Од прогона тог рђавог краља, хришћани, а то су били Романи, склањали су се у планине, јер су више волели, како се прича у VII глави, да трпе невоље и оскудицу, да би спасли своју душу, него да се привремено (*ad tempus*) наслађују у друштву са неверницима.¹⁷ Ове апостолске речи подсећају издалека на стихове о царству небеском из Пропаста царства српског („земаљско је за малено царство...“), али им је извор не у словенској традицији него у учењу хришћанске цркве, па била она и латинског обреда.

¹ Н. Радојчић, О најтамнијем одељку Барског родослова, стр. 71.

² Ibid., стр. 73.

³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 436.

⁴ Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 60.

⁵ Jože Rus, *Kralji dinastije Svevladičev, najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454— 614*, Ljubljana, 1931, стр. 33.

⁶ О реаговањима на тезе Ј. Руса, вид. Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 25. и даље.

⁷ Ferdinand Lot, *op. cit.*, стр. 160—161.

⁸ J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, III, Budaë, 1765, стр. 167. Упор. *Magistri Simonis de Keza, Gesta Hungarorum, Historiae hungaricae fontes domestici, Pars prima, Scriptores*, vol. II, Lipsiae,

⁹ Већ је Луције ставио у рукопису (вид. приложени фотографију прве стране рукописа) и свом првом издању (Амстердам, 1666, стр. 287, и објашњење, стр. 439), знак * (asteriscus) изнад, односно испред. Rea-Dalmatinorum и Regem Istriae, скрећући пажњу на очигледну историјску заблуду. Ранији лагински хроничари, почев од Јорданеса, 1883, стр. 57—58. и 60. давали су такође титулу гех словенским кнежевима. Не помињући Дукљанина, то је утврдио за зфватско подручје Tadeusz Wasilewski, Geneza tytululu „gex Chroatorum“, Pamietnik Slowianski XVII, 1967, стр. 149—160.

¹⁰ Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 63—64.

" *ibid.*, стр. 64.

¹² *Ibid.*, стр. 63, бел. 2. Вид. и М. Orbini, *Il Regno degli Slavi*, стр. 392.

¹³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 294. Орбини је (да ли као Словен?) изо-ставио реч *crudeles* и изменио смисао ове реченице: „Ultimamente li Gothi restarono vincitori, non pero senza permisslone divina“ (*Il Regno degli Slavi*, стр. 206).

¹⁴ Прва књига Дневника (*Paralipomenon*), X, 13.

¹⁵ Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 64.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 65.

¹⁷ Ова се идеја потпуно искривљује кад се у овој реченици *sum gentilibus* преведе „са барбарима“ уместо „са неверницима“, како је то учинио С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 186.

IV

О ГЛАВАМА VIII и IX ЛЕТОПИСА

Историчари о тзв. Дувањском сабору. — Народна сећања на такве догађаје. — Далма, место одржавања сабора. — Тенденција приче о сабору у Далми. — Црвена и Бела Хрватска. — Клерикално измишљање сабора. — Црква Св. Марије у Дукљи.

Доста кратка VIII глава Летописа посвећена је више Константину, филозофу *ex civitate Thessalonica*, и његовим мисијама него краљу Званимиру (по Шишићу, Светимиру), његовом савременнику, и служи као неки увод у IX главу. За ову се, у једном од последњих осврта на Летопис Попа Дукљанина, каже: „Глава IX Барског родослова, у којој је описан сабор на Дувањском пољу, спада у најзначајније главе овога дјела, али при том најенигматичније.“¹ Ј. Ковачевић, који је написао ове редове, говорећи на основу поменутог главе о друштвеним односима у дукљанској држави, рекао је и ово: „Писац Барског родослова, средином XII вијека, био је сакупио оне податке о друштвеном уређењу државе које је чуо из усмене традиције, а који се нису могли односити на IX, већ на XI вијек.“² Ф. Шишић, у својој Оцени Дукљанинова списа, истиче улогу латинског клера у изграђивању идеје „о тобожњој великој нашој народној држави, с којом се сусрећемо одмах у почетку Летописа“, и закључује: „Зато, по мом мишљењу, и није сам Поп Дукљанин измислио ону велику државу, већ је он нашао о њој и о тобожњим њеним владарима готова причања, комбинирајући их онда с неким записима, из којих је међу осталим подацима преузео и онај о сабору на Дувањском пољу.“ Из оног што затим пише види се да Шишић сматра да је „тај сабор као појединачки историски догађај измишљен“, мада је, како излази из претходне реченице, податак о њему могао бити нађен „у неким записима“.³ Неколико покушаја да се „Дувањски сабор“ прикаже као стварни историјски догађај нису прихваћени, а знатно се међу собом и разилазе.⁴

Енигма IX главе Летописа не може бити разрешена ако се на њена макар и она најосновнија излагања гледа као на озбиљан историјски извор, заснован на неким записима или чак на усменој традицији, била она временски и приближена. Догађаји о којима се у њој говори, са свима онима који су раније помињани, и начин на који су представљени, типичан су пример једне одређене врсте латинске клерикалне историографије, тенденциозне, смеле и необуздане у својим измишљањима. Остајући сада код „Дувањског сабора“, можемо мирно рећи, још при првом утиску, и пре навођења сличног примера из латинске историографије средњег века, да је он чиста клерикална творевина и да је у њему све измишљено, од места одржавања и учесника до „дневног реда“ и донесених одлука.

Пре свега, без обзира на неке хипотетичне записе о њима, тешко је замислити да онакве догађаје као што је тзв. Дувањски сабор може измислити прост народ, а још теже прихватити да је у Дукљаниново доба било неке живе традиције о оној великој народној држави из IX главе Летописа, држави која није никад постојала, и о низу владара из оне измишљене готско-словенске династије. У једној реченици, Дукљанин је нагласио, напротив, да се нико међу мудрим људима краљевства није могао сетити старих међа између покрајина и области: „Congregans igitur omnes sapientes regni sui, locutus est eis de verbo hoc, sed nullus eo tempore inventus est, qui certam responsionem daret regi de hac re.”⁵ Мада је реч о имагинарној држави, карактеристично је ово потцењивање усмене традиције и прибегавање писаним повељама у даљем излагању. Треба још рећи да нигде у Летопису нема ни најмање алузије од стране писца на нека стара предања, а још мање на песме, чак ни на местима где би се тако нешто могло очекивати у оваквом латинском спису средњег века. Кад су првог хришћанског краља ове велике државе сахранили у цркви Св. Марије у Дукљи, писац је додао: „Tunc coingregairtes se populi lamentaverunt illum flentes.”⁶ Ове последње три речи не означавају, по свој прилици, тужбалице, којих је морало бити у неком облику (њих ромиње, први, Шижгорић у XV веку), него пре опште јадиковање или лелекање с плачем, каквога и данас има у старим дукљанским крајевима.

За утврђивање неке старе традиције у Дукљаниново доба не би могле помоћи ни аналогije из новијих времена, а не би било умесно ни позивање на предања о старој немањићкој држави или навођење примера простих људи из народа који умеју казати читаве низове имена својих предака. У племенском друштву, људи памте и удешавају генеалогiju своје куће ради личног истицања и афирмисања у средини у којој је породични престиж важан чинилац и за социјално уздицање. Зато се тада водило више рачуна о најближим племеницима и такмацима, да не кажем конкурентима, него о удаљенијим поглавицама широк државних заједница. Колико је било нешколованих Црногораца из средине прошлог века који су, мада су знали набројити и до петнаест колена своје куће, могли казати имена и редослед свих пет владика из куће Петровић-Његош? А колико је било сељака у Србији почетком овог века који су били кадри да наброје редом све владаре двеју последњих династија своје земље?

Стара немањићка држава била је дновековна реалност о чијој је величини и слави потхрањивана успомена многобројним списима и уметничким споменицима. Међутим, поред све те активности калуђера и уметника, представе људи из народа о тој држави биле су нејасне и неодређене. У народу није остало сећања ни на један историјски сабор из доба Немањића, а још мање на неке његове одлуке. Потонуо је у потпун заборав и блештави државни сабор у Скопљу од 16. априла 1346, на коме је с толико помпе крунисан краљ Стефан Душан за цара Срба и Грка. Неодређеност и неразнавање српских владара било је толико да је Вук у Пјеснарици од 1815. године уз Подруговићеву песму О Женидби Српскога Цара Стефана (прекрштену доцније у Женидба Душанова) додао белешку испод речи „цара Стефана”: „Кога? ја не знам. Народ тако пјева, недодајући му другога презимена.”⁷ У српским родословима и летописима и на манастирским фрескама, који су подржавали народно историјско осећање, била је међутим фиксирана тачна генеалогija владарске куће Немањића.

Мада није сачувана жива успомена ни на један истрријски сабор старе српске државе, народни певач, кад му је требало, измислио је, под околностима о којима сам расправљао на другом месту,⁸ један састанак „четири табора”, на коме је требало решити најважније питање — „на коме је царство”. Много пре тога, измишљен је, али под сасвим другим околностима, тзв. Дувањски сабор на коме је крунисан краљ Светопелек, посвећена два архиепископа и основане две митрополије, Солинска и Дукљанска, односно Сплитска и Барска. Насупрот ретким историчарима који су покушали доказати да је Дувањски сабор, под неким другим хрватским владарем (Томиславом, Петром, Крешимиром, Бранимиром), доиста одржан, Миха Барада је одлучно закључио: „Да тај није уопће постојао бива јасно сваком, тко само једном прочита текст тог поглавља а има бар нешто повјесног знања, него да је проста измишљотина попа Дукљанина, са сврхом, да докаже легитимитет дукљанско-барске надбискупије.”⁹

Од свих других историчара, без обзира да ли они верују или не у Дувањски сабор, М. Барада се одваја својом убикацијом места на коме је он тобоже одржан. У најстаријем, Дукљаниновом, тексту то

се место зове Dalma. Прво се каже да су кардинали и епископи нашли краља in planitie Dalmae, где је владар сакупио све народе земље и краљевства свог.¹⁰ Затим је још једанпут поменуто то име када је речено да је Далмација подељена на Доњу и Горњу Далмацију, са границом од места Далме, где се тада налазио краљ и где се сабор одржао („a loco Dalmae, ubi rex tunc manebat et synodus tunc facta est“).¹¹ Доиста, морао се десити велики неспоразум да се Далма претвори у Дувањ!

У старом хрватском преводу тај се град „ki ro roganih bi razgrišen“ (овога нема у латинском тексту) зове такође Далма.¹² Међутим, пре тога, кад је такође морао бити именован, уместо in planitie Dalmae стоји збркано „na planini, ka se diše Hlivaj“.¹³ У Марулићевом латинском преводу старог хрватског текста ове су речи преведене „in campo qui Clivna appellatur“,¹⁴ а за Далму, седиште сабора и гранично место двеју Далмација, каже се „a Delminii ruinis, ubi tunc regni concilium factum fuerat“.¹⁵ Ето чињеница о којима није вођено рачуна, а на основу њих се тек може објаснити како је дошло до имена „Дувањски“ сабор, о коме је толико писано. Мада га сматра измишљеним, М. Барада је покушао доказати, за разлику од свих других испитивача, да Далму треба „радије“ идентификовати „са Омишем, него с Дувном“. То објашњење, колико знам, није убедило никог, али је за нас важније да ни оно није водило рачуна о Дукљаниновом имену града — Далма.¹⁶

А сада, како се могло десити да Далма постане Дувањ (односно Омиш)? То се да једино објаснити Марулићевом интерпретацијом овога имена. У старохрватском преводу, који је једино био познат Марулићу, град Далма сачувао је исти облик који је имао у Дукљаниновом тексту. Хрватски преводилац није знао где је то in planitie Dalmae, на којој је краљ дочекао с народом кардинале и епископе, и то је претворио у na planini [...] Hlivaj, што је мало затим поправио кад је написао „na ovom polji“.¹⁷ На другом пак месту, он је оставио Дукљанинов облик града, Далма, али је додао да „ro roganih ta razgrišen“, доказујући тиме опет да не зна где се он налазио.¹⁸ По Дукљаниновом тексту, Далма је било гранично место између Доње и Горње Далмације, на основу чега би се могло закључити да је то био приморски град. То је осетио и стари хрватски преводилац па га је убацио, у глави II, међу „primorske grade: Dalmu, Narun i bogati i lipi Solin i grad Skardon“, које је порушио готски краљ Остроило приликом свог упада у Далмацију.¹⁹ Ових градова нема у II глави Дукљанинова текста, а стари хрватски преводилац, ако их није нашао у рукопису са којег је преводио, набројио их је можда баш ради лоцирања Далме, која се први пут ту помиње. Јасно је, међутим, да он, мада Далматинац, није знао где се налази тај град, око кога има и planities, па га је на једном месту идентификовао са Hlivaj, а на другом са разрушеним градом Dalma, Орбини је in planitie Dalinae добро превео „nella pianura di Dalma“, али је у белешци са стране додао „hora chiamato Hlievno“.²⁰ То је свакако у вези са обликом старохрватског превода Hlivaj, али вероватно под утицајем Марулићеве верзије, која му је могла бити позната у рукопису.

Хрватски превод је ученом Марку Марулићу морао, сасвим .оправдано, изгледати искварен. Зато га он, како Шишић каже, „није од речи до речи и педантно преводио“, него га је „чак и мењао хтејући га очито дотерати, не само стилистички, него и стварно, према своме знању историје“.²¹ Он је исправио оно неразумљиво „na planini, ka se diše Hlivaj“, које је код Дукљанина гласило „in planitie Dalmae“, и превео јасним „in campo qui Clivna appellatur“, мислећи при том на Ливањско поље (Хлћвно), како и Шишић објашњава.²² Град Далма који се налазио на граници Доње и Горње Далмације, и био разрушен, према старохрватском преводу, од незнабожаца, морао му је изгледати проблематичан. Зато га је он једноставно претворио у Delminium, познато историјско име, које се ученом хуманисти природно наметнуло.²³ Како је Delminium лежао далеко од мора, Марулић је изоставио Далму (а са њим и Нарун, који такође није био на морској обали) из броја оних приморских градова (urbes maritimas) за које хрватски преводилац (да ли својим додавањем или на основу неког сада изгубљеног текста?) каже да их је Остроило разрушио.²⁴

Сплитски архиђакон Тома, расправљајући о Далмацији, одмах у проетку свога списка позива се на Исидора Севилског и каже да јој је име дошло по граду Delmis. Није му довољно јасно где је био тај град у „странама Далмације“ (sed ubi hec ciuitas Delmis in Dalmatiae partibus fuerat, non satis patet). Да би га могао сместити изван уже Далмације, он најпре објашњава да је некад Далмација била пространија јер је са Хрватском сматрана као једна провинција, а затим додаје да се у горњим странама

(in superioribus partibus) налази једна област коју називају Delmina и да се ту могао налазити град Delmis (ibique fuisse Delmis ciuitas memoratur).²⁵ На другом месту своје хронике, говорећи о границама хрватског краља Држислава и његових наследника, он каже да је са истока државе била Delmina у којој је био град Delmis (ab oriente Delminam ubi fuit ciuitas Delmis).^{26*}

Далма, за коју Дукљанин тврди да је лежала на граници Доње и Горње Далмације, а коју стари хрватски преводилац убраја у „primorske grade“, не помиње се у Томиној Историји. У њој имамо облик Delmis не за место неког сабора него за град по коме је тобоже Далмација добила име (не треба се чудити што ни Тома ни учени Исидор Севилски нису знали да оно долази од илирског племена Делмата). Тома је тај град, „по сузвучности“, како каже М. Барада,²⁷ довео у везу са regio Delmina, облашћу на источној граници Хрватске.

Истим путем, али с далеко бољим знањима, Марко Марулић је променио хипотетични облик Dalma и претворио га у веома познати назив Delminium, име илирског града а затим римског муниципија. Марулићев латински превод хрватског превода ширен је многим рукописима, од којих је и данас доста сачуваних. Луције је и њега издао штампом, 1666. године, уз оригинални Дукљанинов латински текст, а затим и Schwandtner, 1748. године.²⁸ Због великог ауторитета Марулићева, облик Delminium је изгледао аутентичан, односно идентичан с обликом Dalma, а да нико није указао на произвољност те замене. Delminium је затим било лако идентификовати са Дљмно, Доумно, Дљмин, Доумин, именима која су прво означавала Дувањско поље (Даничић у Рјечнику из српских старина каже: „садашње Дувно, град у Херцеговини близу Хлијевна“) а затим варош Думно — Дувно (у Вукову Рјечнику: „варош у Босни, близу Далматинске границе“).

Где онда може бити Далма из Летописа Попа Дукљанина? По његовом казивању тај град би се морао налазити на граници између Доње и Горње Далмације, а та граница је, према Шишићу, била на Неретви: „Тако исто добро је позната у XI и XII веку и подела читаве Далмације у доњу (до Неретве) и горњу (до Дрима).“²⁹ Према томе, та је граница ишла много јужније од Дувна (а и од Омиша, на ушћу Цетине), а Далму би требало тражити близу Метковића или Плоча. Смели топономастичар би свакако и на том подручју могао наћи неки локалитет чије би се име могло некако довести у везу с обликом Далма. Сва је прилика, међутим, да је Далма чиста фикција, као што је и Светопелек (односно Будимир хрватске верзије) измишљени краљ (преузет из Панонске легенде о Методију или неке хронике) једне измишљене државе, с двома Далмацијама и Србијом (коју чине Босна и Рашка) као основним саставним провинцијама. Да би се сачувала равнотежа између двеју Далмација, односно између двеју архиепископија, Солинске и Дукљанске, — а то је главна намера ове главе, — писац је сместио измишљену Далму, чије је име сам лако створио, у неку врсту ничије земље, боље рећи на тачку геометријског пресека двеју Далмација. Да је за свој измишљени сабор изабрао неко постојеће место, оно би се морало налазити на територији једне од двеју Далмација; избором Далме, он је то избегао, не бојећи се да ће од савременика бити ухваћен у мистификацији јер се све то дешава у давна прошла времена. Што се тиче самог облика Dalma, Дукљанин се није морао инспирисати никаквом историјском реминисценцијом из старих списа, па ни градом Delmis из Исидора Севилског. Тај му се облик сам од себе наметнуо, скраћивањем речи Dalmatia. Колико је тај скраћени облик наметљив, можемо видети из једног рада Карла Пача о остацима античких споменика код Жупањца на Дувањском пољу (ту он, уверљиво, смешта стари град Delminium). Он, узгред, каже: „У земљи, која је покривала остатке форума, нађоше се два млетачка бакрена новца (DALMA / ET / ALBAN) и једна медаља са попречјем св. Јосипа.“³⁰ Dalma и Alban су на овим новцима свакако скраћенице за Dalmatia и Albania. Да наведемо и један, доста неочекиван пример, а могло би их бити и више. Управник фабрике „Јадранка“ у Велалуци није, вероватно, читао ни Дукљанина ни Карла Пача, а дао је, природним скраћивањем имена, њеним сардинама за извоз етикету Dalma sardines. Дукљанинова Далма је апстрактнија, али она једино има право да носи име измишљеног Дувањског сабора. Дакле, Дувањски сабор треба заменити сабором у Далми.

Писац IX главе Летописа тежио је, како је већ давно примећено, да, поводом дуге борбе између свештенства Бара и Дубровника, истакне старину и примат дукљанске цркве. Познато је да се у таквим приликама нису бирала средства и да су епископи и свештеници у неким случајевима прибегавали

кривим заклетвама и обичним фалсификатима.³¹ У поређено с таквим поступцима, Дукљаниново причање о великој старини Барске архиепископије изгледа као безазлено, уско патриотско, клерикално измишљање. Сличну „побожну лаж“ налазимо доцније у XXVII глави Летописа. Тамо се прича како је краљ Павлимир Бело, побегавши из Рима, основао Дубровник и био потврђен за краља у Требињу. Он је затим победио рашког жупана Љутомира, а Римљани из његове пратње саградили су у близини Калдане цркву Св. Петра, која је отада постала седиште бискупије. Зна се, међутим, да су епископију у Расу основали Византинци, са црквом Св. Петра и Павла која је очувана и до данашњег дана. Приче о оснивању Дукљанске архиепископије и латинске рашке епископије могле су се протурати у ондашње необавештене кругове Запада јер су се односиле на веома старе догађаје. Теже је веровати да је Дукљанинова наивност ишла дотле да састави или унесе она два прецизна каталога суфрагана двеју тек основаних архиепископија, Салонитанске и Дукљанске. Пројцирати у далеку прошлост спискове бискупија из аутентичних или измишљених папинских була XI и XII века не би био највештији потез у борби барског свештенства против Дубровника. М. Медини је добро приметио да тога списка суфрагана нема у старом хрватском преводу и да је он однекуд интерполиран у ону латинску верзију која је до нас дошла.³²

До истог закључка може се доћи пажљивијом анализом тог латинског текста. Сабор у Далми трајао је дванаест дана: првих осам су били посвећени питањима црквеног, а преостала четири питањима државног уређења земље. На сабору су прочитане све повеље издане у Риму и Цариграду, а краљ је дванаестог дана заседања свечано крунисан. Потом је он наредио, свакако на основу донесених одлука, да се посвете два архиепископа, један у Салони а други у Дукљи. На сличан начин је посвећено више бискупа, а цркве које су биле разрушене и оскрнављене поново су подигнуте и освећене. Овде је било право место да се помену, ако се то хтело, и седишта основаних бискупија, али то није урађено јер је за писца било најбитније да озакони седишта архиепископија. За све ове послове, на сабору су, разуме се, донесене само наредбе (*post haec iussit rex...*). Кад је све ово уређено, краљ је, према садржају повеља које су биле прочитане, приступио световном, државном, уређењу. Прво је земља подељена на Приморје и Загорје (*Maritima, Transmontana*), односно на Далмацију и Србију (прво, грешком, *Sumbra*, а затим *Surbia*). Далмација је, као што је раније речено, подељена на Доњу и Горњу Далмацију, односно на Белу и Црвену Хрватску, са Далмом као граничним местом. Било би сасвим природно да се ово излагање продужи казивањем о подели Србије на Рашку (*Rassa*) и Босну (*Bosna*). До тога ће доћи тек мало касније јер је казивање о подели Србије одложено враћањем на црквено уређење и набрајањем бискупија које су стављене под јурисдикцију двеју раније установљених архиепископија, у Салони и Дукљи. Ово враћање на већ решена црквена питања јасан је знак доцнијег преправљања овог места.

Има још један знак доцнијег преправљања латинског текста на том месту. У овој великој Дукљаниновој држави, уз Приморје, тј. Далмацију, стоји Србија која се зове и Загорје (*Surbiam autem, quae et Transmontana dicitur*).³³ Она је подељена на Рашку (*Rassa*) и Босну (*Bosna*). Дакле, према тој подели, Босна је део Србије. У списку бискупија које су набројене као суфрагани Дукље налазе се пак и Србија и Босна, што се не слаже са поделом земље извршеном у Далми. Чак и сами називи тих двеју епископија (*Sorbium, Bosonium*) одударају од назива за Србију и Босну у осталим деловима Летописа и имају сличности са именима тих епископија у фалсификованој, недатираној були папе Каликста II (1119—1124), која потчињава Дукљи, поред других, и цркве *Sorbiensem* и *Bosoniensem*.³⁴ Из овог извора су неким каналом та имена доцније убачена у каталог суфрагана Дукљанске архиепископије, али не баш на најприличније место.³⁵

Тенденција ове измишљене приче о истовременом оснивању двеју архиепископија на Приморју одавно је истакнута, и она је јасна. На њу ћемо се ипак још вратити пошто покушамо објаснити два загонетна имена земаља у којима су основане салонитанска и дукљанска епископија. У IX глави Летописа први пут се чује да се Доња и Горња Далмација друкчије зову Бела и Црвена Хрватска и да је свака од њих добила своју архиепископију. Познато је Шишићево тумачење ове појаве Црвених Хрвата у ужој Дукљи, тј. у Зети. Позивајући се на византијске историчаре, он мисли „да је и међу Србима Дукљанима била извесна скупина народа, која се звала Хрвати, баш онако као што је таквих

скупина Хрвата било и међу Чесима X и XI века и међу Пољацима онога времена".³⁶ Пре тога је већ био рекао да „управо чињеница, што је у горњој Далмацији (бар у XI и XII веку) било људи хрватскога имена, објашњава и изричај „Црвена Хрватска" (Croatia Rubea), који не мора да буде проста измишљотина Попа Дукљанина".³⁷ У свом приказу Шишићеве књиге, Н. Радојчић је остао код свог ранијег мишљења да се у списима тих византијских историчара хрватско име употребљује само као синоним за српско и да се на тај начин не може објаснити израз „Црвена Хрватска" у Летопису.³⁸

Радојчићевој примедби може се додати да Шишић није покушао објаснити цео израз „Црвена Хрватска", него само његов други део, Хрватска, за који сматра да је сачувао спомен на један део Дукљана („скупина народа, која се звала Хрвати"). Од многих који су се бавили овим проблемом, хрватски историчар Вјекослав Клајић покушао је дати објашњење за оба дела тог израза. У чланку *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija*,³⁹ он је један део Хрвата које помиње најстарији руски летописац довео у етничку везу са руским племенима из тзв. Црвене Русије, тако назване, према неким историчарима, по месту Чрвењу.⁴⁰ Своја подробна географска и историјска разлагања закључио је, на самом крају своје расправе, питањем: „Па кад су Хрвати мало затим на позив цара Хераклија јурнули у Далмацију, да до краја сатру власт аварску над Словенима и у тој земљи, зар нијесу могли једну половицу ослобођене земље прозвати Црвеном Хрватском по граду Червену у Русији?"⁴¹

Словеначки етнолог Нико Жупанић одбацује у потпуности ово мишљење (а с њим и друге, раније и новије комбинације) и сматра да Клајић није могао доказати етничку везу између Црвене Русије и Црвене Хрватске, а још мање објаснити откуд долази и шта значи придев за боје „црвен".⁴² Он затим, доста уверљиво, решава значење овог придева у изразу „Црвена Хрватска", али оставља отвореним питање имена Хрватска за јужни део државе краља Светопелека, за део који се звао *Dalmatia Superior*. Он налази да су неки источни народи, нарочито Монголи и Турци, с којима су Словени долазили у додир, означавали бојама стране света, тако да је плаво значило исток, црвено југ, бело запад, црно север, а љубичасто средину. Према томе систему, Црвена Хрватска би значило јужна Хрватска, док би Бела Хрватска требало да значи западна Хрватска — у односу на Дувно где је извршено разграничење Светопелекове државе. Жупанић признаје да Бела Хрватска није баш западно од Дувна, него северозападно, али то неподударање приписује непотпуним географским знањима оног времена. Пошто Дувно — видели смо мало пре — треба брисати као место одржавања Светопелекова сабора, положај Беле Хрватске још више одступа од постављене шеме.

Један други етнолог, Миленко Филиповић, прихватио је у потпуности тезу Ника Жупанића и допунио је примерима који показују да су придеви за боје понекад и у нашем народу означавали стране света.⁴³ Он такође објашњава да је временом долазило до померања у том симболичном значењу појединих боја. Из примера које је навео, ево једног објављеног 1913. године: „по народном веровању Срба у Хомољу, земља је четвртаста и њу држе на својим леђима четири бика: запад држи црни бик, југ плави, север бели, а исток држи црвени бик".⁴⁴ Са своје стране додао бих да се један пример супротстављања беле и црвене боје може наћи у већ помињаној *Historia Brittonum*. У главама 40—42. те Историје испричана је једна компликована легенда, с разноврсним фолклорним примесима, делимично етиолошког карактера. Између осталог, ту имамо борбу двају змајева који се боре за два етничка табора. Саксонцима који држе Северни Велс припада бели змај, а британски краљ, који ће се повући у Јужни Велс, има црвеног змаја.⁴⁵

Сам назив Хрватска за целу приморску Светопелекову државу (*Maritima*) неће представљати никакав проблем ако се узме у обзир нека друга а не етничка полазна тачка за његово одгонетање. У Дукљаниновом причању IX главе, цела се Далмација од Винодола до Драча идентификује са Хрватском. То није свакако на основу етничког састава њеног становништва нити на основу државно-правног положаја те провинције. Објашњење ће се пре наћи у ондашњој пракси латинских црквених кругова. Сам Шишић, не повезујући то директно са овим питањем, показује неколиким примерима да су имена Далмације и Хрватске замењивана „и у савременим папинским актима" и у неким латинским списима.⁴⁶ Зато се, ето, могло десити да је Поп Дукљанин, или, можда, неки други ранији писац, формиран такође у латинској школи, идентификовао Хрватску са Далмацијом и поделио је на две Хрватске, према познатој деоби Далмације на *Dalmatia Inferior* и *Dalmatia Superior*. До те је замене

могло лако доћи како пре тако и у само Дукљаниново време; теже је пак рећи да ли је замена придева Inferior и Superior придевима Alba и Rubea извршена пре или после замене имена Dalmatia именом Croatia. Уколико је за причање о подели државе у Далми употребио неки старији спис, Поп Дукљанин је сам могао применити израз Croatia Alba за онај део имагинарне државе који се, мало доцније, у два маха (главе XV и XXII) бунио против законитих владара из рода краља Светопелека.

Ономе што је већ речено о тенденцији приче о сабору у Далми, на коме су, у присуству тројице кардинала из Рима и двојице царских изасланика из Цариграда, основане две архиепископије у Салону и Дукљи и извршена ова подела провинција са осталим уређењем земље, може се на крају додати да се за таква измишљања може наћи сличан пример у латинској историографији оног времена. Он се налази у једној већ помињаној латинској хроници која је била веома популарна јер је од ње сачувано и до данас стотинак рукописа.⁴⁷ Њу је саставио неки калуђер у XII веку, који, како је већ речено, себе идентификује са епским владиком Турпином из Песме о Роланду. У кратком уводу, за који се сматра да можда није био саставни део првобитног текста, лажни Турпин се обраћа Леопранду, декану цркве у Ахену (Aix-la-Chappelle.), изјављујући да не може одбити да на његово тражење исприча како је Карло Велики ослободио од Сарацена шпанску и галицијску земљу и да опише све подвиге које је својим рођеним очима (propria.s oculis) видео за пуних четрнаест година војевања са императором и његовом војском. Не интересује нас овде на који је начин објашњено како је владика Турпин, који је по Песми о Роланду пао у бици на Ронсевоу, доспео у град Вјен на Рони да вида своје ране и напише ову Историју, али је занимљиво истаћи да је тој фикцији припомогла и једна друга лажна була папе Каликста II (једну смо у вези са каталозима суфрагана у Летопису већ поменули), која се налази у многим рукописима као додатак Хроници Псеудо-Турпина.⁴⁸ Вреди још додати да кратки увод Попа Дукљанина и лажног Турпина (уколико су и један и други њихови састави) имају две додирне тачке: оба аутора пишу на навалывање своје духовне браће и обојица инсистирају на истинитости свога причања.

Њихова причања, после увода, веома су различита, а и предмети су им сасвим друкчији (неколико векова историје у Летопису, четрнаест година Карлове владавине у Псеудо-Турпину), али у једној важној епизоди имају велику сличност, веома карактеристичну за наш предмет. Лажни Турпин је измислио не један него два сабора, од којих је први одржан у шпанском граду Компостелу (глава XIX), а други у Сен-Дениу близу Париза (глава XXX). На њима су донесене неке веома сличне одлуке у корист архиепископије Сантијаго и опатије Сен-Дени. Задржаћемо се прво на сабору у Крмпостелу јер је он карактеристичнији по својим закључцима и побудама које су инспирисале аутора да их измисли. Извесне сличности са сабором у Далми одмах ће пасти у очи. Црква Св. Јакова у Компостелу, Santiago de Compostela (провинција Galicia у Шпанији), уживала је велико поштовање у католичком свету и постала временом најпосећеније светилиште ходочасника са Запада. У почетку је била под јурисдикцијом епископије старог, не много удаљеног града Ирије (Iria, сада El Padron). Алфонс II краљ Астурије, преселио је, 829. године, епископију Ирије у Компостел, али јој није одузео стари назив. Борба за дефинитивно седиште епископије трајала је дуго, све до 1095. године. Тада је, решењем сабора у Клермону, из титуле епископа изостао град Ирија и дефинитивно замењен Компостелом. Амбициозни епископ Diego Gelmirez добио је, 1120, достојанство архиепископа са титулом митрополита и легата. Неки његови претходници присвајали су за епископску столицу у Компостелу чак титулу „Apostolica Sedes“, чему су се одлучно противиле папе, сматрајући: да се само римска столица може тако звати. Папа Леон IX је, 1049. године, екскомуницирао, на концилу у Ремсу, бискупа Кресконија због присвајања те титуле, тако да се борбени Гелмирес потписивао само: Episcopus Archiepiscopus Compostellanae Sedis.⁴⁹

Да би истакао што јаче права компостеланске цркве, од којих су нека била већ задобијена, аутор Историје Карла Великог прибегао је ауторитету тобожњег оснивача цркве Св. Јакова у Компостелу, тј. самог императора.⁵⁰ Пошто је дефинитивно победио Сарацене и разделио шпанске земље својим народима, Карло Велики, како прича XIX глава Хронике Псеудо-Турпина, сазвао је сабор у Компостелу (adunato in urbe Compostella episcoporum et principum concilio) и одредио за љубав св. Јакова да се све власти, духовне и световне, сада и убудуће, покоравају епископу тога града: „instituit

amore beati Iacobi quod cuncti praesules et principes et reges christiani, hispani scilicet et gallegiani praesentes et futuri, episcopo sancti Iacobi obedirent". Ирији није дао епископа, јер је није сматрао за град (quia illam pro urbe non. reputavit) и подвргао ју је компостеланској столици. Истога је дана одређено да се она зове Апостолска столица (et constituitur die illo ut illa ecclesia amplius vocitetur Sedes Apostolica), зато што у њој почива св. Јаков. Даље је одлучено да се у њој често држе сабори епископа целе Шпаније и Галиције, а да њени епископи својим рукама дају епископска жезла и краљевске круне (et virgae episcopales, et regales coronae per manus episcopi eiusdem urbis ad decus apostoli Domini praebeantur).

У доба када је писана ова Хроника, седиште примаса Шпаније било је у Толеду, а ту је била и престоница уједињених краљевина Леона и Кастиље. Амбиција компостеланских бискупа није била задовољена добијањем архиепископског звања; они су тежили да се наметну целој Шпанији и да одузму чак примат цркви у Толеду. Та је тежња драстично изражена у XIX глави Псеудо-Турпина, како је то већ јасно приметио Гастон Парис, а доцније и Жозеф Бедје.⁵¹ Зато се у Хроници назив Sedes Apostolica признаје само трима бискупијама. На првом месту је Рим, јер је у њему проповедао, умро мученичком смрћу и сахрањен Петар, princeps apostolorum. На другом месту је Компостел (sedes secunda merito dicitur), јер је у њему гроб св. Јакова, а он је особитим достојанством, чашћу и угледом, највећи од свих апостола, после св. Петра, и пред њима има првенство на небу (qui inter ceteros apostolos praecipua. dignitate et horiore et honestate maior post beatum Petrum extitit, et in celis primatum super illos tenet). Трећи је Ефез, у коме је св. Јован (брат св. Јакова) проповедао своје еванђеље In principio erat verbum и подигао катедралу коју је својим гробом посветио.⁵²

Барски бискупи нису ишли у својим претензијама тако далеко, јер је за њих било довољно да се изједначе са Салонитанском архиепископијом, али су у корист своје цркве употребљавали слична средства, идући, вероватно, за познатим већ примерима. Било би смело тврдити без резерве да је писац Летописа познавао Псеудо-Турпинову Хронику, мада се она врло брзо раширила, јер је ушла у састав, а по Бедјеу била од почетка саставни део, чувеног „набожног" дела Liber Sancti Iacobi, веома популарног у целом католичком свету. Према закључцима њеног последњег издавача, Хроника је настала око 1130. године, а према Бедјеу између 1140—1150.⁵³ Због брзине ширења таквих списа, она је лако могла доћи средином XII века у руке неког свештеног лица барске епископије.

Једна појединост из IX главе Летописа, о којој је доста расправљано, приближава још више Дукљанинов спис Хроници лажног Турпина. После завршеног сабора у Далми, краљ Светопелек (rex sanctissimus) владао је четрдесет година и четири месеца. Умро је 17. марта, а сахрањен је у цркви Св. Марије у Дукљи (sepultusque est in ecclesia sanctae Mariae in civitate Dioclitiana). У истој цркви посвећен је и крунисан његов син Светолик од стране архиепископа и епископа (ibique consecratus et coronatus est ab archiepiscopo et episcopis), а од тог времена у њој су бирани и посвећивани сви краљеви земље (in eadem ecclesia eligerentur et ordmarentur omnes reges huius terrae).⁵⁴ Поменувши пре тога крнисање краљева Светопелека и Предимира,⁵⁵ Шишић је, упоређењем текстова Дукљанина и Томе архиђакона, дошао до закључка да су речи о Светоликовом крунисању у цркви Св. Марије доцнија интерполација, „удешена према познатом факту у XIII веку, да је црква у манастиру Жичи постала с т а л н о м крунидбеном црквом ерпских владалаца од Стефана Првовенчаног па даље."⁵⁶ В. Мошин на то каже, у једној белешци, да не види разлога „да се тражи удешавање према чињеницама из XIII. вијека, јер је крунисање у сталном мјесту обична чињеница по цијелој Европи и у раније доба".⁵⁷

Једно причање лажног Турпина, који је већ измислио — видели смо — право компостеланског бискупа да предаје краљевске круне, потврдиће ово последње мишљење и Дукљанинов Летопис приближити још више Историји Карла Великог. У XXX глави овог последњег списка — инспирисаној амбицијама другог једног манастира — говори се о измишљеном сабору episcoporum et principum који је одржао Карло Велики у базилици Сен-Дени (Св. Дионизија) после свог повратка из Шпаније. Том приликом је Карло утврдио да сви француски краљеви, и ондашњи и будући, морају дуговати хришћанску послушност опату цркве Сен-Дени. Одлучено је такође да краљеви не могу бити крунисани и да Рим не може поставити, примити или одбити ниједног бискупа без његова, опатова, савета. (Et praecipit ut orrmes Franciae reges et episcopi, praesentes et futuri, pastori. eiusdem ecclesiae

essent obedientes in Christo. Nec reges sine eius consilio essent coronati, nec episcopi ordinati, nec apud Romam recepti essent aut dampnati).⁵⁸

Остало би да се нешто каже о цркви Св. Марије, у којој је, према IX глави Летописа, сахрањен легендарни краљ Светопелек и крунисан његов син Светолик. После свега што је досад речено, а у недостатку других, ваљанијих, сведочанстава, с правом се може поставити питање да ли је она стварно постојала или је пак и она измишљена, као што је измишљен сам сабор, место његова одржавања и његове одлуке о оснивању Салонитанске и Дукљанске архиепископије. Одговори које дају на ово питање историчари и археолози — а оно и спада у њихову компетенцију — нису међу собом сагласни. Шишић мисли да је она „просто измишљена, и то тенденциозно измишљена, као тобожња резиденција и саборна црква древнога диоклијскога архиепископа”.⁵⁹ Полазећи од новијих ископавања у старој Дукљи и једног веома кратког извештаја о њиховом резултату,⁶⁰ Ј. Ковачевић је испод скице крстообразне цркве, саграђене на темељима старије, тробродне, базилике, ставио ову ознаку: „црква св. Марије из IX вијека”,⁶¹ а затим је, на другом месту књиге, формулисао о њој своје мишљење овако: „Ако прихватимо да је црква св. Марије подигнута почетком IX вијека, можемо да закључимо да је и: она замијенила старију, пресловенску цркву.”⁶² Он је помиње на још неколико места, али је за наш предмет најважнија ова реченица: „То ће бити црква св. Марије која се помиње у глави IX Барског родослова.”⁶³ Његово је дакле мишљење да је она саграђена почетком IX века, после досељења Словена у Дукљу, и да се о њој говори у IX глави Летописа; из речи да је „замјенила старију, пресловенску цркву” могло би се чак помислити да су је Словени и подигли.

Сасвим друго мишљење, које се исто тако заснива на епиграфским карактеристикама натписа, имају археолози који су се, раније, бавили проучавањем старе Дукље. За њену крстообразну капелу и натпис ђаконице Аузоније са надвратника (из кога закључују да ју је она довршила), они одлучно тврде да су и црква и натпис из VI века, мада се не слажу у мишљењу о пореклу њенога стила.⁶⁴ Ово мишљење старијих археолога чини нам се прихватљивије из разлога који с епиграфиком нема никакве везе. Стари град Дукља (Doclea), пошто је страдао од земљотреса 518. године, био је порушен почетком VII века, баш од Словена и Авара. На археолозима је и историчарима да одговоре на питање, још неодгонетнуто, где је после пустошења старог града било седиште дукљанске бискупије — у истом граду, код Златице, на Рибници, или другде. У сваком случају, чини нам се да у IX веку Словени нису могли подизати капелу на рушевинама старих базилика у Дукљи и њу доцније проглашавати за крунидбену цркву словенских владара нити пак за седиште дукљанских бискупа.

Када се узме у обзир и *ex voto* ђаконице Аузоније, на основу кога је закључивано да је она довршила безимену крстообразну капелу, а не да је „подигла гробницу себи и синовима крај цркве св. Марије”,⁶⁵ мора отпасти свака претпоставка о некрј изузетној историјској улози ове цркве. Ј. Ковачевић има право кад каже да је *Ausonia* романско име, али је на кривом путу када додаје да је она била „жена неког ђакона”.⁶⁶ Ђаконица (*diaconissa*) је у ствари свештено звање, исто као и ђакон (*diaconus*); оно је постојало од почетка хришћанства, али је временом ишчезло. „У западној цркви ђаконице су престале већ у VI веку”, тврди се у једној студији из црквене историје.⁶⁷ Ако је то тачно, ни тзв. црква Св. Марије у граду Дукљи није могла бити доцније подигнута; питање је чак да ли је у њему раније било цркве тога имена.

Без обзира како се звала, Дукљаниново сведочанство о крунидбеној цркви словенских краљева мора се сматрати измишљеним, мада се у даљим главама његова списа могу наћи тачнији подаци о неким црквама и манастирима. Летопис Попа Дукљанина припада оној врсти латинске компилаторске историографије средњег века у којој се стапају причања разнородног порекла. Кад су се удаљавали од каквих-таквих историјских извора, калуђери су били нарочито склони да поједине цркве вежу за славна, историјска или легендарна, имена. Једним записом, а не причом, из XIII века Карлу Великом је приписивано оснивање једне капеле из 1019. године, а да не говоримо о једној већ помињаној компилацији из XII века која нештедимице набраја манастире и капеле које су Карлови пратиоци, по његовој вољи, основали на свом походу против Сарацена.⁶⁸ Писац IX главе Летописа ишао је укорак са својом латинском браћом са Запада.

- ¹ Историја Црне Горе, I, стр. 416.
- ² Ibid., стр. 411.
- ³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 166.
- ⁴ Вид. К. Јиречек, *op. cit.*, I, стр. 159. бел. 3; Шишић, *op. cit.* стр. 431. 9ел. 31; Ј. Ковачевић, Историја Црне Горе, I, стр. 417. Доста је овде само поменути најновији, потпуно ненаучан, подухват да се Дувањски сабор прецизно датира 753. године и да се докаже да „Хрвати имају свој књижевни језик, битно израђен, од половине 8. ст." (О. Dominik Mandić, Hrvatski Sabor na Duvanjskom polju god. 753, Buenos Aires, 1957, pos. otisak iz „Hrvatske revije" God VII sv 1(25) стр. 38 и даље.)
- ⁵ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 302.
- ⁶ Ibid., стр. 308—309.
- ⁷ Вук Стеф. Караџић, Пјеснарица 1814—1815, изд. Просвета, Београд, s. d., стр. 203.
- ⁸ Н. Банашевић, Циклус Марка Краљевића, Скопље, 1935, стр. 18—34.
- ⁹ М. Varada, Topografija Porfirogenitove Paganije, Starohrvatska Prosvjeta, Nova serija, II, 1—2, 1928, стр. 48.
- ¹⁰ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 304.
- ¹¹ Ibid. стр. 306.
- ¹² Ibid. стр. 399.
- ¹³ Ibid. стр. 396.
- ¹⁴ Ibid. стр. 396.
- ¹⁵ Ibid. стр. 398.
- ¹⁶ Поред других, недовољно убедљивих, аргумената, М. Барада полази од облика Dalmasium, Dalmassium и сл., који се сусрећу — поред Almisium, Almissium — за Омиш.
- ¹⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 396.
- ¹⁸ Ibid., стр. 399.
- ¹⁹ Ibid., стр. 386.
- ²⁰ Orbini, *op. cit.*, стр. 210.
- ²¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 157—158.
- ²² Ibid., стр. 433.
- ²³ Ibid., стр. 398.
- ²⁴ Ibid., стр. 386.
- ²⁵ Thomas archidiaconus, Historia Salonitana, digessit Dr Fr. Rački, Zagrabiae, 1894, стр. 3.
- ²⁶ Ibid, стр. 39.
- ²⁷ М. Varada, *op. cit.*, Starohrvatska prosvjeta, II, 1—2, 1928, стр. 50.
- ²⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 29 и 158.
- ²⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 167. Не водећи сам о овом рачуна, Шишић на другом месту свог увода (стр. 172.) каже: „Бела Хрватска (између Дувна и Винодола)".
- ³⁰ Dr Karlo Patsch, Prilog topografiji i povijesti Županjsa—Delminiuma, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, XVI, 1904, стр. 339.
- ³¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 49. бел. 14 и стр. 138—139.
- ³² Dr Milorad Medini, *op. cit.*, Rad, књ. 273 (1942), стр. 149.
- ³³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 307.
- ³⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 138.
- ³⁵ Не приликује ни убрајање Дубровника, који још није био основан у доба Светопелеково, међу суфрагане Салонитанске архиепископије. О томе, вид. даље, стр. 97.
- ³⁶ Ibid., стр. 171—172.
- ³⁷ Ibid., стр. 169—170.
- ³⁸ Slavia, VIII (1929—1930), стр. 176.
- ³⁹ Hrvatsko kolo, VIII, Zagreb, 1927, стр. 112—133.
- ⁴⁰ На једном месту (стр. 122) Клајић пише: „Могуће је, да су ти Хрвати били специфично руско племе... Но није ни искључено, да би ти Несторови Хрвати могли бити и неко пољско или чешко племе"; мало даље (стр. 125) је одлучнији: „највероватније ће бити, да су они били руско племе на скрајњем источном рубу Бијеле Хрватске".
- ⁴¹ Ibid., стр. 133.
- ⁴² Niko Zupanić, Značenje barvnega atributa v imenu „Crvena Hrvatska", Zupančičev zbornik, Ljubljana, стр. 355—376.

- ⁴³ Миленко С. Филиповић, Називање страна света и народа по бојама, Зборник за друштвене науке Магице српске, 29, Нови Сад, 1961, стр. 69—77.
- ⁴⁴ Ibid; стр. 75. Пример је узет из једног веровања о земљотресу (вид. Сава Мил. Милосављевић Српски народни обичаји из среза омољског, Српски етнографски зборник, XIX, 1913, стр. 391).
- ⁴⁵ Вид. латински текст ове легенде у Ferdinand Lot, Nennius et l'Historia Brittonum, Paris, 1934, стр. 178—183, а француски превод тих глава, са објашњењем за друкчији и географски распоред неких места, у Edmond Faral, La Legende arthurienne, I, Paris, 1929, стр. 111. и даље.
- ⁴⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 166—167.
- ⁴⁷ Текст са уводом и белешкама, на основу 49 рукописа, дао је С. Meredith-Jones, *Historia Karoli Magni et Rotholandi du Chronique du Pseudo-Turpin*, Paris, 1936.
- ⁴⁸ Текст те буле прештампан је у књизи из горње белешке, стр. 251—255; упор. и стр. 339—341. Була почиње овим речима: „Calixtus episcopus, servus servorum Dei, dilectis in Christo fratribus”. Подвучене речи налазе се и у Дукљаниновом уводу.
- ⁴⁹ Историјат ових борби укратко је изложен у књизи из претходне две белешке, стр. 309—313.
- ⁵⁰ Ibid., стр. 102—103, 292—293, 319.
- ⁵¹ Гастон Парис, који се у више махова, почев од своје докторске тезе, бавио Псеудо-Турпином, примећује у једном осврту: „Le chapitre XIX a pour but d'exposer les titres de Compostelle non a l'archiepiscopal:, mais a la primatie d'Espagne" (Romania., XI, стр. 424). Бедје, који цитира ову реченицу, каже то исто мало друкчије: „Ce recit reflète les ambitions reelles de cette eglise au XII siecle, car elle pretendait alors au droit de convoquer des conciles nationaux et revait d'enlever a Toleda la primatie" (J. Bedier, *Les legendes epiques*, III, Paris, 1921, стр. 64).
- ⁵² С. Meredith-Jones, *Historia Karoli Magni...*, стр. 173.
- ⁵³ Ibid., стр. 74; J. Bedier, *op. cit.*, стр. 68.
- ⁵⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 308—309.
- ⁵⁵ Ibid., стр. 428.
- ⁵⁶ Ibid., стр. 431. На овој истој страни Шишић побија мишљење неких хрватских историчара, чије радове наводи у белешци 31, према којима би ово причање могло имати неке везе с хрватским краљем Томиславом. Додајмо да то не може имати никакве везе ни с краљевском титулом Михаила Војислављевића, преко чијих заслуга Дукљанин прелази, из разлога који ће бити дати поводом XL главе Летописа (вид. даље, стр. 254).
- ⁵⁷ V. Mošin, *op. cit.*, стр. 57, бел. 73.
- ⁵⁸ С. Meredith-Jones, *Historia Karoli Magni...*, стр. 219, 323.
- ⁵⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 429.
- ⁶⁰ Саопштење И. Николајевић-Стојковић, у *Actes du V Congres international d'archeologie chretienne*, Paris, 1957, стр. 567—572.
- ⁶¹ Историја Црне Горе, I, стр. 269.
- ⁶² Ibid., стр. 358.
- ⁶³ Ibid., стр. 376—377.
- ⁶⁴ Piero Sticotti, *Die Römische Stadt Doclea in Montenegro*, Schriften der Balkankommission, Wien, 1913; вид. стр. 145. и стр. 212. главе VIII, коју је написао Л. Јелић.
- ⁶⁵ Историја. Црне Горе, I, стр. 309.
- ⁶⁶ Ibidem.
- ⁶⁷ Милојко В. Веселиновић, Српске калуђерице, Глас, LXXX (1909), стр. 262.
- ⁶⁸ Вид. Dr Ed. Schneegans, *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, Halle, 1898, Einleitung, стр. 2—3, и Texte, стр. 28—32.

V

О ГЛАВАМА X—XXIII ЛЕТОПИСА

Смењивање добрих и рђавих краљева. — Кажњавање грешних владара у старој српској књижевности и у Летопису. — Скромно порекло оснивача рашке династије. — Песме или приче по Библији о Тихомилу? — Освета над Чаславом у неколиким варијантама Летописа. — Трагови у овом причању из списа о Угрима и Хунима.

Досада је расправљано о оним главама Летописа о којима је највише писано, о којима, поред краћих и дужих чланака и расправа у научним часописима, постоје и посебне књиге. Почели смо освртом на уводне главе Летописа, познате под именом *Libellus Gothorum*, и дошли до закључка да у њима нема ничега што би подсећало на нашу народну традицију или било израз неког пишевог словенског осећања, како је то, на овај или онај начин, понекад истицано. Не задржавајући се на доласку Бугара и њиховом покрштавању, укратко изложеном у V глави на основу непозната извора, нити на трима следећим кратким главама које не садрже ничег интересантног за наш предмет, расправљали смо мало дуже о IX глави, посвећеној Светопелеку и државном сабору на коме је извршена политичка и црквена организација његове простране и имагинарне државе, и дошли до закључка да су не само тај сабор него и место његова одржавања потпуно измишљени, али не на основу народног предања него типично клерикалном методом, инспирираном интересима Дукљанско-барске архиепископије.

Између измишљеног краља Светопелека, названог *sanctissimus rex*, и историјског краља Владимира, проглашеног светим (*beatus*, израз који се у оно време придавао и светитељима),¹ коме је посвећена најдужа, XXXVI глава, у Летопису се ређа двадесет и једно колена краљева, понекад са више њих од истог родитеља, све из исте, измишљене, владарске династије.² Историја свих тих владара обухвата мало више простора него сами животи и дела краљева Светопелека и Владимира. већина њих је тек поменута, чешће само са бројем година њихова владања, а ређе са неком појединошћу из њихова живота или околношћу њихове смрти. Опширније су нешто главе о краљу Радославу и његовом сину Чаславу (XXII—XXIII) и, мало затим, о краљу Павлимиру, унуку краља Радослава, али не и Часлављевом сину (XXVI—XXVII). На њима се треба задржати јер су оне често навођене као типичан пример продора народне приче и песме у Летопис Попа Дукљанина. Пре тога покушаћемо да видимо нема ли у штурим појединоштима из живота претходних краљева неког трага од било које врсте народне традиције.

После опширног причања о Светопелековом сабору и кратког казивања о Светолику, сину пресветога краља, који је ишао стопама свога оца (гл. X) дошао је на ред његов унук Владислав (гл. XI). За њега је, напротив, речено да је заборавио на Бога, скренуо с пута својих предака, окаљао се многим прљавштинама, и једнога дана, када је ишао у лов, по Божјем суду пао је у јаму и погинуо (*divino iudicio in foveam cecidit et mortuus est*).³ У својој студији о старој српској истрриографији, Ст. Хафнер је у засебној глави под насловом Пад с коња (*Der Sturz vom Pferd*), указао на три одломка из биографија српских владара, који имају неке сличности с овим приказом смрти краља Владислава.⁴ На тим сличностима ћемо се мало задржати јер је покушано да се из њих изведу важни закључци.

У Животу краља Драгутина, архиепископ Данило II прича да је благочастиви и христољубиви краљ Стефан Драгутин пао на једном путовању с коња и сломио ногу, што је изазвало велико узбуђење и жалост у његовој околини објављујући лично да га тиме кажњава Бог зато што је подигао руку на свог оца, Драгутин добровољно предаје престо своме брату.⁵ — У Животу Стефана Дечанског од Даниловог непознатог настављача, бугарски цар Михаило, видевши падање својих војника, поче бежати; тада „сила Господња сапе ноге његову коњу" и он сам паде и сломи своје тело, нашто српски војници притрчаше и убише га.⁶ — Хафнер прелази затим на смрт деспота Стефана Лазаревића, али нетачно интерпретира једно место његове биографије. Константин Филозоф није нигде рекао да је деспот пао с коња, него само да се на њему заносио, држећи невешто у руци ловачког крагуја, и да су га његови пратиоци придржавали и с коња скинули тек кад је био доведен до шатора.⁷ Нема ни речи о Божјој казни, а добија се утисак да је смрт деспотова верно приказана, с изузетком страшне грмљавине која се проломила у тренутку када су га с коња скидали да га уведу у шатор, где је и умро сутрадан ујутро (Хафнер греша и кад каже да су га мртва с коња скинули: *Als man den Toten vom Pferde herabhob*). — Немачки слависта додаје и пример једног охолог великаша из Житија св. Јоакима Сарандапорског, кога је преплашени коњ бацио на земљу тако да су му се ноге поломиле. Њега је пак излечио сам светац пошто је принео дарове његовом манастиру, мада се раније показао осيون према његовим моштима.⁸

У свим овим случајевима има више разлика него сличности. Једино се у Летопису каже да је Божјим судом (*divino iudicio*) краљ пао за време лова у јаму и погинуо због својих неваљалстава, али се ни у латинском тексту ни у Орбинијевом преводу не каже да је јахао на коњу. За разлику од њих, стари хрватски преводилац, који није могао замислити да краљ може ловити без коња, надовезује да пред њега „*dviže se zvir, za kom otide i nanese ga konj na jednu jamu i u nju upade, izbi se i izeše ga mrtva*“.⁹ За деспота Стефана Лазаревића није нигде речено да га је стигла казна, и он није пао с коња. Побожни пак Драгутин остао је жив и после несрећног пада. Правог Божјег суда нема ни у причању о погибији цара Михаила, а још мање је он везан за његов пад с коња, како тврди Хафнер (*ein solcher Tod des Zaren sei ein Gericht Gottes*). Тек се у морализаторским тирадама помиње „одмазда Владике мога Христа“ и каже да су Срби Божјом помоћу извојевали победу над Бугарима и да им је њихово царство, слава и богатство „дано од руке Господње“.¹⁰ Хафнер при крају тврди да је пад с коња у представи Срба играо улогу Божјег суда још пре биографија српских владара „вероватно ослањањем на Саулов пад с коња и његово преобраћање у апостола Павла у Библији“ (*vermutlich in Anlehnung an den, Sturz des Saulus vom Pferd und seine Bekehrung zum Apostel Paulus in der Bibel*). Затим завршава да је ово још један доказ да су се мисаоне и животне форме садржане у старим српским биографијама владара налазиле и у основи латинске дукљанске историографије („*dass die Denk — und Lebensformen, die bei den altserbischen Herrscherbiographien, als Hintergrund dienten, bereits der lateinischen Historiographie Dioklitiens zugrundelagen*“).¹¹

Пошто смо видели да пад с коња није нека карактеристична појединост која веже све ове поменуте незгоде владара, можемо се само сагласити да су архиепископ Данило II, затим његов настављач, а пре њих Дукљанин изразили слично схватање о казни која стиже владаре за њихове тешке преступе (изузима се, разуме се, потпуно природна смрт деспота Стефана Лазаревића). Међутим, двојица српских свештених лица XIV века урадили су то на свој начин, потпуно независно од латинског свештеника или монаха XII века. Треба још рећи да Хафнер грешни, и уз то кривр расуђује, када каже да се пад с коња као представа казне Божје ослања код Срба на пад с коња апостола Павла и на његово преобраћање у хришћанство. Истина је да је овај борбени хришћанин био тешки грешник, али њега није стигла Божја казна него, обратно, Божја благодет; о његовом **пак** паду с коња нема ни помена у Библији, и он је тек доцније у хришћанској иконографији представљен као јахач који пада. У Старом завету, из кога се развило ово хришћанско схватање Божјег суда, могао се међутим наћи пример првог владара који гине за своја недела. Због истоветности имена, али не и судбине са Павлом, ранијим Саулом (Вуковим Савлом), поменимо првог цара (или краља) из Библије, који се, притешњен у борби са Филистејима, бацио на свој мач, што је пропраћено овако у тексту: „И тако погибе Саул за безакоње своје, које учини Господу што не слуша ријечи Господње...“¹²

У Летопису Попа Дукљанина има доста примера тешке казне која погађа грешне владаре још на овом свету. Поводом приче о Радославу (*Radaslavu?*) и Чаславу (гл. XXII—XXIII), на коју ћемо брзо прећи, Шишић је приметио да је она „испрва вероватно била дидактично-морални пример, што га је римско свештенство дукљанске дијецезе износило пред народ у проповедима, да покаже, како Бог казни зло а награђује добро“.¹³ То је тачно, само треба додати да чести примери грешних краљева у Летопису наводе на закључак да је латинска црква тим начином истицала такође своје право да суди и о поступцима владара. Тако је она, у крајњој линији, истицала свој примат над световном влашћу. Дукљанинрв спис се, између осталог, и тиме више приближава латинским хроникама средњег века (видели смо какве су биле претензије компостеланских бискупа у Псеудо-Турпину) него старим српским биографијама. У Животима краљева и архиепископа српских тешка смртна казна не стиже ниједног српског владара, а непријатељски цар Махаило умире захваљујући помоћи коју је Бог пружио Србима. У Летопису, Божја казна се обара баш на домаће владаре, прво на Владислава (*divino iudicio*), доцније (гл. XXII) на Часлава који је био *maledictus a patre*, затим на Легета и његових седам синова (гл. XXXI), које је казнио свемогући Бог јер су владали после братоубиства (*perpetrato fraticidio seu homicidio*), најзад на сву браћу Бодинову (гл. XL), која су погинула у борбама због грехова свога „оца (*quia displicuit deo peccatum patris eorum propter periurium*).

Од пада с коња или просто у јаму карактеристичнији је можда један друкчији завршетак живота неких владара у Летопису. После Владислава сменило се неколико генерација краљева који су умирали природном смрћу, мада су неки од њих водили ратове, док није дошао на владу Прибислав, син Толимиров, *qui multas iniquitates operatus est*. Због тих недела, о којима ништа више није речено, против њега су се побунили босански великаши, убили га и тело му бацили у реку (гл. XIX). Није изричито казано да је краља стигла праведна казна, али бацање његова тела у реку даје тој смрти симболичан значај, који је можда донекле умањен тиме што су великаши који су погубили на тај начин краља кажњени од његова сина Крепимира (гл. XX). Следећи пример је речитији, ако се тако може рећи. Крепимиров унук Радослав, владар украшен сваком добротом (*omni bonitate fuit ornatus*), био је прогнан од свог рођеног сина. Тога сина, Часлава (у латинском рукопису *Ciaslavus*), проклео је отац (*maledictus a patre*) па га је снашла још гора смрт: њега су Угри заробили, везали и жива бацили у Саву (гл. XXIII). У једној од наредних глава (XXVII), рашког жупана Љутомира, који се није хтео покорити краљу Павлимиру, бацили су у Ибар његови најближи пратиоци. Тешко је веровати да су ове три смрти, са бацањем тела у реку, случајно подударне и да немају неког симболичног значења. Пошто је Часлављев случај најкарактеристичнији, задржаћемо се на њему, али тек пошто се позабавимо догађајима који су довели до трагичне погибије сина кога је отац проклео.

Ciaslavus је први владар Летописа за кога ваљда сви историчари кажу да се може поуздано идентификовати с једном одређеном историјском личношћу, српским кнезом Чаславом из X века, и то не само на основу сличности имена. За причање о њему и његовом оцу Радославу тврдило се, с друге стране, да почива на усменој традицији. Видели смо већ раније да је Шишић рекао, коментаришући главу XXII — XXV, да је ово „први случај у Летопису Попа Дукљанина да се јасно осећа одјек народнога причања”.¹⁴ Јагић је, пре њега, био још одређенији јер је сматрао да Дукљаниново причање из ових глава потиче од песме, којој је чак дао и наслов — *Junačtvo hrabroga Tehomila*.¹⁵ Ђ. Радојичић је прихватио и допунио ово мишљење. По њему је прича о Тихомилу потекла из неке ранофеудалне епске песме јер у њој има „све што се од такве песме очекује”: чување оваца, лов са кучком чије се име каже, храброст у боју, која ће бити награђена добијањем земље и девојке.¹⁶ Ј. Ковачевић се такође задржао на овој причи о Часлављевом слуги Тихомилу. Пошто је, без и најмањег покушаја доказивања, рекао да прича о Остроилу из II главе Летописа јако подсећа на неку француску *chanson de geste* и поменуо присуство словенских певача и играча „у Њемачкој од прве половине IX вијека, а код Мађара у XI вијеку” (тврђење које би тражило исцрпнија обавештења и објашњења), он је додао: „Много ближа народној пјесми је прича о младићу Тихомилу”, а затим је, без других коментара, изложио њен садржај.¹⁷ На овим се мишљењима треба задржати.

О краљевању Радослава и Часлава има у Летопису више прича које чине потпуно одвојене, независне, целине. У првој половини XXII главе говори се о Радослављевом ратовању и бекству из земље. После похода против побуњеника у Белој Хрватској, војници су напустили доброга краља Радослава и пришли његовом сину Чаславу, јер је отац пустио на слободу своје заробљенике, а син је своје предао војницима као робље (*militibus in servitute tradidit*). Поставши охол (*elevatus in superbiam*), Часлав је прогнао оца, а овај је побегао и дошао у место звано Ласта (*in locum, qui dicitur Lasta*). Видећи да не може умаћи своме сину, са неколико верних пратилаца дошао је до морске обале (*venit ad littus maris*). Пошто их је и ту Часлављева потеря угрозила, скочили су у море и пливањем доспели до једног морског гребена, недалеко од копна. Спازила их је нека лађа, пролазећи из Апулије, и с дужним почастима према краљу одвела у Сипонт. Одатле је краљ отишао у Рим, до столице апостола Петра и Павла. Од оног дана, гребен на коме се спасао краљ зове се Радослављев камен или стена (*Radaslavi samich sive petra*).

У овој причи нема ничега, ни по садржају ни по тону, што би подсећало на неку јуначку песму. Протеривање оца од стране побуњеног сина није била изузетна појава у историји династија, која би била непозната хроничарима. Дукљанин је без сумње знао за побуну Авесалома против цара Давида, његова оца, испричану у Другој књизи Самуиловој. Мада се она друкчије завршила, почетак јој је био сличан Часлављевој побуни: обадве су биле припремљене демагошким поступцима синова према народу, односно војсци, а законити цареви морали су да беже испред синова узурпатора. Давид се,

истина, вратио у Јерусалим и поново сео на свој престо, али је и Радослав, умревши у дубокој старости, био сахрањен са великим почастима у цркви Св. Јована Латеранског, која је била у Дукљаниново доба прва црква у католичком свету и са суседном палатом папинска резиденција. Како је раније речено, Часлава су живог бацили у реку, пошто је био од Угара на препад заробљен у боју. Авесалом није такође лепо завршио: бежећи на мазги, он је запео главом за велики гранат храст и остао висећи „између неба и земље“ пошто је испод њега мазга побегла. У том су га положају убили. И као што Давида није наследио син од жене која је родила Авесалома, него Соломун, син Витсавеје, тако ће и Радослав добити од друге жене, Римљанке, сина Петрислава од чијег ће се порода наставити дукљанска династија и продужити до краја као и Давидова.

Најдужи део ове приче односи се на бекство краља Радослава, с објашњењем имена једног морског гребена. То је типична топографска легенда, каквих има пуно у Библији, у разним хроникама средњег века, али и у народним предањима. Донекле сличне с епизодом Радослављева камена из Летописа су приче о називима стена са којих су прогоњене девојке скакале у воду да би спасле своју част. Према Јану Пајскеру, таквих стена има „од отока Рујане на Источном мору, па све до плавога Јадрана, чак до Албаније“. У своме чланку он наводи: „djevin silaz, djevin skok, Jungfernstieg, Jungfernsprung, Magdesprung, Skočidjevojka, Divin i slično“.¹⁸ Такву једну топографску легенду обрадио је опширније, с уметничким и историјским претензијама, Стјепан Митров Љубиша у познатој „приповијести:“ Скочидјевојка. За топографске легенде из Летописа (има их неколико) немогуће је рећи каквог су порекла, односно карактера: да ли су створене у народу или измишљене од неког ученијег човека. Навешћу један пример са Запада, где је удео калуђера очевидан, а реч је исто тако о једном владару. Британски краљ се зове Guorthigirinus, и он, прогоњен од св. Германа због грешног живота, бежи и склања се у област која по њему добија име: ...,et ille usque ad regionem quae a nomine suo accepit nomen Guorthigirniaun miserabiliter effugit.¹⁹

Дукљанин није свакако повезао краљеве Радослава и Часлава (давно заборављене владаре, уколико се, бар о једном од њих, може говорити као о историјској личности) на основу народног предања.²⁰ Он је вероватно чуо за неку причу о скакању у воду да би се спасао живот, а затим ју је могао лако преправити за своје потребе и сам измислити Radoslavi samich, ради веће веродостојности свога причања. Шишић је сазнао у Биограду на мору да се острво Оштарија (тако је забележено било на картама) зове и Радослав-камен, али с правом примећује да прича коју је чуо о том називу толико подсећа на Качићеву песму о краљу Радославу да је чини му се, из ње узета и локализована „од писмених људи“.²¹ Међутим, његово објашњење да Ластва из приче о Радославу одговара садашњем Петровцу у Паштровићима, како се од новијег времена зове стара Ластва (тал. некада Castellastua), не може бити прихваћено, мада пред тим локалитетом „има у мору у удаљености отприлике од једног километра, два оширока гребена (шкоља), један тик другога“,²² из простог разлога што се његов положај не слаже са излагањем у Летопису. Шишић није приметио, нити они који су прихватили његово мишљење,²³ да се Дукљанинова Lasta не налази, као Петровац, на морској обали. У своме бекству (гл. XXII), краљ је прво дошао in locum, qui dicitur Lasta, али, видећи да није ни ту безбедан (cernens itaque non posse evadere manus filii sui), отишао је на море (venit ad littus maris). После тога, кад се Часлав приближио (iam prope erat), скочио је у море и запливао према гребену. Орбини је то јасно уочио и додао у своме преводу да је Радослав из Ласте сашао до места близу мора (scese a i luoghi vicini al mare), а Часлав га је, чувши то, почео гонити.²⁴ Ко би се хтео задовољити неком лаком идентификацијом, могао би наћи у залеђу дукљанског приморја других локалитета с именом Ластва: једно село Ластву у Херцеговини, у близини рушевина града Клобука, а Горњу и Доњу Ластву у Боки Которској, на пример.

После ове топографске легенде везане за бекство краља Радослава, у Летопису почиње причање о Часлављевом краљевању. За њега су Јагић и после њега, други рекли да је настало од праве песме. Да видимо како оно изгледа. Казивања о оцу и сину раздвојена су једним уметком. Пре или после Радослављева бекства, то није јасно (eo tempore), један младић по имену Тихомил, син неког свештеника из села Рабике, у крају Срага (in partibus Sraga), храбар и снажан ловац, чувао је стадо неког кнеза Будислава и увек га у лову пратио. Када је једног дана нехотице убио батином кучку

Палузију, коју је његов господар много волео, уплашио се и побегао Чаславу, који га је радо примио. Овом причом о Тихомиловом бекству завршава се XXII глава, али је она могла ући и у XXIII главу, посвећену Часлављевој владавини. За време његова краљевања, угарски првак Кис (princeps Ungariorum) продро је с војском у Босну и почео харати. Часлав му се супротставио поред Дрине. У тој борби истакао се нарочито Тихомил: он је погубио Киса и донео његову главу Чаславу. Као награду Тихомил је добио Дринску жупанију и кћер рашког бана за жену. Затим долази други рат. Чувши за смрт свога мужа, жена угарског војсковође Киса, кога је убио Тихомил, измолила је од угарског краља небројену војску и са њом напала Часлава у Срему. Угри су ноћу продрли изненада у Часлављев табор, ухватили краља и сву његову родбину (et omnes parentes illius) и све их по заповести Кисове удовице, везаних руку и ногу, бацили у Саву. Тако је због својих грехова завршио Часлав и цео његов род (et domus eius tota).

Мада у Летопису не запрема више од једне странице текста, ова историја о Тихомилу, Чаславу, Кису и његовој удовици толико је разграната да не би могла бити обухваћена једном једином јуначком песмом, бар не онаквом какве их ми данас познајемо. Тешко је опет претпоставити да су ондашње наше песме биле сложеније него у много доцније време кад су почеле бивати бележене, другим речима да су имале димензије једне Песме о Роланду или Нибелуншке песме. Не испитујући с те стране овај текст, али верујући да борбе с Угрима око Дрине и Саве имају везе „с правим народним сећањем и традицијом (можда и у форми народне песме)”, Шишић је сам направио ову примедбу: „Причу о Тихомилу укрпао је Поп Дукљанин само зато, да Тихомила доведе у везу са својим краљем Чаславом и његовом пропашћу.”²⁶ Поткрепићемо то његово мишљење, боље рећи тај утисак, неколиким запажањима.

Крај приче о бекству краља Радослава завршава се кратком реченицом: „Ciaslavus, praeterea maledictus a patre, saepit regnare.”²⁸ Почетак приче о Часлављевој владавини, тј. о борби с Угрима почиње овако: „Regnante ergo Ciaslavo rege, Kys princeps Ungariorum...”²⁷ Логички, ове две реченице би требало да су везане, да иду једна иза друге. Између њих је, међутим, уметнута епизода о Тихомиловом бекству због убиства кучке Палузије. Још једно запажање. Владавина Часлављева обухвата само борбе с Угрима, с којима су вођена два рата, један поред Дрине а други у Срему. У првом се истакао Тихомил, а у другом се он не појављује. Први је рат испричан да би се он прославио и добио за жену кћер рашког бана, кога ће и наследити као велики жупан (гл. XXIV), а други је избио да би Часлав, због прогонства свога оца, био кажњен срамном смрћу. Са Чаславом се гаси његова лоза, а биће замењена новим огранком Радослављева сина Петрислава; односно унука Павлимира, рођених у Риму, од римских племићкиња. О Тихомиловом потомству говориће се у Летопису мање, али се на два места (гл. XXVII и XXVIII) каже да су жупани у Рашкој Тихомилова рода (qui de Tusomil progenie erat; qui de progenie Tusomil erant)²⁸, чиме се наглашава да и он постаје родоначелник једне нове династије.²⁹

Рекли смо да су за Ђ. Радојичића, поред осталог, чување стада оваца и лов са Палузијом знак да је прича о Тихомилу потекла из неке ранофеудалне песме. Н. Радојичић, с друге стране, каже: „Тај мотив убијања пса у лову и бекство после тога срет се код Орбинија, где је реч о Вуку Хранићу.”³⁰ Уколико овде може бити речи о мотиву, подударност између прича о Тихомилу и Вуку Хранићу веома је незнатна и не може послужити за неке одређене закључке. У Орбинијевој причи, неименовани слуга Бранка Расисалића убио је за време лова хрта Вука Храње, али он нити бежи нити се о њему ма шта даље каже. Орбини прича да је баш власник убијеног ловачког пса морао да бежи у Угарску, јер је у свађи која се поводом тог случаја изродила убио Бранка.³¹ Ту имамо бекство племића од освете за убиство човека, а не бекство слуге због убијеног пса. Нехотичним убиством Палузије у Летопису се објашњава Тихомилов одлазак Чаславу и истиче његова физичка снага, а тежиште приче је у Тихомиловом скромном пореклу и високом друштвеном успону. Тај чувар оваца, снажан ловац, веома брз у трчању (robustus venator atque, valde levis ad currendum), постаће владар Рашке и родоначелник династије великих жупана.

Очевидно, све то има неке везе са Библијом и са историјом Давидовом. Најмлађи син Јесеја Витлејемца пасео је такође овце а својим физичким способностима изгледа као неки модел за

Тихомиллов лик. Он сам о себи каже цару Саулу: „Слуга је твој пасао овце оца својега; па кад дође лав или медвјед и однесе овцу из стада, ја потрчах за њим, и ударих и отех му из чељусти; и кад би скочио на ме; ухватих га за грло, те га бих и убих.“³² Будући цар Давид је, као Тихомил, чувао стада оваца, био и убијао звери, а имао је и батину исто као и будући владар Рашке: кад је изашао Филистеју на двобој, „узе штап свој у руку“, што је изазвало његова противника да му добаци: „еда ли сам псето, те идеш на ме са штапом?“³³ Све ове појединости (ту је, индиректно, и псето на које се удара штапом) говоре за то да се летописац у овој епизоди о чувању стада и ловцу сетио Библије или неке приче која је из ње потекла, а да није препричавао неку епску песму о Тихомиловој младости.

Прелазећи на Дукљаниново причање о два Часлављева рата против Угара, није наше да испитујемо Шишићево тврђење, прихваћено од неких историчара, „да је Поп Дукљанин заиста очувао историске трагове српско-мађарских бојева у Подрињу и у Посавини, и да је веома вероватно, да је историски српски кнез Часлав заиста погинуо у тим бојевима негде у Посавини, а потом с његовом смрћу и утрнуо владалачки дом Вишеславића.“³⁴ За наш предмет је важније друго Шишићево мишљење, изражено на истом месту, да је Дукљанин овде „уистину очувао одјек праве народне традиције, с неком веродостојном историском језгром“, а још важније старије и већ помињано Јагићево тврђење да је та традиција била добила облик јуначке песме. Према тим мишљењима излази да су се у другој половини XII века певале у Дукљи епске песме о борбама из прве половине X века, и то о борбама Угара против Часлава, владара који никада није имао под својом управом дукљанско приморје. Нама изгледа много вероватније да је Дукљанин засновао своје причање о овим ратовима, уколико није сам измишљао, на неким другим изворима, а не на народним песмама.

У првом рату с Угрима истиче се само један јунак, и то није Часлав, него њему пребегли пастир и снажни ловац. Чим су Угри упали, млади Тихомил (*Tusomil supradictus adolescens*) ускочио је у бој, дотрчао и убио угарског војсковођу Киса, одсекао му главу и донео је краљу Чаславу. То је доиста епски подвиг. Али, треба узети у обзир да је летописцу била потребна нека сјајна победа овог јунака скромног порекла да би га могао начинити великим жупаном Рашке. Карактеристично је, сем тога, да се у овом рату, као ни пре, у лову, не помињу коњи и да је Тихомил дотрчао пешке (*cucurrit*) до свог противника и одсекао му главу.³⁵ Тиме се поново истиче, поред храбрости, његова вештина и окретност. Овом и другим појединостима, Тихомиллов подвиг несумњиво подећа на победу Давида над Голијатом. Млади миљеник Саулов (*erat enim adolescens*) истрчао је исто тако брзо на бојиште (*et cucurrit ad pugnam*), убио Голијата праћком, одсекао му главу и однео је, исто као и Тихомил, своје краљу.³⁶ Кад се узму у обзир и раније истакнуте подударности порекла и судбине двојице јунака, Давида и Тихомила, постаје очигледно да се летописац у приказу овог судара сетио Старог завета, а не српске јуначке песме.

Причање летописца да су небројени Угри, падајући у боју, гроктали као свиње (*rugiebant ibi Ungari, dum interficerentur, ut porci*) и да је због тога место њихове погибије названо *Civedino* (тако у рукопису), нема такође епски карактер, мада близу Фоче постоји место Цвилин, чије име подсећа на исправљени латински облик Цивелино, а обоје на глагол цвилити.³⁷ Уколико се прихвати да се ова топографска легенда односи на место Цвилин и да је настала на основу икавског облика и несхваћеног значења глагола цвилити,³⁸ објашњење јој се може тражити у познатој калуђерској наклоности за етимологизирањем, пре него у некој народној причици, која би била много смишљенија и природнија.

У другом рату с Угрима, у коме не учествује Тихомил, најкарактеристичније појединости су улога Кисове удовице и Часлављева погибија. По страственој жудњи да освети свога мужа и свирепој казни коју изводи над Чаславом, Кисова удовица подсећа на Кримхилду германске песничке традиције. У руским летописима прича се такође о једној жени, свирепој осветници свога мужа. Кнегиња Олга смислила је још грознију казну за смрт кијевског кнеза Игорa. Она је прво преваром похватала изасланике Древлана, племена које је убило њеног мужа, и наредила да их баце у дубоко ископану јаму и живе затрпају. Затим је и друге Древлане на свиреп начин уморила, и на крају са својом врјском опколила њихов град и лукавством га заузела.³⁹

Карактеристично је да жена, осветница свога мужа, у Летопису није словенског него угарског порекла. Без обзира да ли је Кис измишљена или историјска личност,⁴⁰ његово угарско порекло није

можда без извесне везе са неким мађарским легендама. Задавање смрти бацањем у воду, коју је Кисова удовица наменила Чаславу, познато је, у сваком случају, још од давнина мађарским предањима. Први проповедник хришћанства код Мађара, св. Гелерт, био је бачен у Дунав, од стране незнабожаца, са брда у Будиму које сада носи његово име.⁴¹ Ова је легенда старија од Дукљанинова Летописа. Нешто доцније, Симон Кеза испричао је у *Gesta Hungarorum* како је Атила, пошто је задавио свога брата Буду, бацио његово тело такође у Дунав.⁴² Не наводећи ове примере и осврћући се само на бацање Часлава у воду, Ј. Ковачевић доводи тај чин у везу са старим култним радњама приношења на жртву крупне и ситне стоке, пернате живине па и људи.⁴³ Новији примери, почев од св. Гелерта, имају можда друкчије значење и могу бити једноставно израз садизма, мржње или унижавања непријатеља. У познатој Вишњићевој песми Бој на Мишару, Цинцар Јанко и Лазар Мутап, прешли су на аустријску страну гонећи неколико одбеглих Турака, убили их, тела им бацили у Саву, са речима: Саво водо, валовита, ладна, Ждери, Саво, наше душманине!

Овде се Вишњић није сетио неке друге песме, него је поетизовао један стваран догађај, замењујући реком Савом њену притоку Босут, у коју су доиста била бачена тела двојице сакривених Турака, погубљених дванаест дана после боја на Мишару.⁴⁴

Бацање живог или мртвог ратника у воду није усамљена појава у Летопису⁴⁵ а такав чин је, као што показује песма Бој на Мишару, могао ући право из стварности у песму. Часлављев случај изгледа ипак типизиран, без директне везе са стварним догађајем. Краља бацају завезаног и живог у реку, на заповест осветољубиве удовице угарског великаша Киса, а та је смрт казна за грех према рођеном оцу. То су осетили преписивачи и преводиоци латинског текста јер код Орбинија и Марулића има још више појединости о Часлављевим мукама и срамоти. Бацање у воду краља Прибислава (гл. XIX) и жупана Љутомира (гл. XXVII), које летописац сматра такође преступницима, приказано је у свим верзијама на исти, већ типизиран начин.⁴⁶ Часлав је био подвргнут стравичнијим мукама и срамоти, вероватно због тежине његова греха према оцу, или што се хтела тиме нагласити свирепост жене осветнице. Његов је случај интересантан и за питање историјата Дукљаниновог текста, о коме нема исцрпније студије, засноване на подробном испитивању свих варијаната.

Орбини казује да је Кисова удовица заповедила да Чаславу одсеку нос и уши, а да га тек затим баце у реку (*gli fece prima tagliare il naso e l'orecchie, et l'annegare poi nel fiume con tutti li suoi*).⁴⁷ У старом хрватском преводу нема тих појединости него се уопштено каже да је Сеислав (лат. *Ciaslavus*) био „папушен” и тако показиван и држан до вечери, када је бачен у Саву.⁴⁸ Марулић се овде више слаже с Орбинијем јер код њега стоји: „*iussit mulier Seislavum in vincula conici., naribus auribusque truncari et omnibus ostentui esse*”;

Он се ипак удаљава од Орбинија и приближава сачуваној хрватској верзији кад каже да је Часлав показиван с одсеченим носем и ушима и тек увече бачен у Саву (*Vesperide deuide in flumen. Savum cum vinculis deiectus praefocatur*).⁴⁹ Пошто се о одсецању носа и ушију краља Часлава говори само у верзијама Орбинија и Марулића, добијамо још један доказ да питање односа између разних текстова Летописа није још рашчишћено. Ове карактеристичне појединости нема ни у сачуваном латинском тексту, ни у до нас доспелој хрватској верзији, а Орбини и Марулић преводили су, као што је познато, први са латинског на талијански а други са хрватског на латински. То би значило да се та појединост налазила у неком другом латинском тексту, са кога је преводио Орбини, и, што је неочекиваније, у некој другој хрватској редакцији, са које је преводио Марулић (уколико му сама реч наружен није дала ослонаца за његову парафразу).⁵⁰ Међутим, та се друга хрватска редакција, са које је преводио Марулић, није у потпуности слагала ни са оним другим латинским текстом који је имао Орбини, јер је у талијанској верзији Часлав одмах бачен у воду пошто су му одсечени нос и уши, док је у Марулићевом латинском преводу он бачен у Саву тек увече. Другим речима, ова појединост везана за бацање Часлава у реку показивала би да четири сачуване варијанте Летописа потичу — директно или, као Марулићева, индиректно — од четири разне верзије латинског текста.

То се, међутим, не може сматрати потпуно доказаним јер би се ове разлике могле објашњавати и на друге начине. Да би се указало на сложеност оваквих питања, ево једне претпоставке, можда необичне али не и неодрживе. Хрватски преводилац додаје из своје главе један детаљ, кога нема у

латинском тексту: да је Сеислав — како се код њега зове Ciaslavus — после хватања у лову био „пагуџен” и показиван до вечери, када је бачен у Саву. Имајући нека обавештења о свирепости борбе са Турцима недалеко од Сплита, Марулић додаје са своје стране нов детаљ одсецања носа и ушију. Орбинију доспева у руке неки рукопис Марулићева превода, узима из њега само овај детаљ и умеће га у свој превод. Могле би ее правити и друге занимљиве претпоставке, али би важније било објаснити једну другу појединост. Шишић је на основу сачуваног латинског текста испитивао на које би се ратове Мађара и на које њихове продоре у Срем могло односити ово причање о походу Кисове удовице против Часлава.⁵¹ Он није при том узимао у обзир да се само у сачуваном латинском тексту помињу војни логори (castra), а да је у свим другим верзијама (старом хрватском, талијанском, Марулићевом) Часлав изненађен и ухваћен у шуми („in una selva co rochi de' suoi”) или у лову („jere u lovu biše”; fin agro forte venantem reperit”). На историчарима је да одлуче у којој мери се на основу оваквих причања може доносити суд о некој њиховој историјској „језгри”.

Без обзира на све ове разлике у појединостима, остаје чињеница да је Часлављева насилна и свирепа смрт везана у Летопису за најезду Мађара. Љ. Хауптман и Ј. Келемина доказивали су, на основу других подударности, да је аутор Летописа познавао мало пре поменутога *Gesta Hungarorum*, или боље неке њихове изворе јер је ово историографско дело млађе од Дукљанинова Летописа.⁵² Хауптман је нарочито истицао да су стари мађарски историографи искористили германску песничку традицију о Хунима и Готима, и да је нешто од ње, тим посредним путем, прешло у *Libellus Gothorum*. Његовом мишљењу ишле би у прилог и неке појединости из приче о Чаславу, коју ни он ни Келемина, задржавајући се на почетним главама Летописа, нису испитивали. Овде нарочито мислим на лик и улогу Кисове удовице. Кримхилда, на коју она подсећа, осветила је свога мужа на грозан начин, искоришћујући свога другог мужа Атилу, кога стара мађарска историографија проглашава за првог краља Хуна, односно Угара. Код Дукљанина се комбинују предања о овим два личностима. Попут Кримхилде, Кисова удовица свети свога мужа помоћу угарског краља (који се не именује), а наређује да Часлава баца у реку, као што је Кримхилдин други муж, Атила, бацио у Дунав свога брата Буду. Према свему што је речено, може се с доста разлога претпоставити да је Дукљанин за своја причања о Чаславу и његове борбе са Кисом и његовом удовицом, а можда и за друга нека казивања, имао на располагању, поред Библије, које се често сетио, и неки спис о Угрима, односно Хунима (*Gesta Hungarorum* имају као уводни део *Hunorum Gesta*). Овим се не искључује постојање неког рата између Часлава и Мађара у Срему, о коме је Дукљанин могао нешто сазнати из каква писана извора, али се побија мишљење да је Летопис овде „очувао одјек праве народне традиције”.⁵⁸ Тим пре се одбацује раније поменуто тврђење да је о догађајима испрличаним у XXII и XXIII глави Летописа постојала нека српска јуначка песма којом се Дукљанин послужио за своја казивања.

¹ Вид. даље, стр. 174.

² Вид. у прилогу Шишићева издања одвојени лист са насловом Генеалогичка Дукљанинова династија Свевладовића.

³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 309.

⁴ Stanislaus Hafner, *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie, Südosteuropäische Arbeiten*, 62, München, 1964, стр. 121—123.

⁵ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, С. к. задруга, Оп. 257, Београд, 1935, стр. 22-23.

⁶ *Ibid.*, стр. 139.

⁷ Старе српске бмграфије XV и XVII века, С. к. задруга, бр. 265, Београд, 1936. стр. 116.

⁸ Текст Житија објавио-С. Новаковић у Прилози к историји српске књижевности, Гласник Српског ученог друштва, XXII, 1867; вид. стр. 256—259.

⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 401—402.

¹⁰ *Животи краљева и архиепископа српских*, изд. С. к. з., стр.

¹¹ St. Hafner, *op. cit.*, стр. 123.

¹² Прва књига Дневника, X, 13. Када није у питању сличност у латинским изразима, наводићемо Вуков и Даничићев превод Библије.

- ¹³ Ф. Шишић *op. cit.*, стр. 437.
- ¹⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 436; вид. горе, стр. 50.
- ¹⁵ *Historija književnosti*, I, Zagreb, 1867, стр. 115.
- ¹⁶ Ђ. Ср. Радојчић, *Srpsko Zagorje, das spätere Raszien, Südost-Forschungen*, XVI, 2 (1957), стр. 266.
- ¹⁷ *Историја Црне Горе*, I, стр. 427.
- ¹⁸ Dr Jan Peisker, *Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja, Starohrvatska prosvjeta, nova ser*, II,1-2 (1928), стр. 68.
- ¹⁹ Ferdinand Lot, *op. cit.*, стр. 186.
- ²⁰ О једној другој традицији, односно о замени имена Часлав са Верислав, вид. Шишић, *op. cit.*, стр. 439, бел. 57.
- ²¹ *Ibid.*, стр. 438, бел. 55.
- ²² *Ibid.*, стр. 437.
- ²³ В. Мошин, (*op. cit.*, стр. 63, бел. 115), говорећи о гребенима испред Петровца, каже: „Ово је очито Дукљанинов локалитет, „Radoslava kami”.
- ²⁴ Orbini, *op. cit.*, стр. 214.
- ²⁵ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 439.
- ²⁶ *Ibid.*, стр. 315.
- ²⁷ *Ibid.*, стр. 316. Слично почиње и прва глава Летописа: „Regnante in urbe Constantinopolitana ...” (стр. 293).
- ²⁸ *Ibid.*, стр. 320, 323.
- ²⁹ О Немањином родослову, у вези с овим Тихомилом, вид. К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 157—158.
- ³⁰ Н. Радојчић, О најтамнијем одељку Барског родослова, стр. 72.
- ³¹ Orbini, *op. cit.*, стр. 380.
- ³² Прва књига Самуилова, XVII, 35.
- ³³ *Ibid.*, XVII, 40, 43.
- ³⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 441; вид. V. Мошин, *op. cit.*, стр. 65, бел. 122.
- ³⁵ Одсуство коња у овом сукобу пало је у очи и старом хрватском преводиоцу (или неком ранијем преписивачу латинског текста), јер он каже да Тихомил „dojde na hercega” и да овај „pade s konja” (Шишић, *op. cit.*, стр. 409).
- ³⁶ *Primus liber regum*, XVII, која одговара Првој књизи Самуиловој
- ³⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 441.
- ³⁸ Нема је у Орбинијевом преводу; нема је ни код Марулића, а заправо је нема ни у старохрватској редакцији, у којој се помиње „свиљенје” заробљених Угара, а за рањене се каже да „skukahu kako prasove” (Шишић, *op. cit.*, стр. 404—410).
- ³⁹ *Повесть временных лет*, изд. Академиј наук СССР, Москва— Ленинград, 1950, стр. 40—43 и 237—240.
- ⁴⁰ Ако га читамо Киш, на мађарском то значи Мали. Да није, неком иронијом, на тај начин транспоновано име Голијата?
- ⁴¹ Живот св. Гелерга (лат. S. Gerhardus) у двама варијантама издао је Szentpetery Imre, у *Scriptores rerum hungaricarum*, II, Budapest, 1938, стр. 471—506.
- ⁴² *Magistri Simonis de Keza Gesta Hungarorum, Historiae hungaricae fontes domestici, Pars prima, Scriptores*, vol. II, Lipsiae, 1883, стр. 64.
- ⁴³ Без помињања извора, Ј. Ковачевић каже: „Код Словена су у изворима утврђене људске жртве (у Русији, на Балтику и код Бугара)”, *Историја Црне Горе*, I, стр. 306.
- ⁴⁴ Вид. извод из записника о том догађају у коментарима В. Латковића Вукове четврте књиге Српских народних пјесама, Београд, 1954, стр. 546.
- ⁴⁵ Вид. горе, стр. 80.
- ⁴⁶ Вид. Шишић, *op. cit.*, стр. 312, 321, 405. Хрватски превод не иде до XXVII главе.
- ⁴⁷ Orbini, *op. cit.*, 215.
- ⁴⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 410.
- ⁴⁹ *Ibidem.*
- ⁵⁰ Вид. значење глагола *ružiti* (писаног као *rušiti*) које му даје VI. Маџуранић, *Prinosi za hrvatski pravno-rovjesni Rječnik*, II, стр. 1275. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 440.
- ⁵¹ Lj. Hauptmann, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, III, *Die gotische Tradition beim Popen Dukljanin, Germanoslavica*, III, 3—4 (1935), стр. 315—325; Jakob Kelemina, *Popa Dukljanina „Libellus Gothorum”*, (I—

VII), Etnolog, Ljubljana, XII (1939), стр. 21. Не побијајући одлучно и у потпуности Хауптманова излагања, Н. Радојчић мисли да би се његова „хипотеза“ могла „поставити и без посредовања Маџарске у везама између Немаца на једној и Срба и Хрвата на другој страни“. Оно што затим каже о немачким певачима, свирачима и шпилманима нема никакве доказне вредности за историчара јуначке поезије, а још мање за испитивача усмене традиције у Летопису Попа Дукљапина. (Вид. Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 30.)

" Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 441.

VI

О ГЛАВАМА XXIV—XXXV ЛЕТОПИСА

Бекство краља Радослава у Рим и повратак његовог потомка у земљу својих отаца. — Разна предања о оснивању Дубровника (византијско, дукљанско, сплитско и дубровачко) и њихове тенденције. — Краљ Павлимир-Бело, две или једна личност? — О топографским и етнолошким предањима везаним за то име. — Да ли је постојао краљ Љутомир? — О краљевима Болеславу и Силвестру у вези са Дубравком Чешке и Пољске хронике и причама о Дубровнику. — Бракови краља Прелимира, Крепиминова сина Светозара и хромог Легета. — Легет и његови синови против Прелимирових синова. — Учешће народа у династичким борбама и постављању краљева. — Речи *populus*, *populus terrae*, *populi*, *constituerunt regem* и сл. у Летопису и Библији. — О бројевима 4 и 7 у Летопису и Библији. — О речи *tetrarchia* и њеним значењима.

Смрћу Часлављевом прекида се влада наследних краљева у држави формираној доласком Гота у Преваитану, настаје интерегнум у свим њеним саставним деловима, с управом одметнутих банова и жупана. Позорница догађаја преноси се из Дукље у Рим, а затим у Травунију и Рашку. У овим главама Летописа (XXIV—XXIX), Дукљанин се поново сетио Библије, и то како Старог тако и Новог завета, а његово причање и даље иде за тим да прослави стару династију, која се, после извесног времена, поново враћа у своју матичну земљу, Преваитану (њено најновије име Зета — Zenta појавиће се први пут у глави XXX).

Побегавши у Рим, пред насиљем свога сина, а чувши за догађаје у својој земљи, Радослав се, на наваљивање своје одбегле родбине, жени Римљанком из племићке породице, добија сина Петрислава, умире у дубокој старости и бива сахрањен у цркви Св. Јована Латеранског, првој цркви католичког света и папинској резиденцији оног времена. Петрислав ће се такође оженити племенитом Римљанком и од ње добити сина Павлимира, који ће се вратити у земљу својих предака, *in partes Delmatiae*, и основати Дубровник. Позван од Словена из Травуније, биће постављен за краља на дан Вазнесења (*in Die Ascensionis Domini*), затим ће победити рашког жупана и близу места *Caldana* (Бања) основати цркву Св. апостола Петра. Његов син Тишемир (*quod latine dicitur consolator populi*) заратиће на бана Преваитане а унук Прелимир освојити целу Црвену Хрватску и бити крунисан за краља. Дакле, избегли и стари Радослав добиће из брака са Римљанком Петрислава, а овај, оженивши се такође Римљанком, имаће сина Павлимира, унука Тишемира и праукука Прелимира, који ће основати нову словенску државу, са старим средиштем, поделити је својим синовима, умрети у дубокој старости и бити сахрањен у цркви Св. Петра, седишту рашке бискупије, *cum magno honore et reverentia atque gloria*.

Шишић је приметио да су имена Петрислав, отац, и Павлимир, син, веома карактеристична и да имају извесно симболичко значење: „она су управо хибридни облик имена Петар и Павао, како се и доликује — Римљанима".¹ Можда и друга, касна женидба удовог Радослава, са дугим низом краљева насталим из тога брака, има, да тако кажемо, библијску обојеност. Сетимо се само Књиге о Рути и женидбе старога Воза, који ће том женидбом постати прадеда цара Давида и праотац толиког низа краљева. Стари Воз се оженио у Витлејему, колеви будућих краљева, Рутом, младом удовицом досељеном из туђе земље. У старом Радославу имали бисмо помешане атрибуте двеју библијских личности, старога Воза и туђинке Руте, а Рим би имао улогу светога места Витлејема. Могло би се

указати на још једну аналогију, макар била случајна. Као што је за Давида, Возова праунука, везано оснивање Јерусалима, тако је за Павлимира, унука старог Радослава везано оснивање Дубровника. Легенда о оснивању Дубровника, онаква какву је читамо у Летопису, свакако је сложена и не проистиче из једног извора. Шишић мисли да се Дукљанин за њу послужио неким старим записом „дубровачкога постања,"² а Милорад Медини долази до закључка да је цео Дукљанинов летопис „био изнова прерађен у Дубровнику негдје у 14. вијеку", не тврдећи при том категорички да је одељак о оснивању града био том приликом у потпуности и написан.³ Шишић пак заступа мишљење да је само онај одломак о рушењу Епидаура од стране Сарацена доцнија глоса јер она прекида Дукљаниново причање о Павлимиру — Белу, оснивачу Дубровника⁴. Веома је тешко, служећи се само критеријумом композиције појединих делова и њихова односа према целини, доносити поуздане закључке о времену и месту њихова постанка без узимања у обзир праве намене Летописа. Када су у питању поједине значајније епизоде, као на пример прича о оснивању Дубровника, мора се поћи, у проматрању њенога односа према целини, од основне чињенице да је првобитна компилација Летописа настала у Бару или његовој близини у време када се водила беспопштена, бескрупулозна борба за старешинство између дукљанско-барске и дубровачке цркве.

Када се не би узела у обзир та основна чињеница, епизода о оснивању Дубровника у целини, а не само у једној појединости, могла би доиста изгледати као доцнија интерполација јер није тесно повезана са претходним ни са следећим Дукљаниновим излагањем. Павлимиров долазак из прогонства у домовину успорен је оснивањем једног новог града на пустој обали. Унук истераног краља Радослава допловио је из Апулије до Гружа, мада му је било ближе неко место на јужнијој страни. Словени су му упутили гласнике (не види се где) с позивом да дође и прими краљевство својих предака, а Павлимир са родбином, међу којом је било пет стотина витезова, силази с лађе и, уместо да похита у своју државу, задржава се на обали. Са својим људима подиже тврђаву у којој се настањују (*construxerunt castellum et habitaverunt ibi*).⁵ Придружују му се избеглице из разрушеног Епидаура и заједно подижу нови град изнад мора. То је *Lausium — Ragusum*, односно Дубровник. Тада му поново долазе Словени из свих крајева, којима су, у одсуству краљевског рода, управљали банови и жупани, и одводе га у Травунију, а он одатле иде на даље походе не враћајући се више у Дубровник.

Да би се могао боље одредити карактер, боље рећи тенденција ове епизоде, упоредићемо је са казивањима о оснивању Дубровника забележеним пре и после Летописа, полазећи од поставке да је она била његов саставни део од самог почетка. При томе, као што је малочас наговештено, водићемо нарочито рачуна о томе да је Летопис написан с намером да прослави дукљанску прошлост и поткрепи претензије барских епископа на архиепископско звање. Оно им је било оспоравано од дубровачке цркве, којој су били потчињени од 1142. до 1199. године, мада су једно време пре тога, од 1089. до 1142, обе цркве имале исти, архиепископски ранг. Овде треба подсетити на оно што је већ речено: да су се црквени људи у оваквим борбама служили веома сумњивим средствима и да понекад нису презали ни од кривоклетства пред самим папом.

Најстарије предање о оснивању Дубровника, које Јиречек назива „скаскама",⁶ забележио је Константин Порфирогенит око 950. године. По тој верзији, пред најездом Славена, избеглице из разрушеног града Епидаура (сада Цавтата) настанили су се на некој хридици и ту основали нов град, Они су названи *Lausani (Λαουσαῖοι)* тј. они који су настањени на хридици (грчки *λαῖν*), а затим, променом првог гласа, *Rausani*. Константин још додаје да се град временом утврдио и добио нов прилив становништва из разрушене Салоне.⁷ Тенденција ученог цара је очевидна: он жели да прикаже Дубровник као грчку насеобину и да тако оснажи права Византије на приморске градове у Далмацији. Он ће, видећемо, измислити сличне етимологије и за имена других градова на источном Јадрану: Сплита, Трогира, Котора и Задра.

Дукљанин уноси нов, важан елемент у ову најстарију, Порфирогенитову, верзију. Највећу заслугу за оснивање Дубровника он приписује Павлимиру, унуку избеглог краља Радослава. Сем тога, он не помиње напад Славена на Епидаур, а рушење свих приморских градова приписује Сараценима. Ову последњу појединост не треба сматрати глосом јер се може објаснити тенденцијом целе Дукљанинове епизоде о оснивању Дубровника. Летописац је знао, на основу неког записа, о најезди

Сарацена, с пролећа 841. године, којом приликом су похарали, поред севернијег града Осора, Будву, Росу (на улазу у Боку Которску) и Котор доњи град уз море".⁸ Тај податак му је добро дошао да би могао проширити њихов напад и на Епидаур. Дукљанин није могао приписати рушење приморских градова Словенима јер је он њих довео у ове крајеве у још старија времена, а хтео је да једном од краљева словенске династије припише баш оснивање Дубровника. Треба овде подсетити да је у IX глави Летописа гех sanctissimus Светопелек превео Словене у хришћанство, основао Дукљанску архиепископију и после дугог владања од четрдесет и четири године и четири месеца, умро и био сахрањен у цркви Св. Марије у Дукљи. Његов потомак Павлимир, долазећи из Рима, основаће град Дубровник, а затим у Травунији и Рашкој примити regnum patrum suorum. Померајући његово оснивање у доба Павлимирово, Дукљанин је приказао Дубровник као новији град, малих традиција, настао дуго времена после устоличења првог дукљанског архиепископа.⁹

Од предања забележеног у делу Константина Порфирогенита, Дукљанин је задржао избеглице из Епидаура и ромејску етимологију града на хридилама. Тешко је рећи када је настало то првобитно предање које избеглицама из Епидаура приписује оснивање Дубровника. У њему, несумњиво, има нешто истине јер су се после пропасти старог Епидаура његрви становници морали склањати у суседна насеља, а острво Ragusium, одвојено морским каналом од копна, било је подесно да прими и заштити бегунце испред аварско-словенске најезде. Што се пак тиче имена града (у латинским изворима Rhacusium, Ragusium), за које се мисли да потиче из илирских времена, њега је учени византијски цар, склон лаким етимологијама, највероватније сам везао за грчку реч **λαύ**. Он је, на исто тако лак и произвољан начин, измислио грчке и латинске етимологије градова Сплита („Град Сплит, што значи мала палата, **παλάτιον μικρόν ἐρμηνεύεται**"), Трогира („Трогир се зове јер је само острво мало као краставац, **ἀγγούριον**"), Котора („град Котор значи на језику Ромеја сужено и стиснуто"), Задр(а („град Задар зове се на језику Ромеја „**ιάμ, ερα**", што значи „већ беше"; наима, када је Рим основан овај град је већ био пре тога основан").¹⁰

Не може се поуздано одговорити на питање како је ова етимологија доспела до аутора Летописа, нарочито ако се прими оправдано Шишићево мишљење да Дукљанин није познавао дело Константина Порфирогенита. Он ту могућност искључује зато „што би то било управо једино место у оба писца, која показују очиту и непорециву сродност". Из тога разлога Шишић мисли да су се Порфирогенит и Дукљанин служили „на томе месту истим извором — неким старим записом дубровачкога порекла".¹¹ Чини нам се да ова претпоставка не почива на тврђим основама. Доиста није много вероватно да је неки запис „дубровачкога порекла", старији од средине X века, могао тако рано dospети до Византа а два века касније и до Бара, не оставивши, како ћемо видети, никаква трага у самом Дубровнику. Вероватније нам изгледа да је Порфирогенит сам везао име Дубровника за једну грчку реч и да је на неки други начин, а не преко самог царевог дела, та етимологија доспела до Дукљанина. То је могло, на пример, бити преко византијских чиновника који су, са обавезним упутствима и потребним обавештењима, долазили из Цариграда у приморске градове док су били под византијском влашћу. Та етимологија није, међутим, доспела до самог Дубровника, или бар није ту била примљена, односно сачувана, а доказ за то били би најстарији дубровачки анонимни летописи који се у тој појединости не слажу ни међусобно ни са Дукљанином. У једном од њих стоји: „hano fato nome a la Tera Raguxa in lingua latina, perche tuti homeni sono stati homeni radunati de piu paesi".¹² Овај летописац је у својој етимологији пошао не од хрдине него од мешовитог састава становништва Дубровника и име Ragusa довео у везу са глаголом ragunare, односно radunare, скупљати. Други се ослонио на воду, коју је прогласио језером под земљом (да се није сетио Венеције?) и написао: „nella lingua taliana fu chiamata Lachus (la Terra), per esser sotto di quella uno lago, poi per mutazione di tempi e sta nominato Ragusii".¹³ Трећу етимологију, која нема исто тако никакве везе са Порфирогенитовом, а потиче од Николе Рањине, поменућемо мало доцније у вези са другим, општијим питањем легенде о оснивању Дубровника.

Дукљанинова прича о оснивању Дубровника и етимологија двају имена града коју он даје довеле су до извесних закључака које оне не дозвољавају. Шишић, на пример, каже ово: „Даље је пажње вредно и то, да се постање доцнијега Дубровника приказује као резултат романско-словенске

симбиозе, то јест, да су у почетку била два места, романско *Ragusium* (*Lausium*) и словенски Дубровник тик првога, јамачно с друге стране канала (или мочваре)", тј. данашњег Страдуна.¹⁴ В. Мошин преноси ову Шишићеву мисао и упућује на П. Скока, који је дошао до истих закључака, испитивањем топонима Дубровника и његове околине.¹⁵ Дукљанинов Летопис, сам по себи, не дозвољава међутим никакав закључак о постојању двају локалитета, романског и словенског, који су се временом спојили у један град проширивши свако своје име на ту нову целину.

Пошто је испричао да су се избеглице из Епидаура, који су живели по шумама и планинама, придружили Павлимиру и његовим пратиоцима из Рима и са њима подигли град на морској обали, Дукљанин је прво објаснио порекло имена *Ragusium* (преко *Lausium* од *laus*'), а затим је додао: „*Sclavi vero Dubrovnich appellaverunt, id est „silvester” sive „silvestris” quoruam, quando eam [civitatem] aedificaverunt, de silva venerunt*".¹⁹ У целом Дукљаниновом казивању није само јасно који су Словени учествовали у подизању града, да ли они који су се Павлимиру придружили када се искрцао, или неки други који су као и Епидаурци били у шуми; јасно је само да у њему нема ни помена о два места која су се временом спојила. Ово Дукљаниново причање о Словенима из шуме, или неко њему слично, илустровано је доцније (не каже се када) једним цртежом са насловом *Prospetto della Citta di Ragusa nel Secolo XII*, приложеним у мало пре поменутој расправи П. Скока. На њему је уцртано дрвеће изван града, преко целог брда Срђа, а поред њега означено: *Selva da cui Ragusa trasse il nome Illirico*. То потпуно одговара Дукљаниновом причању, које каже да су се Словени спустили у град из шуме и да је по томе дрвећу, а не по стаблима у предграђу, дошло име Дубровник. Ови први Дубровчани, названи, на основу Дукљанинове етимологије, по шуми у којој су живели, подсећају на руско племе Дрвљана из Првог руског летописа, па и на доцније Шумадинце!

Сада се поставља питање да ли су се Дукљаниновом причом о оснивању Дубровника користили, доцније, летописци и стари историчари тога града и, ако јесу, да ли су је примили, у целини или у појединостима, а затим да ли су је мењали и зашто. Одговор на ово питање осветлио би још боље карактер Дукљанинова предања. Јиречек тврди за први део Летописа, тзв. „*Libellus Gothorum*", да се много читао и да је био познат Томи Архиђакону.¹⁷ Шишић пак налази да се стари сплитски историчар, у осмој глави своје *Historia Salonitana*, служио баш „главама XXI—XXVII Летописа Попа Дукљанина, дабоме и тај пута само у суштини".¹⁸ Три реченице које наводи у прилог овом тврђењу показују да се Архиђакон Тома, уколико је познавао Дукљаниново причање, баш удаљио од његове суштине. Не помињући напад Сарацена на Епидаур, не именујући такође Павлимира или неког другог словенског краља, Тома каже да су неке избеглице, прогнане из Рима, допловиле и искрцале се недалеко од Епидаура и да су баш оне разрушиле тај град. Његови становници (*homines*) помешани са завојевачима постали су један народ, основали *Ragusium* и живели у њему. Мада између Дукљанинове и Томине приче има додирних тачака (рушење Епидаура, избеглице из Рима), оне се разликују у неким битним појединостима. По овом другом, да га тако назовемо, сплитском предању, за разлику од дукљанског, Дубровник не би ништа дуговао Словенима и њиховом краљу. Шишић, истина, мисли да су оне неименоване римске избеглице (*quidam aduene... romana urbe depulsi*) у ствари Павлимир и његово друштво, али не објашњава зашто их Тома не помиње и откуд баш њима приписује рушење Епидаура. Сем тога, Шишић је изоставио из Томина причања две-три реченице које му се нису учиниле важним, мада баш оне, како нам се чини, упућују на побуде његова интересовања за те догађаје.

Тома је додао, чим је поменуо Епидаур, да је епископ тога града био суфраган салонитанске цркве и навео за то неке доказе, а онда је, после реченице „*Edificauerunt Ragusium et habitauerunt meo*", напоменуо да су већ од тог времена његови становници настојали да добију архиепископске знаке (*Ex eo tempore conari serperunt pallium suo episcopo optinere*).¹⁹ Као што се види, борба око архиепископске столице, која се водила између Бара и Дубровника, повезана је на свој начин и у овом причању за традиције о постанку оверг последњег града. Не мешајући се, на изглед, у ту борбу, мада је, вероватно, знао за раније добре односе Бара и Сплита, сплитски архиђакон Тома нагласио је ипак да је епидаурски бискуп био суфраган салонитанске цркве. Кад је Тома писао, та су питања имала само историјски значај јер је борба између Бара и Дубровника била мање-више окончана. У свом издању Докумената за

хрватску историју, Рачки упућује на неку везу између ове Томине приче и једног одломка из тзв. Салернитанске хронике. Веза нам се чини веома лабава: у овој се хроници помињу неки бродоломници из Рима које прихватају Дубровчани, али у њој нема ни речи о рушењу Епидаура и оснивању неког новог града.²⁰

После причања Томе Архиђакона, најстарији сачувани помен о оснивању Дубровника оставио нам је непознати дубровачки летописац, тзв. Милеције (Miletius), од чије је стиховане хронике остало стотинак неправилних хегзаметара, разбацаних на разним местима у аналима Николе Рањине. О њему се ништа поуздано не зна, сем што се претпоставља, на основу једног његовог стиха, да је живео у доба цара Душана.²¹ У његовој верзији о оснивању Дубровника има извесних карактеристичних одступања од Дукљанинове приче. Слично Томи Архиђакону, ни он не помиње Словене нити краља Павлимира, већ каже да су се неки Римљани, после пропасти Епидаура, бежећи од грађанског рата, склонили у далматинску луку Груж:

Cjuidam Romani, destructa sic Epidauro,
Bellum civile fugientes forte subintran
Portum Dalmatiae, qui Gravosius vocatur.

Шишић је навео ова три стиха да би указао на њихову зависност од Дукљанинова причања,²² али је затим из даљих Милецијевих стихова изоставио једно, по нашем мишљењу, веома карактеристично место. Из његовог прекинутог цитата не види се доиста да заслугу за подизање тврђаве, односно града Дубровника, Милеције приписује иницијативи Епидаурског архиепископа Јована:

Hic pariter inopes, fugientes ex Epidauro,
In magnis ripis, ubi nunc est urbs Rhagusina,
Castellum statuunt monitis actuque Joannis,
Qui jam praedictae fuit Archiepiscopus urbis.²³

Овом треба још додати да је Милеције у почетку овог одломка о Дубровнику рекао да је Епидаур био подигнут и осуђен на пропаст још у доба Мојсијево:

Urbi praefatae nomen donavit et esse
Temporibus Moysis fugiens Epidaurus Aegypto,
Quam, signis visis, perituram noverat urbem.⁸⁴

Мада је борба између барске и дубровачке цркве припадала прошлости, Милеције је очито, изостављајући име и улогу Павлимира и Словена уопште, а истичући заслуге епидаурског архиепископа, реаговао на свој начин на Дукљанинове приче о зависности Дубровчана од Дукље. Милецијеве етимологије имена Rhagusa и Дубровник полазе такође од Порфиригенитових и Дукљанинових тумачења, али су измењене према његовој верзији о оснивању града. У основи првог имена није грчко (ромејско) *λαύ*, него епидаурско (а за њега је то латинско) *labes*; друго име није могао извести од Словена који су дошли из шуме (јер их он изоставља), него је настало по шуми која је била на месту садашњег града:

Hoc castrum vocitat Epidaurica lingua Labusa,
Namque ripa sonat hoc idiomate labes.
A magnis ripis nomen traxere priores;
Nunc, L in R, G pro B mutando, moderni
Rhagusam dicunt, quae Sclavonice Dubrovnik
Dicitur a silva, quia silva fuit locus ille,

Без обзира да ли је он имао неког претходника, Милеције нам је својим стиховима сачувао најраније сведочанство о оснивању Дубровника забележено у самом граду. Нешто доцније, 15. априла 1391. године, жупан Бељак и војвода Радич, браћа Санковићи, издали су повељу у којој се помиње оснивање Дубровника у чисто политичке сврхе. Они том повељом уступају Дубровнику жупу Конавле са тврђавом Сокол, а да би то оправдали позивају се на „писма“ и предања старих људи о оснивању града. Из њих су дознали да

да „на цаптатаѣ при мори естъ вилъ градь старн дѣбровникъ полагаѣ жѣпе конавалѣске коемѣ градѣ пристоѣше жѣпа конавалоска и вѣше мѣ племенито та жѣпа и друге земље и мѣста и када се онъ старн градь расѣ и опѣ-стѣ тѣда господа рашѣка и хѣмѣска ѣ тен дни кривиномѣ постѣдоше и по сили ѣзеше конавалѣскѣ жѣпѣ и друга мѣста тоган града и тада граѣне пондоше ѣ тврдо мѣсто и зидаше градь дѣбровникъ кои естъ и данасѣ божьомѣ милостию почтенѣ и слободанѣ“.²⁶

Браћа Санковићи били су у најбољим односима с Дубровником и од њега били „добро плаћени“ за овај „пазар“.

С друге стране, као господари Хума, били су се толико осамосталили да за ово отуђење територије која је тада припадала Босни нису тражили сагласност босанског двора.²⁷ Зна се да је оружаном интервенцијом с босанске стране било спречено ово уступање конавоске жупе, али је остало отворено питање како су браћа Санковићи дознали за предање о оснивању Дубровника, на које се у својој повељи позивају. Б. Стули на то одговара индиректно када, узгред, пише да су Дубровчани „навели херцеговачке великаше Санковиће, Бељака и Радића да им ту тобожњу чињеницу [то је право на жупу Дубровачку и Конавље] изричито признају“.²⁸

Узевши у обзир присне везе браће Санковића с Дубровчанима и жељу Републике, а свакако и њену иницијативу, да прошири своје границе у правцу Конавала, врло је вероватно, ако не и извесно, да су сами дубровачки преговарачи дали криве податке којима се поткрепљује њихово право на прижељкиване крајеве. Да би њихове претензије на Конавле изгледале необориве, избачено је из предања, онаквог какво је био забележио Милеције, рушење Епидаура и замењено постојањем на његовом месту старога Дубровника коме су припадале уступљене територије. Измишљено је такође насилно запоседање Конавала од стране рашке и хумске господе, а исто тако, да би то све било убедљивије, „писма“ и предања старих људи која о томе сведоче.

За разлику од Дукљанина, чија је прича о Павлимиру настала ради престижа дукљанске династије и барске цркве, Дубровчани су прекрајали то предање према својим потребама и приликама. Учени Лудовик Цријевић (Serva), звани Туберо, опат бенедиктинских манастира у околини Дубровника, увидео је, једини међу дубровачким старим историчарима, да се не може заобићи Дукљанин када је реч о оснивању тога града. Пишући, око 1500. године, о одласку дубровачких изасланика на поклоњење мађарско-хрватском краљу Владиславу II, он се осврће на постанак и прошлост града на хридинама у IV глави V књиге својих Коментара, глави која носи наслов: *Ragusani ad Vladislaum Regem Legatos expediunt: Ragusanae urbis origo et fata.*²⁹ После краћег пригодног увода, изјављује да ће у својим излагањима износити само истину и да ће се „нарочито ослањати на Дукљанина“ (*sequens in primis Diocleatem auctorem*), који је у свом славном граду Дукљи писао о прошлости Словена, пропасти Епидаура и постанку града Дубровника. Туберонов израз *in primis* („на првом месту“, „нарочито“) подразумева и друге изворе. При читању његова текста, лако је уосталом уочити да у њему има важних одступања од Дукљанина.

Према дубровачком опату, Словени (он пише Slavini) су први разрушили Епидаур, а пустошење Сарацена су искористили да подјарме становнике града који су бежали из својих домова. Један епидаурски свештеник, чије име није поменуто, успео је својим молитвама да приволи Словене на прелаз у хришћанство. Самим тим, Епидаурци су се ослободили робовања и, одобрењем Словена, почели се настањивати у град Burnum у Жупи (Burnum oppidum Epidaurii agri), који су Словени раније такође разрушили. Неколико година после тога, из Рима је допловио и искрцао се у Granosium Полимир, звани Бело, по мајци Римљанин а по оцу праунук Ратислава, краља Босанаца, кога је прогнао његов син Готислав (Polimims cogriomento Belus, materno genere Romanus, paterno vero, Rhatislauri, Bossinatium quondam Regis, pronepos, qui a filio Gothislavo regno pulsus...). После искрцавања, Полимира су прваци кралевства и травунијски црквени поглавар одвели у град Tribulium и предали му краљевске знаке. Говорећи затим о Босанцима, Бугарима и Словенима, Туберо каже да су Далмате (Dalmatae), помоћу Бугара, свргли јарам Словена, а затим додаје да се не слаже с онима који мисле да су Босанци и Словени истог порекла, и поред сличности у језику: „Quamquam sunt qui credant, Bossinates et Slauinos eandem esse gentem: in quam quidem opinionem vix adducor, quandoquidem lingua inter se haud parum different." Пратиоцима који су дошли са њиме из Рима Полимир је понудио да бирају да ли ће се настанити на копну или уз море. Склони трговини и пловидби, они су изабрали море, а пошто је и Полимир имао жељу да сазида град на месту где се искрцао, приступили су подизању Дубровника на стени. Туберо при том каже да неки мисле да је Полимир наставио зидање на темељима града који је подигао цариградски император, а који је био разрушен заједно са Епидауром. Следе затим појединости о неким грађевинама, а после тога више различитих етимолошких објашњења имена Ragusa (али не и Дубровника). Тек на крају се каже да су се Епидаурци из Burnum-а (Жупе), на савет свога првосвештеника, чије се име изгубило, доселили у нови град и задржали сва своја права, тако да је Сенат био састављен делом од Полимирових пратилаца а делом од грађана из Епидаура. Да не би нови град ни у чему оскудевао, по Полимировом предлогу Риму, за црквеног старешину (Praesulem) постављен је епидаурски бискуп, „кога Летопис Дукљанинов зове Јован" (quem Diocleatis auctoris annales Ioannem nominant), и он је ослобођен зависности од салонитанског поглавара (atque a ditioe Salonitani Antistitis eximi curat).

Туберонову верзију о оснивању Дубровника одваја више појединости од Дукљанинове приче, а оне су баш карактеристичне за еволуцију овога предања, било да их је бенедиктински опат сам измислио било да их је нашао код неког старијег писца. Он је од Дукљанина преузео пустошење Сарацена по Далмацији; код њега је такође нашао да су многи Латини, побегавши у планине, пали у ропство Словена, а затим били ослобођени под условом да им плаћају данак. Он ту причу прекраја, окривљује Словене за прво рушење Епидаура, а свештенику овог града приписује обраћање варвара (како зове Словене, као туђинце и незнабошце) у хришћанство. Словени у Тубероноврм излагању не учествују уопште у подизању новог града („Римљани" из његове пратње босанског су порекла), тако да код њега нема ни словенског имена Дубровник ни његове етимологије. Крај Тубероновог излагања, мада верма кратак, подсећа на један део Дукљанинове приче о сабору у Далми. Та глава Летописа могла га је подстаћи да дадне нову тенденцију старом предању о оснивању Дубровника. Туберо то предање допуњује тиме што Полимиру приписује, поред оснивања града, и улогу краља Светопелека из IX главе Летописа. Оснивач Дубровника постаје и његов први администратор: он уређује, слично сабору у Далми, како световне тако и црквене послове, установљава Сенат, састављен од Римљана и од Епидаураца, и поставља (designat) архиепископа, учинивши га независним од салонитанске цркве. Да би му та прича изгледала убедљивија, он очито измишља да је код Дукљанина нашао име епидаурског епископа Јована који постаје први дубровачки архиепископ (praesul), независан од салонитанске митрополије. Ни у сачуваној латинској ни у талијанској верзији Летописа тога имена нема, а и како би Дукљанин могао улазити у такве појединости које су, што је најважније, у противречности са његовим расположењем према дубровачкој цркви? Туберо је то име нашао у Милецијевој хроници, где већ имамо зачетак нове дубровачке легенде. Видели смо да тај непознати писац из прве половине XIV века каже да је дубровачка тврђава (castellum) подигнута заслугом епидаурског архиепископа Јована.³⁰

Друга једна појединост код Туберона још је карактеристичнија за нову тенденцију предања о оснивању Дубровника. Код њега Павлимир постаје Полимир (Polimirus), и он сада није праунук словенског, односно дукљанског краља Радослава, нити, према томе, потомак пресветог краља Светопелека, утемељача Дукљанске и Салонитанске архиепископије. Он је *proneros* (праунук) босанског краља Ратислава, кога је протерао у Рим његов син Готислав. Можда ове Туберонове деформације имена (Polimirus, место Paulimirus; Rathislavus, место Radaslavus; Gothislavus, м. Ciaslavus), нису случајне него баш намерне због промене порекла ових краљева. (Мало пре је речено да се Туберо не слаже с онима који мисле да су Босанци и Словени истога порекла.) — У анонимним дубровачким летописима, редигованим на талијанском језику, настала је друкчија збрка ових имена, али је и за њих оснивач Дубровника босански краљ. Он се, међутим, не зове Павлимир (Полимир), него Радослав Бело: „Qui comenza edificacion. de la terra de Ragusa, edificata per Re Radosav Bello, fiol de Stefano Bello, nato in Roma de stirpe Bosnese per paterna linea, e per linea feminina de Romani.”³¹ У тим летописима има и других одступања, али и појединости које доказују њихову зависност од Дукљанинова Летописа (на пример, протеривање краља од стране сина; његово задржавање у Сипонту, пре доласка у Рим; име Бело; пратња од пет стотина Римљана). Тубеорну их највећма приближава босанско порекло оснивача Дубровника.

Натко Нодило сматра да је најстарији познати дубровачки летопис настао у другој половини XV века, „од прилике између 1463—85 год.“, али да га Туберо, који је своје Коментаре написао између 1490—1522, није ипак познавао.³² Тешко је, међутим, веровати да су први анонимни дубровачки летописац и Туберо, независно један од другог, измислили босанско порекло оснивача Дубровника. Ако између њих нема директне везе, онда су ту важну појединост и један и други морали наћи у неком ранијем дубровачком спису који је већ био изменио Дукљаниново казивање. Шишић за ту промену даје ово објашњење: „Пажње је вредно, да су сви ,ови дубровачки летописци од Дукљанинових владара учинили босанске краљеве (re de Bosna), а не зетске (дукљанске). То је вероватно учињено према оној формули: *Regnum Seruilie quod est Bosna.*”³³ Питање је само да ли је та формула била у XV веку толико раширена да су се те две земље тако лако мешале. Шишић ју је нашао, и навео на другом месту,³⁴ у писму једног дубровачког архиепископа, млетачког порекла, употребљену баш поводом спора око граница са већ признатом Дукљанско-барском архиепископијом.

У Дубровнику су свакако у XV веку, а и раније, знали разликовати Србију од Босне. Рекли смо да је Туберо одвајао баш Босанце од осталих Славина (можда намерно) и сумњао чак да су истог порекла (*eandem esse gentem*). Што се тиче анонимног летописца, он нам сам пружа доказе да је добро разликовао Србију од Босне. Он, истина, каже за цара Душана „*Re Stiepan de Bosna*“, и што је карактеристично, наглашава да им је дао Стон и учинио много добра: „*Et per molte altre cose furono beneficiati li Ragusei dallo Re Stiepan. de Bosna.*”³⁵ Мислимо да и ту треба видети тенденцију да се избегне помињање добротинства српског краља у летопису у коме се с тенденцијом говори и о оснивању Дубровника. Јер, мало доцније, кад прелази на XV век, дубровачки летописац зна разликовати Босну од Србије. За Ђурђа Бранковића каже, на пример, под годином 1441: „*Fu saciato Giurad Despot, de Bosna et de Servia in Ungaria.*” Пошто се писање анонимног летописца ставља у другу половину XV века, онда ово не може бити додатак неког настављача. Уосталом, дубровачком летописцу није непознат ни старији назив Рашка, а зна тачно, јер га то нарочито интересује, вероисповест њених становника. Под годином 1399. забележено је да су Дубровчани довели фрањевце из Босне („*del Vicariato di S.to Francesco de lochi di Bosna*“, а у другом рукопису „*della congregazione di Bossina*“), у Стон и Пељешац јер су у њима „калуђери и рашки попови, шизматици и неверници“ (*perche a Stagno et in Ponta furono kalugieri et prete Rasciam, scismatici et infedeli*). Није му ни то довољно, него понавља и појачава: „*Et furono tutti, huomeni per tutto Stagno e Poirta della fede scismatica, che non credevano, ne Dio, ne santi, ma credevano in sogni, indovini et incantatrici.*”³⁶ Најзад, знало се да су Рашка и Србија једно исто јер у једном рукопису истог летописа имамо ову варијанту: „*Erano in Stagno homeni di fede serviana et credevano in multe eresie, et tenevano M Calughieri della fede serviana.*”³⁷ Ови подаци из историје XIV и XV века у анонимном дубровачком летопису помажу да се правилније оцене како

његова тако и Дукљанинова тенденција у излагањима које су посветили ранијој историји, нарочито предању о оснивању града Дубровника.

Натко Нодило с правом претпоставља да први дубровачки летописац „бијаше, по свој прилици, фратар, или поп, најбрже фрањевац”.³⁸ Учени Туберо пак био је опат бенедиктинских манастира у околини Дубровника. У XV веку, са нестанком српских држава, а после раскида краткотрајног јединства између источне и западне цркве, успостављеног на сабору у Фиренци 1439, верска нетрпељивост католичког клера према Србима православне вере почела се јаче испољавати. У Летопису Попа Дукљанина, писаном много раније, „јасна је римокатоличка тенденција, али без икаква непријатељства према православној цркви”, како је — рекли смо то већ — тачно констатовао Јиречек.³⁹ Још је јаснија у њему тежња да се прославе поједини владари дукљанске династије и уздигне углед дукљанске цркве пред „јавношћу” и пред римском куријом, необавештеном у оно доба о променљивим верским приликама на Балкану. Да је Летопис могао бити искоришћаван у те сврхе, чак стотину година после његова настанка, доказ је заклетва коју је положио Јован де Плано Карпини пред самим папом, 23. фебруара 1252, с изјавом да су у целој Далмацији (подразумева се Superior и Inferior) постојале од старина само две архиепископије — у Салони и Диоклеји.⁴⁰ Када се још дода, опет по речима Јиречека, да је „дубровачки архиепископ, сасвим противно од барске цркве, био у рђавим односима са Србима, и то баш због својих претензија на подручје барске цркве”,⁴¹ онда је јасно зашто дубровачки фратри и попови нису могли прихватити верзију свога старијег колеге из Бара, у којој је Светопелеков потомак Павлимир био означен као оснивач њихова града.

Досадашња излагања показују да је најстарије предање о постанку Дубровника после најезде Словена у Епидаур, које је забележио Константин Порфиригенит око 950. године, било засновано углавном на историјској основи, али с наглашеним уделом грчког елемента у формирању и имену новог града. Причање Попа Дукљанина из друге половине XII века мења то предање приписујући Сараценима рушење Епидаура, а Павлимиру, потомку дукљанских краљева, оснивање новог града на морским хридинама. Очигледно је да такво предање није могло настати у Дубровнику и да су га дубровачки летописци, кад се раширило, морали мењати и допуњавати. Они су кориговали ту дукљанску верзију приписујући оснивање Дубровника било Римљанима, као тзв. Милеције у XIV веку, било босанском краљу, као Туберо и анонимни летописац у XV веку. Пре Милеција, сплитски архиђакон Тома приписао је рушење Епидаура протераним Римљанима, а оснивање Дубровника Епидаурцима помешаним са Римљанима. У једној карактеристичној појединости они се разилазе: док Милеције уздиже епидаурског архиепископа Јована, за Тому је Епидаур био само седиште епископије подложне салонитанској цркви.

Као што се види, свештена лица Бара, Сплита и Дубровника, свако на свој начин, али подједнако вођена интересима и престижом своје цркве и свога града, обрађивала су предање о оснивању града Ragusium — Дубровник. Историјску основу о рушењу Епидаура и избеглицама из тог града они су проткали причом о доласку правог оснивача, избеглице из Рима. Тешко је рећи где је и када измишљена ова појединост. Хронолошки је најстарије Дукљаниново причање о томе, а од њега потичу и на њега” реагују — нека више, нека мање — све доцније верзије. Може се, међутим, претпоставити да је, и пре Дукљанина, постојала легенда о оснивању неког приморског града од стране” избеглица, а да ју је летописац само спојио са својом причом о бекству краља Радослава у Рим и повратку његова унука Павлимира у земљу својих предака.

Било да је оснивање Дубровника приписивано првобитно неком другом прекоморском изгнанику, било да је за оснивача одмах означен словенски краљ Павлимир, син Римљанке и ожењен Римљанком, ова легенда није народног порекла него је настала књижевно-политичком модом оног времена у западној Европи. Под утицајем Енејиде, нарочито посредством латинских прозних компилација о тројанском рату тзв. Псеудо Диктуса и Псеудо Дареса (чије су симпатије на страни Тројанаца), у многим земљама су биле веома раширене приче о избеглицама из Троје и о њиховом насељавању разних крајева Европе. Те избеглице постају оснивачи нових градова и родоначелници великих народа и династија. Та је мода, боље рећи, манија, доспела и до наше обале како нам сведоче писани помени о оснивању Корчуле и Котора, о којима сам говорио на другом месту.⁴²

Дубровачки историчар Никола Рањина, из XVI века, по примеру хуманиста свога доба, померио је у још даљу прошлост прво оснивање свога града, давно пре оног о коме причају Дукљанин и старији дубровачки летописци, које је такође искористио. Да су Коментари бенедиктинског опата били штампани раније, он се у томе могао повести за Тубероном, јер и они укратко кажу да је Полимир, према неким, подигао Дубровник на темељима неког старијег града, разрушеног заједно са Епидауром, од истих непријатеља.⁴³ Рањина је, међутим, знао за друга слична предања књишког порекла, а осетио је свакако да такав карактер имају и све дотадашње приче о оснивању Дубровника. У Prologo својих Annali di Ragusa, он је прво навео у латинском преводу казивање Константина Порфирогенита о оснивању Дубровника,⁴⁴ а затим је дао један кратак одломак из Живота св. Илариона (његова се чуда помињу и у анонимном летопису) од св. Јеронима. На основу тих сведочанстава, он је израчунао да је Дубровник стар 1379 година. После тога он излаже да је пре града који су разрушили, према једнима Вандали, а према другима Сарацени, а обновили Римљани и Босанци, постојао на истом месту старији град. Он се звао већ Rhagusa, а име је добио по Rhagus, синовцу скитског краља Trifone. Основан је 24 године пре пада Троје, а 470 година пре оснивања Рима.⁴⁵ Рањина, који је неколико пута био кнез Дубровачке Републике, сматрао је да ће се и на овај начин одужити својој отаџбини. У његовим Аналима име Ragusa још је старије од имена Француске и Британије, јер су њих, по другим сличним, и њему свакако познатим легендама, основали, после пада Троје, Francus, син највећег тројанског јунака Хектора, и Brutus, унук Енејин. Од ученијих дубровачких историчара навели смо само Рањину (изостављајући Razzi-a, Resti-a и друге): из њега најјасније видимо какав је карактер не само његовог него и старијих предања о оснивању Дубровника, почев од самог Дукљанина.

*

У Павлимиру — Белу, оснивачу Дубровника а затим и рашке епископије, историчари су, полазећи од његовог двојног имена, пронашли у ствари две одвојене личности. Довољно ће бити да о томе наведемо Шишићеву тезу изложену у коментарима гл. XXVI—XXIX Летописа: „Језгра ових глава јесте прича о Павлимиру, тобожњем оснивачу града Дубровника, али повезана с другом неком независном причом о требињском владару Белу и његовим борбама с рашким великим жупаном Љутомиром, који најзад погиба. Тако су се обе личности слиле у једну — Бело Павлимир. Већ је том констатацијом речено, да је прича о Павлимиру дубровачкога постања, а она друга, о Белу, нека локална требињска прича“⁴⁶

Ми смо, напротив, видели да „прича о Павлимиру, тобожњем оснивачу града Дубровника“, не само да није „дубровачкога постања“ него да је чак одбачена од дубровачких летописаца. Остаје нам сада да видимо на чему се заснива мишљење о требињском пореклу приче о Белу, победнику жупана Љутомира и оснивачу рашке епископије.

Главни, може се рећи једини аргуменат за постојање неке локалне приче о борби Бела са рашким жупаном Љутомиром је идентификовање Дукљанинова јунака са једним жупаном Травуније кога помиње Константин Порфирогенит. Да наведем опет Шишића: „Име Bello, Belo, Bela, тобоже надимак Павлимиров, можда је у вези с Константиновим требињским владаром имена **Βελά** из прве половине IX века.“⁴⁷ У белешци испод текста објашњава тобожњу генитивну форму **Βελάη** царева текста овако: „изгледа да је оно **η** (= и), управо латински дочетак — можда знак, да је Константин пред собом имао латинским језиком писане извештаје из Дубровника (а и остале Далмације).“⁴⁸

Овом Шишићевом идентификовању, прихваћеном и од других историчара, не иде у прилог ниједна историјска чињеница. Нађена је, истина, поменута сличност у имену, али она не би била довољна сама по себи, а није ни тако потпуна. Шишић је изгледа имао пред собом неки дефектан Константинов текст с обликом **Βελάη**.⁴⁹ Он га проглашава као генитив облика **Βελά.**, додајући „латински дочетак“ и именици која се завршава на **а**. У другим издањима Константинова текста на том месту стоји **Βελάης**, а најновији га коментатор преводи Белоје,⁵⁰ што друкчије звучи него Бела. Додајмо томе да тај Порфирогенитов **Βελάης**; није однео никакве победе над Рашком. Напротив, српском кнезу Властимиру „пошло је за руком да за Србију трајно веже Требиње удајом своје кћери“ за сина тога Константиновог Белоја, Крајину, чији ће наследници, све до друге половине X века, „остати

подређени српском владару".⁵¹ Такав **Βελάης**, из прве половине IX века, тешко да се могао неким требињским предањем претворити у ратоборног и победоносног Дукљаниновог Бела који је проширио земљу својих предака све до реке Ибра на истоку и Саве на северу.

За Павлимира, рођеног у Риму, Дукљанин прича да је још од младости био снажан и храбар јунак (*bellator*) и да су га зато његови рођаци и други Римљани заволели. Дали су му име *Bello* јер је уживао у ратовању (*eo quod bellum facere valde delectabatur*).⁵² Пошто се доводи у сумњу идентификовање Дукљанинова Бела са Порфирогенитовим **Βελάης**), овакво тумачење Павлимирова надимка, јунака без икакве историјске основе, изгледа сасвим прихватљиво. Павлимиру је то име доликовало јер га је писац предодредио за обновитеља дукљанске династије и за победника над Рашком и над Угрима. Можда је, контрастом, и други део његовог правога имена, мир, допринео таквој Дукљаниновој интерпретацији. Тај контраст је најбоље изражен у трећој варијанти његова имена: „*parentes Belli, qui et Bellimirus*".⁵³ Као Роман, он је волео разјашњавати словенска имена, тако да је могао дознати за оба значења словенске речи мир и, одмах затим, објаснити име *Tiescimirus* — *consolator populi*.⁵⁴

Познато је да се за јунаке многих народа прича у разноврсним предањима да су испољили своју необичну снагу још од детињства, али је за Павлимира карактеристична баш његова рана наклоност ка ратовању (*bellum facere*). Мада се из овог што ће доћи не могу још изводити неки сигурни закључци, вреди истаћи да Павлимир том особином подсећа на краља Болеслава III, онаквог каквог га приказују познате *Chronicae Polonorum* из почетка XII века. За Болеслава се, између осталог, каже да у детињству није волео дечје игре него војне вежбе (*sed imitari strennuos actus ac militares*) и да се као дечко истицао у ратним вештинама док су се друга племићка деца забављала (... *plus tamen solebat Bolezlavus adhuc puerulus in militia gratulari*). Даље се додаје да су га зато, исто као Бела, сви заволели (*omnes eum principes diligebant*).⁸⁵ Због ове особине, Болеслав није као Павлимир добио надимака, али се његовом имену додаје сличан епитет, *belliger*, тако да многе реченице о његовим подвизима почињу са: *Igitur belliger Bolezlavus, Belliger itaque Bolezlavus, At Bolezlavus belliger* и сл. Од сталног епитета до надимка нема ни пун корак, који аутор Пољске хронике није прешао јер је писао о правој историјској личности.

Са именом *Bello* довођена су у везу и нека предања топографске и етнолошке природе. У XXVII глави Дукљанин каже да је краљ, после победе над Љутомиром (*Luthomirus*), подигао на једном брду тврђаву која је по њему названа *Bello* (*construxit rex castellum vocavitque illud suo nomine Bello*).⁵⁶ Доцније је у Срему поразио Угре (који, узгред буди речено, још нису били дошли у своје садашње земље у време Порфирогенитовог Белоја!), а због те је победе равница на којој се водила битка названа *Bellina* (*ab illo ergo die dicta est planities illa, in qua factum est praelium, Bellina, nomine regis*).⁵⁷ Шишић доводи у везу назив тврђаве *Bello* са данашњим местом Подбијеље, близу цркве Св. Петра код Новог Пазара, дајући ово тумачење његова имена: „Подбијеље, то јест место под утврдом Б и ј е љ е (као Подлапац или Подсусед), а које има у виду поп Дукљанин."⁵⁸ Због места Подбијеље, Шишић дакле мисли да је у XII веку постојала тврђава Бијеље, коју је Дукљанин објаснио именом *Bello*. За место *Bellina*, Шишић каже на истој страни: „Ово је место позната варошица у босанској Посавини—Бјељина." Да би ова тумачења могла имати неке основе, требало би утврдити да су тврђава Бијеље и Бјељина постојали под тим именом у Дукљаниново доба, а не би такође требало сметати с ума да придеви бео, односно бијел, улазе у састав многих имена у нашем језику. Зато изгледа много вероватније да су Дукљанинови *Bello* и *Bellina* потпуно измишљени топоними, створени да би се што више прославио краљ Павлимир.

Име Павлимир — Бело постало је толико продуктивно да му је пронађен траг и у имену једног црногорског племена. Вл. Ћоровић наводи да се име *Bellus* „јавља [...] још код Илира", али, и поред тога, мисли да „одјек традиције о Бели — Павлимиру, „Бијелом Павлу", није тешко наћи у имену племена Бјелопавлићи, мада се она касније веома помутила".⁵⁹ Требало је ипак некако објаснити на који су начин, тј. каквим су поводом или случајем ова два одвојена имена измишљених личности (па чак, да то претпоставимо, и стварних) везана, и то обрнутим редом, с изменом Павлимира у Павле, за племе Бјелопавлићи у Црној Гори, које се, да ствар буде још загонетнија, помиње први пут у почетку XV века. И то је једна од оних наоко примамљивих али неоснованих комбинација.

Примећено је већ давно да је писац Летописа био прилично обавештен о многим географским називима,⁶⁰ али се заборавља да је, по ондашњим навикама латинских хроничара, био такође склон измишљању локалитета и објашњавању њихове етимологије. Ј. Ковачевић је нашао у латинској хроници Козме Прашког (1045—1125) паралелу Дукљаниновом причању о подизању тврђаве или града којима се дају имена њихова оснивача. У *Chronicon Voemorum* прича се да је Владислав, кнез Луканаца, био врло ратоборан ратник, да је заратио против Чешке и да је после битке сазидао град између две планине, којем је дао своје име: „*Hic condidit urbem, quam appellavit nomine suo Wlaztizlav, inter duos montes Meduex et Pripec, scilicet in confinio duarum provinciarum Belina et Lutomerici.*”⁶¹ Ковачевић је могао навести из исте хронике још један град (сада *civitatem*) који је добио име по свом оснивачу (*quae ex nomine sui conditoris Bolezlav dicitur*) а који је био уз то сазидан *opere Romano*.⁶²

Козма је познавао, врло вероватно, легенду о оснивању Рима, на што упућују изрази *condidit urbem* за град Властислав и помињање Ромула и Рема на другом месту његове хронике,⁶³ али сличности овакве врсте могу бити, што би се сада рекло, и типолошке природе. Има, међутим, једна друга подударност између особних имена у двама хроникама, Козминој и Дукљаниновој. О Болеславу, случају за себе, биће брзо речи. Сада помињемо, ако ни за шта друго бар као куриозитет, да је град Властислав био подигнут на границама двеју стварних покрајина, чија латинска имена код Козме, *Belina* и *Lutomerici* (што може бити придевски облик од *Lutomerus*), изазивају у памети Дукљанинову равницу *Bellina*, названу по Белу, и име његова противника *Luthomiri*. У оном мноштву разноврсних владарских имена у Дукљаниновом Летопису, напавирчених за најстарија времена ко зна како и откуд, није потпуно искључено да је име жупана Љутомира сковано, неком асоцијацијом, према покрајини *Lutomerici*. Име Љутомир, изведено од *Luthomiri*, није засведочено ниједним другим документом, а Лиречек га помиње, на основу „приче Дукљанина, који је, по свој прилици, црпао из народних песама”,⁶⁴ али не поводом Белине победе над рашким жупаном него у вези с доцнијим догађајима.⁶⁵ Мада је временски размак између овог новијег жупана *Lutomiri* и Беловог истоименог противника доста велик, можда их је Дукљанин, не водећи, по свом обичају, о том много рачуна, сматрао истом личношћу, тим лакше што је у другом случају рашки жупан Љутомир поменут само узред, као отац жене дукљанског краља Драгимира. Само Дукљаниново сведочанство, за тај период историје, није доиста довољно да Љутомиру обезбеди место у српској историји. Видећемо мало доцније да је и постојање песама о догађајима у којима је он поменут веома проблематично.

Од Љутомира још се природније може везати за мало пре помињане хронике, пољску и чешку, Дукљанинов краљ Болеслав, праунук Павлимира — Бела, оснивача Дубровника. Болеслав је историјско име неколиких пољских и чешких краљева, а код Јужних Словена оно није нигде забележено ван Дукљанинова Летописа. Ни Шишић ни други истраживачи, колико знам, нису се задржавали на том имену. Козмина и тзв. Галова хроника посвећене су добрим делом владарима Чешке и Пољске који су носили име Болеслав.

Обе помињу и једну девојку, односно жену, чешког порекла, ћерку кнеза Болеслава, удату за пољског кнеза Мјешка (*Mesco*). Име јој је Дубравка (у чешкој — *Dubrauка*), односно Дубровка (у пољској — *Dubrowca*). Хроничари је приказују (сваки из својих политичких разлога, у које није наше да улазимо) сасвим различито. Док је она за Козму девојка непоштена (*nimis improba*), а удала се у поодмаклим годинама за пољског кнеза јер је била полудела (*quod erat magna dementia mulieris*), писац Пољске хронике је хвали као ревносну хришћанку (*christianissimam*) и приписује јој у заслугу обраћање у хришћанство њеног мужа. Из њиховог брака родиће се будући пољски краљ Болеслав I, уз кога иде често епитет *gloriosus*.⁶⁶ Дакле Дубравка је ћерка чешког кнеза Болеслава а мајка пољског краља истог имена.

Дукљанинов Болеслав имао је сина Силвестра, који је побегао у Дубровник када је његов отац био убијен. Силвестрова мајка била је родом из града у којем су обоје нашли уточиште (... *Ragusium, unde et mater Sylvestri progeniem duxerat*),⁶⁷ дакле Дубровчанка, односно Дубровка. И само његово име упућује на исти град, јер би се *Sylvester* могло превести са Дубравко, на основу Дукљанинове етимологије Дубровника (... *Dubrovnich appellaverunt, id est „silvester” sive „silvestris”*).⁶⁸ Мислим да не може бити случајан Дукљанинов избор имена Болеслав, за праунука Павлимирова, који се жени

Дубровчанком и има сина Силвестра — Дубравка, и да то мора имати неке везе, непосредне или посредне, са двома помињаним хроникама, пољском и чешком, и њиховим Болеславом и Дубравком. То би онда чинило уверљивијом и мало пре изнесену претпоставку о некој могућој вези имена Љутомир са Чешком хроником. Козмина и тзв. Галова хроника потичу из XII века, из пера су католичких свештеника, али су обе бар неколико деценија старије од Дукљанинова Летописа. Занимљиво је да ниједан од аутора ових хроника не припада, по свом пореклу, народу чију историју пише: за Козму, писца Чешке хронике, претпоставља се да је пољског порекла; писац Пољске хронике, тзв. Гал, по највероватнијој претпоставци је или Француз или Провансалац; а Дукљанин је такође романског порекла. У оно се време чешће дешавало да се католички свештеник саживи са народом у чијој се средини нашао.

*

О Болеславу је овде говорено пре него о његовом деди и оцу због повезаности његова имена са чешком и пољском хроником. Уосталом, Дукљанинове хронологије и генеалогije најчешће су без икакве важности, нарочито за наш предмет, и зато се сада, без бојазни од неких анахронизама, можемо вратити у време пре Болеслава. Његов деда Тишемир (односно Тјешимир),⁶⁹ мада је умро од рана задобијених у боју против одметнутог превалитанског бана (тај бој није описан), остао је мало истакнута личност у Летопису. Тек је његов син довршио започети рат и био крунисан за краља у земљи својих предака, Превалитани, односно Дукљи. За њега је везана и једна љубавна историја, на којој се вреди задржати. Она је ушла у оквир познатих историјских догађаја, који су се десили после смрти бугарског цара Петра (969. год.), али пре него што будемо о њој говорили треба нешто рећи о имену самог краља.

Шишић га зове Предимир, мада у рукрпису стоји Prelimirus или Prelemirus (има и Plerimirus), а на једном месту и са дифтонгом — Praelimirus. Његово је образложење у томе што „словенскога имена Прелимир нема" и што се један Предимир налази доцније у Летопису.⁷⁰ С. Мијушковић с правом задржава име Прелимир, разликујућм га од доцнијег Предимира, с напоменом да прва половина овог имена има „Praeli", те да „није искључено да се Дукљанин при комбиновању имена, од којих се многа само код њега јављају, није одлучио да једно скује комбинацијом латинске и наше ријечи".⁷¹ Овој претпоставци ишла би у прилог игра речи у једној фрази исте главе: „Prelimirus autem, eius filius, vicit praelium."⁷² Ово није једино име у Летопису сковано на овај начин, јер се Прелимиров деда, познати нам већ Павлимир — Бело, на једном месту именује, како смо видели, Bellimirus. Мислимо дакле да Летопис није сигуран ослонац за ово Шишићево тврђење: „тако је више него само вероватно Дукљанинов краљ Предимир историјско лице".⁷³

Према Летопису, Прелимир је почео краљевати у Превалитани у време када је грчки цар завладао целом Бугарском и када су његове војсковође заузеле целу покрајину Рашку. Дукљанском краљу, који је у то време боравио у Оногшту (данашњем Никшићу), добежао је рашки жупан са своја два сина, Пјеном (Шишић исправља у Плено) и Радиградом, и ћерком Прехвалом. Чим је видео како је жупанова ћерка лепа и добро развијена (omnibus membris composita), Прелимир се у њу заљубио (vulneratum est cor illius amore eius) и поручио њеном оцу, преко својих слугу (rieris suis),⁷⁴ да ће је узети за жену ако му се он и његова земља слободном вољом потчине и ако се закуну на верност њему и његовим синовима. Жупан на то радо пристаје и после кратког времена, када је Прелимировом помоћу Рашка очишћена од Грка, добија поново на управу своју покрајину.

Пре овог брака, љубавно-политичког, у Летопису је испричана једна чисто политичка женидба. У XX глави, краљ Крепимир победио је и истерао из своје земље Аламане, после чега је њихов војвода понудио да дадне своју кћер за Крепимирова сина Светозара. Крепимир је на то радо пристао, јер је аламански војвода био у сродству с им-ператором. Шингаић аалази да и овде „има бар нека и с т о р и ј с к а ј е з г р а" и додаје још: „занимљиво је и то, да се Летопис на томе месту служи за Немце (Франке) изричајем Alamani, дакле оним истим, којим се служе и визангиски историци XII века, Кинам и Никита."⁷⁵ Тешко је рећи да ли у овом Дукљаниновом причању има неке историјске „језгре", али је извесно да у старим латинским хроникама има пуно измишљених женидби, којима су калуђери зачињавали своје причање прекидајући монотонију династичких генеалогija. Што се тиче назива

Аламани за Франке, не бих рекао да је он дошао Дукљанину из византијских хроника; он је био уобичајен за Германе у латинским хроникама талијанских писаца, који су Дукљанину били ближи и по језику и по духу.⁷⁶

Поред политичких бракова, за које је било лако наћи моделе у савременој или скорашњој стварности, у средњовековним латинским хроникама има и женидби из љубави, исто тако измишљених, али прилагођених укусу оног времена. О женидби краља Владимира, која се од свих издваја, биће посебно говора. Прелимиров брак, слично вези његовог хромог синовца Легета,⁷⁷ у глави XXXI Летописа, мада има елемената политичке комбинације, иде у ред женидби из неодољиве „телесне“ љубави, карактеристичне нарочито за претхришћанско, али и за нешто доцније доба.⁷⁸ Као типичан пример телесне страсти, на коју подсећа Прелимирова љубав, навешћу — ради карактеристике средњовековне латинске историрграфије — једну причу већ помињаног Козме Прашког о чешком кнезу Олдриху. Немајући наследника од законите жене, Олдрих приводи у свој дом неку жену (*feminam*) по имену *Vozena* и од ње добија сина. Видео ју је после повратка из лова како пере рубље на бунару. Одмеривши је од главе до пете (*intuitus eam a vertice usque ad talos*), осетио је у грудима, намах као и Прелимир, јаку ватру љубави. Ево њеног описа, из пера црквеног достојанственика Козме: „*Erat enim corporis eius habitudo insignis, nive candidior, mollior cygno, nititior ebore antiquo, pulchrior saphiro.*”⁷⁹

Прелимир је имао четири сина. У Орбинијевом преводу стоји да су они „*della sua moglie Prechvala*”,⁸⁰ али Шишић мисли да су то Прелимирови синови „из ранијег брака” и да је Орбини „јамачно сам из своје главе дoметнуо” ову наведену „ставку”. Зато он сматра да су у Дукљаниновој реченици „*Post haec Prelimiro regi nati surit quatuor filii*”, која долази одмах иза приче о краљевој женидби, речи *post haec* „уметак преписивача”.⁸¹ Шта га је навело на такав закључак? Можда речи „*quibus et divisit terram suam hoc modo...*”, које је Дукљанин одмах додао после имена четворице синова. Закључио је да су тада они морали бити одрасли, дакле из ранијег брака. Међутим, Дукљанин није рекао да је та деоба земље извршена одмах после рођења синова, него је само тај доцнији државни акт повезао са набрајањем њихових имена. Сва четири Прелимирова сина из брака са Прехвалом могли су одрасти за живота свога оца јер је он дуго живео и, дочекавши дубоку старост, видео синове својих синова. Тај славни владар, крунисан за краља пошто је дошао у Превалитану (Дукљу), сахрањен је у рашкој бискупији, у цркви Св. Петра. Таква Прелимирова историја не почива ни на каквој народној традицији, него је израз политичких концепција и верских претензија дукљанског клера. Прелимир, обновитељ старе државе, потомак Светопелека, оснивача Дукљанске архиепископије, једини је Дукљанинов владар сахрањен у Рашкој, завичају своје жене, са којом је добио четири сина. Тиме је поткрепљено јединство Дукље и Рашке, а претензије католичког клера проширене на целу државу. Прелимирови синови били су сушта противност свога оца. У Дукљаниновом делу често се именују добри и рђави владари, а понекад, као овде, после врло славног краља има више недостојних наследника. Објашњење таквог смењивања наћи ћемо можда у Старом завету, кога се Дукљанин још чешиће присећао него Новог завета док је писао своју историју. У Књигама о царевима (*Libri regum*) и у Књигама дневника (*Paralipomenon*) наилазимо исто тако, после праведних владара који иду стопама Давидовим, на опаке краљеве који чине зло и одричу се вере својих отаца. Ево врло укратко шта се каже о неким од њих из Друге књиге о царевима (односно Четврте књиге о краљевима, у Вулгати). Језекија, један од најбољих међу најбољима, *fecitque quod erat bonum coram Domino, iuxta omnia quae fecerat David pater eius.*⁸² На ту оцену подсећају Дукљанинове речи о краљу Радославу, *qui patris sui vestigia secutus, omni bonitate fuit ornatus.*⁸³ — Језекијин син, краљ Манасије, супротно од свога оца, *fecitque malum in conspectu Domini,*⁸⁴ и зато је Господ поручио да ће пустити зло на Јерусалим и Јудеју.⁸⁵ После његове смрти, ни син му Амон није ишао путем Господњим.⁸⁶ Зато се побунише Амонове слуге и убише краља у дому његовом. Народ тада устаде, поби све који су се били побунили против краља и доведе на престо његова сина Јосију.⁸⁷ Овај је чинио све што је право пред Господом, *et ambulavit per omnes vias David patris sui.*⁸⁸ Итд. Карактеристично је да је народ побио све слуге који су устали против злог краља и да је довео на престо његова сина, законитог краља.

Синови Прелимирови додијали су народу, с којим су рђаво поступали. Зато се народ обрати (*miserunt populi occulte nuncios*) краљевом братучеду, хромом Легету, и седморици његових синова, из брака са неком служавком Ловицом, и са њима заједно стаде гонити синове и унуке Прелимирове (*filios et nepotes*).⁸⁹ Легет и његови синови побију све Прелимирове потомке; једино се спасао Болеславов син Силвестар (о коме је било већ речи) и побегао је са својом мајком у Дубровник. Слично нешто имамо у Старом завету, где Авимелеха, сина законитог господара Јеровала и неке његове служавке (*ancillae eius*), постављају за краља (*constituerunt sibi regem*) људи из племена његове мајке, пошто је убио све законите синове свога оца (било их је седамдесет), сем једног који се сакрио и побегао.⁹⁰ Име Легета, који се оженио служавком и био син краља Крешимира и његове наложнице, довођено је у везу са глаголом лежати „јер је био кљаст на обе ноге”.⁹¹ У рукопису се налази и облик *Legesch* који својим наставком на *ech* подсећа на многа јеврејска имена из Вулгате, па и на мало пре именованог сина служавке, *Abimelecha*.

Народ је подржавао Легека (да га сада тако зовемо), а кад је видео да је убица Прелимирова потомства кажњен са својим синовима кугом и помором (*pestilentia et clade*), уплашио се што је остао без краља.⁹² Брзо су се споразумели и довели из Дубровника Силвестра, кога су поставили, као јединог потомка славног краља Прелимира, за краља целе Тетрархије, тј. свију четирију делова државе. У главама XXXI и XXXII, у којима је ово испричано на једној свега страници, реч *populus* употребљена је шест пута. Из тога не смемо закључити да овде, или на другим сличним местима Летописа, имамо аутентично сведочанство о јачој улози народне воље у старој српској држави. Говорећи о саборима и скупштинама тога давног времена, Јиречек је обазриво рекао: „Поп Дукљанин прича да је у дукљанском краљевству народ бирао краља (*populus terrae; populi congregantes se constituerunt sibi regem*).”⁹⁸ Много смелије, Н. Радојчић је, на основу самог Дукљаниновог причања, написао целу расправу Друштвено и државно уређење код Срба у раном Средњем веку, не водећи много рачуна о оном што је Дукљанин у својим излагањима могао преузети из туђих списа или шта је опет могао и сам додати. О избору краља Радојчић рвако закључује: „Ко је у томе случају бирао краља — да ли само банови, жупани и сатници, да ли само војска или цели народ? Ово последње сигурно није био случај, јер и кад се спомињу при постављању краља „*populi*”, онда је то у значењу војске (329. и 366). Иначе су краља постављали, ако се није сам поставио, банови, жупани и сатници (320), јамачно и где се то овако изрично не каже.”⁸⁴

Н. Радојчић је пропустио да каже да је у последњем случају (стр. 320) прво народ (*in primis habitatores*) похрлио да доведе Павлимира, а да су тек онда дошли у Требиње (*Tribunium*) банови и жупани са сатницима и поставили га за краља (*constituerunt illum regem*). У два преостала случаја (стр. 329. и 366), Радојчић тврди да реч „*populi*” (множина) означава војску а на другом месту исте расправе каже да је Дукљанин „могао ишчитати” то значење „из Светога писма старог завета”.⁹⁵ Да се није задржао само на тој констатацији из речника Библије и да је испитивао мало подробније, он је могао сазнати да је писац Летописа узео из Старог завета много више. Тиме би се увећала опрезност према Дукљаниновим казивањима о друштвеном и државном уређењу код Срба у раном средњем веку и умањило веровање у неки велик удео народне традиције у његовом причању.

Ради неких упоређења са казивањима из Старог завета, почећемо констатацијом да код Дукљанина реч *populus*, не само у множини него и у једнини, означава понекад војску, а да се опет множином *populi* најчешће назива народ, било једне било више земаља, односно покрајина. У XXVII глави Летописа имамо, једну иза друге, ове две реченице: „*Tunc rex Bellus iratus congregavit exercitum et venit Rassam. Luthomirus autem iupanus Rassae, congregate similiter populum, paravit ei bellum*”. Речи *exercitus* и *populus* имају исто значење „војска”, како овде, тако и у двама даљим реченицама истог текста.⁹⁶ С друге стране, у XXXI и XXXII глави имамо реч *populus* четири пута у једнини а двапут у множини,⁹⁷ увек у истом значењу — народ. Треба још додати да има случајева када је доиста тешко одредити шта та реч тачно означава. Тако, на пример, одмах у почетку XXXVII главе, прича се да је Драгимир, стриц св. Владимира, чувши за смрт цара Владислава, скупио народ и војску (*populum et exercitum*), да би у Зети преузео владу својих предака, и да је дошавши до Которског залива, наредио *transfretare populum*.⁸⁸ Ако се последња реч схвати као „војска”, како стоји у једном преводу, “изашло

би онда да *exercitus* није војска. У другом преводу,¹⁰⁰ употребом речи „људство“ за *populum*, нађено је можда добро решење за ову недоследност сиромашног Дукљанинова речника.

После ових напомена, можемо погледати коју улогу Дукљанин приписује народу у избору краља, да бисмо се затим обазрели на нека места из Старог завета. О крунисању тројице владара — Светопелека, Светолика и Прелимира — било је већ речи у вези са сабором у Далми. Овде се може додати да је једино приликом Светоликовог крунисања поменут *populus*, али се само каже да је он оплакивао Светоликовог преминулог оца, а да су сина крунисали архиепископ и епископи. Не казује се тим поводом ко ће убудуће бирати и постављати краља; наглашава се, међутим, да ће се тај чин обављати у истој цркви Св. Марије у Дукљи. Видели смо раније да је крунисање трију поменутих краљева извршено несумњиво по примеру западних владара, а на основу неких писаних извора.¹⁰¹ Уздизање неких владара у Летопису приказано је друкчије, што би већ само по себи требало да доведе у сумњу документарну вредност ових Дукљанинових сведочанстава.

Сви краљеви Дукљанинови припадају истој династији, коју, у генеалогiji додатој својој књизи, Шишић зове династијом Свевладовића.¹⁰² Повезујући разне делове Летописа, Дукљанин је тежио да створи један непрекинути родослов по примеру Старог завета, где још дужи низ краљева потиче од рода Давидова. Са том особеношћу, коју налазимо и у другим историјама и хроникама, Дукљаниново причање о краљевима веома је оскудно, ако се изузму историје појединих значајнијих владара, и није дуже понекад од једне или две реченице. Колико смо далеко од једрине и богатства Књига краљева у Старом завету. Параграфи у Летопису почињу са: *Regnavit post eum filius eius...*; *Post eum regnavit. ...*; *Post haec accipit regnum ...*; и сл. Година ступања на престо и смрти нема нигде, а није их могло ни бити јер би у оној поплави краљева оне брзо прегазиле самог писца. Место тога, најчешће су означене године владања, као с притајеном надом да се неће сабирати: *Regnavit XXIII annis et mortuus est, ...*; и *XX° anno regni sui mortuus est*, и сл. То много подсећа на Четврту књигу о краљевима Вулгате (Даничићева Друга књига о царевима): *Sedecim annorum erat cum regnare coepisset, et quinquaginta duobus armis regnavit in Jerusalem*;¹⁰³ *Vigin.ti annorum erat Achaz cum regnare coepisset, et sedecim aimis regriavit in Jerusalem*,¹⁰⁴ и сл.

Смењивање краљева у Летопису врши се тако рећи аутоматски. Поред случајева крунисања о којима је било речи, понекад се ипак говори и о улози народа приликом довођења новог краља. После смрти Легека и његових седам синова, народ (*populi*) потражио је у Дубровнику Силвестра *qui solus remanserat de progenie regis gloriosi Prelimiri et ordinaverunt sibi illum in regem*.¹⁰⁵ Довођење Доброслава, у XXXVIII глави, текло је нешто друкчије јер је он већ ковао план устанка против Грка: *Post haec congregati sunt omnes populi et miserunt Dobroslavo et filiis eius, ut venirent et acciperent regnum et terram patrum suorum*.¹⁰⁶ Народ је био још активнији кад је требало решити питање Бодиновог наследства. Он није хтео примити његова сина, због зле мајке, него се одлучио за његова брата: *Tunc Michala filius eius voluit succedere in regno, sed propter nequitiam matris eius noluit populus terrae, sed constituerunt sibi regem Dobroslavum, fratrem Bodini regis*.¹⁰⁷ Нису имали много среће ни са овим краљем јер се за његове владе почело сурово поступати са народом. Настале су династичке борбе у којима је краљ заробљен, а народ се скупио и поставио за краља Михаљина унука Владимира: *Interea populi, congregantes se, constituerunt regem Vladimirus, filium Vladimiri, filii regis Michala*.¹⁰⁸ Бранислављева пак сина Грубишу, кога су супарници били бацили у тамницу, народ је „поставио“ по заповести грчког цара: *iussu imperatoris constitutus est rex a populo*.¹⁰⁹ Народ се још једанпут окупио да „постави“ Грубишина брата Градихну, кад је овај, опет у династичкој борби, победио Ђорђа, сина зле Јаквинте: *Post haec populi congregantes se constituerunt regem Gradichnam*.¹¹⁰ Рецимо најзад да је сасвим друкчије Бодиново самоволно проглашење за цара: *Praeterea Bodinus imposuit diadema capiti suo et iussit se vocari imperatorem*.¹¹¹

Веома је тешко, на основу ових Дукљанинових казивања, доносити било какве закључке о улози коју је народ имао приликом смењивања владара. Не може се тачно знати ни шта управо значе изрази *ordinaverunt* и *constituerunt*, јер Дукљанин, на пример, употреби овај последњи глагол и кад се народ изјасни одлучно за неког краља и кад га, по царевој заповести, једноставно прими. А какав се то народ или који су се то народи том приликом окупљали? Да ли цео народ или сви народи? Шта је то

omnes populi, а шта опет оно загонетно *populus terrae*? Преводиоцима је реч *terrae* у овом контексту била необична па ју је један превео „области“ а други ју је просто изоставио.¹¹²

Врло је вероватно да је ове изразе Дукљанин нашао у латинском тексту Старог завета, пре свега у Четвртој књизи о краљевима (односно царевима) и да их је механички применио у својој хроници дукљанских краљева, не водећи много рачуна о њиховом правом садржају. Ради упоређења, ево једног места из Четврте књиге о краљевима, по преводу у Вулгати: *Tulitque populus terrae Joachaz filium Josiae: et unxerunt eum, et constitutuerunt eum regem pro patre suo.*¹¹⁸ Овај израз *populus terrae* чест је у Вулгати, а односи се на народ Јудеје или Израиља. Даничићев превод „народ земаљски“ није много јасан, а видели смо да је тај израз у Летопису задавао тешкоће преводиоцима. Мада га је у мало пре цитираној реченици Дукљанин механички применио, изгледа да га је схватио, судећи бар према једном другом месту из Летописа: „... laetati sunt, et maxime populus terrae Sclavorum”.¹¹⁴ Занимљиво је да је у Вулгати глагол који стоји испред *populus terrae* у једнини док је глагол *constituerunt*, који долази после тог израза, у множини. Тако је и у већ цитираној Дукљаниновој реченици: „... noluit populus terrae, sed constituerunt sibi regem...” Исто је и у овом другом примеру из Четврте књиге о краљевима: „Percussit autem populus terrae omnes [...] et constituerunt sibi regem Josiam filium eius pro eo.”¹¹⁵ Што се тиче Дукљанинова израза *omnes populi*, можда он има исто значење као и *omnis populus* из Вулгате,¹¹⁸ а облик множине је употребљен по аналогiji са *populi* у значењу „народ”.

Сувишно је улазити у нека даља филолошка разлагања и продужавати са цитатима из Вулгате. Чини нам се да и наведени примери довољно јасно показују да је о улози народа, приликом смењивања краљева, Дукљанин говорио не по неким записима или по усменој, народној традицији, него на првом месту по реминисценцијама из латинског текста Старог завета, као што је, у ранијим главама Летописа, о крунисању краљева Светопелека, Светолика и Прелимира говорено по неким западним изворима. То би још јаче поткрепљивало тезу да Летопис није јединствено дело него компилација аутора познатог под именом Поп Дукљанин, који је искористио и прилагодио својим схватањима и потребама неколико првобитно одвојених списа.

Прелимир, последњи дукљански краљ за кога се у Летопису изричито каже да је био крунисан (*et coronatus est rex*), поделио је своју државу (*terram suam*) на четири области (*regiones*), између четири своја сина. Те су области *Zenta* (први помен Зете), *Tribunia* (Травунија), *Chelmania* (Хум) и *Submontana* (Подгорје, како сам Дукљанин преводи). У свакој од тих области набројене су њене жупаније, чије су положаје и имена као „веома драгоцен историско-географски податак”, објашњавали истакнути историчари наше прошлости.¹¹⁷ Сама подела Прелимирове државе на четири области није много коментарисана. Шишић је само казао да је вероватно „основана на какову запису”,¹¹⁸ док Н. Радојчић, наводећи из Летописа реченицу „*quas et quatuor regiones Tetrarchias vocavit*” и упућујући на друго место где је употребљен израз *Tetrarchiam*, истиче „ову позајмицу из Св. писма, особито из еванђеља св. Луке”, не да утврди, како каже, него да пољуља „веру у ову вест писца Барскога родослова”.¹¹⁹ В. Мошин се не слаже с тим мишљењем и каже „да овај политички термин из Св. писма ни у којој мјери не може да утјече на питање вјеродостојности наведеног податка о подјели, која је по својим географским подацима потпуно реална” и додаје да би се могло „помишљати чак и на то, да је не само Дукљанин, него и савременици у X. вијеку, називали наведени комплекс од 4 области овим именом, којим су се можда служили њихови сусједи у сусједној Драчкој теми”.¹²⁰

Код овако опречних мишљења а на основу овог јединог податка из Летописа, тешко је доиста рећи да ли је дукљанска држава била икада дељена између четири краљевска сина, или је то измишљено као што је измишљен краљ Прелимир који је ту деобу извршио. На легендарни карактер ове деобе упућивали би симболични бројеви четири и седам, којима Дукљанин најрадије прибегава. Овде су против четири Прелимирова сина устали седам Леgekових синова. Раније смо већ имали четири зла краља.¹²¹ Сабор у Далми трајао је дванаест дана, од којих осам (4X2) посвећених црквеним а четири световним питањима. На том сабору одређено је да сваки бан има под собом седам сатника.¹²² Краљ Доброслав, пред судбоносном битком, поверио је команду једног дела своје војске четворици својих синова.¹²³ После његове смрти, земља му је подељена на четири области.¹²⁴ Краљ Михаља је од прве жене имао седам синова, а од друге четири.¹²⁵ Његов брат Радослав имао је осам

синова (4X2) и четири кћери.¹²⁶ Најзад, краљ Драгихна имао је четири сина.¹²⁷ Додајмо да је rex sanctissimus Светопелек владао четрдесет година и четири месеца.¹²⁸ Познат је значај броја четири у цркви (четири еванђеља, четири поста, четири оца источне и четири западне цркве, итд.) а довољно је само загледати у Откривење Јованово (Аpocalypsis) да се открије нападно понављање броја седам. (у једном само стиху, 1,20, понавља се шест пута) и, нешто ређе, броја четири (у стиху VII, 1, трипут: четири анђела, четири угла земље, четири ветра).

Поред свега овога, не може се тврдити, на основу израза tetrarchia у Летопису, да је Дукљаниново место о подели Дукље зависно од Св. писма. Пре свега, у Новом завету није нигде употребљена реч tetrarchia него само tetrarcha. Ова последња реч је у почетку означавала управљача једне од четири области која није морала бити четврти део неке целине. Баш у Јеванђељу по Луци (III, 1), на које Радојчић упућује, набројени су, истина, четири покрајине, али само три „четверовласника“ који њима управљају.¹²⁸

Што се тиче израза tetrarchia, кога нема у Новом завету а налази се у Летопису, он је означавао најпре територију којом је управљао tetrarcha (дакле, четврти део државе), а тако исто и његову владу. Доцније, када је император Диоклецијан поделио своју власт, бар формално, са још три императора, реч tetrarchia означавала је владу, односно управни систем који је он установио у Римској Империји. — А сада да видимо како је овај израз употребљен на два места Дукљанинова Летописа (гл. XXX и XXXI). Радојчић, Мошин и најновији преводиоци схватили су да та реч има у оба случаја исто значење и да означава „комплекс од 4 области“. Нису приметили да у првом примеру (гл. XXX) реч стоји у множини и да, према томе, мало пре наведену реченицу, треба превести „које је четири области назвао тетрархијама“, а не Тетрархија. Орбини је разумео правилно ово место и превео га: „Le quali partioni de'figliuoli chiamo Tetrarchie, doe quarta parte del Regno.“¹³⁰

Како је Дукљанин дошао до овог правилног значења речи? Да ли је, на пример, могао чути да је Тесалија била подељена на четири тетрархије? Мада се на ова питања не може поуздано одговорити, највероватније је да је подела Дукље у овој глави Летописа изазвана неком књишком, историографском, реминисценцијом. Занимљиво је да, у XXXIX глави Летописа, имамо опет једну поделу државе на четири дела, али између петорице синова и без употребе речи tetrarchia.¹³¹ Дукљанинова недоследност је изразитија кад је у другом примеру употребио реч Tetrarchia за целу земљу, која је раније била подељена на четири тетрархије: унук Прелимиров је владао целом Тетрархијом (gubernavit totam Tetrarchiam).¹³² Ако се у рукопису којим се служио налазио тај израз, Орбини је, избегавајући га, осетио његову неправилну употребу и превео то место: „...amministrava a ciascimo la giustitia debitamente.“¹³³

Не може се рећи ни како је Дукљанин дошао до овог неправилног значења речи tetrarchia. Треба ли га приписати његовој непажњи? Можда, али није искључено да је имао нека обавештења о Диоклецијановој реорганизацији државе и да је тај израз који је означавао систем државне управе с четири императора пренео на назив саме државе подељене на четири области. Веровање да је Диоклецијан оснивач града Дукље могло је допринети да се међу дукљанским католичким клером одрже нека знања о управи овог гонитеља хришћанства. Колико год било оскудно Дукљаниново образовање, његово се штиво није ипак ограничавало на Библију и животе светаца.

¹ Ф. Шишић, *Op. Cit.*, стр. 443

² *ibid.*, стр. 146.

³ М. Medini, *loc. cit.*, *Rad*, књ. 273 (1942), стр. 156.

⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 444.

⁵ *Ibid.*, стр. 319.

⁶ К. Лиречек, *Историја Срба*, I, стр. 69.

⁷ Византиски извори за историју народа Југославије, II, Посебна издања СКА, 323, Београд, 1959, стр. 20; упор. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 146.

⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 444.

⁹ Уз Дукљаниново причање о оснивању Дубровника, Луције је, у својим коментарима Летописа (под насловом *Notae*) упозорио да је раније у том делу речено да је град био подигнут (*Rausium aedificatum*,

ibidem dictum est) још пре обраћања у хришћанство самог Светопелека, кога од доцнијег Павлимира-Беле дели четрнаест генерација. Доиста, у IX глави Летописа каже се да је, решењем сабора у Далми, краљ Светопелек потчинио дубровачку епископију (Epitaurum, quod nunc dicitur Ragusium) салонитанској митрополији. Видели смо, међутим, раније (стр. 64) да је оно набрајање суфрагана доцнија интерполација, па дакле и тај помен Дубровника.

¹⁰ Византиски извори., II, стр. 21—23. Б. Ферјанчић примећује (ibid., стр. 48, бел. 149) да је у последњем примеру, града Задра, Порфиригенит мислио на латинске речи iam erat („већ беше“), али треба додати да у царевом делу „језик РOMEЈА“ означава и грчки језик.

¹¹ Ф. Шишић, op. cit., стр. 146.

¹² Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, digessit Speratus Nodilo, Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium, XIV (1883), Zagreb, стр. 10.

¹³ Ibid., стр. 10, бел. 4.

¹⁴ Ф. Шишић, op. cit., стр. 444—445.

¹⁵ V. Mošin, op. cit., стр. 71, бел. 137. — P. Skok, Les Origines de Raguse, Slavia, X (1931), стр. 440—498.

¹⁶ Ф. Шишић, op. cit., стр. 320.

¹⁷ К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 157.

¹⁸ Ф. Шишић, op. cit., стр. 51.

¹⁹ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, Zagrabiae, 1894, стр. 30.

²⁰ Dr Fr. Rački, Documenta, Zagrabiae, 1877, стр. 281, бел. 3.

²¹ N. Nodilo, Prvi ljetopisci i davna historio grafija dubrovačka, Rad, књ. LXV (1883), стр. 121.

²² Ф. Шишић, op. cit., стр. 52.

²³ Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, XIV, Scriptorum, 1 (1883), стр. 174.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма, Београд, 1924, стр. 124.

²⁷ Др. Владимир Ћоровић, Хисторија Босне, I, Београд, 1940, стр. 339—340. — Вид. подробније: Јованка Миј ушковић, Хумска властeosка породица Санковићи, Историјски часопис, XI (1960), стр. 36 и даље.

²⁸ Енциклопедија Југославије, III, стр. 126. — Б. Стули, на истом месту, још каже да су „дубровачки анали и кронике из XII—XIII ст. сачувале [...] о постанку града двије главне верзије“. С овим прераним датирањем дубровачких анала и хроника не слажу се мишљења која ће бити мало даље навођена.

²⁹ Туберонови Коментари (Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis, etc. Commentariorum de rebus ... libri undecim) изашли су први пут у Франкфурту, 1603. Цитирамо према трећем издању у збирци J. G. Schwandtner, Scriptorum rerum hungaricarum, II, Vindobonae, 1746, где је глава о Дубровнику на стр. 189—192.

³⁰ Један дубровачки архиепископ Јован водио је спор, пред папом Инокентијем IV, са Дукљанско-барском архиепископијом. Да није он остао у некој успомени дубровачким летописцима?

³¹ Annales Ragusini anonymi, ed. cit., стр. 3.

³² N. Nodilo, Prvi letopisci... Rad, књ. LXV (1883), стр. 109.

³³ Ф. Шишић, op. cit., стр. 60, бел. 28.

³⁴ Ibid, стр. 48.

³⁵ Annales Ragusini anonymi, ed. cit, стр. 35.

³⁶ ibid., стр. 51.

³⁷ Ibid., стр. 51, бел. 8.

³⁸ N. Nodilo, Prvi ljetopisci... Rad, LXV (1883), стр. 110.

³⁹ К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 167.

⁴⁰ Ф. Шишић, op. cit., стр. 48.

⁴¹ К. Јиречек, Историја Срба, III, стр. 95.

⁴² Н Банашевић, Летописци о пореклу Немаљића, Прилози, XXI (1955), стр. 6—7.

⁴³ I. G. Schwandtner, op. cit., II, стр. 191.

⁴⁴ Рањинин цитат из Порфиригенита (Constantin Imperator, у његову наводу) није идентичан с царевим текстом објављеним први пут 1611. године. Одакле га је узео? Може ли то бити доцнија глоса?

⁴⁵ Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, Monumenta spect. hist. Slav. merid. XIV (1883), str 168, 169, 173.

- ⁴⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 442. Упор.: М. Medini, *Rad*, књ. 273 (1942), стр. 139-140; V. Mošin, *op. cit.*, стр. 21-22.
- ⁴⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 443.
- ⁴⁸ *Ibid.*, стр. 443, бел. 73.
- ⁴⁹ То би могао бити приручник који су приредили Ст. Станојевић и В. Ђоровић, *Одабрани извори за српску историју*, Београд, 1921. Ту, на стр. 67, стоји (**βελάνη** а преведено је са Велај).
- ⁵⁰ Византиски, извори за историју народа Југославије, II, Београд, 1959, стр. 62.
- ⁵¹ *Historija naroda Jugoslavije*, I, 1953, стр. 250.
- ⁵² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 318. Словенски наставак о у овом цитату дошао је, ваљда, због терена на коме ће се ово име употребљавати доцније, кад једва тврђава добије по њему исто име - Bello. Иначе, на другим местима текста стоји Bellus за номинатив, Belli за ген., Bellum за ак., а Bello за дат. и абл.
- ⁵³ *Ibid.*, стр. 319.
- ⁵⁴ *Ibid.*, стр. 322.
- ⁵⁵ *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX (1951), стр. 448, 449.
- ⁵⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 321.
- ⁵⁷ *Ibid.*, стр. 322.
- ⁵⁸ *Ibid.*, стр. 447. — V. Mošin *op. cit.*, стр. 139, бел. 139 и стр. 72, бел. 140).
- ⁵⁹ В. Ђоровић, *Историја Босне*, I, Београд, 1940, стр. 146. — Пре њега, о вези ових имена говорио је П. А. Ровинский, *Сербская хроника въ латинскомъ переводъ второй половины XII столѣтія*, *Извѣстія отдѣленія русскаго язика и словесности, Импер. Акад. Наукъ*, XX, 4 (1915), стр. 221.
- ⁶⁰ Вид. радове које наводи Шишић, *op. cit.*, стр. 451.
- ⁶¹ Ј. Ковачевић, *op. cit.*, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, св. 13—14 (1956), стр. 67; у цитату је исправљено неколико грешака, ваљда штампарских, према *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX (1851), стр. 40.
- ⁶² *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX, стр. 47.
- ⁶³ *Ibid.*, стр. 75.
- ⁶⁴ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 152, 153.
- ⁶⁵ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 343.
- ⁶⁶ *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX, стр. 51. и 428.
- ⁶⁷ ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 328.
- ⁶⁸ *Ibid.*, стр. 320.
- ⁶⁹ Ни ово име није преписивач доследно писао: на стр. 141 факсимила стоји Tiscemirum, а на стр. 142 Tiescemirus.
- ⁷⁰ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 323, бел. 34.
- ⁷¹ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 222.
- ⁷² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 323—324.
- ⁷³ *Ibid.*, стр. 447.
- ⁷⁴ Реч *ruer*, у овом значењу, узета је из Вулгате, где је такође употребљена за краљевске изасланике у преговорима (вид. *Liber regum quartus*, XIX, 6). Даничић ту добро преводи са слуга, у старом, феудалном, значењу речи.
- ⁷⁵ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 434.
- ⁷⁶ Тај назив је служио као један од доказа да је писац тзв. *Chronicae Polonorum* био родом из Италије. Вид. *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX, стр. 419.
- ⁷⁷ На једном месту у рукопису (стр. 145. факсимила) има и *Leghech*.
- ⁷⁸ Упор. даље стр 182.
- ⁷⁹ *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX, стр. 58.
- ⁸⁰ Ф. Шишић *op. cit.*, стр. 326.
- ⁸¹ *Ibid.*, стр. 326. и 451.
- ⁸² *Liber regum quartus*, XVIII, 3.
- ⁸³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 313.
- ⁸⁴ *Liber regum quartus*, XXI, 2.
- ⁸⁵ *Ibid.*, XXI, 12.
- ⁸⁶ „Non ambulavit in via Domini" (*Liber regum quartus*, XXI, 22). Дукљанинов краљ Владислав non recte ambularivit coram Domino (Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 309).
- ⁸⁷ *Liber regum quartus*, XXI, 24.

⁸⁸ Ibid., XXII, 2.

⁸⁹ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 328. Nepotes је овде погрешно превођено са нећаке.

⁹⁰ Liber Iudicum (Књига о судијама), IX, 5, 6, 18.

⁹¹ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 453.

⁹² Ibid., стр. 329. Даничић је превео карактеристични наслов VIII главе Прве књиге Самуилове врло изразитим „Синови Израилеви жуде за царем“, док је латински превод Petiit populus sibi regem, много блажи.

⁹³ К. Јиречек, Историја Срба, III, стр. 35.

⁹⁴ Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 15. Бројеви у заградама у овом цитату означавају стране Шишићевог издања Летописа.

⁹⁵ Ibid., 21

⁹⁶ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 321.

⁹⁷ Ibid., стр. 328—329.

⁹⁸ Ibid., стр. 342.

⁹⁹ С. Мијушковић, ор. cit., стр. 242.

¹⁰⁰ V. Mošin, ор. cit., стр. 85.

¹⁰¹ Вид. горе стр. 72.

¹⁰² Колико можемо видети из фотографског снимка прве стране рукописа, Шишић је можда добро прочитао неразговетно име Senuladi, првог владара династије; исправио га је у свом издању у Svevladi, према Орбиновом Sueulado, који је имао други рукопис пред собом. С. Мијушковић (ор. cit., стр. 177) не прима ту исправку, али је спорно његово читање: Senubaldi. Име је свакако било необично за преписиваче јер у хрватском преводу имамо „kralja Sviholada“ (Шишић, ор. cit., стр. 383).

¹⁰³ XV, 2.

¹⁰⁴ XVI, 2.

¹⁰⁵ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 329.

¹⁰⁶ Ibid., стр. 345.

¹⁰⁷ Ibid., стр. 365.

¹⁰⁸ Ibid., стр. 366.

¹⁰⁹ Ibid., стр. 369.

¹¹⁰ Ibid., стр. 374. С. Мијушковић (ор. cit., стр. 278, бел. 219) замера Шишићу што је свуда транскрибовало Gradichna и Dragichna, место Gradigna и Dragigna, тако да се ова „стварна и лијепа наша имена“ јављају „у Мошиновом преводу“, како он каже, „у унакаженом виду: Gradihna, Dragihna“. Исту је ту замерку могао упутити и другим историчарима, међу њима Јиречеку (вид. Историја Срба, I, стр. 179), који су знали да су у старом српском постојала имена са три сродна суфикса: ихна, иња, ина. У факсимилу рукописа нема нигде Dragigna, а за друго име, поред чешћег Gradigna, има и Gradicna, где група sn не означава наш глас њ како то Мијушковић сугерише (ор. cit., стр. 274, бел. 205).

¹¹¹ ф. Шишић, ор. cit., стр. 358.

¹¹² У изд. Мошиновом (ор. cit., стр. 99: „Сгановништво области. то не хтједе“; С. Мијушковић (ор. cit., стр. 270): „Народ то није хтио“.

¹¹³ Liber Regum quartus, XXIII, 30.

¹¹⁴ Ф. Шишић ор. cit., стр. 320.

¹¹⁵ Liber Regum quartus, XXI, 24.

¹¹⁶ Liber secundus Paralipomenon, XXVI, 1.

¹¹⁷ О тим радовима и о његовом личном доприносу, вид. Ф. Шишић, ор. cit., стр. 451—453.

¹¹⁸ Ibid., стр. 451.

¹¹⁸ Н. Радојчић, loc. cit; Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 9.

¹²⁰ V. Mošin, ор. cit., стр. 75—76, бел. 171.

¹²¹ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 299.

¹²² Ibid., стр. 304—306.

¹²³ Ibid., стр. 346.

¹²⁴ Ibid., стр. 354—355.

¹²⁵ Ibid., стр. 357.

¹²⁶ Ibid., стр. 359.

¹²⁷ Ibid., стр. 371.

¹²⁸ Ibid., стр. 308.

¹²⁹ О употреби речи *tetrarcha* у историји и Св. писму, поред других речника, вид. *Enciclopedia Cattolica*, XII (1954), стр. 26.

¹³⁰ Orbini, *op. cit.*, стр. 219.

¹³¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 354.

¹³² *Ibid.*, стр. 329.

¹³³ Orbini, *op. cit.*, стр. 220.

VII ГЛАВА XXXVI ЛЕТОПИСА

Особеност ове главе. — Мишљења о посебном Житију св. Владимира. — Анализа текста ове главе с истицањем хагиографских елемената које садржи. — Празнине у латинском тексту и разлике између њега и Орбинијева превода. — Да ли је постојао ранији, потпунији, Живот св. Владимира, односно *Vita Sancti Vladimiri*? — Историјска сведочанства о Владимиру. — Помени српског кнеза у византијској хроници Јована Скилице. — О једној тези да Владимир није био Самуилов зет. — Име Владимирове жене. — Љубавни роман друге Самуилове кћери, Мирославе, и византијског војсковође Ашота. — Веза Владимира и Косаре фалсификат Ашотове и Мирославине авантуре? — Зашто Скилица не говори о рату цара Самуила против кнеза Владимира? — Датум Самуилова проглашења за цара и његова похода против Драча и Дукље. — Владимир постао Самуилов зет много пре Ашота. — Чудна женидба Самуилова сина Радомира са Ирином, грчком заробљеницом из Ларисе. — Хронологија брачних веза Самуилова сина и двеју кћери. — Сличности тих веза. — Радомирова женидба са Ирином и њен одражај у предањима о браковима његових сестара. — О завршној реченици Владимирова живота у Летопису и његовим интерпретацијама. — Погрешно тумачење израза *Liber gestorum eius*. — Изрази који упућују на латински оригинал Владимирова живота. — О односу српске средњовековне историографије и Летописа Попа Дукљанина. — Да ли је живот Владимиров династички спис? — Ликови Немање и Владимира. — Владимир светац и чудотворац. — Хагиографски карактер приказа његове женидбе и мученичке смрти. — Да ли су епске песме извор романа о Владимиру и Косари? — Сусрет дукљанског кнеза и царева кћери у светлу цистерцитске моралне доктрине. — Година Владимирове мученичке смрти. — Убиство цара Гаврила Радомира. — Мотив убиства у лову. — Убиство цара Јована Владислава пред Драчем. — Настанак легенде о том догађају. — Крајина, место и жупа у Дукљи. — Пренос Владимирових моштију из Крајине у манастир Шин-Ћон близу Елбасана. — Симбиоза легенде о св. Владимиру и легенде о св. Јовану Крститељу. — Извори службе и житија св. Јована Владимира. — Св. Јован Владимир уврштен у Србљак.

По драматичности предмета, племенитости инспирације, развијенијој и брижљивијој обради а с тим и по бољем језику, глава XXXVI Летописа, која би се у преводу могла звати Житије св. Владимира, издваја се од осталих одељака Дукљанинова списка. У IX глави Летописа говорило се такође о једном краљу за кога је речено да је *sanctissimus*, али је при наизменичном читању двају текстова лако осетити да је у ранијем све неосновано, намештено, измишљено, почев од имена краља и његове велике државе до сабора у Далми и његових одлука, док је приказивање аутентичних историјских личности и догађаја, проткано живом верском легендом, дало овом новијем причању уверљивије обележје. Особеност ове главе Летописа истицана је од многих истраживача. На основу филолошких мерила, њу је најјаче издвајао М. Медини кад је закључио да је „гл. 36 (легенда св. Владимира) нешто за себе”,¹ тј. да је оделита и од претходних глава и од оних које долазе после ње. Међутим, још пре Мединијеве филолошке анализе, латински текст XXXVI главе сматран је као извод из посебног, опширнијег састава, написаног ускоро после Владимирове смрти. Као доказ за то тврђење служила је последња реченица тога текста, која за опширнија обавештења о светитељу упућује на књигу о Владимировим делима: „*Quantas et quales virtutes et prodigia deus operare dignatus est per beatum Vladimirim, famulum suum, qui scire desiderat, librum gestorum eius relegat, quo acta eius per ordinem scripta sunt...*”² Шишић сматра и ово место глосом³, а Ј. Ковачевић се не слаже са њим схватајући да „је то уобичајена формула којом се писци средњевјековних латинских историја и житија позивају на изворе”.⁴ Један део реченице који је навео из *Translatio sancti Alexandri* („*quantas virtutes Deus omnipotens per servum suum operare dignatus est*”) доиста је доказ сличности неких формула у

латинским животима светаца, али не и аналогног упућивавања на опширнију књигу о делима неког светитеља. О постојању таквог списка о Владимиру, независног од Дукљанинова Летописа, било је више међусобно сличних и основаних мишљења.

У широком оквиру својих излагања о најстаријој словенској књижевности, Ст. Новаковић је издвојио Легенду о Владимиру и Косари као наше најстарије оригинално дело, настало у Зети, новом средишту словенско-српске књижевности од X века.⁵ Не изјашњавајући се понекад *explicito* о Зети као средишту такве књижевности почетком XI века, у време Владимирове смрти, и други су историчари заступали слично мишљење о постојању његове писане легенде. Н. Радојчић, на пример, каже да су живот и дела сина краља Петрислава, Владимира, у Барском родослову јамачно „извод из његова светитељскога Житија, и зато носе исте знаке као већина наших владарских Житија”.⁶ Сматрао је ваљда да за ово последње тврђење не треба никаквих упоређења, зато их у његовом раду нема. Идентично је и мишљење Ј. Ковачевића, нарочито у реченици: „Владимирово житије је типично житије светаца владара”,⁷ мада се овде не каже да ли се ово односи на наше владаре.

Од свих који су писали подробније о св. Владимиру, Шишић је био најодлучнији у мишљењу да „Дукља (Зета) није никад била средиште словенске књижевности, већ само Рашка (од XIII века даље), а у раније време Охрид (од X века даље)”.⁸ Он је том приликом порицао постојање „легенде” св. Владимира на словенском, настале после мученичке смрти зетског владара, али је с друге стране, као што знамо, бранио мишљење да је поп Дукљанин написао своје дело на српском и да га је пред крај свога живота сам превео на латински. Ова Шишићева излагања могу изгледати не-сагласна ако се његово тврђење да Дукља (Зета) није никад била средиште словенске књижевности схвати као негирање сваког књижевног рада у тој земљи. Вл. Мошин је то увидео и реаговао овим силогизмом: „Што се пак тиче приговора о непостојању зетског књижевног средишта у то доба, — баш сам Љетопис доказује да је књижевност у Зети постојала.”⁹ Овај закључак би био непогрешан, и без позивања у помоћ Мирослављева еванђеља, да се до њега није дошло недоказаном премисом — постојањем српске верзије Летописа. За разлику од поменутих историчара, Јиречек није давао дужих образложења за своје мишљење, већ је једноставно рекао поводом кнеза Владимира: „а једно, опет, латинско „житије”, сачувано у изводу код Дукљанина, слави га као свеца”.¹⁰ — Шишић се дакле издваја мишљењем да није било посебног Житија св. Владимира, а Јиречек да је оно било написано на латинском а не на словенском језику.

Више слагања има кад се пређе на питање историчности ове главе. Речено је већ каквим су и коликим измишљањима испуњена Дукљанинова причања у ранијим главама, нарочито у IX глави о пресветом краљу Светопелеку и сабору у Далми, а узгред је поменуто да су она ипак послужила појединцима за разна историјска комбиновања. Са XXXVI главом сасвим је друкчији случај, јер је она, с више једнодушности, оцењена као доста веран историјски извод. На једном месту своје књиге, Ст. Новаковић је рекао: „Ово што поп Дукљанин прича и не показује се као легенда него као историја.”¹¹ Мало даље, употребио је исте изразе: „Сам текст Дукљанинов, који смо изложили у целини, у ствари је више исторично причање него легенда.”¹² С Новаковићем се у потпуности слаже Ф. Шишић, од кога цитирамо, јер ће нам служити и за доцнија излагања, ове две реченице: „Већ је Новаковић веома добро приметио, да оно што Поп Дукљанин прича о Владимиру, не показује се као легенда него као историја”. Шта више, о Владимиру говори у суштини слично и византиски летописац Јован Скилица из друге половине XI века, дакле старији писац од Попа Дукљанина.”¹³ Врло критични Јиречек препричава на читаве две странице XXXVI главу Летописа да би приказао догађаје у Дукљи у доба кнеза Владимира; изоставља само оне појединости (безопасност отровних змија, јављање анђела у сну, безгрешни брак и сл.) за које је очигледно да не могу имати историјски карактер.¹⁴ У продужењу тога излагања, када су дошли на ред догађаји после Владимирове смрти, он за узурпатора Самуилова престола и двоструког убицу, за цара Јована Владислава, каже да је по казивању „једне редакције Скилицине хронике” пао у борби при опсади Драча а „по Владимировој легенди” убио га је за вечером анђео „у облику св. Владимира”. За даља, непосредна, историјска збивања има ове речи: „О Србији у то време имамо само приче Дукљанина који је, по свој прилици, црпао из народних песама.”¹⁵ Из овога би се индиректно могло закључити да и Јиречек верује у историчност XXXVI главе Летописа.

Остављајући за наредну главу претресање овог мишљења о народним песмама као извору Дукљанинових прича о доцнијим догађајима у Србији, потребно је, пре преласка на анализу текста о св. Владимиру, да се задржимо на два Јиречековим констатацијама које могу истаћи још јаче особеност XXXVI главе Летописа. За доба које је непосредно претходило његовој влади, он вели: „Историја Србије у Другој половини X. века обавијена је тамом“, а у једној белешци констатује: „Неупотребљив је Дукљанинов генеалошки хаос са седам поколења у 20 година око 971—990.“¹⁶ Ове констатације поткрепљивале би доиста мишљење да је морао постојати неки посебан спис о кнезу Владимиру, који је писац Летописа искористио за овај део своје историје дукљанских владара. Анализа самога текста XXXVI главе можда ће то још јаче истаћи. Она ће пре свега показати да живот краља Владимира, како је испричан у Летопису, има доста хагиографских елемената и да више личи на житија светца него на биографије владара. Управо, у тој глави није ни приказан цео краљев живот него само догађаји у вези са његовом мученичком смрћу. Све што је претходило томе крају резимирано је једном једином, првом, реченицом, која даје тон целој причи: „Puer autem Vladimirus, accepto regno, crescebat decoratus omni sapientia et sanctitate.“

После ове реченице, одмах се прелази, без икаква другог увода, на напад бугарског цара Самуила. Владимир, *qui vir sanctus erat*, повлачи се скрушено (*humiliter*) испред њега на брдо Облик (данас постоји село Облик, на десној обали Бојане), јер није хтео да ико од његових људи погине у боју. Опкољеној војсци на брду претила је велика рпасност од мноштва отровних змија, али на молитву краља Владимира, упућену Господу са сузама, оне су постале безопасне за људе и животиње. На тражење царево да краљ сађе са брда са својим људством, Владимир није пристао. Жупан онога места, *Judae traditori similis*, понудио се Самуилу да му изда краља, на што му је цар обећао да ће га богато обдарити ако у томе успе. Није примећено, колико знам, да је причање у Летопису овде окрњено јер се у продужењу не каже шта је жупан предузео, а његова се издаја више и не помиње. У Орбинијевом преводу налазе се две дуже реченице које попуњавају ову празнину и нелогичност латинског текста. Оне гласе: „A cui [тј. жупану] *havendo Samuelo promesso mari, e monti, conomincio detto Giupano essortare il Re Vuladimiro, che non dubitasse punto a darsi nelle mani del Bulgaro, assicurandolo, che da lui non doueua riceuere alcim male, anzi era per giovare piu tosto, ancor ch'il Bulgaro tratasse male la sua sola persona. Il Re Vuladimiro, sentendo maggior pena, e affanno per rispetto de'suoi, che della propria persona; imperoche (comme dicemmo) era huomo santo, si lascio persuadere dal suo Ghipano.*“¹⁷ У овим реченицама има такође извесне несагласности, али се она може отклонити променом интерпункције, која, вероватно, ни у латинском оригиналу није била логична. Подвучене речи нису потпуно у сагласности са оним које им претходе, а када њима почнемо нову реченицу (и уз то, место тачке и запете, ставимо после *propria persona* обичну запету, као што је урадио и Шишић у свом издању), онда прва реченица постаје јаснија, а друга, сада увећана подвученим речима, карактерише још јаче лик и држање Владимирово. Он се предаје, мада је Бугарин њему само зло чинио, јер више жали своје људе него самог себе.

Решен да се жртвује, краљ је свима који су били са њим (обраћајући им се са „*fratres carissimi*“) одржао говор и рекао најпре да треба да се испуни она еванђелска реч која каже да „добар пастир душу своју полаже за своје овце“. Овде се такође осећа празнина у причању јер се не види зашто је изговорио те речи. Једна реченица у Орбинију из тог говора, које нема у латинском тексту, објашњава боље Владимирово држање: „*Hora il Bulgaro promette di volervi senza offesa tutti lasciare, s'io scendendo giu, andaro a pariaragli; e se cio non faro, minaccia di non partire da questo luogo sin tanto, che non siamo tutti consumati dalla fame.*“¹⁸ Ове речи јасно кажу да се он свесно жртвује ради спаса својих људи: Самуило је обећао да ће их све пустити ако он дође на разговор, а да ће их, ако то не уради, све глађу поморити. После овог говора (у латинском тексту се додаје да је рекао „још много тога“ — „*et alia plurima*“), Владимир се опростио од свих и отишао цару.

Самуило је наставио освајања и пустошења Далмације, а Владимира је послао у изгнанство, у место Преспу, где је био царев двор. Не каже се да ли је по његовом наређењу бачен у тамницу, већ само да је, окован, проводио дневи и ноћи у посту и молитви. Још је ревноснији постао кад му је анђео Господњи јавио у виђењу да ће бити ослобођен из тамнице и да ће као мученик доспети у царство

небеско и задобити вечну славу. Самуилова кћи Косара, надахнута св. Духом, измолила је од оца да са служавкама сађе у тамницу и опере сужњевима главу и ноге. Видевши Владимира и чувши његове миле и мудре речи, заволела га је, али не из пожуде него из сажаљења и самилости према његовој младости и лепоти, а чула је и за његово краљевско порекло. Оцу је изјавила да ће се удати само за њега и да ће пре умрети него поћи за другог. Самуило је радо пристао на тај брак, а после свадбе вратио је Владимиру све његове земље додавши им и област Драча (*totamque terram Duracenorum*).

Владимир и Косара живели су светачки и чедно (*in omni sanctitate et castitate*), служећи Богу дању и ноћу. После Самуилове смрти, грчки цар Василије, бојећи се његовог снажног сина и наследника Радомира, наговорио је Самуилова синовца Владислава да освети свога оца, кога је смакнуо Самуило, и да убије свога братучеда. Владислав је то учинио и завладао земљом наместо Радомира. Орбинијев текст је и овде потпунији јер се у њему каже да је нови цар видер да се неће моћи одржати док буде у животу Радомиров зет, Владимир („*ma vedendo, che non poteva mai securamerite possedere il suo Regno, mentre viveva Vladimiro, cognato di Radomir...*”).¹⁹ Обадва текста затим кажу да је одмах позвао Владимира да му дође, али је Косара, бојећи се за краља, пошла уместо њега. Владислав је по други пут послао своје изасланике, са златним крстом као залогом, и позвао краља да му дође на веру. Владимир је одговорио да ће доћи ако му цар пошаље дрвени крст, на каквом је Исус Христос био разапет и умро. Владислав је позвао два бискупа и једног пустињака и дао им дрвени крст да га однесу краљу. Краљ је примио крст и са неколико својих људи кренуо цару.

Цар је наредио да се поред пута којим треба да прође Владимир поставе заседе да га убију, али је Бог штитио свога слугу и послао анђеле да га чувају. Издајници из заседе разбежали су се кад су видели да краља прате крилати војници с победничким знацима у руци. — Овде је даље причање непотпуно и не слаже се с Орбинијевим преводом. У латинском тексту се каже да је краљ дошао до царског двора у Преспи (*ad imperatois curiam, in loco qui Prespa dicitur*) и почео, по свом обичају, да се моли Богу чим је ушао (*moxque ingressus est*), али се не види где је то било. Пошто је видео да су му пропали планови да краљ буде убијен на путу, Владислав је, седећи за ручком, послао убице (*misit gladiatores*) да му одрубе главу. Видећи да је опкољен (још се не види где), Владимир се обраћа прекорним речима бискупима и пустињаку, који му од стида нису могли у лице погледати. Пошто се исповедио и причестио (*asserpto corpore et sanguine domini*) пољубио је крст и опростио се од бискупа. Затим је изишао из цркве и био убијен пред њеним вратима. Глава му је одсечена 22. маја. — По Орбинијевом преводу,²⁰ краљ се упутио двору где је Владислав баш ручавао. Разјарени цар који је желео да краљ буде убијен на путу, да би прикрио своју кривицу, наредио је сада да му одрубе главу. Тада се Владимир (који је ваљда то чуо) обратио бискупима прекорним речима, које се разликују од речи сачуваног латинског текста. Пре него ће бити погубљен Владимиру је дозвољено да се причести (*che gli fosse dato il Santissimo Corpo di Christo*) и да изговори неколико речи (мање него у латинском тексту). Затим је изишао из цркве (у коју је ваљда био ушао да се причести) и предао се убицама. Даља причања сачуваног латинског текста и Орбинијевог превода углавном се слажу. Талијанска верзија овде је ипак нешто краћа. У обема се каже да су бискупи сахранили Владимира у истој цркви и да су многи људи оздравили на његовом гробу, али латинска верзија има више појединости, карактеристичних за светачке легенде. Таква је, на пример, реченица, које нема на талијанском, о божанској светлости на Владимировом гробу (*Nocte vero videbatur ibi ab omnibus lumen divinum et quasi plurimas ardere candelas*).²¹ У обема верзијама се каже (само мало опширније у латинској) да се Владислав уплашио кад је видео шта се дешава на Владимировом гробу и да је дозволио његовој жени да пренесе краљево тело где год жели. Она га је однела у Крајину и сахранила у цркви Св. Марије, где лежи целовито, са дрвеним крстом у руци, ширећи многе мирисе као да је њима био намазан. На његов дан, у тој се цркви скупља мноштво народа; многи који се моле чиста срца (*recto corde*) бивају награђени. Владимирова жена Косара, поставши калуђерица, завршила је живот у истој цркви и била сахрањена испод ногу свога мужа (*ad pedes viri sui*).

Казна која је стигла Владислава испричана је готово на исти начин у обема верзијама, али и сада мало краће у талијанској. У латинском тексту казане су у директном говору речи које је претрашени Владислав изговорио кад му се за ручком појавио наоружан војник у лику светога

Владимира. То се дешава, према латинском тексту, пред Драчем (*ante Durachium*), који Владислав долази да заузме, а, према талијанском, *in Durazzo*, који је Владислав добио од грчког цара. Последња реченица талијанског текста вели да је зао човек који је ручајући наредио да се убије блажени Владимир и сам бир убијен за ручком од Божијег анђела (*poscia cenando fu egli morto da l'angelo del signore*). Одговарајућа латинска реченица необичнија је, ближа средњовековној теологији: Владислав је убијен за ручком да би сам постао анђеосатанин (*ipse hora coenae percuteretur, ut angelus satanae efficeretur*).²²

Ова анализа јасно показује да је сачувани латински текст XXXVI главе Летописа местимично дефектан и да је његов „предложак“ морао бити потпунији и бољи. Орбини је преводио неку сродну а не истоветну латинску верзију, мада није искључено да је и сам унео неку малу измену у свој превод. Он је, без сумње, смишљено извршио једну преправку, не тако безначајну, У Дукљаниновој верзији се причешћује хлебом и вином (*asserto corpore et sanguine domini*). То је још један доказ старине Летописа, који нико није истицао. Такво је причешћивање трајало у латинској цркви до XII века, а отада је превагнуло и ускоро постало обавезно причешћивање самим хлебом, без вина (о разлозима ове промене вид. *Enciclopedia cattolica* под *comunione*). Познато је да је Јан Хус био присталица причешћа у оба вида, а да његови следбеници нису одустали, ни после његовог спаљивања (1415), од таквог схватања свете тајне. Орбини, правоверни католички опат из доба Противреформације, изоставља вино, односно крв (*sanguinem*) и преводи: „...ottenne, che gli fosse dato il Santissimo Corpo di Chieto.“²³ Овакво какво је, Дукљаниново причање, како у целини тако и у појединостима, носи видне знаке свога порекла. Он је у своју компилацију унео једно типично житије свеца, односно *vitam sancti*, и не покушавајући да га саобрази оном квази историјском карактеру осталих глава свога дела и да одстрани или сведе на мању меру његове бројне хигиографске елементе. Зато се, а priori, морају примити с великом резервом оне већ цитиране речи Ст. Новаковића, мада се с њима сложио и Ф. Шишић, да је Дукљанинов текст о кнезу Владимиру „више исторично причање него легенда“. Али, не треба се задржати на утисцима. Да би се поузданије издвојила историја од легенде у том причању, требаће прво критички испитати сва сачувана сведочанства о животу кнеза Владимира и неких других личности његова времена. Тиме ће се легендарни елементи Дукљанинова причања видније истаћи, а биће могућ и покушај неких објашњења.

Најстарије историјско сведочанство о Владимиру, мада веома кратко, даје неколико важних података из његова живота. Оставио га је византијски историчар Јован Скилица, који је писао при крају XI века, на неких осамдесет година после смрти српског кнеза. Живећи у Цариграду као високи дворски функционер, а имајући у центру пажње историју византијских царева, он је само узгред говорио о личностима које су биле удаљене од позорнице главних догађаја његове земље. Владимира је поменуо у вези са акцијама које су довеле до коначне победе цара Василија II над његовим огорченим противником, бугарским царем Самуилом. Историчари су утврдили да Скиличина хронологија није увек поуздана и да он говори о неким догађајима ван њиховог хронолошког реда, према њиховој каузалној повезаности.²⁴ О времену које нас интересује, он се служио сада непознатим изворима, а не треба такође сметати с ума да он пише с велике удаљености о нашим земљама. Поједине његове грешке исправио је, почетком XII века, Михаило, епископ Деволски, који је, изгледа, знао словенски језик и имао нека боља обавештења о приликама у крајевима Охридске архиепископије.²⁶

Пошто је изложио како је текла војна акција која је довела до страховитог Самуиловог пораза на Беласици, 29. јула 1014, и до његове смрти, октобра исте године, Скилица прелази на догађаје из 1015. године. Поводом намере цара Василија II да после заузећа Охрида пође у правцу Драча, који је био под његовом влашћу, он каже да су прилике у том граду биле мирне док је оближњим српским земљама владао Владимир, Самуилов зет, „човек правичан и мирољубив и пун врлине“. Затим додаје: „А кад Јован погуби Гаврила, и кад овај (sc. Владимир) би преварен и поверова заклетвама које му Јован даде преко Давида архиепископа Бугарске [...] и себе њему предаде и после кратког времена би погубљен, онда се тамошње прилике увелико пореметише и узбуркаше, будући да је Јован из дана у дан, често преко својих војсковођа [...] или сам лично покушавао да поново освоји град.“²⁶ Скилица још једном

помиње Владимира, поводом погибије цара Јована Владислава код Драча 1018. године. Он набраја чланове словенске владарске породице који су погубљени или су се предали Василију II у логору код Охрида и каже: „... и прими њему доведену жену Јована Владислава, која је са собом водила три сина и шест кћери и ванбрачног сина Самуила, и од Радомира, Самуиловог сина, две кћери и пет синова, од којих један беше без очију, будући да је био од Јована ослепљен, онда када је погубио Радомира, Самуиловог сина, са његовом женом и Владимира његовог зета.”²⁷ Треба још додати да Скилица у своме делу Самуиловом сину и краткотрајном наследнику Гаврилу даје понекад, поред црквеног, и његово народно име Радомир, или обадва заједно, Гаврило Радомир (односно, грешком, Гаврило Роман), а његовом брату од стрица и убици Јовану зна такође и друго име, Владислав. Српског владара Владимира поменуо је обадва пута само једним, народним, именом; још је карактеристичније да га искључиво тако зове и свештено лице које је писало XXXVI главу Летописа Попа Дукљанина.

А сада, у чему се још слажу Скилица и Дукљанин када говоре о Владимиру, његовом лику и судбини, и о родбини његове жене? Пре свега, обојица га називају Самуиловим зетом и обојица кажу да га је убио на превару брат од стрица његове жене, Јован Владислав. Рецимо одмах да је, поред неких других појединости из његова живота, и ова његова породична веза довођена у сумњу. Белгијски византолог руског порекла Н. Адонц покушао је доказати да је цар Самуило јерменског порекла, родом из Мале Азије (што за наш предмет нема већег интереса), а да Владимир није био ожењен његовом ћерком (што би за нас било много важније). Прва Адонцова теза, коју су заступали и други, ранији и доцнији, историчари, заснована је на писању јерменског историчара Асолика, савременика цара Василија II и Самуила, који у својој Историји прича да су Самуило и његов брат Давид пореклом из округа Дерџан у Малој Азији и да су се првобитно борили у јерменском одреду за рачун Византије. Затим су из непознатих узрока пребегли на страну Бугара и служили њиховом краљу — евнуху (ово се односи на Романа, сина цара Петра), а, кад је овај био заробљен, Самуило му је преотео престо. Адонц мисли да је Асолик прикупио ове податке у Дерџану, Самуиловом завичају.²⁸ Он, рекао бих, заборавља да су Асоликови информатори, чујући приче о снажним ударцима које је Самуило задавао византијској војсци, могли сами, из неког националног самољубља, измислити његово јерменско порекло. Навешћу, не упуштајући се у нека даља испитивања, која за наш предмет нису ни потребна, један овакав случај из не тако давне прошлости, који баш због тога може имати неку посредну доказну вредност. Мало је познато да се слична историја исплела о Карађорђу, чији су ратни подвизи одјекнули такође ван његове земље. Нико други него Ламартин, мање наиван, мада песник, од Асоликових информатора, искитио је у свом Новом путу на Исток од 1853. једну чудну причу о војду, који је у свом Путу на Исток од 1835. само узгред био додирнуо. Ту је поменуо, у једној само реченици, неко предање, коме није поклањао вере, да је Карађорђе француског порекла, а дванаест година доцније испричао је да је вођ српског устанка рођен близу Нансија, у ратничкој земљи Лорени, да је ступио у француску војску 1791. или 1792. У својој петнаестој или шеснаестој години, да је из ње побегао за време рата против Турске и Аустрије, и да је у Србију прешао после неке казне за непослушност, која му је у Аустрији била изречена.²⁹

У питању Самуиловог јерменског порекла М. Адонц није усамљен, али је он једини ваљда до сада доказивао да Владимир није био зет Самуилов. Ослонац за то мишљење нашао је у допуни Михаила Деволског, који је у Скиличиној реченици **Владѣѣрѣс љ епѣ (ф)вугатрѣ соѡ Самуѡлѣ хѣдестѣсѣ;** (која се преводи „Владимир, по кћери Самуилов зет“) дописао после речи **(ф)вугатрѣ** (кћери) име **Ѣеѡѡорѣтѡу**. Б. Прокић је овај облик исправио у **Ѣеѡѡѡра** и добио на тај начин крштено име (Теодора) Самуилове кћери удате за Владимира, оне исте коју Летопис Попа Дукљанина зове народним именом Косара.³⁰ Ово Прокићево тумачење прихваћено је, и важи још и данас,³¹ мада га је покушао оборити Н. Адонц у својој већ помињаној студији о Самуилу. Он не прихвата Прокићево исправку и мисли да је Владимир био зет Теодорита, односно Теодора, сина драчког великаша Јована Хрисилија чија је ћерка била удата за Самуила. Према томе тумачењу Владимир би ипак, преко свога таста Теодора, био посредно везан са Самуилом и због тога је пао као жртва Јована Владислава.³² Оваква Владимирова веза са царем Самуилом не чини нам се толико присном да би га могла изложити освети Јована Владислава. Уосталом, Н. Адонц није водио рачуна о другом месту византијске

историје, где се јасно каже да је Јован Владислав „погубио Радомира, Самуиловог сина, са његовом женом и Владимира његовог зета”.³³ Да Владимир није био Самуилов зет, он вероватно не би пао као жртва Јована Владислава, а Михаило Деволски не би свакако пропустио да исправи или допуни и ово Скиличино место.

Остаје отворено питање имена Владимирове жене, а Самуилове кћери. Одбацујући име Теодора, Н. Адонц налази да је име Косара из Летописа Попа Дукљанина још једна, доста необична, потврда за његову тезу о породичној вези кнеза Владимира са драчком породицом Хрисилија. Он изводи име Косара од латинске речи *Cursilius* како се именује један драчки топарх у XXXVIII глави Летописа. Тај Курсилије, чије име свакако одговара већ помињаном грчком имену Хрисилије, купи војску, на цареву заповест, против Доброслава, који је, после убиства кнеза Владимира и мучке погибије у Которском заливу његова стрица Драгимира, подигао устанак у Дукљи. Историчари су већ давно истакли збрку овог Дукљаниновог причања и догађаје везане за Доброслава објаснили устанком зетског кнеза Стефана Војислава, 1043. године. Курсилије кога Дукљанин овде помиње, и који, према његовом причању, бива поражен и умире код Скадра на месту обележеном крстом (*Cruх Cursilii*), не може се никако идентификовати, како би то хтео Адонц, са тобожњим Владимировим тастом Теодором Хрисилијем. Драчка великашка породица Хрисилије била је веома разграната, тако да се мисли да је један Теодор Хрисилије (тобожњи Владимиров таст) предао Драч Византинцима, 1005, друти је „узео учешћа у променама око престола у Цариграду,, 1057. г.”, а трећи је био на некој дужности у Охриду, 1106. године.³⁴ Без обзира на те чињенице, Адонцово извођење имена Косара од *Cursilius* и сувише је произвољно. Ево како оно изгледа: „*Cossara n'est autre chose que la forme feminine de Cursilius = Chryselios: Cossara provient de Corsara par l'assimilation. de r a s, et Corsara remonte a Corsala.*” Дакле, женско име од грчког породичног презимена преко његовог латинског облика! Још је неприхватљивији закључак, који долази одмах после овог тумачења, да то име доказује да је Владимирове жена била ћерка Хрисилијева а не Самуилова (*Ce nom prouve nettement que Vladimir avait pour femme la fille de Chryselios et non pas celle de Samuel*).³⁵ Да се Адонц сетио овде хронологије, могао је израчунати да је Владимир био можда старији од овог свог тобожњег таста: историчари повезују зетског кнеза за неке догађаје осамдесетих година X века, а сам Адонц необазриво наводи да је Теодор Хрисилије, за кога ће рећи да је Владимиров таст, учествовао „у догађајима револуције 1057. године”!³⁶

Остављајући византолозима да се изјасне о тачном значењу оне фразе Скиличина текста у коју је Михаило Деволски унео име Теодора или Теодоре, потребно је додати да Јиречек наводи оба имена Владимирове жене, али да не даје при том никаква друга објашаења сем што каже да је Косара „несловенско име” и што додаје да се Качићева песничка обрада приче о Владимиру и Косари распрострла „као народна песма чак по Србији”.³⁷ У саопштењу на које се позива за ову последњу појаву, песма носи наслов *Vladimir und Kosana*; њу је слушао Јован Максимовић у Горњем Милановцу, новембра 1890. године.³⁸ У Вуковом Рјечнику Косана се наводи као женско име, а Коса као њен *hurocoristicon*. Косаре ту нема, што би значило да Вук ово име није чуо у народу. По неколиким усменим сведочанствима, њега има у селима Црне Горе и Херцеговине, уз исти *hurocoristicon*, Коса. Нема сумње да је тако било и у Вуково доба јер је тешко претпоставити да је Качићев Разговор, макар да је продирао и на ћирилично подручје, у XIX веку, допринео ширењу имена Косара по херцеговачким и црногорским селима. Косара је, исто као и Косана, народно име, а као такво морало је бити познато и у старије време. Што се тиче њихова порекла, јасно је да оба имају исту основу, коса, и зато не видим зашто би Косара била „несловенско име”. У српском језику има доста именица са наставцима *на* и *ра*, а речи златара (врста мухе) и Златана (женско име) из Вукова Рјечника показују да су ти суфикси имали понекад исту функцију.³⁰ За македонско подручје немамо других сведочанстава сем имена Косара којим је названа у Летопису Попа Дукљанина Самуилова кћи, али су довољне и саме горње констатације да потврде народно и словенско порекло овог имена. Отпада, према томе, Адонцово извођење ове речи од презимена грчке породице *Chryselios == Cursilius*, а исто тако и његово тврђење да је Владимирове жена била од тог рода.

*

Н. Адонц је много боље запазио једну другу занимљиву појединост, у вези са Владимиром и Косаром, не знајући при том да је на њу, много раније, указао наш историчар Б. Прокић. Он уочава да се историја Владимирове женидбе, онаква какву је испричао Поп Дукљанин, готово у потпуности поклапа са љубавним романом друге Самуилове кћери, Мирославе. Скилица доиста прича да је, у бррбама код Солуна, Самуило заробио Ашота, сина Григорија Таронита, византијског војсковође који је тада погинуо. Када се, после даљих похода и тешког пораза на реци Сперхеју (недалеко од Термопила), вратио кући, Самуило је удао своју ћерку Мирославу за Ашота, пошто га је ослободио тамнице. Скилица то овако објашњава: „Јер у њега се ћерка била заљубила па је претила да ће се убити ако се законски с њиме не венча.“⁴⁰ После свадбе, Самуило је послао Ашота у Драч „да будно чува област“. Он је, међутим, у договору са својом женом, пребегао лађом византијском цару и донео му поруку драчког великаша Хрисилија да ће му предати град „ако он и његова два сина добију титулу патрикија“.⁴¹

Према наведеним Скиличиним обавештењима, Самуила напуштају одједном ћерка Мирослава, зет Ашот и таст Хрисилије. То не излази из оквира реалности ондашњих друштвених прилика, ма колико хронологија догађаја била код Скилице доста збијена. Издајом свога рођеног оца, одмах после свадбе, Мирослава је представљена као роб својих страсти и свог лукавог мужа. Косарин лик је сасвим друкчији. Љубавни романи двеју Самуилових кћери, почети на сличан начин, у даљим перипетијама потпуно се разликују. Боље рећи, прича о Мирослави остаје недовршена, јер о даљој судбини ове царева кћери нема никаква помена. Косарин роман је довршен и, мада излази из оквира реалних збивања, сачињава једну хармоничну целину.

У Скиличиној Историји ништа се не каже о томе како је Владимир постао Самуилов зет, а речи које је Косара, у Летопису Попа Дукљанина, упутила своје оцу да би измолила од њега руку српског владара доста су сличне претњи коју је изговорила Мирослава тражећи од свога оца да се уда за Ашота. На основу те чињенице, Н. Адонц каже да би било смело помислити „да су се два аналогна случаја, две романескне авантуре десиле у Самуиловрј породици: да се две његове ћерке заљубе под истим околностима у два заробљеника, да се за њих удају и да их затим пошаљу са мужевима у исту варош, у Драч“.⁴² Објашњење ове подударности за Адонца је једноставно. Ашотов роман, каже он, изгледао је толико леп да је њиме обдарен „један други народни јунак, други Самуилов зет, Владимир“. Адонц иде још даље у својим дедукцијама: „Према томе измишљен је сукоб између Самуила и Владимира да би овај могао постати Самуилов заробљеник.“ После тога долази и ово: „Трагична Владимирова смрт готово је једина историјска чињеница; све остало се заснива на фалсификовању Ашотове и Мирославине авантуре, уз неколико хагиографских додатака.“⁴³ Иако се у наведеним реченицама то изричито не каже, сва се ова замењивања и измишљања морају приписати Дукљанину јер је пре тога речено да је баш он дознао из Кедрена „да је Владимирова жена била Самуилова кћи“.⁴⁴

На основу свега овога, могло би се рећи да Адонц замишља да је формирање легенде о Владимиру и Косари текло овако. Дукљанин је прво нашао код Кедрена погрешан податак да је Владимир Самуилов зет. Он је, значи, познавао овог византијског историчара — компилатора, који је за период од 811. до 1057. „скоро дословно преписао Скилицу“, а о „чијем животу се не зна скоро ништа“.⁴⁹ Код истог писца он је нашао и оних неколико редака који бележе, сасвим укратко, љубав Мирославе према Ашоту и њену издају свога оца. Да би могао искористити ова Кедренова казивања за свој роман, он је затим измислио сукоб бугарског цара и српског владара а исто тако и Владимирово сужањство у Преспи. Све је дакле произашло од погрешног Кедреновог податка да је Владимир био ожењен Самуиловом ћерком. Поп Дукљанин, односно писац XXXVI главе Летописа, изгледао би на тај начин као неки прави уметник коме је један штური податак довољан да створи оригинално књижевно дело.⁴⁶

При претресању овог доиста занимљивог проблема, Адонц није водио довољно рачуна о изворима и карактеру Кедренових и Дукљанинових казивања, о ширем историјском контексту догађаја које су помињали, нити је узимао у обзир све елементе легенде о Владимиру и Косари. Рекли смо већ да је Б. Прокић, много раније од Адонца, указао на овај проблем. Он се, међутим, није на њему

задржавао, уочавајући свакако да он није једноставан, и задовољио се овом примедбом: „Ова Дукљанинова и Скиличина сличност у опису удадбе двеју Самуилових кћери моћи ће се објаснити, како нам се чини, тек после дубљег критичког испитивања Дукљанинова Летописа.“⁴⁷ После ове Прокићеве примедбе, Летопис је био предмет многобројних испитивања, подстакнутих нарочито Шишићевим издањем, уводом и коментарима. Ниједан од научника који су се бавили Дукљаниновим текстом, а међу њима је било добрих познавалаца византијске историографије, није указивао, колико ми је познато, на неку непосредну везу између Скиличине, односно Кедренове хронике и нашег Летописа. У одељку Извори Попа Дукљанина, Шишић је истакао сличности Скиличина и Дукљанинова казивања о Владимиру, али их је објаснио, наводећи Ст. Новаковића, тврђењем да прича о Владимиру „не показује се као легенда него као историја“.⁴⁸ За објашњење разлика њихових причања, Шишић се опет послужио једном другом Новаковићевом реченицом: „Природна и обична разлика међу казивањем туђинца и међу домаћим историјским извором.“⁴⁹ Новаковић је био на правом путу кад је ово написао, али је он брзо застао. Он је овде мислио само на тон двају казивања и на симпатије писаца према личностима о којима су говорили. Порекло хроничара и средине у којима су живели могу пак да објасне и нека друга, важнија, размисоилажења у њиховим причањима. Речено је већ да се о животу Јована Скилице, византијског историчара с краја XI века, готово ништа не зна сем да је заузимао високе положаје у Царству.⁵⁰ Његова Кратка историја, или Хроника Јована Скилице, како се често зове, важан је и понекад једини извор за историју Византије и суседних народа у доба владе цара Василија II, названог Бугароубица. У њој се налазе веома важни подаци о српској држави цара Самуила и његова два наследника, држави која је настала, оснажила се и пропала баш за владе поменутог византијског цара (976—1025). Скиличина се хроника за тај период задржава углавном на ратним акцијама византијске војске, а само узгред даје понеки други податак из историје Јужних Словена. Зато у њој нема никаквих података о приликама у Самуиловој држави и суседним српским земљама за поједина раздобља, на пример за године 987—990, када цар Василије II није ништа предузимао у Европи због грађанског рата који је беснео у Малој Азији.⁶¹

Треба још ишати на уму да у Хроници има и нетачности, које се приписују или Скиличиним изворима или његовој удаљености од историјских догађаја које помиње. Стручњаци истичу нарочито његове грешке и нејасности у хронологији, произашле делом из необавештености а делом из Скиличине навике, да не кажем методе, повезивања у својим излагањима временски одвојених догађаја.

Да је све ово узео у обзир, Н. Адонц не би закључио, на снову тога што Скилица не каже ништа о рату цара Самуила против кнеза Владимира, да између њих није било никаква сукоба и да је Дукљанин измислио како тај рат тако и ропство српског владара у преспанској тамници само зато да би у свом спису могао пренети на Косару Мирославин љубавни роман. Нико, ни пре ни после Адонца, није доводио у сумњу овај рат против Владимира, ту основну чињеницу XXXVI главе Летописа, јединог сачуваног извора за поход цара Самуила у српске и хрватске земље. Чак и без овог сведочанства, морало би се претпоставити да је амбициозни и једно време моћни творац нове словенске државе на Балкану, у намери да прошири своје границе према северу и северозападу и да себи обезбеди леђа за своје походе против Византије, вршио упаде у земље тога подручја, покоривао их или склапао савез са њиховим владарима. Изван нашег предмета је да се упуштамо у Самуилове односе са свима суседима, али се догађаји везани за Владимира морају овде размотрити.

Узевши у обзир сличност Мирославина и Косарина љубавног романа, о којој је било већ речи, поставља се на првом месту питање када је и како могао Владимир постати Самуилов зет, да ли пре или после Ашота и да ли на исти начин као „он. Одређујући датум његове женидбе, Ф. Шишић је био врло прецизан: „Владимир се оженио Косаром 999.“⁵² За ово тврђење позвао се на познатог бугарског историчара Златарског. У својој Историји Бугарске државе, побијајући у једној белешци већ помињано Скиличино тврђење да се Ашот оженио Мирославом одмах после Самуилова пораза на реци Сперхеју и његова повратка у своју престоницу,⁵³ Златарски је додао: „Очевидно, тај је брак склопљен много касније, наиме кад се Самуило осећао најјачим, тј., прогласио за цара и вратио с похода према северозападу, и што је најглавније, после Косариног венчања с Јованом Владимиром, у сваком случају

не раније од 999. г.⁵⁴ Златарски је пре тога расправљао о Самуиловом проглашењу за цара и ставио га, прво, у 997—8, а затим, прецизније, у 997. годину.⁵⁵ Не интересује нас овде само „вџарјането“ Самуилово, тј., да ли је и на који начин оно извршено; оно се овде не би ни помињало да га Златарски није прецизно датирао и довео у везу са Самуиловим походом против Владимира.

Изгледа доиста чудно да се Самуило осећа најјачим („најсилењ.“) и да доноси одлуку о свом проглашењу за цара одмах после страховитог пораза на Сперхеју, када су он и његов син били рањени и једва се спасли бекством преко планина и када је његова „огромна војска“, по Скиличиним речима, била побијена.⁵⁶ Позивајући се на арапског историчара Јахју из Антиохије, Златарски прича о још једном походу византијске војске, која је 997. године, под вођством магистра Нићифора Урана, пустошила три месеца по Самуиловој држави, продирући дубоко у унутрашњост. Зар је то био опет погодан тренутак за предузимање похода „на северозапад, у српске земље и хрватску Далмацију“?⁵⁷ У сваком случају, Златарски је, неком чудном, свакако нехотичном, али незгодном забуном, употребио један потпуно погрешан аргуменат да би повезао Самуилово проглашење за цара са његовим походом против младог Владимира. Цитирајући најпре део Скиличине реченице о Владимировој мирној владавини у српским земљама покрај Драча, он је одмах навео у бугарском преводу Дукљанинову реченицу о Самуиловој појави и његовом проглашењу за цара, која почиње речима: „Ео tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari iussit...“ Иза тога, Златарски препричава целу XXXVI главу Летописа, наводећи из ње читаве пасусе, на првом месту неколико почетних реченица о Самуиловом походу против Владимира док је овај као младић владао у својој земљи: „Puer autem Vladimirus, accepto regno, crescebat decoratus omni sapientia et saricitate Tempore itaque eodem, dum Vladimirus esset adolescens et regnaret in loco patris sui, supradictus Samuel Bulgarinorum imperator, congregato magno exercitu, advenit in partibus Dalmatiae supra terram regis Vladimiri.“ Ето, на основу тих цитата Златарски доказује да је Самуило предузео свој поход против Владимира 998. године, одмах после свог проглашења за цара; он чак сматра да је Дукљаниново сведочанство за то питање „најважното“.⁵⁸

Цела ова конструкција Златарског заснива се на његовом погрешном повезивању цитата. Дукљанинова реченица која говори о Самуиловом проглашењу за цара (Ео tempore... se imperatorem vocari iussit) не налази се у XXXVI глави Летописа него је, неком забуном, узета чак из XXXIII главе.⁵⁹ Она се дакле не односи на Владимирово доба, него чак на владу његовог прадеда Тугемира и рођење његовог деда Хвалимира, после кога је још, пре Владимира, владао његов отац Петрислав. Без обзира на то да ли се ова генеалогичка стварних или измишљених владара може сместити у размак времена од Самуилова проглашења за цара до његова похода против Владимира, јасно је да Дукљанинови подаци о ова два догађаја не могу никако послужити за њихово хронолошко повезивање и датирање.⁶⁰ Треба онда видети да ли се може другим начином одређивати време Владимирово робовања у Самуиловој престоници.

Георгије Острогорски је прихватао мишљење историчара који су Самуилов поход у српске и хрватске земље и Владимирово робовање у Преспи стављали пред крај осамдесетих година X века,⁸¹ али је у једном новијем раду изнео аргументе који би доказивали да су се ти догађаји десили пред сам крај века, у време које је предлагао и Златарски. На овом се питању треба задржати пошто ниједан од два предлагана датума (око 989, и око 998. г.) није потврђен никаквим сигурним сведочанством. Ни византијски ни други историчари са Истока нису рекли ништа о Самуиловом продору према северозападу, а једини домаћи извор, Летопис Попа Дукљанина, који говори о том догађају, старом више од сто педесет година, прича да се он десио кад је Владимир био *adolescens* — младић. Присталице старијег датума истичу да је византијски цар Василије II, после страховитог пораза претрпљеног 986. године, код Трајанове капије у борби против Самуила, био притиснут новим невољама које су га снашле од другог грађанског рата, тј. од побуне у Малој Азији врховног заповедника источне византијске војске, Варда Фоке, који се прогласио за цара 15. августа 987. године. Б. Прокић зато и констатује: „После првог рата Василијева против Самуила за пуне четири године, 987—990, нема не само у Скилице већ ни у једног другог грчког летописца ни помена о Самуиловој царевини.“⁶² То је разумљиво. Грчки су летописци пратили углавном покрете царске војске, а

Самуилова држава и његови походи за њих су били интересантни само уколико су стајали у директној вези с приликама у самој Византији, на првом месту с акцијама цара Василија II. Зато код Скилице има само једна реченица која помиње Самуила у том раздобљу, а и она се надовезује на излагање о догађајима у Малој Азији: „Пошто се цар ослободи грађанских ратова и брига, разматрао је како би уредио ствари против Самуила и осталих топарха [...], који су, искористивши сигурност док је био заузет устанцима, не мало зла нанели области Ромеја.“⁶³ Од византијских историчара, једино је још мало пре поменути Лав Ђакон дао један податак о заузећу града Верије „од стране Миза“ (Бугара), које и датира 989. годином.⁶⁴ То није свакако било, за тих неколико година, једино освојење амбициозног Самуила, тада у пуном успону своје моћи. Златарски се позива на сведочанство Јахје из Антиохије да би и заузеће Драча од Самуилове стране ставио у приближно исто време. Он наводи речи арапског историчара који каже да су Бугари искористили побуну Фоке и заузетост цара Василија да би напали неколико пута ромејске стране и области „које су на западу.“⁶⁵

Мишљење Златарског о времену заузимања Драча од стране Самуила, које је сасвим убедљиво, заступали су и други историчари, али, за разлику од њега, они су, позивањем на Летопис Попа Дукљанина, повезивали пад тог важног византијског упоришта на Јадранском мору са даљим продирањем, у српске земље, моћног словенског владара и датирали обадва догађаја око 989. године. Златарски, међутим, датира заузеће Драча 989, а освајање Дукље помера за читаву деценију доцније и ставља га у 999. годину. Пад Драча и потчињавање Дукље Самуилу повезао је, узрочно и хронолошки, Г. Острогорски, али је он обадва догађаја, одуста-ући од свог ранијег датирања, ставио у време после 997. године, тј., после византијске победе на реци Сперхеју. Он се, дакле, сложио са Златарским само у погледу времена Владимирова заробљавања, а за ту потврду се послужио једним новим аргументом. Ево како Острогорски датира сада те догађаје: „Самуило је искористио царев одлазак [из Солуна у Цариград], упао у Грчку и продро све до Пелопонеза. Међутим, на повратку изненадио га је византиски војсковођа Нићифор Уран и задао му тежак пораз. Сам Самуило био је рањен и једва се спасао погибије (997). Упркос овом поразу, Самуилово напредовање се наставило. Изгледа да је ускоро после тога успео да заузме Драч и да присаједини свом царству Рашку и Зету.“⁶⁶

До оваквог закључка, формулисаног ипак с извесном резервом, Острогорски је дошао на основу једне повеље Лавре св. Атанасија из 993. године. У њој се узгред помиње неко српско посланство које су на путу за Цариград, 990. или 991. године, заробили на мору, недалеко од Атоса, арабљански гусари и ослободили га тек на заузимање византијског цара.⁶⁷ Посланство је после тога стигло на византијски двор, али није нашло Василија II у Цариграду већ на ратишту, према Самуилу. На основу ових чињеница, Острогорски претпоставља да је „српско посланство“, које је ишло на преговоре у Цариград из земље која није прецизније одређена, морало бити из Дукље, и на основу тога закључује да је у то доба Владимир био самосталан владар и савезник Византије. Према томе, Дукља није могла пасти под Самуилову власт осамдесетих година, како су мислили многи историчари, него се то десило доцније, после Самуилова пораза на Сперхеју.

Ово мишљење Острогорског прихватили су у новије време наши историчари, с изузетком, колико ми је познато, Ђ. Сп. Радојичића, који, не упуштајући се у датирање Самуилова похода против Владимира, мисли да „српско посланство“ поменуто у Лаврској повељи није могло бити из Дукље. По његовом мишљењу, оно је било из Српског Загорја, доцније Рашке. Он тврди да Константин Порфирогенит становнике Дукље не зове Србима, а да, сем тога, Скилица каже да је Владимир владао у Тривалији и „у областима које леже врло близу Србије“ (in den Gebieten, welche sehr nahe bei Serbien liegen) — дакле не у Србији.⁶⁸ У једној белешци о овом Радојичићевом мишљењу, Острогорски с правом понавља да и „Зету Византинци називају Србијом а њене становнике Србима“.⁶⁹ У осталом, Радојичић није тачно схватио ни цитат из Скилице. Компетентни стручњаци то место друкчије разумеју. Ј. Ферлуга га преводи: „док је Трималијом и оближњим областима Србије владао Владимир“, а у белешци објашњава да су код неких византијских писаца Трималија и Србија синоними.⁷⁰ То место у Кедрену исто је тако преведено на латински: „Etenim quamdiu Trumalia et viciniore Serviae partes in potestate Vladimeri (gener is fuit Samuela.) manserunt.“⁷¹ Према томе, отпада овај Радојичићев

аргуменат против тезе Острогорскога о дукљанском пореклу српског посланства које је, 990. или 991, ишло у Цариград и било заробљено од арапских гусара.

Ово још не значи да се мишљење Острогорског о овом питању мора прихватити. Историја српских земаља у другој половини X века толико је тамна да су могуће и друге хипотезе о овом тако неодређеном помену српског посланства у Лаврској повељи. Поред становника Дукље и Српског Загорја било је и других Срба који су могли тражити неки контакт са византијским царем. Поменућу само Неретљане, чувене морске гусаре, које Порфирогенит убраја такође у Србе а чија је историја слабо позната. Зна се ипак да су у више махова признавали врховну власт Византије и ратовали против Млечана који су им у X веку плаћали неки данак. Зашто се не би могло претпоставити да су баш они слали, морским путем, неко посланство у Цариград? На крају, не би требало искључити могућност да је можда сам Владимир упутио ово посланство цару Василију II, 990. или 991, али пошто је постао зет и подложник Самуилов. Зар Ашот, други Самуилов зет, није пришао Византинцима ускоро пошто је добио руку Мирославе и био послат да чува драчку област? Владимир, за кога Скилица каже да је био „човек правичан и мирољубив и пун врлине“, није морао ићи Ашотовим путем, али се могао држати мудро, по страни, у немилосрдној борби двојице силника, Василија и Самуила, и од обојице тражити неку помоћ. Он ће се обазриво држати и у последњем, најтежем периоду Самуилове владавине.

Кад се узму у обзир сви познати догађаји и прилике оног времена, мислим да нема довољно основа да се одбаци мишљење ранијих историчара који су Самуилов поход против Дукље и других јој суседних области стављали око 989. године, управо у време кад је цар Василије II био притешњен побуном византијског војсковође Варда Фоке. Разлозима који су навођени у прилог тога датирања навешћу још један, политичко-војничке природе. Чини ми се да није природно да Самуило, амбициозни творац нове словенске државе, чека преко двадесет година, до 998. или 999, да би средио своје односе са суседним српским владарима и осигурао себи леђа за напредовање према Солуну и Цариграду. Тешко је замислити да је он тако дуго трпео на северној граници Владимира као византијског савезника, коме је Василије II поверио чак, како Острогорски мисли, „управу над Драчем“.⁷²

Још је теже замислити да се он упустио 997. или 998. у далеке авантуре према северу, све до Задра, одмах после свог пораза на Сперхеју и оставио, баш тада, незаштићене своје области на југу, а с њима и своју престоницу.

Поводом Драча и његове управе, поставља се за наш предмет важно питање о сличности историја двају Самуилових зетова, Владимира и Ашота, коју је, како смо видели, нарочито нагласио Н. Адонц. Он мисли да је Дукљанин пренео на Владимира не само љубавни роман Ашота и Мирославе него и њихову везу са Драчем. Истиче да је невероватна прича да су обадве ћерке са својим мужевима биле послате у Драч.⁷³ Као што је раније наведено, Скилица је укратко испричао да се Мирослава смртно заљубила у заробљеног Ашота и да је Самуило, после свадбе, послао свог зета у Драч „да будно чува област“; византијски првак је, међутим, споразумно са својом женом, одбегао лађом у Цариград и издао свога таста. У издаји је учествовао и Самуилов таст, Јован Хрисилије, који је управљао Драчем као протеуон.⁷⁴ Драч је дакле у време ових догађаја био у Самуиловој држави. О одласку Владимира и његове жене у Драч нико не говори. Адонц је то просто извео на основу Дукљанинова казивања да је Самуило, после Владимирове женидбе са Косаром, дао своме зету сву државу његових предака и целу драчку земљу (*totamque terram Duracenorum.*). Што се тиче тврђења да је Василије II, а не Самуило, поверио Владимиру „управу над Драчем“, Острогорски га заснива на већ помињаним Скиличиним речима да је у томе граду све било мирно док је у суседним областима Србије владао Владимир. Мени се чини да се из Скиличина текста може закључити само толико да је Владимир био мирољубив сусед, а никако да је имао управу над Драчем, најмање пак да ју је добио од цара Василија II. Време на које се односе Скиличине речи о мирним односима између Драча и северног суседа свакако је раздобље од 1005. године, када је тај важни приморски град поново прешао у византијске руке, до 1015. године, тј., до смрти Владимирове, када се, како каже Скилица, „тамошње прилике увелико пореметише и узбуркаше“.⁷⁵ Нас пак овде интересује, за сада, време када је Самуило освојио Драч, а с тиме у вези и улоге које су после тога имали цареви зетови, Владимир и Ашот.

Прихватајући датирање Самуилова продора у Дукљу и друге суседне земље које је дао Острогорски, Ј. Ковачевић покушава да овако помири улоге Владимира и Ашота: „Нема контрадикције између података код Скилице и у Барском родослову, јер Барски родослов каже да је Владимир добио на управу само драчку земљу (*terram Duracenogum*), док Скилица доноси вијест да је Ашот добио Драч на управу.“⁷⁶ Још ће мање бити контрадикција ако се две женидбе, Владимирове Косаром и Ашотова Мирославом, временски одвоје, и ако се поближе размотре улоге које је Самуило наменио својим зетовима. Видели смо да је Златарски, необичним спајањем двају цитата, доказивао такође да је Владимир био заробљен 998. године, после Ашота и после Самуилова пораза на Сперхеју. У једној белешци он, међутим, изражава мишљење да се Владимир оженио пре Ашота, јер је Грк морао дуже чекати да би стекао поверење Самуилово и добио руку његове кћери.⁷⁷ Пре тога је разложно истакао да у оба случаја имамо политичке бракове и да је Самуило тежио да овим везама учврсти свој положај у Драчу и привеже још јаче за себе српске владаре — Владимира, чију је државу проширио, и стрица му Драгимира, коме је вратио Травунију.⁷⁸

Размак између две женидбе морао је бити много дужи него што мисли и сам Златарски. Видели смо колико су јаки разлози који иду у прилог мишљењу да је Самуило заузео Драч 989. године. Најлогичније је, а у томе се слажу готово сви историчари, без обзира на разлике у мишљењу о датуму те војне операције, да је у исто време кад и против Драча предузет поход и против Дукље. То излази индиректно и из Дукљанинових излагања, јер он говори о тешким Самуиловим нападима на Улцињ, који је припадао драчкој теми, у време када је Владимир био опкољен на брду Облик. Ни из једног текста не може се утврдити какву је управу Самуило тада завео у Драчу и коме ју је поверио. Ашот у то време није могао доћи у обзир јер је он заробљен код Солуна тек 996. године. Драч је, како истичу сви историчари, имар велику важност за Самуилову нову државу, јер она другог излаза на море није имала. Зато је тешко претпоставити да је он то важно упориште на Јадрану припојио Владимировој држави, колико год му она била подложна. Самуило је дукљанском кнезу уступио, са ћерком, северни део драчке области, који је природно гравитирао Дукљи, а остало је припојио својој држави, давши можда Драчу посебан статут. У граду је живела његова тазбина, моћна породица Хрисили, која је свакако подржавала новог цара док је био на снази, али га је доцније издала чим је осетила његово назадовање. Ашот ће са њом ступити у везу кад се буде оженио и добио мисију да чува ту област за Самуила.

Ни из једног текста такође не може се утврдити које се године Владимир оженио Косаром, ћерком свога победника. Може се само претпоставити да моћни Самуило није имао никаква разлога да дуже време држи у заробљеништву дукљанског кнеза. Много је вероватније да му је одмах после свог повратка са великог похода против српских и хрватских земаља повратио слободу и дао руку своје ћерке, да би што пре средио прилике на тој страни своје државе и стекао слободу акције против главног непријатеља — Византије. Напомињем још да Дукљанин прецизира да је Владимир био послат у охридски крај, у „место звано Преспа“ (*in loco qui Prespa dicitur*), где је био царев двор, а да је свадба обављена на краљевски начин (*more regali*). Према Златарском, Самуило је пренео своју престоницу из Преспе, града који се налазио на једном од острва истоименог језера, у недалеки Охрид око 997. године.⁷⁹ То би такође потврђивало мишљење да је Владимир био заробљен раније, док је престоница била у Преспи, и давало још више веродостојности Дукљаниновом прецизном казивању.

За утврђивање времена Ашотове женидбе Мирославом упућени смо искључиво на Скилицу. Он пише да је Самуило, „стигавши срећно кући“, после пораза на Сперхеју, удао своју смртно заљубљену кћер за Ашота, кога је ослободио тамнице, и додаје: „Обавивши свадбу посла га с њом у Драч да будно чува област.“⁸⁰ Скиличина хронологија није овде поуздана, кар ни на многим другим местима његове хронике, јер он често, како је примећено, полазећи од једне чињенице, своди заједно читав низ временски удаљених догађаја. Златарски, на пример, с разлогом сматра да је Самуило према Ашоту, доскорашњем војсковођи византијске војске, морао бити неповерљив и да му није дао руку своје ћерке одмах после свога пораза, никако пре 999. године.⁸¹ Други су закључивали из Скиличина писања да је тада пао Драч у Самуилове руке и да га је он одмах предао Ашоту „на управу“.⁸² Код Скилице се о заузећу Драча од стране Самуила уопште не говори, а видели смо да постоје убедљиви

разлози да је он припојен новој словенској држави десетак година раније. Што се тиче Ашотове издаје, примећено је да се она није могла десити одмах јер је на основу једне белешке јужноиталијанског хроничара Lupus Protospatharius-а утврђено да је Драч предат Византинцима, по свој прилици, 1005. године.⁸³ Дакле, ништа се поуздано не може рећи о томе где је Ашот боравио и шта је радио за десетак година, од свог пада у заробљеништво, 995. године, до предаје града Византинцима, 1005, сем да се за то време оженио Мирославом и да је, не чекајући предају Драча, пребегло са женом у Цариград.

После ових разматрања о хронологији догађаја треба прећи на питање како је могло доћи до тога да Владимирове и Ашотова женидба буду приказане на сличан начин, прва у развијенијој легенди коју нам је оставио Дукљанин, а друга у краткој белешци Скиличине Хронике. Колико год треба бити скептичан према сведочанствима ове врсте, историјски је тачно да су оба Самуилова зета били његови заробљеници, да је Владимир, после женидбе, владао у својој земљи као подложник свога таста, а да је Ашот издао свог новог господара и пребегло Византинцима. Теже је, међутим, замислити да су обадва брака била склопљена као у неком старинском роману и на сличан начин — из неодољиве љубави царевих кћери према заробљеним принчевима. Видели смо да је Адонц указао на сличност двају бракова, али да је одлучно рекао да би било и сувише смело помислити да су се онакве две „романескне“ авантуре могле доиста десити у Самуиловој породици. Он мисли да је Ашотов роман једноставно пренесен на Владимира, за кога се, како он каже, погрешно мислило да је Самуилов зет. Али, пошто је потпуно тачно, ако је веровати не само Дукљанину него и Скилици, да је Владимир добио за жену цареву ћерку, а потпуно неприхватљиво да се Дукљанин инспирисао Скиличиним хроником да на свог јунака пренесе Ашотов роман, треба видети на који је начин могло доћи до тога да оба ова брака буду приказана на сличан начин.

Н. Адонц полази са становишта да је Скилица старији од Дукљанина, ближи историјским догађајима, мада им ни он није савременик, и да му зато треба више веровати. Он губи при том из вида да је византијски историчар био географски много удаљенији и да су, поред прецизнијих извештаја о ратним походима цара Василија II, до њега или до његових претходника, допирала често потпуно нетачна или у многим деформисана обавештења о животу словенских владара и приликама у њиховим земљама. Одмах ћу за ово дати један пример који нико, колико знам, није узимао у обзир приликом претресања ових питања о Самуиловим кћерима. Скилица у својој Хроници каже за Гаврила Романа (овим именом он погрешно зове Гаврила Радомира) да је био „Самуилу рођен од неке робиње из Ларисе“.⁸⁴ Тај је податак улазио у историје и расправе све до појаве дисертације Б. Прокића, који је, 1906. године, објавио допуне владике Михаила Деволског Скиличиној хроници. У тим допунама исписано је да је Гаврило Радомир рођен „од Агате кћери Јована Хрисилија“, а да је он, а не његов отац, довео „прекрасну Ирину заробљену у Лариси“, пошто је, не зна се из којих разлога, замрзео и отерао своју прву жену, ћерку угарског краља, која је била у другом стању.⁸⁶ Ови подаци бацају мало више светлости на породични живот Самуилове породице, али су унели забуну у хронологију важних догађаја оног времена.

Неки датуми те хронологије имају везе са нашим предметом, па ћемо се, сасвим укратко, осврнути на њих пре прелаза на женидбе и удадбе на Самуиловом двору. Према Златарском, Самуилов син и наследник Гаврило Радомир рођен је првих година осме деценије X века, а оженио се ћерком мађарског краља Стефана, не пре 1000. године.⁸⁸ Како је писац Историје првог бугарског царства дошао до ових закључака, односно до овог датума? Излажући, на основу Дукљанина, Самуилов поход на Владимира, његов упад у Далмацију и повратак у његову престоницу Охрид, преко Босне и Србије, Златарски је са тим догађајима довео у везу и склапање „договора“ између бугарског цара и Мађара према коме се Радомир оженио ћерком мађарског краља.⁸⁷ Пошто је померио — сасвим произвољно, као што смо видели — Самуилов поход против српских и хрватских земаља у 999. годину, Златарски је дошао до закључка да се Радомир оженио баш ћерком краља Стефана I, крунисаног 15. августа 1000. године. Према томе би, разуме се, Радомирова друга женидба, са лепотицом Ирином, била још каснијег датума, каснијег од удадбе обеју сестара. Између датума Радомирове друге женидбе и 1015. године, кад га је погубио његов брат од стрица Јован Владислав, била би рођена сва његова деца, ако је прву жену отерао чим је затруднела. После дефинитивне пропасти Самуилове државе и погибије

Јована Владислава, Василију II су, са осталим члановима словенске владарске породице, приведени Радомирове „две кћери и пет синова, од којих један (први) беше без очију“.⁸⁸ Да ли су сва та деца рођена после 1000. године?

То је могућ случај, али има једна друга, чисто људска појава која се противи том датирању. Златарски сам тврди да је Ирина заробљена у Лариси, приликом пада тога града, 983. године.⁸⁹ Радомиру је, према томе, требало готово пуних двадесет година да примети лепоту грчке заробљенице и да се у њу тако доцкан и лудо заљуби! На то Златарски није помишљао када је женидбу Радомира с Ирином померио после 1000. године. То је датирање невероватно чак ако се помакне година заузећа Ларисе. Већина историчара рачуна доиста да је тај град заузет 986. године,⁹⁰ што би смањило за три године Радомирову равнодушност према грчкој лепотици, али не би учинило уверљивијима комбинације Златарског. Најприродније је ипак претпоставити да се Радомир оженио лепотицом из Ларисе одмах после заузећа тога града, не чекајући да почну венути њене свеже чари. Младе заробљенице дељене су и довођене у ложницу, или већ под шатор, одмах после задобијене победе, све од Агамемнонових времена. Тако је морало бити и са Ирином. То би померило Радомирову прву женидбу, са мађарском принцезом, доста унатраг, много пре датума који предлаже Златарски. То би такође оборило тврђење бугарског историчара да је прва Радомирова жена била кћи мађарског краља Стефана I, крунисаног 15. августа 1000. године, и дало за право оним историчарима који су били другог мишљења.⁹¹

Пошто се сви слажу у томе да је Лариса заузета најкасније 986. године, дакле пре Дукље, Радомирова женидба са грчком робињом био би први брак из љубави у Самуилрвој породици. Да ли и једини? Разложно мишљење Златарског да су удадбе двеју Самуилових кћери биле диктоване политичким разлозима не би морало значити да су ти бракови били закључени против жеље царевих кћери. У том случају имали бисмо не два него три мање-више аналогна случаја — три брака склопљена из љубави на истом двору, са члановима страних и непријатељских породица. После онакве Радомирове друге женидбе, две Самулове кћери могле су се удати исто тако из љубави, али вођене, по својој женској природи, нешто друкчијим мотивима. Одрасле у дивљој планинској природи, у тескоби острвског града Преспе, потекле из једне, може се рећи, скоројевићке породице, доспеле до велике моћи и сјаја, оне су се лако и природно заљубиле у младе заробљенике високог рода, из много питомијих средина. Ашот је припадао великашкој, можда владарској породици из Мале Азије, која је играла знатну улогу у Византији,⁹² а Владимир је био самосталан владар приморске Дукље, где су укрштени утицаји Византије и Рима имали утицаја на манире и начин живота највиших друштвених слојева. Као што је Радомир био опчињен рафинованим дражима грчке робиње непозната сталежа, и због њих занемарио мађарску принцезу номадског порекла, тако су Косара и Мирослава, из урођене потребе да се сажале, узбуде и оплемене, могле бити привучене судбином, спољашношћу и рангом двојице страних принчева. Треба узети још у обзир да у време Косарине, ако не и Мирославине удадбе, Самуило није био присвојио титулу цара, која му никад није била ни призната: по ондашњим појмовима, ови бракови су социјално уздизали, а не деградирани Самуилове кћери. Ваља само видети шта у вестима које су допрле до нас о женидби Радомира Ирином, Владимира Косаром и Ашота Мирославом има додатог, искићеног или легендарног.

Податак Михаила Деволског да је Радомир замрзео и отерао своју прву, затруднелу, жену, кћер угарског краља, да би довео „прекрасну Ирину заробљену у Лариси“, изгледа сасвим веродостојан и могао би у потпуности одговарати стварности. Епископ Деволски, чија је дијецеза потпадала под Охрид, био је боље обавештен од Скилице о оном шта се дешавало на Самуиловом двору, мада је живео мало доцније од византијског историчара. Скилица је, на пример, погрешно приписао Самуилу женидбу неком робињом из Ларисе. Његова пак кратка вест о Мирославиној удаји за Ашота садржи извесне романескне елементе: јунак је ослобођен тамнице и добија руку цареве кћери кад је она запретила да ће се убити ако се с њиме не венча. Ова претња не би била толико необична у Радомировим устима, јер је његова женидба с робињом из Ларисе морала изазвати нерасположење и срцбу његова оца. Самуило није могао лака срца одобрити протеривање кћери угарског владара, вероватно ускоро после њена венчања а пред порођајем. Природније би према томе било да Радомир

прибегне претњи да би, на штету државних интереса, могао изнудити пристанак свога моћног оца на брак са робињом. Таква претња није била потребна Мирослави да би се удала за угледног византијског војсковођу, кога је и Самуило желео задобити за своју политику.

Знамо да се слична претња појављује и у Летопису Попа Дукљанина, у причи о Владимировој женидби, само је она тамо формулисана у нешто блажој форми. Косара изјављује понизно своме оцу да ће пре умрети (а не убити се) него узети неког другог мужа (*aut scias, me prius morituram, quam alium accipiam virum*). Сва је прилика да обе те формуле, мање-више књижевно обојене, имају исти извор и да не одговарају стварности. Јер оно што је речено за Мирославу важи и за Косару. Ни она није морала правити притисак на свога оца да би јој дар за мужа заробљеног кнеза Владимира. Њен брак као и доцнији брак њене сестре имао је пуну благонаклоност Самуилову пошто је био у његовом интересу. Осетио је то и летописац кад је рекао да је цар био радостан јер је волео своју кћер а знао је да је Владимир краљевског порекла: „*quia valde diligebat filiam suam et quia sciebat Vladimirim ex regali progenie ortum, laetus effectus ist, annuit fieri petitionem illius.*”⁹³ С правом се онда може претпоставити да је самовољна и неприлична женидба Косарина и Мирославина брата толико одјекнула да се одразила у неким вестима, у неким предањима о браковима његових сестара, браковима који су, слично Радомировом, били склопљени са заробљеницима туђег порекла. Скилица и писац XXXVI главе Летописа могли су дакле, независно један од другог, сазнати за неке гласове о женидбама и удадбама на Самуиловом двору, и женидбену верзију која се односила на једног члана породице пренети лако на другог, јер су сви ти бракови имали у основи нечег заједничког — везу између брачних другова који су припадали непријатељским таборима.

Скилица је дао Ашоту улогу заводника, избегавајући да каже да је византијски војсковођа ступио у рачунски брак са ћерком заклетог непријатеља цара Василија II. Имајући мање интереса за оно што се збива на удаљенијем српском приморју, он није ништа рекао о дукљанском кнезу сем да је Владимир био Самуилов зет и да је то платио својом главом. Пишући много опширније о себи добро познатом владару, о коме је постојала свакако нека усмена или писмена традиција, или обе заједно, аутор XXXVI главе Летописа прилагодио је побожној намени свога списа женидбене вести са Самуилова двора. Мишљење Адонца да је он велик део своје приче разрадио на основу погрешног податка, нађеног у Скиличиној рукописној Хроници, о Владимировој родбинској вези са Самуилом, засновано је, како смо видели, на погрешној интерпретацији једног и занемаривању другог јасног текста. Поред тога што Скилица на два места јасно каже да је Владимир био Самуилов зет, не може се ни замислити да неки писац из Дукље црпе грађу за јунака свога краја, сахрањеног у цркви његове резиденције, из неке далеко написане и њему вероватно по језику неприступачне хронике, и да на основу једног њеног мршаваг податка ствара једну чисто светачку легенду. Може се још додати да ни сличност између Дукљанинове приче о Владимиру и Скиличиних података о Ашоту није тако потпуна, као што је нагласио Адонц, чак и кад се апстрахују легендарни елементи Летописа и његово опширније причање.

Адонц је тврдио да је Владимир, слично Ашоту, био послат са женом, после венчања, у Драч; то му је један од аргумената за тезу о зависности Дукљанинова причања од Скилице. Видели смо, међутим, да о доласку Владимира и његове жене у Драч нема нигде ни речи, већ само о проширивању његове државе на рачун драчке области, а исто тако да ни Ашоту тај град није био предат „на управу”. За Владимира и за Ашота каже се да су били затворени у Самуиловој тамници, што одговара историјској истини, уколико тамница није заменила у причању неко блаже заточење, али и ту има једна мала и карактеристична разлика између двеју верзија. Добро обавештен, Дукљанин је означио да је Владимир био одведен у Преспу, док Скилица не помиње место Ашотова робовања. Дукљанинов податак је прецизан и тачан: у доба Самуилова похода против Владимира, у Преспи је, а не у Охриду, била доиста његова резиденција. Понављам да ова појединост говори убедљиво да је Дукљанин имао неке друге изворе за своје причање о Владимиру. Ваља видети какви су они били.

*

Завршавајући причу о Владимиру Поп Дукљанин се овако изражава: „*Quantas et quales virtutes et prodigia deus operare dignatus est per beatum Vladimirim, famulum suum, qui scire desiderat, librum gestorum eius relegat, quo acta eius per ordinem scripta suis et agnoscet profecto, quod ipse vir sanctus utius spiritus cum domino fuit et habitavit cum eo, cui honor etc.*”⁹⁴ Било би сувише опширно, и непотребно, износити овде све што је писано поводом ових речи. Довољно је поменути само најопречнија мишљења о овом одломку. Стојан Новаковић, с којим се сложила већина историчара, био је врло одређен. Он је прво превео горњу реченицу: „А ко жели да зна које је и какве врлине и чуда Бог благоволео да изврши кроз блаженога Владимира, слугу свога, нека прочита књигу о његовим делима (*liber gestorum eius*), у којој су дела његова по реду описана, и увериће се доиста како је тај свети човек био једног духа са Господом, и како је Господ у њему становао.” Са своје стране, Новаковић је на то додао: „Шта нам се тиме казује? Ништа друго него да се одмах по смрти Владимировој нашао неко који је његова дела описао. На ту књигу, без сумње писану словенским језиком, поп Дукљанин упућује као на свој опширнији извор. То значи да је писменост, ту у Зети, толико већ напредна била, да је имао ко оценити и по достојању прославити светитељска дела Владимира.”⁹⁵ Мало даље, Новаковић је дошао до још уопштенијег закључка: „Све нас то, као и оно што смо напред говорили, упућује да у X и XI веку замишљамо јачи књижевни покрет у Зети, који је свагда обухватао и крајеве Захумља и Рашку.”⁹⁶ Ова привлачна конструкција остаће лабава докле год не буде поткрепљена неким бољим, на чињеницама заснованим аргументима. Ми засад немамо никаквих стварних доказа о постојању неког књижевног покрета у Зети, било на словенском било на српском језику, у X и XI веку.

Испитујући исту, завршну, реченицу XXXVI главе Летописа, Ф. Шишић је дошао до сасвим других, може се рећи супротних закључака. Он мисли да је та реченица „доцнији припис (гласа) и да се Поп Дукљанин за своје причање није користио никаквом „легалом“ (*Gesta, Acta, Vito.*) о св. Владимиру, јер та да такве уопште још није било, него у првом реду живом традицијом, која је у дукљанско-барској цркви и у XII веку још живела, па вероватно и каким краћим записом, доданом смртном дану, 22. маја, краља Владимира.”⁹⁷ Он оспорава такође Новаковићеву тезу о постојању неког средишта словенске књижевности у Дукљи (Зети), а не обазире се на мишљење Златарског, набачено тек у једној дужој белешци његове Историје, да је живот св. Јована Владимира на словенском потекао из западнобугарске, деволске или охридске школе.⁹⁸ Преко овог последњег, ничим непоткрепљеног мишљења може се доиста прећи; треба се, напротив, мало задржати на Шишићевом коментару последње реченице XXXVI главе Летописа.

За своје тврђење да је она доцнији припис (гласа) Шишић даје два аргумента. Први му је веома слаб: по њему стил те реченице је „стран припростом причању Дукљанинову”.⁹⁹ Већи део Летописа написан је доиста оскудним језиком и веома једноставним, може се рећи убогим стилем, али у неким његовим деловима, на првом месту у XXXVI глави, има сложенијих и вештијих реченица, изнад завршне реченице о којој се говори. — На другом се аргументу вреди више задржати. Ево како је он формулисан: „Ово мишљење подупире важан факат, да тих речи код Орбинија нема, а то значи, да их није било ни у његову латинском предлошку из којег је преводио. Зато и мислим, да оних речи јамачно Поп Дукљанин није написао, него да су обична гласа из доцнијег времена, која је онда — као и толике друге — грешком преписивача ушла тек у неке текстове.”¹⁰⁰ Јован Ковачевић је већ одбацио овај аргумент речима: „Нема основе да се ово мјесто у тексту Барског родослова сматра гласом, јер је то уобичајена формула којом се писци средњовековних латинских историја и житија позивају на изворе.” Као пример наводи део реченице из *Translatio sc. Alexandri* из XI века.¹⁰¹ Питање је од важности, зато му треба поклонити више пажње.

Чињеница да цитираних речи завршне реченице о Владимиру нема код Орбинија не би морала сама по себи да значи да их није било „ни у његову латинском предлошку из којег је преводио”, јер их је преводилац могао сам изоставити пошто опширнија књига на коју они упућују није више постојала. Али, кад би то и значила, јасно је да су се те речи налазиле у другим латинским текстовима и да су из неких могле бити изостављене, из разлога који сам навео за талијански текст. Раније је већ указано да се две верзије, сачувана латинска и Орбинијева, талијанска, међусобно не поклапају и да се то најбоље види баш у XXXVI глави Летописа. Изнесене су неке не тако мале разлике њихових текстова. Још

једна, од више њих, коју ћу додати веома је карактеристична. У латинском тексту, после врло кратког цитата од две реченице из говора који је Владимир, решен да се преда, одржао својим људима, има ова, делимично већ навођена реченица, у којој истичемо један њен део: „Tunc postquam haec et alia plurima eis locutus fuisset, resalutatis omnibus perrexit ad imperatorem.”¹⁰² Кад не би било Орбинијевог, талијанског, текста, могло би се сматрати да су подвучене речи („и много другог што им је рекао”) обична формула, нешто као итд., која ослобођава писца обавезе и напора да продужи Владимиров говор. Орбинијев текст показује, међутим, да је тај говор био стварно дужи и да је из њега, у сачуваном латинском тексту, изостављена бар једна важна реченица („Hora il Vulgaro....”), цитирана већ једном,¹⁰³ којом Владимир саопштава својим људима Самуилове претње.

Таквог и сличног изостављања реченица било је без сумње како у сачуваном латинском тексту тако у оном са којег је начињен талијански превод. Уосталом, зашто би неки преписивач, без икакве потребе, измишљао неку старију непостојећу књигу о Владимиру и додавао тако нешто првобитном тексту? Према томе, завршна реченица XXXVI главе Летописа сасвим је на свом месту и, она јасно указује да је постојао опширнији, самосталан, спис о животу кнеза Владимира. Компилатор Летописа га је скратио (и местимично, он или његов преписивач, осакатио) да би га уклопир у свој спис о владарима дукљанске династије. Као што је то истакао већ Јиречек, а разрадио М. Медини,¹⁰⁴ и језичке и стилске особине XXXVI главе доказују да је она раније била одвојена целина, засебан спис. Питање је само да ли је он био написан на словенском или на латинском језику, да ли је био Житије или *Vita sancti*.

Навели смо мишљење Ст. Новаковића да је то била књига писана словенским језиком и Шишићево тврђење да никакве књиге о Владимиру није било, ни на словенском ни на латинском језику. Ј. Ковачевић мисли „да је Житије св. Владимира постојало прије XI вијека” и да је уклопљено, „вјероватно у скраћеном облику”, у XXXVI главу Летописа.¹⁰⁵ По речи „Житије” и по мало даљем његовом тврђењу да је то „типично житије светаца владара” може се закључити, мада то није изричито речено, да он има у виду српске владаре и да верује у словенски оригинал списа.

Најзад, да се задржимо узгред на једном мало необичном мишљењу, јер је почело стицати присталица. Оно потиче од Ђ. Сп. Радојичића, а за ширу публику формулисано је овако: „Док су у Скадру дукљански краљ Бодин и Рајмунд „утврђивали братство”, жонглери који су пратили крсташе без сумње су свирали и певали. То је могло побудити неког световног или црквеног свирача и певача из Манастира Пречисте Крајинске, у коме је тада почивало тело дукљанског владара Владимира, да састави „*librum gestorum eius*”. Није то било светачко житије (*vita*), па се отуд Владимир назива само народним именом. Кад је много касније, крајем XIV века, изграђиван црквени култ Владимиров у околини данашњег Елбасана, црквено име Јован је толико истицано да је и сам манастир назван св. Јован — Шин-Ћон. Састављач Владимирових *gesta*, Дукљанин из Крајине, обрадио је усмена предања о Владимиру, у то доба још веома жива, или је можда, у прерађеном облику, записао песме које су певане о Владимиру. На жалост, ми данас немамо та *gesta* (треба подсетити да се и за *charison de geste* може да каже само *geste*). Извод из њих унео је између 1167. и 1173. год. Дукљанин из Бара у своје Краљевство Словена, које је написао на словенском и сам превео на латински (сачуван нам је само латински текст). За своја излагања Дукљанин из Бара употребио је ранофеудалне епске песме, можда само усменог вида.”¹⁰⁶ Слично мишљење изразио је Ј. Ковачевић у једном колективном делу научног карактера: „Додир са пјевачима *chanson de geste* могао се одиграти за владе краља Бодина при пролазу крсташа из јужне Француске на челу са Рајмундом од Тулузе у зиму 1096—1097. године.”¹⁰⁷

Бавећи се поодавно питањем ширења француских *chansons de geste*, нарочито преко талијанских прерада, у нашим крајевима, ја нисам никад ни претпоставио да смо ишта могли примити од француских певача у доба првих крсташких ратова. Зна се да се Ремонд Тулуски, на свом крсташком походу, задржао дан-два у Скадру (колико да се одмори, јер је његов пустиловни пут преко свих југословенских приморских земаља до Драча трајао свега четрдесет дана)¹⁰⁸ и да су његови крсташи пљачкали, харали, убијали, копали очи, секли руке, ноге и носеве становницима земље, а ови им узвраћали колико су могли и тако „утврђивали братство”. Тешко је веровати да је у таквим приликама неки свирач и певач из Пречисте Крајинске, побуђен певањем *chansons de geste*, из којих није ниједну

реч разумео, саставио о кнезу Владимиру „librum gestorum erus". На такав криви закључак Радојичића је навела криво схваћена реч gesta. Иако старофранцуска реч la geste која је дошла од латинског gesta, а коју не треба мењати са le geste (од gestus), може да означава јуначку песму, односно циклус песама, она је то значење тек постепено добила, а сам израз chanson de geste још је новијег порекла. Првобитно је та реч значила исто што и средњовековна латинска реч gesta (part. од глагола gerere у множини средњег рода), тј. дела, а затим, још у раном средњем веку, спис о тим делима, историју. Liber gestorum eius није никаква књига јуначких песама о Владимиру него књига о његовим делима тј. његова историја. Тако је то уосталом увек схватано и превођено. Она би се могла друкчије звати и Gesto regis Vladimiri, попут Gesta regum Francorum из VIII века (историјски спис, доцније назван Liber historiae Francorum) или чак попут чувених Gesta Dei per Francos из XII века. Наслов Данилова списа Животи краљева и архиепископа српских могао би се превести са Gesta regum et archiepiscoporum Serborum, према познатим Gesta pontificum Anglorum или Gesta episcoporum Viridunensium. Све су то калуђерски списи, писани у манастирима, центрима ондашње историографије и расадницима светачких легенди. Liber gestorum eius, на коју упућује завршна реченица IX главе Летописа, морала је такође бити књига неког свештеног лица о Владимировим делима, тј. Владимирова историја. У њој су се налазила „acta eius per ordinem scripta", а то су његова побожна дела, односно чуда (према Acta apostolorum или доцнијим Acta sanctorum). Поред оног што је раније речено о језику Дукљанинова списа, овде се може додати да и ови изрази упућују на латински оригинал живота Владимирова.

Сведочанство Ф. Шишића да „имена Св.(Јована) Владимира краља" није могао наћи ни у легендама ни у списковима католичких светаца и чињеница да о њему „нема трага ни у српској средњовековној хагиографији ни у литератури", не може, како би он хтео, служити као доказ да легенде о Владимиру „није било у време Попа Дукљанина и још дуго после њега".¹⁰⁹ И кад не би било њених завршних речи, зар садржај и тон XXXVI главе Летописа не одају праву легенду? Зар у њој хагиографски елементи нису претежнији над историјским и зар се из начина причања, од прве до последње реченице, не види да је то права Vita sancti? Што се ранија, одвојена, легенда, која је служила као „предлогак" XXXVI глави Летописа, изгубила, то не треба нимало да нас чуди. Од Летописа у целини, интересантнијег за читаоце ширег подручја по обухватности историјске грађе, сачуван је један једини латински рукопис. Да је и он изгубљен, што се могло лако десити, сада би нам и Орбинијев и стари хрватски превод били загонетнији. Што се тиче одсуства Владимирова из списка католичких светаца, треба имати на уму да је легенда овог светитеља била локалне природе, његована у почетку само у дукљанско-барској бискупији, у непосредној близини његова гроба.

Шишић није водио рачуна о чињеници да је поред формалне постојала тзв. еквиполентна (== једнаке снаге) беатификација, наметнута тако рећи, од побожног народа и свештенства, коју је црква прећутно признавала (Qui tacet, consentire videtur). За њу није постојала ничија формална одлука и зато није била бележена у Риму. Беатификација се није разликовала од канонизације (правог проглашења свецем) све до XII века и могла је бити проглашавана од стране бискупа, и без тражења саглаености Свете столице.¹¹⁰ Без обзира да ли је Владимирова легенда настала пре или после расцепа црква од 1054. године, он са својим словенским именом није могао тако лако ући међу канонизоване католичке свеце, као што ниједан други Србин или Хрват није био удостојен тога ранга ни пре ни после њега све до 1970. године. Питање је шта се у Риму знало за Самуилова зета и вазалног владара стешњене Зете. У сваком случају, његове заслуге за Св. столицу бледе пред заслугама, узмимо само тај пример, мађарског краља Стефана I. Владимиру није могло помоћи ни његово црквено име Јован, јер га он за живота није ни носио него му је, како ћемо видети, додато тек доцније, после преноса његових моштију у Албанију.

С више се разлога може поставити питање зашто у српској средњовековној књижевности нема трага ни од легенде ни од имена Владимирова. На то је питање, више индиректно него директно, одговорио већ помињани немачки слависта С. Хафнер. Он је, између осталог с правом нагласио да су „Сава и његов брат Стефан Првовенчани ставили, од самог почетка, старосрпске владарске биографије у службу државно-политичке идеологије и династичких интереса, и да су у тој служби биографије остале и доцније".¹¹¹ Истичући пре тога познати антагонизам Зете и Рашке, он је могао, с тим у вези,

додати експлицитније да то може донекле, а можда и у потпуности, објаснити прећуткивање имена свих зетских владара — не само, дакле, Владимира него и краљева Михаила и Бодина — у српској књижевности и историографији средњег века. Хафнер, међутим, тврди — што ми се чини претераним, нарочито у погледу временског трајања — да је „у духовним и културним стварима, и поред губитка своје политичке независности, Зета била још дуго времена надмоћнија од Рашке". За то му служе као доказ Летопис Попа Дукљанина и Мирослављево јеванђеље, „два најпознатија културна споменика Зете", која се могу „мерити са сличним европским споменицима" (...halten den Vergleich mit europäischen Parallelen aus).¹¹² Он иде даље и закључује да су се Сава и Стефан Првовенчани нашли приморани да се свим „расположивим средствима државне и верске пропаганде" супротставе укореењеној „државној, културној и династичкој мисли (Gedankengut) Зете", да би се „за Стефана Немању у култу и историографији створило оно исто што је за Владимира у Зети била већ традиција". Завршава тврђењем да су српске владарске биографије „у узрочној вези" (in einem ursachlichen. Zusammenhang) са књижевном и историографском традицијом Зете, али да се „не могу доказати директне позајмице и угледања" (mag man zunächst auch nicht in der Lage sein, direkte Entlehnungen und Vorbildfunktionen nachzuweisen).¹¹³ Пре Хафнера, али некако неодређеније, Н. Радојчић је набацио сродну тезу кад је написао: „Барски родослов је најлакше скопчати с једном врстом српских извора, с родословима, по начину схватања српске историје."¹¹⁴ Он ту тезу није много поткрепио ни разјаснио следећим, делимично већ цитираним реченицама: „Српски родослови, како стоје пред нама српски написани, настали су много касније и несумњиво под сасвим другим утицајима него ли овај латински сачувани спис. Он с њима нема друге везе осим литерарне схеме и начина схватања државнога развитка. Схема је јамачно преузета из старих дела, а схватање исто тако, али под несумњивим утицајем наших народних традиција, с високим култом јуначке личности на високом државном положају."¹¹⁶ Ако сам добро разумео, народне традиције којима су прожета схватања државнога развитка у Летопису и српским родословима спајају те историографске списе, али се не каже каквог је порекла „литерарна схема" којом су се користили њихови писци.

На неким страницама своје књиге,¹¹⁶ Хафнер је био одређенији у погледу односа између Летописа Попа Дукљанина и биографија српских владара. Међутим, на једном месту он каже да је Савина биографија Немање почетак српске средњовековне историографије на књижевном плану (in der literarischen Schichte), што је познато, а да је латински написано дело Попа Дукљанина, „које почива на усменим и народним предањима" и које он назива „народном династичком легендом и генеалогичком", остало без наставка на том плану.¹¹⁷ Није сасвим јасно зашто Хафнер Савин спис не сматра наставком дукљанске историографије, да ли зато што је Летопис написан на латинском језику или зато што почива на усменим народним предањима и садржи друкчија схватања о правима и дужностима владара у држави. Додајмо да је, пре овога што је сада наведено, Владимирова легенда била урачуната међу „династички и политички наглашене (betonte) легенде" које је Сава морао познавати.¹¹⁸

Савино евентуално познавање Летописа Попа Дукљанина, нарочито његове XXXVI главе, било би за историју књижевности веома значајно, али би за нас овде била важнија нека старија традиција од Владимирове легенде. По Хафнеру, традиција целог Летописа је усмена и народна, што ничим није ни покушао показати, задовољавајући се само да понови оно што је толико пута пре њега речено. У трећој глави овог рада било је већ говора о сличном мишљењу Н. Радојчића о усменој традицији у Летопису, нарочито у првим главама тога списка. Хафнер се углавном ослања на његово мишљење о том питању, али се свакако повео и за другим историчарима.¹¹⁹ Што се тиче политичког и династичког нагласка Владимирове легенде, издвојене и узете саме за себе, морам рећи да од такве интонације ја не осећам никакву трагу у XXXVI глави Летописа.

Од прве до последње реченице те главе, Владимир је приказан као светитељ, а не као владар. Сам је Хафнер рекао да прва реченица његова живота (Puer autem Vladimirus, accepto regno, crescebat decoratus omni sapientia et sanctitate), а затим на крају још једна (quod ipse vir sanctus unus spiritus cum Domino fuit et deus habitabat cum eo...) имају „чисто хагиографски карактер".¹²⁰ Интересантније би било да је он навео некр место у Владимировом животу у коме би се видео владар а не свети човек. Ваљда га као таквог не приказује, одмах у почетку, ова реченица: „Rex vero, qui vir sanctus erat et nolebat

aliquem de suis perire in bello..."¹²¹ Краљ који неће да му ико погине и који се, пре боја, повлачи понизно (humiliter) са свом сврјом војском на брдо Облик, где се такође неће борити, није владар од овог света. Хафнер упоређује лик Немањин у биографијама св. Саве и Стефана Првовенчаног са ликом Владимиром из Летописа и наводи као потврду њихове срдности један стих из Јеванђеља по Јовану (X, 11: „Добар пастир душу своју полаже за овце" = „Bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis"), који се налази у сва три именована житија.¹²² Тај стих, који сваки калуђер зна напамет, не може, разуме се, служити као доказ неке непосредне везе између Дукљанина и биографија српских владара, као што ту везу не доказују ни неке друге, много мање сличности које су наведене пре тога.¹²⁸ Сам Хафнер каже још да се „Стефан Немања, како је познато, није никад жртвовао за свој народ у истом смислу као Владимир" (...in dem Sinne geopfert wie Vladimir), али претпоставља да су Сава и Стефан Првовенчани, имајући пред очима његов лик, створили једну идеалну слику владара, с којом су тежили да изједначе (anzugleichen) свога оца „не водећи довољно рачуна о садржини значења тога изједначавања" (ohne sich über den Sinngehalt des Gleichnisses genau Rechnung zu legen).¹²⁴ Доиста, без озбира на то што о Владимиру ништа не знамо сем што је био зет и вазал Самуилов и што је насилнички убијен, сама његова мученичка смрт чинила га је много погоднијим за стварање једне идеалне слике владара светитеља, која би потпуно одговарала цитираном стиху из Јеванђеља по Јовану.

За разлику од Немањина, цео Владимиром живот, како је приказан у Летопису, приличи светитељу, а никако оснивачу или представнику династије. Владимир је уврштен у генеалогiju старе дукљанске династије, али у XXXVI глави, која чини целину за себе, нема помена ни о његовим прецима и наследницима ни о власти која би владару од Бога била дана. Он неће чак да има порода, као какав богомил против којих се Немања свирепо борио, и остаће без директног наследника. Све су његове радње богоугодне и светачке, што се не може рећи за Немању, који руши и пали освојене градове и области. Упоређен са њим, рашки велики жупан је старозаветни краљ, а не ученик благога Христа. Блажени Владимир избегао је борбу да не би нико од његових људи погинуо, а на брду Облику, где се са својом војском повукао, приказан је као прави чудотворац. Учинио је заувек безбедним, сузама и молитвама (orationem fudit ad dominum cum lacrimis), змије отровнице које су наносиле много штете људима и животињама. Поводом овог места у Владимиром животу, Ј. Ковачевић је добро приметио: „Оваква чуда са змијама везују се за низ светаца и налазе се на пример у Vita sc. Soli (писана прије 892), Vita sc. Magni (из X вијека), Vita sc. Priminii (о чудима овог свеца постоје два текста, један из 824, други из 994—1005. год.) итд."¹²⁶ Може се томе додати да је тај хигиографски елемент свакако настао и раширио се на основу неких места из Новог завета.¹²⁶ Око Владимира су се сплели не само елементи из живота светаца, него је и сам лик Христов инспирисао његова хагиографа. Жупан који је издао свог краља упоређен је са Јудом (Iudae traditori similis), а Владимир се после његове издаје сам предаје Самуилу, као да се повинује речима Христовим: „Предаће се син човјечиј у руке људске."¹²¹⁷ Владимир је, слично Христу, свестан да ће преко мучеништва dospети у царство небеско. У тамници га посеђује анђео (раширен хагиографски елемент, на основу Новог завета),¹²⁸ и јавља му да ће примити неувели венац и награду вечног живота (Quomodo eum deus liberaret de ipso carcere et quomodo per martinum perveniret ad regna coelorum et acciperet immarcescibilem coronam et praemia vitae aeternae).¹²⁹ — Најзад, његова женидба и насилна смрт, историјски посведочене, добиле су у Летопису, уз друге примесе, чисто хигиографски карактер.

*

Роман Владимира и Косаре није нов по својој голој садржини (заточење краљево и његово избављање уз помоћ цареве кћери), али је оригиналан, да не кажем усамљен, по духу који га је инспирисао. Бежање заробљеног јунака из тамнице са ћерком неког цара насилника, обично незнабошца, веома је раширен мотив у витешкој епици средњег века. Код нас је он обрађиван нарочито у песмама о Марку Краљевићу, али га имамо, нешто измењена, и у познатој песми Женидба Стојана Јанковића (Вук, III, бр. 21). Тај сам мотив већ проучавао и том приликом рекао да је М. Халански указао на извесну сличност историје о Владимиру и Косари са неким песмама о Марку, али да је „коначно нашао да песме о Марку потичу из једне епизоде византијске поеме о Дигенису

Акрити".¹³⁰ Мени није позната ниједна обрада тога мотива која би, не само по духу него и по неким појединостима, била слична историји Владимира и Косаре. Свуда је, сем у њој, избављање спојено са бекством заробљеника у друштву заљубљене непријатељеве кћери а често и с проливањем крви. Нема ниједне друге обраде у којој би девојка признала своју љубав оцу и добила од њега пристанак на брак. Одбегле девојке се уосталом ретко и венчавају с јунаком кога избављају; он их често дадне за другог, а понекад бивају чак напуштене на неком пустом месту (на пример, у поменутом византијском епу и неким нашим песмама о Марку).

Са романом Владимира и Косаре у тешњој је вези, како је речено, роман Ашота и Мирославе, врло укратко скициран у византијској хроници Скилице. По својим основним чињеницама, оба та романа одговарају стварности. Дукљанин је, сасвим укратко, скицирао још један роман сличног расплета. У XX глави Летописа, краљ Крепимир, за кога Шишић покушава доказати да одговара хрватском кнезу Трпимиру из IX века,¹³¹ победио је и истерао из своје земље немачку (аламанску) војску. Вођа ових побеђених нападача шаље свога изасланика Крепимиру и нуди своју кћер за жену његовом сину Светозару, што бива прихваћено, тим пре што је вођа Аламана био царев рођак. Овде имамо брак између сина и кћери непријатељских старешина, а не, као у случају Владимира и Косаре, између самог побеђеног старешине и кћери његова противника. Такав брак није свакако био ретка појава у феудалном друштву (сетимо се само српских принцеза на турском двору), али се добија утисак, баш зато што није историјски засведочен, да је у Летопис убачен као стереотипан историографски мотив. Образложење да је Аламанка високог рода (отац јој је *consobrinus imperatoris*) одговара у потпуности захтевима ондашњих бракова на том нивоу, али је овде ушло по схеми историографске нарације. Слична се појединост налази и у причи о Владимиру, где се каже да је Самуилу и његовој кћери било по вољи што је он краљевског рода. На тај детаљ ћемо се још вратити пошто он у Владимировој историји може имати и друго значење.

Више изненађује сличност у једној другој појединости. Она је у причи о Владимиру од великог значаја, а у Светозаревом случају остала је без даљих књижевних последица, ако се тако може рећи. Син Крепимиров је, слично блаженом Владимиру, кротак и побожан, и живи у страху господњем (*qui mansuetus fuit ac pius vixitque in timore domini*).¹³² Сличност је можда случајна, нарочито ако је ова црквена похвала придата да би била, на стереотипан начин, замењена осудом једног од Светозаревих наследника. Од овог побожног краља остаће по доброту му сличан син Радослав (*Radaslavus*), а овога ће пак протерати његов син Часлав (*Ciaslavus*) и бити за тај тешки грех кажњен срамном смрћу. За разлику од Светозара, Владимир ће остати без порода јер је он усамљена, изузетна појава. Како је до тога дошло?

Трагична Владимирова смрт — после живота који је можда био примеран, мада о томе ништа поуздано не знамо — и пренос његових земних остатака из места његове погибије и прве сахране у његову резиденцију били су свакако полазна тачка стварања његове светитељске легенде. Они су преобразили његову земаљску личност и дали могућност хагиографу да нам га прикаже као светитеља и чудотворца још за живота. Назван светим још у почетку XXXVI главе Летописа, он се затим жени, али је његов брак изузетан јер се он удружио само духовно, а не и телесно, са Косаром, њему сродном природом. Њих је уосталом сјединила воља Свевишњег када је Косару наговорио св. Дух (*conpuncta et inspirata a spiritu sancto*) да од оца затражи дозволу да сађе у тамницу са својим слушкињама и опере главу и ноге окованих тамничара и заробљеника. Пример Христов, који је, уочи пасхе, опрао ноге својим ученицима (са речима „... и ви сте дужни један другима прати ноге“), задржао се у католичкој цркви у обреду Великог четвртка, када папа и бискупи перу ноге нижем свештенству. Косарино тражење да опере и главе заточеника није дошло из незнања Владимирово хагиографа, него је, напротив, сећање на Петрово тражење да му Исус опере и руке и главу и на одговор Христов: „Опраноме не треба до само ноге опрати, јер је сав чист.“¹³³ За Самуилове тамничаре није се могло рећи да су сви били чисти.

Истицано је већ да Косара није заволела Владимира из пожуде (*non causa libidinis*) и да су обоје живели у браку свети и чисти (*in omni sanctitate et castitate*), љубећи Бога и служећи му ноћу и дању. Овде је потребно дати извесне допуне и, ако је могуће, објашњење овог случаја. Било је доста светаца,

почев од првих Христових ученика, који су напустили дом и породицу да би потом живели до смрти чистим и светим животом. По познатој и старој легенди, препеваној већ у XI веку са латинског на старофранцуски, а раширеној доцније, из других извора, и код нас, „божји човек“ Алексије, син богатих родитеља, побегао је од своје жене не додирнувши је, и то прве ноћи после венчања, да би у убоштву провео тридесет и четири даље године свога живота. За разлику од њега и од других који су се одрицали овог света и тежили чистоти, а ту се могу убрајати и изабрани, „савршени“, богомили, Владимир и Косара сачували су своју чистоту живећи заједно у свом краљевском двору. Такав живот није био неопходан да би се раширила Владимирова светитељска слава; било је владара, како на Истоку тако и на Западу, који су проглашавани свецима и мимо њиховог нормалног супружанског и породичног живота. Владимиров брак био је ређи само тиме што из њега, вероватно, није било порода.

Да би се истакла оригиналност Владимирова и Косарина случаја, упоредићемо најпре њихов први сусрет са првим виђењем Владимировог славног претка Прелимира са ћерком рашког жупана, онаквим како је испричано у XXX глави Летописа а о коме је већ било речи. После освојења Рашке од стране грчког цара, њен жупан са своја два сина и ћерком Прехвалом побегао је и дошао краљу Прелимиру, кога је нашао у жупанији Оногошту (данас Никшић). Без икаква прелаза, летописац бележи шта се десило краљу: „Prelimirus autem rex videns filiam eaus quod pulchra esset valde et omnibus membris composita, vulneratum est cor illius amore eaus.“¹³⁴ Ова муњевита љубав (coup de foudre, што би Французи рекли) настала је из пожуде; то је физичка, плотска љубав, без икакве друге примесе. Прелимирово срце било је рањено пре него што је с Прехвалом проговорио иједне речи, чим је видео како је лепа и колико је „складна свим деловима тела“. Писац XXX главе Летописа није знао за другу, чистију, продуховљену љубав. Он није био прави књижевник, а до њега вероватно није допрло ни сазнање да би могло бити такве љубави. Ње није било ни у античкој књижевности, која иначе није била оскудна у љубавној лирици. Прелимир је, треба додати, приказан као значајан владар. Умро је у дубокој старости, видевши „синове синова својих“, пошто је поделио земљу између четири своја сина. Сахрањен је у рашкој епископији, у цркви Св. Петра, с великом чашћу, поштовањем и славом (eum magno honore et reverentia atque gloria).

До писца Владимирова живота, судећи чак по скраћеној верзији XXXVI главе Летописа, допрла су неким путем много друкчија схватања љубави. Она су се изразила већ у опису првог сусрета Косаре са очевим заточеником. Тај опис није много дужи од мало пре наведене реченице посвећене Прелимиру и Прехвали, али садржи неке карактеристичне појединости. Зато га треба навести у целини, анализирати и обазрети се притом на Орбинијев превод који се с њим не поклапа у потпуности. Косара је, с допуштењем очевим и надахнута св. Духом, сишла у тамницу и извршила „добро дело“, тј. почела прати ноге тамничарима. Одмах иза тога стоји: „Intaer haec semens Vladimirim et videns quod esset pulcher in aspectu, humilis, mansuetus atque modestus et quod esset repletus sapientia et prudentia domini, morata locuta est cum illo. Videbatur namque ei loquella illius dulcis super mel et favum. Igitur non causa libidinis, sed quia condoluit iuventuti et pulchritudim illius, et quomam audiret eum esse regem et ex regali prosapia ortum, dilexit eum et salutato eo recessit.“¹³⁸ О телесном изгледу Владимировом има само једна једина реч у првој реченици, придев pulcher, која се понавља у трећој реченици као именица pulchritudo, али у другом контексту. Све остало је посвећено набрајању моралних и интелектуалних особина Владимирових и његовом друштвеном рангу. Он је humilis (понижан), mansuetus (мио, благ), modestus (скроман). То су свакако еванђелске црте, али оне лепе и неке старе јунаке профаних дела. Он је, сем тога, пун знања и мудрости, а то нису одлике које се највише цене по хришћанском учењу Новог завета. Због тих његових одлика, Косара се задржала са њим у разговору, а ни за то се не може рећи да је дошло из праве хришћанске побуде. Све је то казано првом реченицом, а она је једина, и то скраћена, остала у Орбинијевом преводу. Уколико није сам сажимао, Орбини је преводио неки краћи латински текст на овом месту, што би опет потврђивало претпоставку да је било и опширнијих латинских верзија од ове коју наводимо. У талијанском преводу се каже да је Владимир био d'un bellissimo aspetto et sopratutto (другим речима: што је најважније) modesto, prudente, e dolce nel parlare.¹³⁶ Овој последњој особини посвећена је цела друга латинска реченица, којом се Владимиров говор ставља по сласти изнад меда и сата (саћа). Тек у трећој реченици каже се да га је Косара

заволела, али не из пожуде него што се сажалила на његову младост и лепоту, и што је чула да је краљ и од краљевског рода. Мада је пожуда искључена из те мотивације, ни ова последња реченица не одговара хришћанском духу и одваја се нарочито једном појединошћу од сличних општих места у животима светаца. Поред тога што права хришћанка не би гледала на порекло човека пре него што би га заволела, има још једна реч која ово место издваја: у животима светаца раширен је *topos* сажалења према младости, а овде је истакнута лепа младост (*condoluit iuventuti et pulchritudini illius*).¹³⁷

Кад не бисмо знали да се три наведене реченице односе на свеца за кога ће бити мало доцније речено да је цео живот са својом женом провео *in omni sanctitate et castitate*, лако бисмо могли замислити, кад се пажљивије прочитају, да су на латински преведене из неког старог витешког романа. Истина, у њима има директних трагова из Библије, али је карактеристично место из кога потичу. Владимирова говор, слађи од меда и сата (*dulcis super mel et favum*), изазива чудно сећање на стихове из Пјесме над пјесмама, овде је тачније рећи из *Canticum canticorum*: „*Favus distillans labia tua, sponsa, mel at lac sub lingua tua*“, или „...*comedi favum cum melle meo*“.¹³⁸ Зна се опет колико се истиче лепота „пријатеља и пријатељице“ у Пјесми над пјесмама: „*Ecce tu pulchra es, amica mea ... tu pulcher es, dilecte mi*“.¹³⁹ Што се тиче двеју моралних и интелектуалних црта, *sapientia et prudentia*, које красе Владимира, то су уобичајени атрибути Соломуна, великог мудраца и љубавника. У *Liber proverbiorum* (Приче Соломунове), ево неких савета Давидова сина: „*Ut audiat sapientiam auris tua: inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam: Si enim sapientiam invocaveris, et inclinaveris cor tuum prudentiae...*“¹⁴⁰ У *Ecclesiastes*, Књизи побједниковој, која му се такође приписује, Соломун је извео веома горку поуку из свога личног искуства. Пошто је рекао у срцу свом да је постао велик и претекао мудрошћу (*sapientia*) све који су били пре њега у Јерусалиму, и пошто је управлио срце своје да упозна мудрост и науку, заблуду и лудост (*prudentiam atque doctrinam, erroresque et stultitiam*), дознао је „*quod in his quoque esset labor et afflictio spiritus*“, или, како Ђ. Даничић краће преводи, „да је и то мука духу“.¹⁴¹

Грешило се када се сувише наглашавала неукост аутора Летописа Попа Дукљанина, нарочито неких делова његова списа, међу њима Владимирова живота. Јер, поред Библије и раније хагиографске књижевности, он је имао и других лектира, које је немогуће прецизирати. Овде се може указати само на нека схватања љубави која нису настала у Дукљи, нити су израз простоте и заосталости, него су до писца Владимирова живота доспела са других страна, из образованијег тада света. У средњем веку, исто као и данас, извесна духовна струјања и душевна расположења, а тиме и схватања појединих актуелних проблема, ширила су се брзо на доста широком подручју ондашњег хришћанског света. Она су из појединих центара допирала не само до упућенијих него и до мање образованих клирика који нису били понекад кадри да их потпуно схвате нити у могућности да се с њима упознају на правом извору, из књига оних писаца који су их зачели и књижевно изразили. Познати француски историчар филозофије средњег века Е. Жилсон овако је то на једном важном примеру формулисао: „Самог Платона нема нигде, али је платонизам свуда. Рецимо заправо да има свуда „платонизама“.“¹⁴²

Једним од „платонизама“ прожет је и пасус о првом сусрету Владимира и Косаре. Откад је Ст. Станојевић указао на несумњиве везе првих глава Летописа Попа Дукљанина са историографским списима бенедиктинског манастира на Монте Касину у јужној Италији, дошло је неколико потврда и допуна његовог мишљења. Жива активност бенедиктинаца која је дошла до израза оснивањем њихових средишта у далматинским и зетским крајевима привлачила је пажњу истраживача у вези и са другим питањима, нарочито са подручја историје писма, светачких легенди и црквене архитектуре.¹⁴⁸ Није ми познато да је том приликом истицана улога једног значајног огранка бенедиктинског реда у духовном преображају виших слојева западног друштва. Француски медијиста А. Пофиле, проучавајући француски роман Округлрг стола Тражење св. Грала (тј. путира у који је, према једној традицији, св. Јосиф из Ариматеје примио крв из рана распетог Христа, а у овој верзији постао је „романескна манифестација Бога“), дошао је до закључка да је његов писац био задојен мистиком и аскетизмом цистерцитског монашког реда, најзначајнијег огранка бенедиктинаца, и да често до детаља изражава њихову моралну доктрину.¹⁴⁴ Тражење св. Грала симболизује тежњу ка сједињењу са божанством, ка савршенству до кога се изузетно, са великим напорима и прегнућима, долази; авантуру, не више земаљску него небеску, предузимају најславнији јунаци ондашњих витешких

романа. Од три изабраника који ће се приближити св. Гралу, једини ће га у потпуности сагледати Галаад Жељени, Галаад Предодређени (*Le Desire, le Predestine*). За разлику од Персевала (Парсифала) и Боорта, он неће имати ни једне грешне жеље у животу. Најхрабрији јунак Округлог стола, Лансело, неће моћи доспети ни близу циља, због своје грешне љубави према Гениеври. Овај прозни роман с почетка XIII века наставак је других романа, с историјом доста компликованом; он није вероватно допирао до Дукље, не, разуме се, у доба настанка од њега старијег Летописа, али је дух којим је прожет могао бити пропагиран и на друге начине још у XII веку.

Велики црквени доктор св. Бернард (1091—1153) потекао је из цистерцитског реда, основаног 1098. године; он га је реформисао 1115. године и основао чувену опатију у Клервоу (*Clairvaux*). Немачки романиста Е. Р. Курциус овако је формулисао схватање љубави тога чувеног католичког теолога и писца: „Бернард де Клерво спиритуализује љубав, ствара од ње небеску љубав, узимајући своје сликовито изражавање из Песме над песмама.”¹⁴⁸ *Si parva licet componere magnis* (ако смемо мало сравнити с великим), тако је поступио и наш скромни летописац у одломку о првом сусрету између Владимира и Косаре. Он није имао песничко надахнуће савремених немачких монаха који су својим парафразама Песме над песмама (мислим нарочито на *Hoheslied* из XII века) обојили религиозни мистицизам јачим нијансама сензуалности и учинили корак напред према новом схватању љубави (*Minne*) и односа између побожног витеза и чедне даме.¹⁴⁶ Он је ипак на једноставан али сугестиван начин изразио једно од расположења ондашњег цивилизованог света.

У популарној латинској књижевности оног времена било је компилатора који су неспретније од нашег Дукљанина говорили о чистој љубави. Навешћу већ помињана *Gesta Karoli Magni*, спис за који је његов немачки приређивач и коментатор рекао да преображава чулну страст једне сараценске јунакиње „у платонску наклоност према Роланду која почива на дивљењу према хришћанској вери” (*in platonische auf Bewunderung des Christenglaubens beruhende Zuneigung zu Roland*).¹⁴⁷ Ово објашњење није потпуно, а ослања се на једној необудљивој изјави саме Сараценке. Ориунда, или просто краљица (*regina*), како се чешће та Сараценка назива у спису, жена је паганског краља Мартрандуса (Сарацени су у ондашњој књижевности важили за незнабошце), опкољеног у Нарбони. После многих бојева око града, кад су Сарацени већ потпуно стешњени, она бежи с једним од вођа сараценских и с педесет младића и девојака, и с онолико злата и сребра колико су могли носити, и долази Карлу Великом. Изјављује му да напушта веру и род (*et legem et gentem*) у част и славу Бога и пресвете Марије, његове мајке, да жели да буде крштена и да њој и њеним девојкама дадну мужеве (... *ut, dum fuerimus baptizati, mihi et virginibus meis maritos detis*).¹⁴⁸ Ова ревносна, нова хришћанка нема прече бриге него да добије мужа, чим буде крштена; не пада јој на памет да оде у манастир, кад је већ толико заволела хришћанство. Неком чудном конфузијом, вероватно због извесне диспаратности разних делова ове компилације, краљица ће самом Роланду, на његово питање за кога би најмилија поћи, одговорити да жели Фалкона де Монтеклера (*libenter vellet Falconem de Montesclario*) ако јој га Карло дадне.¹⁴⁹ Жеља јој је, разуме се, задовољена. Међутим, њена првобитна љубав није била ни према Фалкону ни, непосредно, према хришћанству. Из опседнуте Нарбоне, она је заволела невиђеног али чувеног витеза Роланда. Због њега се она свађала с мужем и због њега је желела да се покрсти. Најкарактеристичнији у свему су мотив и карактер њене љубави. Своме јадном мужу она саветује да се бави ратом а њу нека пусти да, без икакве срамоте за њега, воли чистом љубављу честитога и храброга Роланда: „*Domine, de vestra guerra tritromitatis vos et me permitatis diligere, quoniam nullum obprobrium est vobis, si tantum virum et tam probum et in armis strenuum sicut Rotolandum, nepotem Karoli, ego dilago casto amore.*”¹⁵⁰ Мада овде имамо нов елемент дворске љубави (удату жену), овим упоређењем са Владимировим животом Дукљанин добија као писац.

Да резимирамо. Косара је заволела Владимира *non causa libidinis*, него зато што је био леп, понизан, скроман, паметан, мудар, слаткоречив и од краљевског рода. Ориунда је, мада се удала за другог, заволела Роланда *casto amore* зато што је био честит, храбар и нећак Карла Великог. То нису потпуно исте одлике, али су комплементарне и све се могу наћи у личностима савремених љубавника XII и XIII века на Западу. Две од њих, понизност и храброст, изгледају потпуно контрадикторне; зна се, међутим, колико су и најхрабрији витези морали бити понизни, скромни и стрпљиви пред Дамом,

од које нису имали права ишта очекивати. Свештена лица која су писала о Косариној и Ориундиној љубави према Владимиру и Роланду нису имала пред очима само Христов лик и интерес вере, него су се, макар и несвесно, повела за другим, у неким нијансама сличним идеалима.

*

Осим Владимирове предаје Самуилу и његовог првог сусрета са Косаром, у XXXVI глави Летописа испричана је, још опширније, његова мученичка смрт. О њој имамо два старија, веома кратка помена у Скиличиној Хроници. Први је дат, како је већ речено, поводом намераваног похода Ва-силија II према северу. Пошто је продро преко Пелагонијске равнице и освојио први пут Охрид, 1015. године, грчки цар је хтео да притекне у помоћ Драчу. Град се био предао Византинцима 1005. године и био миран све док је оближњим областима Србије владао Самуилов зет Владимир, „човек правичан и мирољубив и пун врлина“, како каже Скилица. Византијски историчар затим додаје: „А кад Јован погуби Гаврила, и кад овај (sc. Владимир) би преварен и поверова заклетвама које му Јован даде преко Давида, архиепископа Бугарске [...] и себе њему предаде и после кратког времена би погубљен, онда се тамошње прилике увелико пореметише и узбуркаше, будући да је Јован из дана у дан, често преко својих војсковођа [...] или сам лично, покушавао да поново освоји град.“¹⁵¹ Јован из ове реченице је Самуилов синовац, цар Јован Владислав, а Гаврило, Самуилов син и наследник, цар Гаврило Радомир. Из Скиличина казивања тих догађаја све се то збивало 1015. године, а то произилази и из његова даљег излагања о повратку Василија II у Цариград, 1016. године. У Летопису Попа Дукљанина, односно у Владимировом животу, погубљење побожног дукљанског владара обрађено је хагиографски, па су зато тамо поменути само дан и месец његове смрти, што је за црквени календар једино и важно.

На основу Скиличина причања и Дукљанинова казивања, као датум Владимирове смрти био је прихваћен 22. мај 1015. године. Процењујући на свој начин трајање догађаја које помиње византијска хроника, бугарски историчар Златарски дошао је до закључка да је Владимир могао бити погубљен тек 1016. године. Његово су мишљење прихватили наши историчари, мада Ј. Ферлуга, за кога су такође аргументи Златарског „врло убедљиви“, каже да је веома тешко „довести у хронолошки склад поход Василија II на Охрид и његов повратак у Пелагонијску равницу у јесен 1015. године са нападом на Драч Јована Владислава 1016. године“.¹⁶² Може се, међутим, констатовати, кад се пажљивије провере цитати и аргументи Златарског, да је он и овом приликом пошао од једне погрешне чињенице а да је један израз погрешно интерпретирао. Пошто година Владимирове смрти може имати неке, мада не велике, важности и за наш предмет, потребно је и њоме се позабавити пре прелаза на испитивање легендарних елемената у Дукљаниновом причању.

Према Златарском, поход цара Василија II, 1015. године, почео је из Солуна на Велику суботу, тј. 9. априла, поводом устанка у покороном Водену, и трајао је најмање три до четири седмице.¹⁵³ Овај рачун Златарског погрешан је из основе. Василије II није почео свој поход из Солуна 9. априла, него је тога дана заузео Воден. То је речено јасно у Скиличиним тексту, односно у допису Михаила Деволског: „истог дана, на страсну суботу, одмах после доласка заузе Воден и његове становнике пресели у Волерон“.¹⁵⁴ Према томе, Василијев поход против побуњеног Водена није почео него био тако рећи завршен 9. априла 1015. године, тако да се цар могао вратити у Солун чак пре 20. априла. Ту је примио једног изасланика Самуилова сина и наследника, Радомира, који му је понудио „потчињеност и покорност“. Василије није поверовао писму новог владара и послао је у област Моглена, ради заштите Водена, како се претпоставља, патрикија Нићифора Ксифију и Константина Диогена, стратега Солуна. Византијске војсковође опљачкале су тај крај и „почеле да опседају град“, а затим је одмах дошао цар Василије и приморао тврђаву на предају. Узевши у обзир мало растојање између Водена и Моглена, близину Солуна и брзину ондашњих покретних операција, цео овај поход није морао трајати више од петнаестак дана. Пет дана после предаје града, дошли су цару Василију II посланици Јована Владислава, који му је преко њих јавио да је убио Гаврило Радомира у Петриску „и да је целу власт на себе пренео“.¹⁶⁶ Убиство Самуилова сина могло се десити и пре пада Моглена, можда већ у првој половини маја. Томе се никако не противи онај податак из Скилице који каже да Радомир није владао „ни једну целу годину“ после преузимања власти на дан 15. септембра 1014.

године.¹⁶⁶ Златарски једнострано тумачи тај израз, тврдећи да он значи десет до једанаест месеци, и изводи закључак да је Радомир био убијен најраније септембра месеца 1015. године. Скиличин неодређени израз „ни једна цела година“ може исто тако да се односи на трајање од седам до осам месеци и био би у потпуној сагласности с другим његовим обавештењима о којима је било речи. Радомиррва смрт, према свему томе, могла би да се помери у мај 1015. године, а њу би објашњавале и тешкоће у које је запао Самуилов наследник после Василијеве казнене експедиције према Водену и Могленској области, тешкоће које је искористио његов убица Јован Владислав.

Из Скиличине већ наведене реченице о недељима Јована Владислава излази да је и Владимир био у то време преварен и „после кратког времена“ погубљен. То је потпуно у логици догађаја пошто се оваква ликвидирања изводе без оклевања. У жељи да учврсти свој крвљу умазани престо, Владислав није оставио времена за прибирање другим својим евентуалним противницима, тако да се Владимирова смрт могла доиста десити 22. маја 1015. године. За истовременост Владислављевих злочина говори и други Скиличин, раније навођени цодатак о Владимировој смрти: „онда када је [Јован] погубио Радомира, Самуиловог сина, са његовом женом и Владимира његовог зета“.¹⁵⁷

Пишући на великој удаљености од попришта, Скилица је могао дати и који погрешан податак, али је та могућност умањена када пише, као овде, о недавним судбоносним догађајима и о историји Византије. Зна се, међутим, по новијим примерима, да се начин на који је убијена нека знатнија личност брзо романсира. Проверићемо то на Радомировом случају јер о њему говори и сам Дукљанин, и то у вези са смрћу Владимировом. Он прича да је после Самуилове смрти његов син Радомир, примивши владу, водио многе ратове против Грка и заузео сву земљу до Цариграда. Осећајући се угроженим, цар Василије послао је тајне посланике Самуиловом синовцу Владиславу наговарајући га да освети свога оца и убије Радомира; понудио му је као награду колико хоће злата и сребра и власт у Самуиловој земљи. Чујући то, Владислав пристаје и убија лично Радомира за време лова: „Quo audito Vladislavus consensit et quadam die, dum Radomirus iret venatum, ipse cum eo equitans percussit eum atque interfecit.“¹⁵⁸ Место убиства није означено.

У односу на Скиличину Хронику, овде су нове и потпуно измишљене Радомирове победе над Византинцима, уколико се односе на време његове краткотрајне владе, када су области његове државе око Водена и Моглена, северозападно од Солуна, биле пустошене и пљачкане а градови расељавани, Улога Василија II у припремању овог убиства, у коју је Златарски склон да поверује,¹⁵⁹ не изгледа такође вероватном, нарочито када се узме у обзир како је византијски цар поступио према Владиславу одмах по убиству Радомировом. Ту је улогу могао измислити сам Дукљанин да би што јаче оптужио Владислава; он је потпуно наклоњен Радомиру, Косарином брату и првој жртви вишеструког убице и узурпатора. Већ и сама појединост нуђења злата и сребра у неограниченој количини указује на нове, неисторијске примесе у Дукљаниновом казивању.

У трећем, овог пута византијском, спису, Чудила св. Димитрија Солунског од Јована Ставракија, из друге половине XIII века, Радомир је приказан као човек „звер и безумник“, а његово убиство у насељу Соск приписује се св. Димитрију који га је за време лова у планини као коњаник стигао и убио.¹⁶⁰ Легендарни елеменат овде је потпуно преовладао да би се уздигао солунски светац и збрисала улога Јована Владислава.

За наш предмет важније је предање о начину на који је Радомир убијен него побуде које су руководиле његовог убицу. Треба ипак навести Шишићево мишљење према коме је Радомир погинуо јер „није хтео да власт подели, према словенском принципу, са стричевићем Јованом Владиславом“.¹⁶¹ Не улазећи у питање колико је тај принцип имао снаге и био примењиван у оно доба, мислим да Радомирову смрт треба приписати његовим последњим војним поразима и забуни која је морала настати у његовој војсци и земљи после пада Водена и за време Могленске операције, кад се завојевач приближавао самој његовој резиденцији у Битољу.¹⁶² У таквим приликама, Владислав је лако могао наћи, међу великашима на двору и у војсци, присталице и савезнике који су омогућили Радомирово убиство. Такви дани, када се држава из темеља потреса, а владар оптужује за пораз, веома су погодни за избијање притајених незадовољстава и за отворено разрачунавање супарника. Мислим да тада није било места ни времена за ловове у планини, а рекао бих да није много вероватно ни да је Владислав

сам забо нож или копље Радомиру у леђа. Лакше је претпоставити да су приликом узмицања, или можда бежања, настали метежи у којима је Радомир убијен а Владислав проглашен новим царем.

Верзија о Радомировом убиству у лову има ипак својих присталица. У прилог њене веродостојности Златарски истиче сагласност трију поменутих сведочанстава и додаје да је такав начин убиства био често практикован у средњем веку јер је лов давао zgodnu прилику за злочин.¹⁶³ Ја такође верујем да је таквих разрачунавања било, нарочито међу супарницима нешто нижег ранга од царског, али би боље било да је Златарски навео неколико таквих аутентичних случајева, нарочито из оног времена. Они би нам помогли да боље уочимо како се из више сличних стварних догађаја, некада можда само из једног, може створити предање мотивског карактера и како се оно доцније слободно преноси и примењује на друге историјске или неисторијске личности. За убиство супарника у лову не може се рећи да је прави епски мотив, довољан сам по себи за самосталну обраду, мада га налазимо у неким нашим slabим народним песмама. У свом чистом облику, убиство у лову боље се уклапа у неку стихом или прозом разрађенију историју. Из једног чланка В. Ћоровића, који је сва наша предања, приче и песме тога садржаја упоређивао, види се да је најстарије наше предање о убиству у лову — после Радомировог, које се ту не помиње — везано за цара Уроша и да се налази у Пајсијевом Житију тога владара и, доцније, у Трношком летопису.¹⁶⁴ Ћоровић је, после Маретића, указао да је „мотив убиства у лову“ врло стар и да се налази у Нибелуншкој песми, где је „Хаген у лову на студенцу убио Сигфрида иза леђа, кад се тај сагао да пије воде“. Додао је, „што је за нас много важније“, како с правом каже, да се и у средњовековном роману о Тристану, који је био преведен на српски, прича да је корновалски краљ Марко убио свога брата Перла у лову, плашећи се да му овај не би одузео власт.¹⁶⁵ Мотив убиства у лову, као што се види, јавља се у творевинама разних народа. У најстаријим текстовима који су нам познати (Скилица, Дукљанин и Ставракије — о Радомиру; Нибелуншка песма о Сигфриду; Роман о Тристану — о Перлу; Пајсије и Трношац — о Урошу) он није самостално обрађен него је ушао као појединост у склоп прозне или песничке историје ширих размера. Ако изузмемо Ставракијеву легенду, где је убиство приказано с намерном тенденцијом као чудо св. Димитрија, и Нибелуншку песму, где је Сигфридову смрт захтевала увређена Брунхилда, у осталим обрадама смрт јунака — владара или владарева брата — изазвана је вољом и, већином, задана руком његовог супарника за престо. По тој појединости, најсроднија су предања о убиству цара Радомира, краљевог брата Перла и цара Уроша. По двома појединостима, Нибелуншка песма се удаљује од ових предања и приближује другој једној чувеној епопеји — Илијади. Германског јунака, слично Ахилу (који није погинуо у лову), тешко је убити јер има на телу само једно једино рањиво место (положај тога места испод плећке предодредио је јунаково убиство поред извора, над који се, уморан, морао сагнути да пије). Сем тога, ни Ахил ни Сигфрид нису владари већ најпознатији јунаци у свом племену.

Две наше народне песме о убиству Урошевом и причање о убиству Перловом у Роману о Тристану сродни су ипак једном појединошћу песничкој обради Сигфридове смрти у Нибелуншкој песми. Перло је убијен као и Сигфрид поред једне воде (реке) када се нагнуо да пије. Мала је разлика у томе што се пре њега нагнуо његов брат, краљ Марко Корновалски, да затим убије мачем свог супарника.¹⁶⁶ У доста збркану, али по овој појединости интересантној песми Милутиновићеве збирке О смрти младог цара Уроша,¹⁶⁷ у којој је обрађена легенда о наслеђу цара Милутина (sic!), Вукашин се такође, уморан од лова, први напио воде из језера, а затим убио младог цара, „балтом од олова“, кад се овај после њега нагнуо да пије. У песми Петрановићеве збирке Смрт Душанова и Урошева¹⁶⁸ опева се исто тако наслеђе умрлог цара (овог пута Душана), а Вукашин убија Уроша поред једног језера где су ловили „угве шестокриле“. Додајмо, ради потпуности, да је од XVI века, преко Орбинија до Качића, постојала „и традиција о убиству краља Вукашина од његова слуге“ поред неког извора,¹⁶⁹ али се то није дешавало за време лова и побуде су биле друкчије.

Из горњих кратких анализа произилазило би да Милутиновићева и Петрановићева песма имају највише сродности, у обради убиства цара Уроша поред воде, са причањем Романа о Тристану, који је у средњем веку био превеођен на српски, а да се, за разлику од њих, међусобно највише слажу списи историјског карактера, у којима нема никаквог трага о убиству јунака поред воде на којој је гасио жеђ. Таквим списима који су досад помињани (Скиличина Хроника, Летопис Попа Дукљанина, Пајсијево

Житије цара Уроша и Тронушки летопис) могу додати још једно дело које досад није навођено и долази доста неочекивано. Један тако рећи непознати француски историчар, кога сматрају више романописцем, Франсоа де Шаспол (Francois de Chassepol), испричао је у својој Историји великих везира (1676) да су хрватско-мађарског грофа Николу Зринског убили његови противници, 1664. године, у шуми у коју су га из двора били довели у лов на дивље свиње. Р. Самарцић, приређивач и коментатор де Шасполовог одломка и других текстова француских историчара, склон је да поверује у ову верзију. Пошто је навео једно веродостојно место из Историје великих везира о Ахмеду Ћуприлићу, он додаје „да и друга де Шасполова саопштења, нарочито она о сумњама у случајну смрт хрватског јунака, морају изазвати нашу пажњу”.¹⁷⁰ Де Шасполово саопштење је доиста вредно пажње, али не по својој верности него по својој карактеристичној појединости која га можда сврстава у ред историјских легенди о убиству јунака за време лова.

С подацима којима располажемо, немогуће је ући у решавање питања о евентуалној вези између историјских списа у којима су на сличан начин испричана убиства цара Радомира, цара Уроша и грофа Николе Зринског. Овде нас уосталом највећма интересује смрт цара Радомира, за коју би се, као и за друге две, после свега што је досад изложено, могло готово са сигурношћу рећи да није наступила у шуми за време лова, како причају Скилица и Дукљанин.

Значи ли то да су њихова казивања настала на основу неке народне песме? Никако, и поред мишљења Н. Радојчића, који после олаког тврђења да „у Барском родослову има читав низ места која много опомињу на народне песме”, додаје и ово: „Убиство цара Радомира у лову, од стране Владислављеве, није, мислим, вековима било заборављено, него су у томе мотиву само измењена имена за дивну и страшну легенду о убиству цара Уроша од краља Вукашина, који је према старој легенди, начињен царским рођаком, кумом или ујаком.”¹⁷¹ Расправљајући о друштвеном уређењу код Срба, а без искуства у сложеним истраживањима веза између усмене и писане књижевности, Н. Радојчић није ни покушао да Дукљаниново причање упореди с другим предањима о убиству јунака и владара за време лова. Анализом разних верзија тога предања, коју смо овде дали, долази се до убеђења да је Скиличино и Дукљаниново казивање о смрти цара Радомира једно од оних усмених предања које још није било песнички уобличено а које је лако улазило у средњовековну историографију. Због свог привида веродостојности, оно је могло бити ширено и примењивано на многе историјске личности, нестале на други начин или чак умрле природном смрћу, а у књижевности је, уз разне нове елементе, искоришћено у песничким историјама легендарних јунака. Да би се појачала кривица Јована Владислава, вишеструког убице за чије је владе ново бугарско царство дефинитивно уништено, верзија о Радомировом убиству у лову била је погодна да буде с тенденцијом подржавана у свима непосредно заинтересованим земљама на Балкану — у областима његове државе, из којих је Скилица црпао своја обавештења, и у Зети, у којој је то предање лако и природно прихваћено, после Владимирове мученичке смрти, и тако могло ући у Летопис Попа Дукљанина. За разлику од убиства Радомирова, које је у Летопису испричано укратко, смрт његовог зета Владимира приказана је подробније и правим хагиографским маниром. Ако је дан његове смрти, 22. мај 1015, више-мање сигуран, теже је рећи како је дошло до његовог погубљења. Сведочанство Скиличино да је Владимир био намамљен заклетвама Давида, архиепископа Бугарске, мора се примити с резервом као и сви гласови који се рашире у оваквим случајевима. Поред тога што име владике које даје Скилица није тачно,¹⁷² мора се природно поставити питање каквог је интереса имало највише свештено лице у држави да одигра такву мрску улогу, затим какве су биле заклетве о којима се неодређено говори и да ли је ишао он лично да их положи, и најзад како је таква једна појединост могла доспети до византијских историчара. Мени се чини да је таква оптужба могла бити намењена одређеној политици, упереној против словенске хијерархије у Охриду која је требало да буде замењена грчком. Чини ми се да је неоснована и претпоставка Б. Прокића, коју прима и Ј. Ферлуга, да је једно од три свештена лица која је, према Попу Дукљанину, Јован Владислав послао Владимиру „да га убеди да дође у Преспу” био архиепископ Бугарске, који се звао Јован а не Давид.¹⁷⁸ Скилица је представио архиепископа Бугарске као кривоклетника, а три Дукљанинова свештена лица, односно два епископа и један пустињак који су однели дрвени крст дукљанском краљу, потпуно су невини. Они су послати на

тражење самог Владимира, а Владислав је и њих преварио. Кад су видели да цар хоће да погуби Владимира, они су се постидели, а плакали су када се од њих опраштао идући у смрт. Два епископа и пустињак немају ничег заједничког с архиепископом Бугарске нити са ма којом историјском личношћу. Они су један од елемената хагиографске легенде, а унесени су да би, заједно с дрвеним крстом, били сведоци мученичке смрти Владимирове. Пред њима се, на хришћански начин, он могао исповедити и причестити, а његове су последње речи њима упућене: „Orate pro me, domini mei, et haec venerabilis crux una vobiscum sit mihi testis in die domini, quoniam absque culpa morior.”¹⁷⁴ Они су унели његово тело у цркву пред којом је убијен и у њој га сахранили. Да би се његов живот завршио на овај начин и да би се уз то још јаче истакао његов светитељски лик, војници које је Владислав био послао да га убију на путу, из заседе, разбежали су се кад су видели да га прате наоружани анђели. Владимиров хагиограф био је без сумње добро упућен у ову врсту књижевности, а показао се и сам инвентивним у описивању последњих часова свога светитеља.

Трећа смрт о којој се подробније говори у истој глави Летописа је погибија Владимирова крвника, цара Јована Владислава. Она је допринела, како ћемо видети, развоју Владимирове светитељске легенде. Пред Драчем, који је намеравао да запоседне као награду за убиства која је починио (у истини, он је ишао да освоји тај византијски град скоро три године после Радомирове и Владимирове погибије), појавио му се наоружани војник у лику св. Владимира. Уплашен, хтео је да побегне, али га је анђеодмах ударио, и он је умро телом и душом (et mortuus est corpore et anima). Његову стварну погибију на бојном пољу хагиограф је претворио у чудо св. Владимира.¹⁷⁵

Н. Адонц, чије смо закључке о Владимиру и Косари овде већ побијали, тврди да је појава анђела за време Владислављеве гозбе пред Драчем, о којој говори Дукљанин, „репродукција *mutatis mutandis*” једне ратне сцене из 1017, године, коју је описао Скилица у својој Хроници.¹⁷⁶ Требало би доиста све изменити да би се нашла нека сличност између Скиличине сцене и Дукљанинова призора. Видећи да је у смртној опасности пред наоружаним светитељем, Владислав је позвао, што је сасвим природно, своје војнике да га бране: „Currite, mei milites, currite et defendite me, quia Vladimirus occidere me vult.”¹⁷⁷ У сцени пак коју описује Скилица, Владислав не проговара ни речи, већ му његови врјници, не пред Драчем него на другом бојишту, уплашени од изненадног упада византијске војске у њихов логор, довикују да бежи, што је речено словенском речју, транскрибованом грчким словима: **βεζείτε, ó Τζέταρ.**¹⁷⁸ Као и раније, и овде је Адонц био заведен својим предубеђењем: да је Дукљанин познавао Скиличину Хронику и у њој нашао обавештења и инспирацију за живот Владимиров. Између двеју сцена нема доиста никакве сличности.

Аутор Владимирова живота, који је писао у дукљанској епископији, није се морао обраћати себи непознатом Скилици за основне историјске податке о Владимиру, већ их је могао узети из неког другог, ближег извора. Библија и хагиографска књижевност одредиле су дух његова дела, уз друге примесе о којима је било речи, и инспирисали га за легендарне елементе које је унео у своје причање. То се може показати баш на сцени Владислављева убиства, којој Адонц хоће да нађе паралелу у Скиличиној Хроници. Ф. Шишић је већ приметио да „за објашњење визије Јована Владислава” служе „многе сачуване иконе св. Димитрија и Георгија X, XI и XII века, који су вазда обучени као византиски војници”.¹⁷⁹ Такве су иконе биле раширене и по нашим приморским црквама, а поводом репродукције једне од њих, из XI века, која приказује св. Ђорђа, Шишић на другом месту каже: „Тако су јамачно били одјевени и хрватски коњаници тога вијека.”¹⁸⁰ Те и друге сличне иконе, са наоружаним анђелима, гледао је без сумње и писац Владимирова Живота. Не само то, он је у ранијим животима светаца наилазио на сличне описе чуда јер су они били једно од општих места хагиографске књижевности. Навешћу један пример. У већ помињаним, и старијим, *Chronicae Polonorum*, у глави која носи наслов *Miraculum de sancto Adalberto*, овај светитељ кога Пољаци зову св. Војхех, појавио се на белом коњу Померанцима и, с извученим мачем, натерао их у бекство из града у који су се били преваром увукли: „Apparuit namque quidam super album equum Pomerans armatus, qui gladio eos extracto territabat, eosque per gradus et solium castris praecipites agitabat.”¹⁸¹ То је опште место улазило и у народна предања.

За доцнији развој Владимирове легенде, веома су важне већ навођене речи којима Дукљанин завршава причу о Владислављевом убиству: „Sicque factum est, ut nequissimus homicida, qui sedens ad

prandium beatum Vladimirus decollari iusserat et martyrem fecerat, ipse hora coenae percuteretur, ut angelus satanae efficeretur."¹⁸² Овде је нарочито наглашено да је Владислав кажњен зато што је за време гозбе наредио да се одсече глава св. Владимиру. Засада се ограничавамо на констатацији да има један други светитељ, од Владимира много старији и много познатији, коме је, по наредби једног цара који је исто тако седео за богатом трпезом, одсечена глава. То је, како свако зна, претеча Христов, Јован, чије је име, као што ће се видети, бити доцније придодато нашем светитељу Владимиру. Израз *beatus* у овој реченици, о коме је већ било речи, указује на то да је о животу зетског кнеза постојала светачка легенда под његовим народним именом Владимир. Обрађена у засебном животу (*Vita, Gesta, Acta, Liber*, или сл.), она је, скраћена и местимично осакаћена, укључена доцније у Летопис Попа Дукљанина, односно у *Regnum Slavorum*. Легенда се, врло вероватно, почела стварати ускоро после Владимирове насилне смрти, или бар ускоро после преноса његова тела на обале Скадарског језера. Ништа се поуздано не може рећи о томе где је и на који начин Владимир убијен, мада се у Летопису изричито каже да је намамљен у Преспу и да му је глава одсечена пред вратима њене цркве. Податак о Преспи може бити тачан, мада није искључено да је злочин извршен и на другом месту. Рекли смо већ да други податак, о убиству пред вратима цркве, личи више на хагиографску примесу. Он је био потребан легенди да би се јаче истакло Владимирово светитељство. Томе доприносе све појединости приче о његовој смрти: ухваћен је у богомољи за време молитве, одсечена му је глава пред црквеним вратима, а сахранила су га два епископа у самој цркви. Опкољавање Владимирова у храму док се молио подсећа на Исусово хватање за време молитве на гори Маслинској, а дрвени крст, који му је послао убица и који је држао у недрима и пољубио пре погубљења, остаће знак његове мученичке смрти и невиног страдања. После Маслинске горе, дошла је и његова Голгота.

Тешко је такође знати да ли се Косара налазила у Преспи у време погибије њенога мужа, или је хагиограф измислио њен долазак ради улепшавања њене улоге. Најприродније је ипак претпоставити да су обоје заједно допутовали, после Самуилове смрти, на двор њенога брата Радомира, који је владао свега неколико месеци, и да је она, за време трагичних догађаја, поштеђена јер није имала порода и као таква била је безопасна. Из Дукљанинова текста не може се поуздано установити ни када је она извршила пренос тела свога мужа. Сасвим у духу живота светаца, у Летопису се прича да се после Владимирове смрти појављивала ноћу на његовом гробу божанска светлост тако да је изгледало да горе многе свеће: „*Nocte vero videbatur ibi ab omnibus lumen divinum et quasi plurimas ardere candelas.*“¹⁸⁸ Косара је плакала, у месту Владимирове погибије, много дана (*diebus multis*), што би значило да је његово тело остало у Преспи извесно време. Наредна пак реченица каже да се цар (Владислав), видећи каква се чуда дешавају на Владимировом гробу, показао, уплашио и да је дозволио својој братучеди да пренесе тело свога мужа у Дукљу. Из тога би се пак могло закључити да то није било дуго после његове смрти, али је овај податак произвољно унесен као чист хагиографски елемент и не може имати доказне вредности.

Следећи параграф у XXXVI глави Летописа је прецизнији: он не повезује пренос Владимирова тела са неким натприродним чудом него с једним одређеним историјским догађајем - с Владислављевим походом против Драча; „*eodem itaque tempore, quo translatum est corpus beati Vladimiri de Prespa in Craini, imperator Vladislavus, congregato exercitu...*“¹⁸⁴ Сем ових података, који нису толико несагласни да се не би могли помирити или објаснити, нема никаквих других обавештења о преносу тела св. Владимира из Преспје у Крајину, где је био његов двор са црквом Св. Марије (*ubi curia eius fuit et ecclesia sanctae Mariae*). Најпрецизнији је свакако Дукљанинов податак који каже да се Владислављев поход на Драч поклапа са преносом Владимирова тела у Крајину. Тим догађајем је најлакше објаснити овај несвакидашњи чин. Допуштење за пренос био би у ствари политички акт којим је Владислав желео да придобије наклоност Дукљана у рату против Византије за освојење Драча. Подсетимо да је пренос Лазарева тела из Приштине у Раваницу извршен доста дуго после кнежеве погибије на Косову: према једном рачунању око тридесет и два месеца,¹⁸⁵ а према другима нешто мање¹⁸⁶ Од Владимирова смакнућа до Владислављевог похода на Драч прошло је такође око тридесет и два месеца (од 22. маја 1015. до јан.—фебр. 1018).

Временска подударност преноса Владимирова тела из Преспе у цркву Пречисте Крајинске са Владислављевим походом против Драча и његовом погибијом била је, по нашем мишљењу, од пресудног значаја, за рађање легенде о казни која је снашла убицу од његове невине жртве. Прва реакција у Дукљи на вест о погибији Владислављевој вероватно су била изражена кратким изјавама да је свирепог цара задесила заслужена казна за многа његова недела. Затим се, без сумње, почела опширније коментарисати његова погибија и доводити у везу са још свежим кнежевим гробом у Крајини. У узбуђеним духовима српског народа из Дукље, који је долазио да се поклонити гробу свога владара, лако се зачела сујеверна идеја да је казну над убицом извршила сама његова жртва. Хагиографски је најзад то изражено ударом анђела, тј. војника са ликом самог св. Владимира. Тешко је само рећи да ли је то било прво чудо које му је приписано или су почеле међу његовим људима ницати приче о његовом светитељству док је још био покопан у туђој земљи.

На ту прву основу прича о Владимировом светитељству и чудима, која су после преноса његова тела морала добити шире размере, дошла је потка хагиографских елемената књишког, калуђерског порекла, који су преузимајући из ранијих, веома популарних живота светаца. Прича о његовој сахрани у Крајини завршава се типичним казивањем да му тело лежи читаво и да мирише као да је намазано многим мирисима: „*Iacet corpus eius integrum et redolet quasi pluribus conditum aromatibus.*” Још се иза тога каже да у руци држи крст који је примио као залог од цара и да се у цркви Св. Марије, у којој је сахрањен, скупља на молитву мноштво народа на дан његове смрти „сваке године све до данашњег дана” (*usque in hodiernum diem*).¹⁸⁷

Овај последњи израз био је прихваћен као непобитан доказ да је Летопис Попа Дукљанина, односно овај његов део, написан пре него што је Владимирово тело пренесено у Албанију из цркве Св. Марије у Крајини. Мада је узимао у обзир Дукљаниново причање о судбини зетског владара и знао за занимљиве податке о цркви Пречисте Крајинске и култу св. Владимира у XIX веку на западној обали Скадарског језера, које су прикупили руски научници И. С. Јастребов и Павле Ровински, Стојан Новаковић је изнео мишљење да Владимир није био сахрањиван у цркви Св. Марије у Крајини и да се његово мртво тело налазило увек у крају близу садашњег Елбасана, где је подигнута црква Св. Јована — Шин-Ћон.

Натписи у мрамору на грчком, латинском и српскословенском језику изнад јужних врата ове цркве казују да је тај храм Св. Јована Владимира, пошто је раније био срушен из темеља од земљотреса, увећао и подигао господар све арбанаске земље Карло Топија, 1381. године.¹⁸⁸ На основу тих записа и једне елбасанске легенде која каже да је Владимир „сам и сазидео тај манастир код Елбасана, по избору божијем, пошто му је у лову место у шуми било показано од некака орла, који је крст на глави носио”,¹⁸⁹ Новаковић је извео закључак да је елбасанска легенда доказ да је Владимир био од саме смрти сахрањен у том крају, а да култ св. Владимира у Крајини и белешке о његовом двору у истом месту „Неће бити ништа више него проста локализација приче, која се наслања, може бити, на стварну традицију о дворима или Владимира самог или других српских владалаца на оном крају”.¹⁹⁰

Стојан Новаковић ће се подробно позабавити тзв. елбасанском легендом, односно Службом и Житијем св. Јована Владимира на грчком, чије је најстарије сачувано издање из 1690. године, а неће ни покушати да објасни како је дошло до култа светитеља у Крајини, који је код њега неодређено окарактерисан као „проста локализација приче”. Да тој локализацији одузме сваку важност, Новаковић посебно истиче „да се Крајина ни сад не зове никакво село, него читав крај (као и на другим местима)”, и да се онде под Крајином разуме простор „између Црмнице, Скадарског језера, Бојане и Јадранског мора”, а затим додаје: „По томе се већ види, како је неодређена белешка старих далматинских писаца, да се двор српских владалаца налазио у селу (*vicus* у Фарлатија) које се зове Крајина.”¹⁹¹ Новаковић иде још даље и сматра да ни Дукљанин „у свом тексту не каже да је Владимирово тело после његове смрти донесено у Крајину у Зети, мада се помиње Краин”.¹⁹² Затим закључује: „Пуно разлога има издавалац Дукљанинова летописа Црнцић, што сумња да је то у зетској Крајини и по падежу *in Craini* и по другом помену који гласи *in loco qui Craini dicitur* због онога *loco* — месту.”¹⁹³

Нико, колико знам, није сматрао потребним да побија ова Новаковићева мишљења из 1893. године, која су делом произашла из његових шема о центрима старе словенске књижевности, и сви истраживачи који су се бавили тим питањем после њега прихватили су мишљење да је Владимирово тело било пренесено из Преспе у Крајину на Скадарском језеру. Тек у наше дане, најновији приређивач и коментатор Летописа Попа Дукљанина, Славко Мијушковић, прихватио је у целини Новаковићева мишљење, цитирајући читаве четири странице његова текста и додајући им још толико својих разматрања. Питање је доиста веома важно, не само за датирање Летописа, у коју сврху је Мијушковић на њему толико инсистирао, него још више за објашњење развоја Владимирове светачке легенде, која нас овде првенствено интересује. Ако је св. Владимир био прво пренесен из Преспе у зетску Крајину, Мијушковићевом датирању смета много онај израз *ad hodiernum diem* јер би он био *terminus post quem non* и значио да је Владимиров Живот био написан док је још његово тело било у цркви Св. Марије у Крајини. За нас је опет још важније показати како се легенда св. Владимира временом претворила у легенду св. Јована Владимира.

Ст. Новаковић није оспоравао раније прихваћено датирање Летописа Попа Дукљанина („како се сад обично мисли у другој половини XII века“), а не може се знати како би се сада односио према доцније датом, уверљивом објашњењу оних натписа на цркви Шин-Ћон близу Елбасана. Према том објашњењу, тело св. Владимира пренели су из Крајине у Албанију, као драгоцен плен за оно време, војници епирског деспота Михаила I када су заузели Скадар и околину, око 1215. године.¹⁹⁴ Мијушковићу то сељење моштију једног свеца изгледа неприхватљиво, да не кажемо и несхватљиво: „Заиста и превише сељења да би се у њих могло вјеровати и кад би се говорење о њима заснивало на неким стварнијим и прихватљивијим основама.“¹⁹⁶ Мада у сачуваним документима нема података о сељењима Владимирових моштију, њих је доиста било више ако је његово тело било најпре пренесено у цркву Св. Марије у Крајини јер се доцније несумњиво налазило у Шин-Ћону код Елбасана а у грчкој служби слави се и као заштитник Драча. Али, пре преласка на претрес аргумената изнесених против Крајине, које Мијушковић преузима углавном од Новаковића, да подсетимо на сељења моштију или њихових делова, изазвана поклонима, куповањем, бежањем, или најчешће ратним отимањем толиких других светаца у хришћанском свету, па и на Балканском полуострву. Примера би било на претек, али да наведемо само оне које помиње Јиречек за српске земље: „Свете мошти доносиле су се из Бугарске и Грчке. Тако на пр., моћи Св. Петке пренесене су из Трнова у Видин, а одатле, почетком XV. века, у Србију. Деспот Ђурађ дао је пренети 1453. моћи Св. Луке из Рога у Епиру у Смедерево.“¹⁹⁶ О разликама конфесије није се при том водило рачуна. Ево за то примера: „Краљ Бела дао је пренети моћи св. Јована Рилског из Софије у Острогон; тек после неколико година, за владе цара Исака, донесене су оне биле натраг из Угарске.“¹⁹⁷

Главни Мијушковићев аргумент против јасног Дукљаниновог казивања о преносу Владимировог тела из Преспе у Крајину је израз *in loco qui Craini dicitur*, за место у коме се налазила црква Св. Марије са Владимировим гробом, а с тим у вези други израз из претходне главе Летописа *in loco qui dicitur Gazeni*, за место где је био сахрањен Владимиров отац Петрислав.¹⁹⁸ У свом издању, Шишић је оставио *Craini*, а *Gazeni*, с доста разлога, исправио је у *Craini*. Мијушковић не негира да су обадве речи изопачене, али сматра као „сигурно“ да се под *Craini* „крије неки стари изгубљени назив за локалитет у близини Елбасана, на коме је Владимир био подигао своју задужбину“.¹⁹⁹ Ст. Новаковић је и једном чисто сентименталном побудом објашњавао тобожњу селидбу Владимирове резиденције из приморске Дукље у елбасанску околину: „Сва је прилика да је то учињено нека би кћи ближе оцу била, и да су се Владимир и Косара настанили у неком месту и двору међу Охридом и Скадром, који је био ближе средини нове области и ближе престоници Самуиловој.“²⁰⁰ Утврђено је, међутим, да у састав Владимирове државе није никада улазио Драч, а још мање далеко јужнији Елбасан са околином. Било би одиста несхватљиво да се Владимир настани „у месту и двору“ туђе, макар и тастове државе и да ту подигне себи задужбину.

Сви су истраживачи уочили да су у једином сачуваном рукопису Летописа многе особне именице, за више од четири стотине година преписивања које су му претходиле, веома деформисане. Код речи *Craini* довољно је исправити само једно слово да би се добило правилно *Craina*. Орбини је

имао пред собом још гори облик јер он пише Creani.²⁰¹ То су мање грешке од оних које је направио преписивач када је ставио Ylibro м. Ybro, Obliquit м. Obliquus, или Pelislavo м. Boleslavo. Све те грешке и многе друге увиђа, па их исправља у свом преводу, сам Мијушковић.²⁰² Он је три пута с разлогом написао Prespa, премда је у рукопису та реч свуда погрешна. У белешкама је објаснио да је престоница цара Самуила један пут написана као Prara а други пут Prispa;²⁰³ за трећу употребу те речи не даје никаквог објашњења, као да је правилно написана, а у факсимилу се и ту види Prispa.²⁰⁴ Не можемо дакле на основу једног погрешно преписаног слова, од стране ко зна којег преписивача, одбацити Крајину на Скадарском језеру, која је доиста била у држави кнеза Владимира, и где је стварно постојала црква Св. Марије, и замењивати је неким хипотетичним локалитетом у близини Елбасана.

Мијушковићу, после Новаковића, смета и реч loco у изразу in loco qui Craini dicitur. Он тврди да се не може „ни помислити“ да Дукљанин „није знао бар шта је locus“ и да према томе „његова ознака мјеста“ не може никако означавати Крајину. Затим још додаје да „у вријеме у које Дукљанин лоцира своју причу о Владимиру, а сигурно ни много касније, назив Крајина за предио који данас носи то име није постојао, већ је сигурно тај предио био укључен, са осталим, у крај који је носио име Прапратна, а нема доказа да се прије 1417. године јавило име Крајина“. Што се тиче Прапратне, Мијушковић је, издајући Дукљанинов текст, могао приметити да се и она један пут у њему помиње, али не као крај него као резиденција краља Доброслава (по Шишићу, Војислава): „Regnante praeterea rex gloriosus Dobroslavus XXV annis et caderis in lectulo mortuus est in Prapratna in curia sua.“²⁰⁵ Да то претварање Прапратне од жупе у место није обична Дукљанинова фантазија показао је Б. Прокић једним додатком Михаила Деволског Скиличиној хроници, где се, поред Котора, помиње и Прапратна као престоница Бодинова „оца Михаила.“²⁰⁶ Још један пример из Дукљанина показује да се истим именом могла звати и жупа и њено главно место: у XXX глави, краљ Прелимир се налазио у жупанији Оногшту кад му је добежао рашки жупан, а после своје женидбе са Прехвалом, поставио је њеног брата Радиграда за жупана у Оногшту (et constituit Radigradum iupanum in Onogoste).²⁰⁷ То двојство значења сачувало се све до наших дана јер, поред града Никшића, постоји такође Никшићка жупа.

Што се тиче старине речи Крајина, необазриво је, и методолошки недопустиво, негирати постојање једног назива у време кад није засведочен неким писаним спомеником. Уосталом, ево шта каже о цркви Св. Марије и о Крајини М. Шуфлај, добар познавалац далеке прошлости српских и албанских земаља: „На западној обали Скадарског језера, на три и по сата хода од Скадра, стајала је зацијело већ од 10. вијека црквица Богородичина (S. Maria), касније (1413.) православни манастир „Пречиста Крајинска“. Још из бизантинских времена читав тај крај носио је име „Крајина“.“²⁰⁸

Сада можемо видети какви су новији писани помени Крајине, почев од оног из 1417. године (Шуфлај га погрешним читањем или штампарском грешком ставља у 1413). Први је Рус И. С. Јастребов дао занимљиве податке о култу, св. Владимира, који се био одржао у данашњој црногорској Крајини, између Скадарског језера и Јадранског мора, све до XIX века. Он је на три и по сата хода од Скадра, западном обалом језера, утврдио место где се налазила велика црква Св. Марије; са развалина те цркве види се „све Скадарско Благо, оток Врањина, варош Подгорица, сва и сад звана Зета, Врака, Дриваст и остало до самог Скадра“.²⁰⁹ Јастребов мало даље доказује, супротно Н. Дучићу, — који је објавио одломке једног цетињског хрисовуља с поменом Пречисте Крајинске из 1417. г. — да је средином XV века седиште зетске епископије било у Крајини, а не у Врањини.²¹⁰ Тај је закључак извео на основу једног уговора, из 1455, о подложности Горње Зете Млечима, закључена између Стефана Црнојевића и млетачког провидура, Боланија (Zuan Bollani). Тим се актом условљава да у Крајини не може столовати католички архиепископ, него православни, јер крајински митрополит има титулу зетског митрополита: „Nem dixit, che non. sia algun prete over vescovo over arcivescovo Latin sorra le nostre chiezie; et volemo de quele non poder essere arcivescovo Latin in Craina, noma desse messo bitropoliti de la fede Sciava, perchie quello bitropoliti de Craina el se chiama bitropoliti de Xenta, et lui mete li nostri zagi et preti, a senza celo non podemo esser.“²¹¹ Јиречек из ове исправе изводи закључак да је „тада, поред православног митрополита у Зети, био и један арцибискуп католички у Крајини“.²¹² Не улазећи у питање где је 1455. године било стварно седиште зетског митрополита, мислим да Јиречеков превод „јер је митрополит зетски уједно и митрополит крајински“ није адекватан оригиналном тексту „perchie

quello bitropoliti de Craina el se chiama bitropoliti de Xenta".²¹³ За нас ове речи значе да се „крајински митрополит зове и митрополит зетски", односно да је владика који је столовао у Крајини имао титулу зетског митрополита. Аналогно томе, та иста митрополија, после селидбе на Цетиње, носила је име год. 1484: „Mitropoli; e cetinskî/e /ako`e /est mitropolî/a zecka".²¹⁴

Из овог излагања се може извести закључак да се православни крајински митрополит звао тим именом не по крају на коме се протирала његова јурисдикција него по месту у коме је била његова столица. Ако му је она била отета од стране Млечана, онда би исправа из 1455. могла бити акт неке врсте негодовања против тог поступка. За наш предмет је то од мање важности јер остаје чињеница да Крајина, са својом црквом и манастиром, није изгубила онај „силни легендарни нимбус", како то каже Шуфлај,²¹⁸ који је раније била добила моштима св. Владимира.

Манастир и црква у Крајини били су напуштени и разрушени после дефинитивног турског завојевања тих крајева, али се није изгубило сећање на глас и значај тога места у далекој прошлости, нити, што је овде важније, на Владимира и Косару и на њихов гроб. О томе јасно сведочи један докуменат с краја XVII века. У свом извештају римској Верској пропаганди из 1696, скадарски арцибискуп Маријо Ђорђо пише да је „Крајина која је била некад краљевски град, у коме је столовао краљ Србије Владимир, данас само мало село, на око девет миља источно од Бара. Становници су му шизматици или муслимани. Ту се налази једна црква посвећена Успењу пресвете Богородице и један манастир који је негда подигла поред цркве Косава [sic!], удовица овога владара; тврде да су узвишени супрузи сахрањени на овом меету".²¹⁶ Арцибискуп Ђорђо је читао Луцијусов текст Летописа Попа Дукљанина, штампан 1666, из кога цитира неколико речи, али је вршећи канонску визитацију, походио свакако и место о коме говори. Његов извештај је доказ да је и у XVII веку Крајина код Скадарског језера важила као Владимирова столица, а не неки хипотетични локалитет код Елбасана, и да се на њу односи Дукљаниново причање о преносу свечевих моштију.

Шест годана пре него што је скадарски арцибискуп Ђорђо писао свој извештај, у Млечима је, 1690. г., штампана Служба и Житије св. Јована Владимира. У најстаријим документима које смо претресали, а то су Скиличина Хроника и Летопис Попа Дукљанина, имена Јован није било, већ се дукљански владар и светитељ (beatus) стално зове Владимир. Ни арцибискуп Ђорђо није чуо другог имена у Скадру и његовој околини. Године 1405. помиње се чак и једна црква S. Vladimir (тј. Св. Владимир) којом је, уз неке друге цркве, била омеђена територија (el son terren) Улциња.²¹⁷ Сада пак постоји село Владимир, отприлике на пола пута између Бара и Улциња, неколико километара свега од места где је био гроб дукљанског владара. Пошто је црква у којој је сахрањен била посвећена Богородици, вероватно је подигнута у његову славу ова друга црква која носи његово име и која се можда налазила баш у садашњем селу Владимиру.

Име Јован Владимир појављује се на сасвим другом терену, доста удалзеном од зетске Крајине — у средњој Албанији, недалеко од Елбасана. Нико није ни покушао да објасни како је дошло до те појаве. Говорећи, можда први од научника XIX века, о тој елбасанској традицији, Гиљфердинг се дотиче Владимирова имена само узгред, између заграда, поводом неких анахронизама у грчком тексту светитељеве легенде: „Али поред свега тога готово сво казивање о Владимиру (коме се овде, осим његовог славенског имена, придаје још друго ришћанско, Јован) може се сматрати као право историјско предање."²¹⁸ Ст. Новаковић је био исто тако кратак, али је ипак видео проблем: „Грчка легенда коју поменух зове Владимира, не знам зашто, Јованом Владимиром." Затим је додао: „Тога ради је арбанаско становништво оне околине прозвало манастир (у коме се чувају Владимирове мошти) просто манастиром св. Јована, арбанаски Шин-Јон, заборавивши сасвим на име Владимира, које се помиње у старој легенди."²¹⁸ Тај манастир, односно цркву, подигао је, 1381. године, арбанаски господар Карло Топија и ту сместио тело дукљанског владара које је било пренесено у Албанију из цркве Св. Марије. Ниједан докуменат не каже како се звала та разрушена црква код Елбасана, али се стално понавља Новаковићево мишљење да је албанско становништво назвало нову цркву именом зетског владара Јована Владимира „заборавивши сасвим на име Владимира". Позивајући се на грчку службу, у којој се српски краљ слави као заштитник Драча (у једној њеној молитви каже се да његово свето тело лежи у том граду),²²⁰ Јиречек закључује: „По свој прилици, Епирци су, кад су у време

Немањина сина Стефана посели Скадар (око 1215), пренели свеца у свој приморски град, у доба када су у свима војним походима Мађара, Бугара и Франака светитељске моћи биле најодличнији плен. Данас почивају моћи св. Јована Владимира у манастиру св. Јована (арб. Шин-Ћон) код Елбасана у средњој Арбанији, у цркви, коју је обновио арбанаски кнез Карло Топија 1381."²²¹ Уз Јиречекову констатацију да су мошти биле веома цењен ратни плен, ја бих додао да је пренос Владимирових остатака у Албанију морао добро доћи самим Немањићима и да се тиме може објаснити зашто они нису покушали, а било је за то прилика, да га врате на старо место у Зети. Што се тиче имена „св. Јована Владимира“, Јиречек каже на истом месту, у белешци: „Дукљанин не наводи Владимирово име на крштењу.“ Из тога би се рекло да он мисли, мада то изричито не каже, да се Владимир доиста звао црквеним именом Јован; он, међутим, не понавља Новаковићево мишљење да је манастир код Елбасана назван Шин-Ћон по Јовану Владимиру. Треба овде подсетити да Скилица даје по два имена за Самуилова сина Гаврила Романа и синовца Јована Владислава, а зета му не зове друкчије него Владимир. Ни Поп Дукљанин га не зове другим именом, мада је XXXVI глава Летописа, како смо видели, настала на основу правог светитељског житија.

Откуда онда Владимиру ново име Јован? Највероватније, то је дошло отуда што су се, после преноса његових моштију у Албанију, у његову првобитну легенду уплели елементи из живота једног веома популарног светитеља, св. Јована Претече. Ово ће мишљење бити убедљивије када се види како изгледају ти нови елементи у Владимировој легенди и када се покаже где су и како они постали њен саставни део.

Име Јован Владимир се први пут појављује у натписима изнад врата цркве коју је обновио, 1381. године, Карло Топија. Отворено је питање да ли они потичу сви из истог времена, али два од њих казују да црква носи име св. Јована Владимира,²²² из чега би произишло да су се остаци светитељеви налазили и у старој цркви. Да су приликом обнове цркве светитељеве мошти биле донесене из неког другог места, то би се вероватно казало у самом натпису и са зидањем храма, уписало у заслугу Карлу Топији. Не може се ипак знати колико је времена оно лежало у старој цркви, када је и зашто пренесено из Драча или неког другог места у Албанији. Може се само рећи да су у скровитом и планинском крају близу Елбасана Владимирове мошти биле природно заштићене.²²³ У оним бурним временима када су поједина места, као на пример сам Драч, често прелазила из руке у руку разних господара,²²⁴ оне су ту биле заклоњеније него у неком приморском месту или приступачном граду. Поред моштију св. Петке и св. Луке о којима смо говорили, подсетимо овде на сељакања српских владара од турских времена све до данас.

У новој средини у којој су се нашле мошти новог, непознатог, светитеља, име Владимир није било одомаћено, а за традиционалистичку грчку цркву која је у том крају, пре доласка Турака, доминирала, то није било нормално нити прихватљиво. Руси су имали св. Владимира (умро исте године кад и српски Владимир), али се то име није свакако налазило у списку признатих грчких светитеља. У Дукљи, удаљеној од седишта како цариградског патријарха тако и римског папе, земљи која је, и после 1054. године, дуго осцилирала између источне и западне цркве, одступања од саборских и папских одлука и црквене праксе била су много чешћа. Латински свештеници њене архиепископије, да наведемо један пример, женили су се и после одлуке папе Гргура VII о целибату. О томе имамо потврду у самом Летопису (Тихомил је, у XXII глави, *filii cuiusdam presbyteri*), а доцније и у закључцима барског синода од 1199. године.²²⁵ Као локални светитељ и чудотворац, неканонизован ни у источној ни у западној цркви; дукљански владар је, у таквим приликама, и под својим народним именом могао бити прихваћен не само од народа него и од свештенства. У борби са Дубровником за архиепископску столицу, за коју се прибегавало и обичним фалсификатима, један светитељ краљевског рода за Дукљанина је био јак адут.

У крајевима средње Албаније са грчким свештенством, непопустљивим у питањима црквене традиције, име св. Владимира није могло само опстати. Зато се може с пуно разлога веровати да је манастир у који су пренесене мошти новог светитеља већ носио име св. Јована и да је баш то допринело да у светитељеву нову легенду уђу елементи из живота Крститељева и да Владимир добије још једно име, Јован. Тешко је доиста веровати да је црква мењала своје име, макар била обновљена из

темеља. Изгледа, сем тога, да је обим изведених радова преувеличаван у натписима, Проучавајући један други манастир Св. Јована у Албанији, поправљен у XVI веку, један истраживач тврди да су донатори у тим крајевима имали често обичај да у натписима кажу да је црква била изнова сазидана (reoonstruite en totalite) и онда кад је била само поправљена. Поред цркве Св. Јована у Бобошчици, он наводи пример познате цркве из XIV века на острву Мали Град у Преспанском језеру (у Албанији), на којој је открио аналогне натписе из три века.²²⁶ Сличан је случај, вероватно, био и са црквом Шин-Ћон, па се може веровати да је она то име носила од њеног оснивања. Ако је у њој било фресака из живота Претечина, као у цркви Св. Јована у Бобошчици, то је могло још више допринети симбиози двају светитељских имена и легенда.

Та је симбиоза била олакшана и самом судбином Владимировом, а њене зачетке можемо запазити већ у Летопису Попа Дукљанина. Владислав је у њему приказан баш као Ирод. Седећи за трпезом, он даје заповест да се Владимиру одсече глава (sederas ad prandiuin, misit gladiatores, qui eum decollarent).²²¹ Овде нема само Иродијаде, али је њена улога била веома позната свуда, па и самом Дукљанину који је помиње у XLII глави Летописа, где је Бодин, на наговор своје жене, извршио тешко недело над својим синовцима: „Victus Bodinus rex ab uxore, ut Herodes ab Herodiana, dum sederent ad prandium et epularentur, iussu regis capti sunt et positi sunt in custodia. . .”²²⁸

У новијој, елбасанској, легенди о Владимиру, улогу Иродијаде преузеће, сасвим неочекивано, његова супруга, чији ће лик бити на тај начин потпуно измењен. Чиста, смерна и побожна Владимирова дружбеница претвара се у похотљиву, љубоморну и осветољубиву женку. Она у новој легенди има друго име и спомиње се само узгред, мање него Косара у Летопису. Та измењена жена Јована Владимира присутна је, не да би истакла чистоту свога мужа него, рекло би се, да би својом улогом оправдала његово ново име; да је остала онаква каква је била у ранијој легенди, Владимир не би могао да се претвори у новог Јована јер се у Летопису не помиње ниједна друга жена.

Елбасанска легенда нам је позната по грчкој служби и житију, штампаним први пут, колико се зна, у Млецима, 1690, трошком господина Јована Папе из Неокастра (Елбасана) у Албанији.²²⁹ После тога, књижица је прештампавана више пута, а са њеног трећег издања, из 1774. године, преведена је, „ср греческаго на словенскій” и штампана с неким исправкама, године 1802, у Млецима код Пана Теодосија, старањем јеромонаха и проигумана хиландарских Луке и Партенија под насловом Посѣдованіе святаго великомѣченика, чѣдотворца и муроточца Јѣанна Владимира царя сербскаго)... Житије св. Владимира у овом Посѣдованіе није обичан превод из грчке „аколутије”. Новаковић га није имао у руци, а навео је само мишљење Шафариково према коме је исправке „отъ погрешностей”, које се помињу у наставку горњег наслова, „вршио познати агиограф новијега времена Вићентије Ракић”.²³⁰ То је мишљење допунио Димитрије Руварац и закључио да је Ракић „у истини” и саставио Посѣдованіе „и то већином из књиге архимандрита Јована Рајића „Исторіа разнѣхъ славенскихъ народѣвъ, наипаче Болгарѣвъ, Херватѣвъ и Сербѣвъ”, чест II. стр. 281—289, а нешто и из поменутог грчког житија”.²³¹ Ракићево Посѣдованіе ушло је, са врло малим исправкама, у Србљак из 1861. године београдског митрополита Михаила. Ми се овде нећемо задржавати на овим славеносрпским прерадама, ни на другим разним поменима св. Јована Владимира, а нећемо узети у разматрање ни песничке обраде његова живота, које су се низале после Качићеве Писме од краља Владимира, срочене на основу Орбинијева превода Дукљанинова текста. Нас овде интересује елбасанска легенда због њених извора, а нарочито због новог имена које је у њој добио Владимир.

Пошто је превео готово целу грчку аколутију и пропратио је својим разматрањима, Ст. Новаковић је указао на неке мале разлике између њених разних издања, које за наш предмет нису од важности. Приређивач првог, млетачког, издања Јован Папа каже у свом предговору да се за службу и житије „св. Јована из Владимира” обратио „пређашњем митрополиту китејске епархије на Кипру, господину Косми, човеку учену и врлинама украшену, који управља манастиром светитељевим и нашим земљацима”.²⁸² Затим саопштава да се господин Козма одазвао његовој молби и послао му тражено житије, „исправивши што је где недостајало, и још понешто”. На основу из других извора прикупљених података, Новаковић је утврдио да је Козма од 6. јануара 1690. до 23. фебруара 1694. заступао охридског архиепископа, и у том својству управљао светитељевим манастиром код Елбасана,

а да је после 1694. био митрополит у Драчу.²⁸³ После Новаковића, бугарски професор и теолог И. Снегаров прикупио је о Козми више података, од којих је за нас најважнији да је, 1682. године, он био игуман елбасанског манастира Св. Јован Владимир. Оптуживали су га да је био наклоњен католицизму, а пуговао је у Француску и обраћао се за заштиту представницима француске владе. Нису много сигурни неки гласови о његовом бугарском пореклу (право му је име Константин Мавруди а рођен је у Тунису), али се тврди да је познавао црквенословенски језик.²⁸⁴

У предговору Јована Папе из 1690. године светитељ се помиње три пута: два као „св. Јован из Владимира“. а један пут просто као св. Јован. Што се тиче господина Козме, он је познавао натпис на цркви и зато није могао избећи име Владимир. У помену се то име овако објашњава: „Овај међу краљевима пресвети и преславни Јован, заставник, родом је био из неког предела у области Бугарске, који се зове Владимиром, по чему се и прозвао Владимир.“²⁸⁶ Другим речима, то му и није право име. Иначе, у текстовима житија и помена светитељ се најчешће зове само именом Јован. Ево једног одломка из житија, у преводу Ст. Новаковића, који ће то илустровати: „... најсјајније светило што се заблистало из Владимира, дику васељене, украс цркве, првога борца за крст, јунака истине, Јована, непобедљиво оружје Христових краљева и војника. Јован је круна благочастивога краљевства; Јован је најбржи исцелитељ и утешилац болних и ожалошћених; Јован је страдалницима осветник, лажи укор; Јован је нама утеха ...“²³⁶

Име Косаре изгубило се сасвим у елбасанској легенди, а с њим, као што је речено, и њен чисти, девичански лик дукљанске легенде. У грчком житију, сагласно историји и Летопису Попа Дукљанина, убица је брат, односно братучед „жене његове, краљице“, али је сада потпуно измењена њена улога. Ево шта се на једном месту житија о њој каже: „Подбуњен од сатане, он смисли како ће праведника уморити неправедном смрћу, и поче претварајући се као да га љуби, ма да овамо спремаше крв и зло, и у истини бејаше вук који је испод коже крио отров и којег је управо подстрекавала Далида, лукава и неваљала жена његова.“²³⁷ И поред синтактичке непрецизности, Далида је овде свакако Владимирова, а не убичина жена, о којој и нема нигде помена у житију. Већ само име Далида, које јој се на овом месту даје (више можда као опште име), показује да се мисли на жену убијеног краља. Њено се име иначе не помиње, али се сугерише каква је била: од почетка заједничког живота, она је примерима из животињског света одговарала своме мужу на његове проповеди о „угушивању страсти“ и о „жељи да се изједначе с анђелима“.²³⁸ У помену (у ствари скраћеном житију), мотиви њеног злочина су још јасније истакнути. Чувајући „девичанство“, краљ се дању и ноћу молио у храму који је сазидао „тако да му је жена почела сумњати да ли каквој другој жени не иде, јер с њом никада не хоћаше имати саобраћаја, и за то постави свога брата, да почне помоћу ђаволском силно непријатељство, и да потражи начина како да га убије, те да постане наследник његове краљевине и да утврди јереси онога времена, као што је и он кришом јеретик био и други Јуда Искариот и Каин братоубица, семе Ханааново“.²³⁹ Мало даље, она се још одлучније оптужује, али се, из морализаторских ваљда тенденција, помиње и њено покајање: „А узрок убиства, прелукава му жена, краљица, раскаја се веома, у сузама предругојачи своје мисли и кукајући тужно нарицаше, тражаше опроштења за зло које је изазвала и приредила.“²⁴⁰

Поставља се питање зашто писац грчког житија и помена није оптужио за Владимирово убиство жену његова убице, да би тако његову легенду још више саобразио судбини Јована Крститеља. Да ли је он однекуд знао да је удовица убице, цара Јована Владислава, после погибије свога мужа била у милости и постала дворска дама на византијском двору?²⁴¹ Природније је претпоставити да је Владимирово „девичанство“ дало повода да се његовој а не убичиној жени припишу осветољубиве, злочиначке намере. Њена улога у грчком житију више је личила на Далидину него на Иродијадину, али се Владимир лакше асимиловао са св. Јованом Крститељем него са старозаветним Самсоном. Већ у Летопису Попа Дукљанина, његова је глава, као и Претечина, била одрубљена; у елбасанској легенди та је појединост нарочито истицана, како речју тако и живописом.²⁴² Навешћу само два места из песама које се певају светитељу а штампане су у наставку његова житија и помена. У једној песми на југрењу пева се: „Због зависти љубе твоје главу су ти одсекли сурови и бестидни твоји рођаци, а ти си властитим рукама примио своју главу.“²⁴³ У једној другој песми стоји: „ради твоје љубави на крсту, и

главу су ти одсекли".²⁴⁴ Најзад, у икосу, „у коме је све сабрано", има и овај стих: „радуј се што си ревност Претечину постигао".²⁴⁵ Ову асимилацију св. Владимира са св. Јованом омогућило је свирепо погубљење дукљанског владара на двору једног округног цара, а последица је преношења његових моштију у цркву Св. Јована код Елбасана и његовог за Грке необичног имена Владимир. Да није било сељења његовог ћивота из цркве Св. Марије у Крајини, у памћењу би остао и у црквени календар, уколико би до њега доспео, био уписан, не св. Јован Владимир, него просто св. Владимир.

Елбасанска легенда онаква какву је знамо из службе и житија које је приредио за штампу митрополит Козма а издао Јован Папа у Млецима, 1690. године, била је свакако већ дуже времена формирана.²⁴⁶ Име Св. Јован Владимир налази се још од 1381. године на натпису цркве у којој почивају његове мошти. Већ тада је морала постојати нека његова служба са песмама у његову славу. У свом предговору од 1690. године, Јован Папа се позива на „многољудни сабор који се сакупља на дан његове славе" и с тим образложењем моли митрополита Козму да му пошаље „службу и живот светитељев".²⁴⁷ Као побожан Елбасанац, он је морао присуствовати славама св. Јована из Владимира, како он назива светитеља, и знао је да постоји неко његово житије у рукопису. Зато га тражи да би „га издао штампом". Сам Козма, у краћем житију, помиње неку велику књигу која се изгубила, а затим српске књиге у којима се чувају „боље и живот и чудеса светитељева".²⁴⁸ У дужем житију саопштава: „Прича и дела светитељева преведена су на грчки језик с бугарскога, и историја о њему показује се ево овако." Мало даље, у истом житију, поводом светитељевих богоугодних дела, стоји: „Много о томе говори бугарски синаксар, што је неисказано и неизмерно, и ко би то испричао?"²⁴⁸ Новаковић не верује много свима овим доста неодређеним обавештењима и мисли да Козма „ништа пред собом у рукама имао није".²⁵⁰ Може се доиста претпоставити да је Козмино позивање на српске и бугарске књиге, нарочито на бугарске текстове које је преводио, измишљено. Сви су изгледи да су све те изјаве потекле из истих побуда као слично Дукљаниново тврђење у Уводу Летописа да је свој спис превео са словенског на латински. То је био начин да се тексту прибави што потпунија аутентичност.

Поред свега што је овде речено, не може се прихватити Новаковићево мишљење да се Козма за житије и службу св. Владимира „служио само усменим причама, и да је тешко мислити да је пред собом имао какав год, нарочито старији извор".²⁵¹ Новаковић се био ослободио романтичарског веровања у велику истинитост усменог, народног предања, али је овде отишао сувише далеко, много даље него у неким другим радовима, у одрицању везе између писане и живе речи. Да останемо код Козме, тешко је веровати да се он „служио само усменим причама" за своју генеалогичку дукљанског владара и светитеља, мада је она у житију и помену збркана тако да је Владимиру дат за оца „Немања, и исти је био син Симеона, првога благочастивог и светог краља Бугарске и Охрида".²⁶² Још је теже замислити да је Козма чуо у народу за постојање седам словенских апостола, тзв. седмопочатника,²⁵³ а најтеже је од свега прихватити да су усменим предањем доспела до Козме тачна имена браће Владимирова таста, цара Самуила, за која не бисмо уопште знали да нису забележена од неких византијских историчара XI и XII века.²⁶⁴

Издвојићемо из Козминог Житија св. Јована Владимира баш то место где се помињу Самуилова браћа, јер ће се лако видети да оно мора потицати из неког писаног извора. Говорећи о побожном краљевом животу, Козма прича: „Оних дана римски самодржац Василије Порфирогенит, пошавши да пљачка Бугарску, диже највећи рат на таста светог Јована, цара Самуила, који становаше у Охриду, и на браћу његову. Тамо се спремише и цар бугарски Самуило и остала три његова сродника, Мојсије и Давид по имену. Они су владали Бугарском, Србијом и германским местима, горама Мизије и другим према северу крајевима, те спремише војску и станове с безбројном множином људи. И сукобише се страховитим ратом с обе стране, и одмах с почетка Римљани брзо победише Бугаре и почеше да продиру и у унутрашњост царства бугарскога до великога града Лихнида, који се сад зове Охрид, па већ и у горе преблаженога Јована, тј. Далмацију, Арбанију, Срем и Илирик. Али поклизну јуначки Порфирогенит Василије цар Римљана, јер и због храбрости Јованове, и због снажне војске његове, и због благочастивости му божанске, и због неприлика у планинама Кераунских Висова (**των χερωνίων χουρων**) и урвина и тескобе оних места, све што је дотле вешто извео, растури се као паукова мрежа пред овим преблагородним Јованом."²⁰⁵

У овом Козмином причању тачно је да је Самуило имао три брата и да су се двојица од њих звали Мојсије и Давид. Име трећег, Аарона, изостављено је неким случајем (вероватно, штампом у самом Новаковићевом преводу, јер би иначе било речено „два његова сродника“).²⁵⁶ Тачно је даље и то да је цар Василије II долазио до Охрида и пре дефинитивне пропасти Самуилове државе, али то се није десило за живота његове браће. Чак ни остали део причања, макар колико био нетачан и збркан, није без неког ослонца. Историја не зна ни за какву Владимирову борбу против византијског цара, а још мање за неку његову победу над њим. Поход Василија на Владимира, односно на „преблаженога Јована“, како га Козма назива, личи, међутим, на стварни или измишљени поход тога цара против Владимирових наследника и њихових суседа, о коме постоји само ово Дукљаниново сведочанство у почетку XXXVIII главе Летописа: „Igitur post mortem Vladislavi imperatoris Bulgariae, Basilius imperator, congregato magno exercitu et navium multitudine, caepit debellare terram obtinuitque totam Bulgariam, Rassam et Bosnam totamque Dalmateam omnesque maritimas regiones usque in finibus inferioris Dalmatiae.“²⁵⁷ Према даљем причању Летописа, ускоро се Доброслав, син Владимировог стрица Драгимира, — изазвавши незадовољство у народу својим упутствима — ставио на чело устанка и у две битке потукао и истерао Византинце. Историчари се слажу да је овде, неком грешком, Доброслав заменио зетског кнеза Стефана Војислава, који је одиграо улогу коју Летопис приписује Владимировом брату од стрица.²⁵⁸ Према византијском историчару XI века Кекавмену, Војислав је доиста уништио у неким клисурама грчку војску јачине преко 40.000 људи.²⁶⁹ Елбасанска легенда помера овај догађај у време цара Василија и премешта место грчког пораза у Албанију у Керавнијске планине и кланце (јужно од Валоне), који су били и Скилици познати по својој неприступачности.²⁶⁰ Мада није прихваћено мишљење Златарског да је Војислав имао за жену Владимирову ћерку,²⁶¹ писац елбасанске легенде могао је лако, имајући на располагању неке списе о догађајима у том делу Византијског Царства у XI веку, заменити ове две личности и приписати светоме краљу победу његовог првог познатог наследника у Дукљи.

Много је теже одредити какви су били ти списи. Речено је да се Козмином сведочанству о српским књигама и о превођењу са бугарског не може много веровати. Тада се нису толико разликовала та два писана језика да их је Козма могао разазнавати и ближим етничким именима одређивати.²⁶² Био то Козма или неки претходник кога је он компилирао, писац Владимировог грчког житија морао је ипак знати за неке словенске списе историјског или црквеног карактера и од њих узети податке о најстаријим бугарским и српским владарима. Не разликујући много две етничке групе, он је помешао, односно спојио њихове династије и од Владимира направио сина Немањина, а унука Симеонова. У свом незнању и некритичности, калуђери су били склони сличним историјским деформацијама. У Троношком летопису прича се, на пример, да је цар Душан имао „побочнога сина Владимира“ (побочнога = ванбрачнога), којему је дао албанско књажевство. Овај албански кнежевић подсећа и то не само по имену, на елбасанског Јована Владимира: он је био убијен од љубавника (место од брата) своје жене а тело му се после смрти посветило.²⁶³ О цару Самуилу, и браћи му, о његовој борби са Василијем II и везама са Владимиром, писац грчког житија је прецизнији. О тим личностима и догађајима он се могао обавестити из грчких списа, а није искључено да је до њега нешто од тих података доспело и из латинског живота св. Владимира. Треба овде поновити да о Василијевом походу против Дукље, о коме пише елбасанско житије, постоји још само раније сведочанство Летописа Попа Дукљанина. То, разуме се, није још доказ да је одатле и преузето. Непознатим писаним изворима, из којих је писац елбасанске легенде могао понешто дознати, треба додати усмена причања крја су се о мученику и светитељу проширила из Дукље у суседне арбанаске крајеве. Она су била олакшана етничком мешавином и билингвизмом многих становника скадарске и елбасанске околине. Пренос моштију св. Владимира из Крајине у Драч а затим у Елбасан извршен је без сумње с нарочитом црквеном помпом и био праћен од верника ревносим манифестацијама побожности и живим изразима дивљења. О светитељу се уз пут причало много и са страхопоштовањем, али више о његовим светачким својствима и чудима него о стварним догађајима из његова живота. Знано се толико да је био „краљевског“ рода, да је умро мученичком смрћу, и, можда, да га је убио брат његове жене (брат је заменио братучеда јер је то једноставније и

драматичније). У елбасанском житију сачуван је из дукљанске легенде и један од његових главних светачких атрибута, његова „девственост“ или „девичанство“, што је такође могло допринети асимилацији његове легенде са еванђелским причањем о строгим брачним начелима св. Јована Крститеља.

Усменим предањем могао се дознати и датум светитељеве смрти и црквене славе, јер су се такви дани памтили и светковали у народу с највећом тачношћу. На дан 22. маја скупљао се око његова гроба силан народ, најпре у Крајини а доцније близу Елбасана. То је трајало дуго времена и после преноса остатака св. Владимира из Дукље у Албанију. Тако је морало бити увек кад у нову средину доспеју мошти неког светитеља из стране земље. Поменимо случај св. Петке (Параскеве), светитељке, по свој прилици, грчког, а не словенског порекла, како су многи мислили. Она и св. Владимир имају нечег заједничког, као светитељи, у својим судбинама: рођени су на Балкану у етнички мешаним насељима (св. Параскева је из села Епивати „близу града Каликратије у јужној Тракији“), живели су у исто време (крајем X и почетком XI века), били су првобитно сахрањени у свом крају (Параскева у Епиватима а Владимир у Крајини) и остали локални светитељи док се њихове мошти нису почеле селити, и то опет истих година отприлике. Број преношења моштију св. Петке и њихово пространство премашају ипак број сељења св. Владимира и њихову даљину. Мислим да је то један од главних узрока што је њена популарност већа од светитељске славе дукљанског владара, јер се ни о њеном животу није готово ништа знало изван њене постојбине. То није сметало да добије глас велике, чудотворне светитељке. Ево, ради упоређења, каква је, према Илариону Руварцу, била њена посмртна судбина: „Свете моћи њене почивале су у отачаству јој, док их Јован Асен, цар бугарски, син старога Асена, не испроси или купи од Латина, који су тада држали Цариград и околину му, те их из Епивата пренесе у престолни свој град Трнов. Кад Турци приме Трнов (по српским летописима 17. јулија 1393) пренесене су исте моћи најпре у Видин а по кратком времену измоли их царица Милица од Султана Бајазита и пренесе их у српску земљу, где су почивале до г. 1521., кад Турци Београд освојише. Из Београда пренесене су моћи Петкине у Цариград, и ту су се чувале до г. 1641, а те године искупи их Василије Лупул, молдавски војвода, и пренесе их у свој престолни град Јаш, где и данас почивају.“²⁶⁴

Пут св. Владимира од Крајине до Елбасана бир је краћи, а за његове се мошти интересовало мање крунисаних глава, иако је био много вишег рода од св. Параскеве. Тај прелазак у нову средину омогућио му је ипак да, посредством грчке легенде, уђе у ред православних светитеља и да најзад, 1861. године, буде уврштен у београдски Србљак. Летопис Попа Дукљанина није постигао сличан успех у крилу католичке цркве, али је латинска легенда о Владимиру и Косари, заснована на неколиким признатим историјским чињеницама, далеко поетичнија, и много важнија као сведочанство о једној одређеној културној фази у развоју западне зоне српских земаља.

¹ Milorad Medini, «Starine dubrovačke, Dubrovnik, 1935, стр. 271—272; упор. од истог, loc. cit., Rad, књ. 273 (1942), стр. 115, 155.

² Ф. Шишић, ор. cit., стр. 341—342.

³ Ibid., стр. 122.

⁴ Историја Црне Горе, I, стр. 421; упор. његов чланак у Зборнику Матице српске, 13—14 (1956), стр. 62.

⁵ Стојан Новаковић, Прави основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари, Београд 1893, стр. 203. и даље.

⁶ Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 13.

⁷ Историја Црне Горе, I, стр. 421.

⁸ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 123, бел. 124.

⁹ V. Mošin, ор. cit., стр. 34.

¹⁰ К. Лиречек, Историја Срба, I, стр. 150.

¹¹ Ст. Новаковић, ор. cit., стр. 198. Поднаслов ове књиге, Легенда о Владимиру и Косари, односио би се више на њене две главе, VII и VIII, које се баве доцнијим грчким текстовима посвећеним том брачном пару.

¹² Ibid., стр. 218.

¹³ Ф. Шишић, ор. cit., стр. 125.

- ¹⁴ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 150—151.
- ¹⁵ *Ibid.*, стр. 152.
- ¹⁶ *Ibid.*, стр. 148. и бел. 2.
- ¹⁷ Orbini, *op. cit.*, стр. 221. Упор. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 332—333
- ¹⁸ *Ibid.*, стр. 221
- ¹⁹ *Ibid.*, стр. 223.
- ²⁰ *Ibid.*, стр. 224.
- ²¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 340.
- ²² *Ibid.*, стр. 341.
- ²³ Orbini, *op. cit.*, стр. 224.
- ²⁴ О композиција Скиличиног дела, вид. белешку Ј. Ферлуге у *Византијски извори за историју народа Југославије*, III, Београд, 1966, стр. 57. Где не буде друкчије казано, сви ће наши цитати византијских историчара бити узети из овог зборника. За Скиличин текст у њему је употребљена стара компилација византијског монаха Георгија Кедрена, издана у Бону 1839.
- ²⁵ Његове допуне и исправке сачуване су у једном, бечком, рукопису Скиличине историје, а објавио их је, са својим објашњењима, В. Prokić, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV.*, München, 1906.
- ²⁶ *Византијски извори*, III, стр. 117—119
- ²⁷ *Ibid.*, стр. 129.
- ²⁸ Nicolas Adontz, *Samuel l'Armenien roi des Bulgares*, *Memoires de l'Academie royale de Belgique, Classe des lettres*, t. XXXIX (1938), стр. 36—50. О другим, сличним, мишљењима, вид. белешку Ј. Ферлуге, *Византијски извори*, III, стр. 69.
- ²⁹ Вид. мој чланак *Les romantiques fransais et la Serbie*, *La Revue des Lettres modernes*, нов. 1954, стр. 24.
- ³⁰ *Византијски извори*, III, стр. 117, бел. 133.
- ³¹ Вид. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, стр. 293.
- ³² N. Adontz, *op. cit.*, стр. 54—55.
- ³³ *Византијски извори*, III, стр. 129.
- ³⁴ *Византијски извори*, III, стр. 94, бел. 64, и стр. 288.
- ³⁵ N. Adontz, *op. cit.*, стр. 62.
- ³⁶ *Ibid.*, стр. 53.
- ³⁷ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 150, бел. 7.
- ³⁸ *Archiv für slawische Philologie*, XIII, 1891, стр. 632.
- ³⁹ Речи са суфиксом на и ра из Вукова Рјечника набројио је Ђ. Даничић, *Основе српског или хрватског језика*, Београд, 1876, стр. 108 и 114; наставци на и ра у истој функцији (с додатком још једног суфикса) налазе се у дублету петљарица-петљаница (*Ibid.*, стр. 323).
- ⁴⁰ *Византијски извори*, III, стр. 91.
- ⁴¹ *Ibid.*, стр. 92—93.
- ⁴² N. Adontz, *op. cit.*, стр. 59.
- ⁴³ *Ibid.*, стр. 60.
- ⁴⁴ *Ibid.*, стр. 59.
- ⁴⁵ *Византијски извори*, III, стр. 52.
- ⁴⁶ Ван нашег је предмета, али ваља поменути као занимљивост, да је познати белгијски византолог Анри Грегоар доказивао, с много домишљања и комбиновања, да је предмет Шекспирове Буре потекао из Дукљанинова причања о Владимиру и Косари, посредним путем преко Орбинијевог *Il Regno degli Slavi* и једног изгубљеног талијанског романа. Вид. Henri Gregoire, *L'origine bulgare de la „Tempete“ de Shakespeare*, *Bulletin de l'Institut archeologique bulgare, Sofia*, IX (1935), стр. 81—97.
- ⁴⁷ Б. Прокић, Јован Скилица као извор за најстарију историју Македонских Словења, *Глас*, LXXXIV (1910), стр. 108—109. У својој докторској дисертацији, објављеној још раније, Прокић је, цитирајући речи Мирославе и Косаре, указао на ову сличност (В. Prokić, *Die Zusätze...*, München, 1906, стр. 44).
- ⁴⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 125; упор. Ст. Новаковић, *op. cit.*, стр. 198.
- ⁴⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 126; упор. Ст. Новаковић, *op. cit.*, стр. 199.
- ⁵⁰ Вид. о њему белешку Ј. Ферлуге, *Византијски извори*, III, стр. 51—54.
- ⁵¹ Вид. Б. Прокић, *loc. cit.*; *Глас*, LXXXIV (1910), стр. 96—97; упор. *Византијски извори*, III, стр. 86—87.
- ⁵² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 456.

- ⁵³ Према многим историчарима, битка на Сперхеју била је 996; према Острогорском 997, а према Адонцу можда и 998. Вид. Византијски извори, III, стр. 90, бел. 59.
- ⁵⁴ В. Н. Златарски, *История на първото българско царство*, часть 2, София, 1927, стр. 714. бел. 1.
- ⁵⁵ *Ibid.*, стр. 704. и 706.
- ⁵⁶ Византијски извори, III, стр. 90.
- ⁵⁷ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 705.
- ⁵⁸ *Ibid.*, стр. 706.
- ⁵⁹ За Дукљанинове текстове, вид. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 330—331. Златарски се за ову грешку повео можда за Гилфердингом, који је, пре њега, произвољно повезао, у руском преводу, исте реченице из XXXIII и XXXVI главе Летописа (Собрание сочинений А. Гилфердинга, I, С-П, 1868, 213).
- ⁶⁰ Шишићев покушај (*op. cit.*, стр. 454—455) да рашчисти генеалогску и хронолошку збрку у овом делу Летописа и сувише је компликован. Несхватљиво ми је још како се може говорити да је Самуилово проглашење за цара, 997—998, дошло „после ослобођења готово читаве бугарске државе и потпуна пораза Византије“, кад сам Златарски (*op. cit.*; стр. 705), на кога се Шишић позива, каже да су Византинци, 997. године, пустошили „до срћдата на българскитѣ страни“.
- ⁶¹ У свом чланку Синајска икона св. Јована Владимира (Гласник Скопског научног друштва, XIV, 1935, стр. 100), Острогорски каже: „Снажно ширећи своју земљу, цар Самуило је око 989 год. покорио приморске српске земље, освојио Зету и заробио њеног владара, Јована Владимира.“ — Слично датирање су давали: Гилфердинг (Собрание сочинений, 1, неуједначено на стр. 210. и 213), Рачки (Борба Јужних Словена за државну независност, Београд, 1931, 2. изд., стр. 38), Б. Прокић (Глас, LXXXIV, 1910, стр. 97), Жиречек (Историја Срба, II, стр. 149) и други, па и сам Шишић, пре појаве Историје Златарског (*Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, стр. 467).
- ⁶² Јован Скилица... (Глас, LXXXIV, 1910, стр. 96). У белешци је за ово тврђење наведен један изузетак: Лав Такон је поменуо Самуилово заузеће Верије, 989. године.
- ⁶³ Византијски извори, III, стр. 86—87.
- ⁶⁴ *Ibid.*, стр. 21; Б. Прокић, *loc. cit.*, Глас, LXXXIV, 1910, стр. 97.
- ⁶⁵ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 679.
- ⁶⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, стр. 293.
- ⁶⁷ Г. Острогорски, *Сербское посольство к императору Василию II*, Глас, СХСIII (1949), стр. 15—29.
- ⁶⁸ Ђ. Sp. Radojičić, *Srpsko Zagorje, das spätere Raszien, Südost-Forschungen*, XVI 2 (1957), стр. 278.
- ⁶⁹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, стр. 293, бел. 1.
- ⁷⁰ Византијски извори, III, стр. 117, и *passim*.
- ⁷¹ Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae *opere*, tomus alter, Bonnae, MDCCCXXXIX, стр. 463.
- ⁷² Г. Острогорски, *loc. cit.*, Глас, СХСIII (1949), стр. 23.
- ⁷³ N. Adontz, *op. cit.*, стр. 59; упор. горе, стр. 149.
- ⁷⁴ Византијски извори III, стр. 93. и бел. 63, стр. 108. и бел. 99.
- ⁷⁵ *Ibid.*, стр. 118.
- ⁷⁶ *Историја Црне Горе*, I, стр. 384.
- ⁷⁷ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 714, бел. 1.
- ⁷⁸ *Ibid.*, стр. 713.
- ⁷⁹ *Ibid.*, стр. 702.
- ⁸⁰ Византијски извори, III, стр. 91—92.
- ⁸¹ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 714.
- ⁸² Ј. Ферлуга, Драч и драчка област пред крај X и почетком XI века, Зборник радова Византолошког института, VIII² (1964), стр. 119.
- ⁸³ Византијски извори, III, стр. 94.
- ⁸⁴ Византијски извори, III, стр. 108.
- ⁸⁵ В. Прокић, *op. cit.*, стр. 31; Византијски извори, III, стр. 110.
- ⁸⁶ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 743—744. Приближна година Радомирова рођења потпуно је произвољно изведена.
- ⁸⁷ *Ibid.*, стр. 709.
- ⁸⁸ Византијски извори, III, стр. 129.
- ⁸⁹ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 663. и 744.
- ⁹⁰ Византијски извори, III, стр. 108. и 194.

- ⁹¹ Вид. о тим мишљењима, В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 709, бел. 3- — Чињеница да Михаило Девољски каже за мађарску принцезу да је била краљева кћи не може оборити мишљење да јој је отац био кнез Геза или неко други, јер је он у XII веку дао оцу титулу ондашњих мађарских краљева. О томе да су и други латински хроничари давали титулу гех самосталним кнежевима, вид. горе, стр. 51, бел. 9.
- ⁹² Вид. о њој, Ви. зантијски извори, III, стр. 87, бел. 42.
- ⁹³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 335.
- ⁹⁴ *Ibid.*, стр. 341—342.
- ⁹⁵ Стојан Новаковић, *op. cit.*, стр. 203.
- ⁹⁶ *Ibid.*, стр. 204.
- ⁹⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 126.
- ⁹⁸ *Ibid.* стр. 123, бел. 124. Упор. В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 712, бел. 1.
- ⁹⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 122.
- ¹⁰⁰ *Ibid.*, стр. 122.
- ¹⁰¹ Историја Црне Горе, I, стр. 421.
- ¹⁰² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 333.
- ¹⁰³ Вид. горе. стр. 139.
- ¹⁰⁴ К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 167; М. Medini, *loc. cit.*, *Rad.*, књг. 273 (1942), стр. 113—156.
- ¹⁰⁵ Историја Црне Горе, I, стр. 421.
- ¹⁰⁶ Ђ. Сп. Радојичић, Деоба и утицаји, Источна и западна компонента старих јужнословенских књижевности, Политика, 27. окт. 1963. За учени свет, Радојичић је слично мишљење изнео у чланку *Un roeme epigue yougoslave au XIe siecle: Les „Gesta" ou exploits de Vladimir, prince de Dioclee, Byzantion*, XXXV 2 (1965), стр. 528—535. Ту се, позивањем на једну произвољну тезу А. Грегора (Henri Gregoire) о Песми о Роланду, развија још идеја да је једна песма о Владимиру, настала пре 1081, прерасла у опсежнију творевину (*en un corps plus vaste*) — *Liber Gestorum* — „под утицајем и по примеру крстаха и жонглера" (*sous l'influence et a l'exemple des croises et des jongleurs*)
- ¹⁰⁷ Историја Црне Горе, I, стр. 427.
- ¹⁰⁸ Енциклопедија Југославије, V, стр. 428.
- ¹⁰⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 123.
- ¹¹⁰ Вид. А. Vagant et E. Mangenot, *Dictionnaire de theologie catholique*, Paris, 1905, t. II, стр. 494 (чланак *Beatification*).
- ¹¹¹ Stanislaus Hafner, *Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie*, München, 1964, стр. 51.
- ¹¹² *Ibid.*, стр. 50.
- ¹¹³ *Ibid.*, стр. 53.
- ¹¹⁴ Н. Радојичић, О најтамнијем одељку Барског родослова, Цетиње, 1951, стр. 48.
- ¹¹⁵ *Ibid.*, стр. 49.
- ¹¹⁶ Поред досад наведених места, вид. још S. Hafner, *op. cit.*, стр. 93, 110, 123.
- ¹¹⁷ *Ibid.*, стр. 77
- ¹¹⁸ *Ibid.*, стр. 75.
- ¹¹⁹ Он је познавао и радове Ђ. Сп. Радојичића, који у чланку *Књижевност византијска и књижевности славенске* каже: „На основу јуначких песама у XII веку, у Бару, седишту католичке надбискупије, саставља се на словенском и по свој прилици ћирилицом, већи спис под називом *Краљевство Словена*" (*Глас*, ССЛ, 1961, стр. 164).
- ¹²⁰ S. Hafner, *op. cit.*, стр. 84.
- ¹²¹ ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 331.
- ¹²² S. Hafner, *op. cit.*, стр. 46.
- ¹²³ Ево двеју првих: Немања и Владимир су били затворени у тамници, али, како изгледа, то одговара историјској истини; једнога је ослободила господарева кћи а другог Св. Ђорђе, што није ни исто ни слично. У трећој су доиста идентични изрази „*vivificam cruce*" и „животворешта Крџъ", али су они узети свакако из истих црквених књига. Даљи наводи су слични двама првим (S. Hafner, *op. cit.*, стр. 44—45).
- ¹²⁴ *Ibid.*, стр. 47.
- ¹²⁵ Историја Црне Горе, I, стр. 422.
- ¹²⁶ Вид. Јев. по Марку, XVI, 18, и Јев. по Луци, X, 19. Вук је у Рјечнику, под Мљет, донео једно слично локално предање, о доласку св. Павла на острво Мљет, настало на основу Дјела апостолских (XXVIII). Није само објаснио да је Мљет у том предању заменио Малту.

- ¹²⁷ Јеванђеље по Матеју, XVII, 22.
- ¹²⁸ Дјела апостолска, X, 3; XII, 7—10.
- ¹²⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 334.
- ¹³⁰ Н. Банашевић, Циклус Марка Краљевића, Скопље, 1935., стр. 69.
- ¹³¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 434.
- ¹³² *Ibid.*, стр. 313.
- ¹³³ Јеванђеље по Јовану, XIII, 9 и 10.
- ¹³⁴ Ф. Шишић *op. cit.*, стр. 325.
- ¹³⁵ *Ibid.*, стр. 334—335.
- ¹³⁶ *Orbini*, *op. cit.* стр. 202.
- ¹³⁷ E. R. Curtius, *op. cit.*, стр. 526.
- ¹³⁸ *Canticum canticorum*, IV, 11, и V, 1; упор. у *Liber proverbiorum*, V, 3.
- ¹³⁹ *Ibid.*, I, 14, 15 и *passim*.
- ¹⁴⁰ *Liber proverbiorum*, II, 2, 3.
- ¹⁴¹ *Ecclesiastes*, I, 16, 17.
- ¹⁴² „Platon lui-meme n'est nulle part, mais le platonisme est par-tout. Disons plutot qu'il y a partout des „platonismes" (E. Gilson, *Philosophie du Moyen Age*, 1944, стр. 268. Цитирао E. R. Curtius, *op. Cit.*, стр. 133).
- ¹⁴³ Доста обилна библиографија о том питању може се наћи у И. Божић, Превлака — Тумба, Зборник Филозофског факултета. (Споменица Виктора Новака), Београд, 1963, стр. 197—211.
- ¹⁴⁴ A. Rauphilet, *Etude sur la Queste del Saint-Graal*, Paris, 1921, стр. 25. и 53—84.
- ¹⁴⁵ E. R. Curtius, *op. cit.*, стр. 149.
- ¹⁴⁶ Вид. *Laffont-Bompiani, Dictionnaire des Oeuvres*, Paris, 1962, I, стр. 313. Текст и новонемачки превод St. Trudberter *Hoheslied u Friedrich v. der Leyen, Deutsche Dichtung des frühen und hohen Mittelalters*, Berlin, стр. 133—135.
- ¹⁴⁷ F. Ed. Schneegans, *op. cit.*, I Theil, стр. 29.
- ¹⁴⁸ *Ibid.*, II Theil, стр. 182.
- ¹⁴⁹ *Ibid.*, II Theil, стр. 192.
- ¹⁵⁰ *Ibid.*, стр. 138.
- ¹⁵¹ Византијски извори, III, стр. 117—118.
- ¹⁵² *Ibid.*, стр. 119, бел. 136.
- ¹⁵³ В. Н. Златарски. *op. cit.*, стр. 746. и 762, бел. 1.
- ¹⁵⁴ Византијски извори, III, стр. 113.
- ¹⁵⁵ *Ibid.*, стр. 115.
- ¹⁵⁶ *Ibid.*, стр. 108. Михаило Деволски исправља у 15. октобар, али Скилица рачуна од свог датума.
- ¹⁵⁷ *Ibid.*, стр. 129.
- ¹⁵⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 338.
- ¹⁵⁹ В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 753.
- ¹⁶⁰ Византијски извори, III, стр. 47—48.
- ¹⁶¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 457. Упор. В. Н. Златарски, *op. cit.*, стр. 744.
- ¹⁶² О Битољу као резиденцији или престоници, вид. Златарски, *op. cit.*, стр. 745.
- ¹⁶³ *Ibid.*, стр. 753.
- ¹⁶⁴ В. Ћоровић, Мотиви у предању о убиству цара Уроша, Прилози за књижевност. I, 1921, стр. 190—195.
- ¹⁶⁵ *Ibid.*, стр. 193—194. Упор. мој чланак Од Тристана до Кањоша, Прилози за књижевност, XXIV, 1958, стр. 9.
- ¹⁶⁶ Текст романа у А. Н. Веселовскии, Из историје романа и повјести, С-П., II, 1888, Приложевдн, стр. 9.
- ¹⁶⁷ Пјеванија црногорска и херцеговачка, сабрана Чубром Чоиковићем Црногорцем., Лајпциг, 1837, бр. 156.
- ¹⁶⁸ Богољуб Петрановић, Српске народне пјесме, Београд, 1867, бр. 17.
- ¹⁶⁹ В. Ћоровић, *loc. cit.*, стр. 191.
- ¹⁷⁰ Радован Самарџић, Београд и Србија у списима француских савременика (XVI—XVIII век), Београд, 1961, стр. 91; вид. и страну 219, 464, 671.
- ¹⁷¹ Никола Радојчић, *loc. cit.*, Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 25.
- ¹⁷² Вид. коментар Ј. Ферлуге, Византијски извори, III, стр. 118, на основу Б. Прокића, *Die Zusätze ...*, № 32.

- ¹⁷³ Византијски извори, III, стр. 118; Б. Прокић, Први охридскш архиепископ Јован, Глас, LXXX, 1911, стр. 278—284.
- ¹⁷⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 339.
- ¹⁷⁵ О разним вестима о његовој погибији, вид. Византијски извори, III, стр. 123.
- ¹⁷⁶ N. Adontz, *op. cit.*, стр. 60.
- ¹⁷⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 341.
- ¹⁷⁸ Византијски извори, III, стр. 123.
- ¹⁷⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 457.
- ¹⁸⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata*. Zagreb, 1925, стр. 523. и 704.
- ¹⁸¹ *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX (1851), стр. 447.
- ¹⁸² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 341.
- ¹⁸³ *Ibid.*, стр. 340.
- ¹⁸⁴ *Ibid.*, стр. 341.
- ¹⁸⁵ Реља Новаковић, Пренос моштију кнеза Лазара из Приштине у Раваницу, Прилози за књижевност, XXV, 1959, стр. 79.
- ¹⁸⁶ Ђорђе Трифуновић, Српски средновековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју, Крушевац, 1968, стр. 54-55.
- ¹⁸⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 340.
- ¹⁸⁸ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 226—227, где су објављени натписи.
- ¹⁸⁹ *Ibid.*, стр. 231.
- ¹⁹⁰ *Ibid.*, стр. 231.
- ¹⁹¹ *Ibid.*, стр. 230.
- ¹⁹² *Ibid.*, стр. 231.
- ¹⁹³ *Ibid.*, стр. 232.
- ¹⁹⁴ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 151.
- ¹⁹⁵ Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 78.
- ¹⁹⁶ К. Јиречек, *Историја Срба*, IV, стр. 179.
- ¹⁹⁷ *Ibid.*, I, стр. 195.
- ¹⁹⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, 331.
- ¹⁹⁹ Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 79.
- ²⁰⁰ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 232.
- ²⁰¹ Orbini, *op. cit.*, стр. 224.
- ²⁰² Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 219, 227.
- ²⁰³ *Ibid.*, стр. 147. и 234, 152. и 241.
- ²⁰⁴ *Ibid.*, стр. 150. и 239.
- ²⁰⁵ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 354; упор. места где је Прапрагна жупанија, стр. 326, 354.
- ²⁰⁶ В. Prokić, *Die Zusätze...*, № 68.
- ²⁰⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 325.
- ²⁰⁸ Dr Milan Sufflay, *Pravoslavlje na Jadranu, Starohrvatska prosvjeta*, Nova serija, II, 1—2 (1928), Zagreb—Книн, стр. 51. Упор. од истог писца *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, стр. 5—6, 98—99.
- ²⁰⁹ И. С. Јастребов, Податци из историје српске цркве, Београд, 1879 (Јастребова су цитирали опширније С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 228—229, и С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 72—73).
- ²¹⁰ *Ibid.*, стр. 187—189. Упор. Н. Дучић, Врањина у Зети и крисулује на Цетињу. Гласник С. У. Д., 27 (1870), стр. 190.
- ²¹¹ Sime Ljubić, *Listine*, X, Zagreb, 1891, стр. 22. Цитирао и Вас. Марковић, *Православно мокаштво и манастири у средњевијековној Србији, Сремски Карловци*, 1920, стр. 35, 9ел. 24, погрешно замењујући Стефана Црнојевића Иваном Црнојевићем.
- ²¹² К. Јиречек, *Историја Срба*, IV, стр. 175.
- ²¹³ *Ibidem*.
- ²¹⁴ Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1902, бр. 353.
- ²¹⁵ Dr Milan Sufflay, *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, стр. 99.
- ²¹⁶ Не казујући по ком извору, овај је извештај цитирао А. Degrand, *Souvenirs de la Haute-Albanie*, Paris, 1901, стр. 117—118.
- ²¹⁷ S. Ljubić, *Listine*, V, стр. 85; упор. К. Јиречек. *Историја Срба*, I, стр. 151.

- ²¹⁸ Писма о историји Срба и Бугара од А. Ф. Гилфердинга, превео Милан Ђ. Милићевић, св. II, Београд, 1860, стр. 61.
- ²¹⁹ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 219.
- ²²⁰ *Ibid.*, стр. 274.
- ²²¹ К. Лиречек, *Историја Срба*, I, стр. 151.
- ²²² Поновимо да је сва три написа, на грчком, латинском и словенском, издао С. Новаковић *op. cit.*, стр. 226-227.
- ²²³ Манастир се налазио „забачен међу високим планинама“, каже Новаковић (*op. cit.*; 222), на основу неких путописних бележака.
- ²²⁴ По бројењу Шуфлаја (*Srbi i Arbanasi*, стр. 35), Драч је, у четири столећа, променио 32 пута свога господара.
- ²²⁵ Dr M. Sufflay, *Srbi i Arbanasi*, стр. 91.
- ²²⁶ Antonin Stransky, *L'eglise de Saint-Jean de Bobovscica en Albanie*, *Revue des Etudes Slaves*, XVI, 1—2 (1936), стр. 76—77.
- ²²⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 339.
- ²²⁸ *Ibid.*, стр. 362.
- ²²⁹ Потпун наслов тога првог издања има С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 238. На даљим страницама су подаци о наредним издањима исте књижице.
- ²³⁰ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 244,
- ²³¹ Димитрије Руварац, О Св. Јовану Владимиру, Земун, 1892, стр. 32. и стр. 34 (где су означени извори Ј. Рајића за причање о св. Владимиру).
- ²³² С. Новаковић. *op. cit.*, стр. 249.
- ²³⁸ *Ibid.*, стр. 252.
- ²³⁴ Иван, Сњегаров, *Историја на Охридската архиепископија--патриаршија, от падениот под Турците * до неиното унишћожение (1394—1767 г.)*, Софил, 1932, стр. 222—225.
- ²³⁵ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 265.
- ²³⁶ *Ibid.*, стр. 255.
- ²³⁷ *Ibid.*, стр. 262.
- ²³⁸ *Ibid.*, стр. 259.
- ²³⁹ *Ibid.*, стр. 267.
- ²⁴⁰ *Ibid.*, стр. 268.
- ²⁴¹ В. Н. Златарски, *op. cit.* стр. 785.
- ²⁴² На сликама у грчком житију св. Јована Владимира (изд. од 1690, 1774. и 1858) светитељ држи левом руком тањир са одсеченом главом (С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 245. и 247). На тањиру је такође донесена одсечена Крститељева глава Иродијади. У елбасанску писану легенду је ушао, контаминацијом, нов елемент једне друге светачке легенде. Владимир је, кад је био посечен, „главу своју узео у руке, па је онако без главе јашући, на грдно чудо и упрепашћење свих који су то очима гледали, сам своју главу донео у тај исти манастир“ (С. Новаковић *op. cit.*, стр. 231). На другом месту своје књиге, у једној белешци (*op. cit.*, 224, б'ел. 1), Ст. Новаковић помиње један чланак у француским новинама *Stamboul* од 17. априла 1891. под насловом *St. Denis en Orient*, у коме се већ упоређује св. Јован Владимир са св. Дионисијем Аеропагитом. В. Чајкановић је, не знајући за тај чланак, у коментару *Мотиви прве арнаутске песме о Боју на Косову*, констатовао да „мотив“ о јунаку „који носи своју рођену главу под пазухом, подсећа нас на св. Дионисија Париског (+285), који је, по легенди, однео своју одсечену главу са Монмартра чак у Сен Дени“ (*Архив за арбанаску старину, језик и етнологију*, књ. I, св. 1—2, 1923, стр. 76). А Шмаус је упозорио да се слично предање везује за св. Владимира (Косово у народној песми *Муслимана, Прилози проучавању народне поезије*, V, св. 1, стр. 121, бел. 4), а Ненад Љубинковић с разлогом истиче да се овај „мотив“ могао раширити на шиптарском подручју Косова посредством *Козминог житија св. Јована Владимира (Порекло мотива ношења главе после погубљења у једној шиптарској песми о Косовском боју, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV—V, 1959—1960, стр. 326).*
- ²⁴³ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 273.
- ²⁴⁴ *Ibidem.*
- ²⁴⁵ *Ibidem.*
- ²⁴⁶ По рачуну Д. Руварца (О Св. Јовану Владимиру, стр. 56), грчко житије би било написано 1579. године, а то се не слаже са поузданим подацима о Козми. Друкчије је Новаковићево читање година

наведених у самом животу (стр. 260. и 269), а Гиљфердинг је исправио годину легендарног подизања елбасанског манастира од 799 на 999 (Писма о историји Срба и Бугара, Београд, II, 1860, стр. 61, бел. 1).

²⁴⁷ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 249.

²⁴⁸ *Ibid.*, стр. 251.

²⁴⁹ *Ibidem.*

²⁵⁰ *Ibidem.*

²⁵¹ *Ibid.*, стр. 274.

²⁵² *Ibid.*, стр. 265; упор. стр. 256—257.

²⁵³ *Ibid.*, стр. 257, 265; упор. стр. 241.

²⁵⁴ Вид, о њима белешке Ј. Ферлуге у Византијски извори, III, стр. 76—80; ту су забележени и главни радови у којима се расправља о Самуиловој браћи, нарочито о годинама њихове смрти.

²⁵⁵ С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 261.

²⁵⁶ Гиљфердинг преводи „три његова брата“, а не „сродника“ и додаје изостављено име трећег, Аарона (Писма о историји, Срба и Бугара, стр. 61). У преводу Д. Руварца (*op. cit.*, стр. 30) помињу се такође сва три брата.

²⁵⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 344.

²⁵⁸ Шишић замењује у самом тексту Летописа име Dobroslavus именом Voislavus (образложење, *op. cit.*, стр. 459—461). Упор. и Мошин (*op. cit.*, стр. 86, бел. 206), који прихвата Мединијево тумачење ове замене.

²⁵⁹ Византијски извори, III, стр. 211; вид. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 462.

²⁶⁰ Византијски извори, III, стр. 129; упор. С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 261.

²⁶¹ В. Н. Златарски, *op. cit.*, генеалогска таблица на стр. 863; упор. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 460, бел. 132.

²⁶² Вид. слично, мада нешто одсечније, мишљење С. Новаковића, *op. cit.*, стр. 253.

²⁶³ Гласник Друштва српске словесности, V, 1853, стр. 69.

²⁶⁴ Летопис Матице српске, књ. 115 (1873), стр. 174.

VIII

ГЛАВА XXXVII—XLVII ЛЕТОПИСА

Убиство краља Драгимира у цркви Св. Гаврила. — Светиња као уточиште. — Вероломство Которана. — Легенда о тровању калуђера у манастиру Св. Михаила на Превлаци. — Смрт од куге Легета и његових синова на Превлаци. — Судбина цркве Св. Михаила на Превлаци. — Устанак краља Доброслава (односно, Стефана Војислава) у Зети. — Приказ прве његове победе. — Епизоде друге фазе рата. — Историјска сведочанства о тим биткама. — Ратне вештине летописаца (Козме и Дукљанина) — позајмице из Старог завета. — Еписки мотив сукоба оца и сина код нас и на страни. — Карактер приче о сукобу Доброслава и Гојислава. — Како настају слична предања? — О борбама појединаца које одлучују о исходу рата у разних народа. — Карактер приче о борби Гојислава против Људовита. — Краљ Михаља (Михаило) и његови синови. — Збрка са два Бодина, њене исправке и упадање Орбинија у нове грешке. — Гажење заклетве краља Михаила. — Незахвалност краља Бодина. — Дукљанинове симпатије на страни краља Радослава и његова потомства. — Песме о династичким борбама у Зети? — Краљица Јаквинта, омражена личност, и њене везе са Котором и Баријем. — Књишка обрада њених злочина. — Краљ Ђорђе, Јаквинтин син, противник Византије. — Бесомучне династичке борбе и њихово књижевно обликовање. — Градихна, идеални хришћански владар. — Повезаност барске бискупије са једном граном дукљанске династије. — Поп Дукљанин веран латинској цркви и пријатељ византијске политике. — Последњи дукљански владар Михаило и приближније датирање Летописа Попа Дукљанина.

Последње главе Летописа (XXXVII—XLVII), обухватају време од Владимирове смрти до средине XII века. Према многим истраживачима, оне су чиниле засебну целину, а сматране су као „прави Дукљански летопис“, мада област која је у њиховом причању у средишту догађаја носи сада ново име Зете. Латински облик Zenta први пут се појављује у XXX глави као назив једне од четири тетрархије које је краљ Прелимир дао на управу своје прворођеном сину Хвалимиру. Приликом једне мало доцније деобе дукљанске државе (у XXXIV глави), Зету је опет добио прворођени краљев син

Петрислав (отац св. Владимира). Најзад, од главе XXXVII, којом почиње последњи део Летописа, у Зети је поново успостављена држава која је знатно прелазила географске оквири те земље. За тај последњи и, по њему, трећи део Дукљанинова списа Јиречек је рекао да је он „по скаскама и причама, састављена историја дукљанских владара у X—XII. века”.² Мада је Шишић тражио да још јаче поткрепи своје раније мишљење „да је Дукљанин у тој партији размерно добар историски извор”, он се у основи не удаљава много од горње Јиречекове оцене: „Главни му је извор ипак била жива традиција и народно памћење па отале и све добре и слабије стране причања, јер се поред множине поузданих података, приказаних врло живо и детаљно, налази тамо амо и гдекоји сумњиви податак или бар нејасно изречен.”³ На поуздане податке у овом делу Летописа требаће чекати јер је његов почетак заснован, сви су изгледи, на некој потпуно измишљеној причи.

Да ли је ту причу Дукљанин „црпао из народних песама”, како то, са оградом „по свој прилици”, тврди Јиречек на једном другом месту своје Историје? * Њен садржај не би указивао на такво њено порекло. Дукљанин приповеда, од XXXVII главе, да је Драгимир, коме су од оца остали на уп-раву Травунија и Хум, похитао у Зету, после смрти бугарског цара Владислава, да заузме престо својих отаца. Дошао је с војском до Которског залива (не помиње се тачно место, али би оно могло бити; у близини данашњег Херцег-Новог или Рисна), где су га, с бродовима, хлебом, вином и обиљем разне хране, дочекали Которани и позвали на ручак на острво Светог Гаврила. Он се с малом пратњом укрцао на лађицу и дошао на речено место (ad locum), тј. на острво Светог Гаврила, доцније названо Страдиоти (у новије време Свети Марко), до самог полуострва Превлаке у Бокоторском заливу. Док се спремао ручак, Которани су један другом говорили да ће бити боље за њих да убију овог последњег преживелог потомка краљева њихове земље (huius terrae) јер су их тлачили и његови преци и његова браћа. За ручком, загрејани вином, скочили су на њега, али је Драгимир, видевши то, побегао у цркву и бранио се исуканим мачем. Неки од Которана попели су се на кров, провалили га и убилти Драгимира камењем и гредама. Затим су се сви укрцали на лађицу и побегли. Видевши шта се десило, Драгимирова војска вратила се својим кућама (реч *ropuli* се ваљда односи на војску која је била остала на копну, а не на малу пратњу која је била на острву и о којој се не каже ништа), док је његова жена са две кћери отишла своје оцу, рашком жупану Љутомиру, али га није нашла у животу. Упутила се затим са својом мајком ујацима у Босну и у Дринској жупи, у месту Брусно, родила мушко дете коме су дали име Доброслав. Пошто је стасао, Драгимиров син оженио се у Дубровнику унуком (*nepotem*) цара Самуила, са којом је изродио пет синова. У то доба, византијски цар Василије запосео је целу Бугарску, Рашку, Босну и Далмацију. Против њега ће ускоро устати Доброслав са својим синовима.

Прекинемо овде причање, без задржавања на давно уоченој збрци која је настала у Дукљаниновој хронологији и генеалогiji када историјски познатог зетског кнеза Стефана Војислава, свакако већ одраслог 1018. године, замењује Доброславом који се те године родио као Драгимирово посмрче.⁵ Задржимо се засад на причи о Драгимировом убиству. Она нема нимало епски карактер, а својом композицијом, перипетијама, географским оквиром и повезивањем главне епизоде Драгимиррвог убиства у цркви за један мали локалитет, оставља утисак вештачке пишчеве творевине на основу неког локалног, прозног предања. Шишић каже да су Которани, „кар древни византиски поданици и Романи” сматрали Владимира и његова стрица Драгимира бугарским вазалима, и тако објашњава њихов поступак.⁶ Ми не знамо докле је ишла которска приврженост Византији; знамо пак да је Михаило, син Стефана Војислава, византијског непријатеља, имао у Котору свој двор. Што се тиче Владимира, он је доиста био зет цара Самуила, али је изгубио главу по наредби бугарског цара Владислава, можда баш као византијски пријатељ. Поред тога, мало је вероватно да су народна сећања на ово доба утицала на причу коју је Дукљанин чуо, допунио или, делимично бар, измислио готово читава два века доцније. Природније је претпоставити да су се Которани замерили свештеним лицима у Бару из неких других мотива и да је по среди антагонизам неке друге природе.

Речено је већ, и поновљено, да је Дукљанин својим списом тежио да поткрепи право барске цркве на архиепископску столицу и да је у ту сврху, у IX глави, померио оснивање Дукљанске митрополије, заједно са Салонитанском, у време легендарног краља Светопелека. Међу њеним суфраганима он је навео и которску бискупију (*Есатарум*), док је дубровачку (*Ерिताурум, quod nunc*

dicitur Ragusium) доделио Салонитанској митрополији. Писац се није устручавао да подешава историјске чињенице за потребе своје цркве, нити је био усамљен у том прекрајању прошлости, али је он морао бити упућен у скорашњу историју и из ње црпи елементе за неке од својих конструкција. Познато је да је барска црква проглашена за архиепископију булом издатом у Риму тек 1089. године и да је том приликом которска бискупија постала доиста, бар формално, њен суфраган.⁷ Тежећи да у црквеном погледу потчине себи не само Котор него и Бар, чијем је бискупу Петру доделио био палиј један непризнати папа, Климент III, Дубровчани су издејствовали да се поништи његова була од 1089. године и да се укине Барска архиепископија а њен бискуп, заједно са которским, прогласи суфраганом Дубровачке архиепископије. Настала је тада огорчена борба између Бара и Дубровника, која није престала ни када је барска бискупија била коначно проглашена за архиепископију, 1199. године.⁸ Да поновимо да су се у тој борби и једна и друга страна служиле понекад и обичним фалсификатима. Тако је у једној недатираној були папе Каликста II (1119—1124), фалсификованој у „другој половини XII века”,⁹ међу суфраганима Барске архиепископије наведена и которска бискупија. Не водећи много рачуна ни о аутентичним папским булама, писаним понекад, у оно време, без проверавања реалне ситуације, Котор није признавао ни Бар ни Дубровник, већ се од XI века добровољно потчинио цркви у Барију, налазећи начина да остане под јурисдикцијом његове архиепископије, без обзира да ли је Апулија са Баријем била под византијском или под норманском влашћу.¹⁰ Таквом стању нису се доцније противили ни немањићки владари, након што су припојили дукљанско приморје својој држави. Лиречек чак мисли да су „тесне везе између Котора и италијанскога Бара биле [...], по свој прилици, узрок што је чувена поклоничка црква Св. Николе, у апулијском граду, тако често обасипана богатим поклонима од стране Срба, први пут од стране великот жупана Стефана Немање”.¹¹

Киван на Котор због сепаратистичких тенденција његове бискупије, којима се крњио углед и слабио положај барске цркве, Поп Дукљанин је искористио прилику да се освети његовим грађанима. У причи о Драгимировој смрти, он их оптужује за тежак грех: проваљивање црквеног крова и вероломно убиство свог госта — владара. Тешко је замислити већи грех кад су у питању племићи једног старог биекупског града.

Полазећи од песме Урош и Мрњавчевићи, а пошто је прегледао разна забележена предања о „светињи као уточишту”, Тихомир Ђорђевић није могао доћи до одређеног закључка „да ли је такво сматрање светилишта наше, старо, још из наше паганске прошлости, на које је доцније и у нас дошла хришћанска санкција, или смо га као готово примили из Византије”.¹² Одредбе Душанова закона и Властареве Синтагме биле су на снази у немањићкој Србији, али је на Приморју, пре њих и пре Летописа Попа Дукљанина, латинска црква ширила слично схватање. *Legenda sanctorum* Јакоба из Варагине (тал. *Giacommo de Varazze*), у којој су често компилирани много старији латински извори, приписује цару Константину одредбу, донесену после његовог преобраћања у хришћанство, о имунитету особе која потражи склониште у цркви.¹³ Которане је дакле Поп Дукљанин оптужио за преступ који је у Риму сматран веома тешким и за који се веровало да је кодификован од стране првог хришћанског цара. Сада се не може рећи да ли је причу о Драгимировој смрти измислио сам Дукљанин, односно његова околина, или је она подешена према неком старом, сличном предању о вероломству Которана, насталом у њиховом суседству, у противничкој им средини.

Налазећи ваљда да је тежиште приче у простом смакнућу наследника престола, а не у вероломности Которана и убиству Драгимировом у самој цркви, Н. Радојчић је кратко приметио да је можда цела прича о стрицу и наследнику Владимировом „само варијанта познате паралеле из Св. писма о злим слугама, на коју јако потсећа”.¹⁴ Није навео на које зле слуге мисли, али су то ваљда виноградари који су убили сина власникова и овако рекли у себи: „Ово је нашљедник, ходите да га убијемо, и нама ће остати очевина његова.”¹⁵ Сличности има, али Дукљанин умеће карактеристичну епизоду о убиству у цркви везујући тај тешки преступ за Которане.

Једна друга калуђерска легенда, забележена много доцније, говорила би за то да су се Которани морали више пута замерити суседним селима и градовима својом црквеном политиком и да су баш на тој основи настале и рашириле се приче о њиховој перфидности. Ту је легенду уметнички обрадио С. Љубиша у „приповијести” Проклети Кам, а према једној белешци испод њеног текста, он ју је „првом

чуо од калуђера Мојсеја Вукшића Грбљанина".¹⁶ Својом основном садржином (када се апстрахују разне епизоде, од којих многе, врло вероватно, треба приписати самом Љубиши, који је, често на штету уметности, зачињавао своје причање обиљем фолклорних елемената), она подсећа на причу о Драгимировој смрти. Которани су, каже та легенда, у жељи да истисну православно свештенство са својихседа, прибегавали разним махинацијама. Тако су, крајем XV века, лукаво наговорили свога осиромашеног суграђанина Друшка да на дан прослове манастира Св. Михаила на Превлаци успе отров у храну манастирске братије. Да би се то тровање прикрило, унапред поучен, Друшко је разгласио, после првих знакова обољења, да се појавила куга. Са млетачког бродовља осута је затим топовска ватра на манастир и његове зграде, под изговором да би се куга локализовала, тако да су зачас саврњени са земљом. Поред многог народа погинулог од смртотрсног оружја, од отрова су умрла и под рушевине затрпана седамдесет и два калуђера. — У Летопису, Которани су убили на превару, после ручка, кнеза Драгимира у цркви Св. Гаврила до Превлаке, којој је проваљен кров; у овој приповести, за ручком је погинуло, опет злочинством Которана, седамдесет и два калуђера и разрушен је манастир Св. Михаила на Превлаци. Сличност је очигледна, мада, колико знам, није изазивала пажње.

Поводом ове доцније легенде о тровању калуђера у манастиру Св. Михаила, указаћу на још два места у Летопису Попа Дукљанина која би се могла довести у неку везу са њом. — Нешто доцније биће говора о злогласној краљици Јаквинти, жени краља Бодина, а овде ћу само подсетити да је она у Котору припремила отровни напиток (*potionem mortiferam conficiens in Cattaro*) који је послала преко својих људи у Скадар да се дадне краљу Владимиру III, да би његовом смрћу осигурала престо своме сину Ђорђу.¹⁷ У двама ето легендама са зетског приморја, отровом послатим из Котора убијани су краљеви и калуђери. Још једна подударност која се тиче Превлаке. То веома лепо, зеленилом одевено и мирисима окупано полуострвце постало је, у легендама, место људских катастрофа. Калуђери отровани у цркви Св. Михаила, за које се раширио глас да су умрли од куге, нису први завршили живот на тако грозан начин у том идиличном месту. У Летопису (глава XXXI), на тој истој Превлаци (*in Culio de Cattaro, in loco qui Traiectus dicitur*), где је био себи сазидао замак и двор (*ubi castellum sibi construxerat et curiam*), умро је од куге и помора (*pestilentia et clade*) Прелимиров син Легет (или Легек) са свим својим синовима (*Et mortui sunt et non remansit ex eis vel unus*).¹⁸ Да ли је читање Летописа могло изазвати ширење и преношење разних гласова о Котору, граду тровача, и о Превлаци, месту истребљења читавих заједница?¹⁹ Може се претпоставити да су и раније постојала и одржавала се нека предања, која су искористили, сваки за своје потребе, Дукљанин, у причи о Легеку, и творац легенде о тровању калуђера. Са њима је у неком сродству, не само географском, и Дукљаниново казивање о Дратимировој смрти у цркви Св. Гаврила до саме Превлаке.

Без обзира на Дукљанинова причања, легенда о тровању калуђера објашњавана је и на други начин. Историчари су до недавно веровали да је манастир Св. Михаила на Превлаци био доиста разрушен 1452. године, топовима са млетачких галија које су помагале Стефану Црнојевићу да угуши устанак грбаљских сељака и кметова Светомихољске метохије, и да је на основу тих историјских догађаја настала легенда о тровању калуђера. Пошто је раније и сам био прихватио ту тезу, Иван Божић је, друкчијом интерпретацијом неких докумената, дошао до закључка да манастир Св. Михаила није био порушен 1452. године. „У ствари" каже он, „манастир је већ тада био у рушевинама, напуштен бар две деценије раније."²⁰ Даље објашњава да су и други манастири на зетском приморју, не само православно него и католички, пропадали на сличан начин јер није било свештеника да обављају црквену службу и да их одржавају. Специјално, на стање манастира Св. Михаила утицало је преношење столице Зетске митрополије, крајем XIV века, из Превлаке у Пречисту Крајинску на Скадарском језеру.

Божићевом мишљењу не би ишао у прилог један други докуменат из истог времена. Њему је позната исправа у којој се помиње стање какво је било на Превлаци 1461. године, *post ruinam ecclesie sancti Michaelis*, али мисли да реч *ruina* овде значи пропадање, ороност, рушење „због запуштености", и да се то сведочанство односи „на време између 1430. и 1440. год.", јер, како каже одмах иза тога: „Стари манастир је опустео пре но што су Турци 1439. год. први пут покорили српску

деспотовину.²¹ Међутим, у истој књизи издат је један други докуменат из кога се види да је 1445. године црква Св. Михаила била још читава и да се тада налазила у рукама католика „вјероватно“ [...] на интервенцију Которана по наредби из Венеције, која у превлачким калуђерима није видила поуздане поданике”.²² У рукама католика, црква свакако није могла пропасти, „због запуштености”, до 1452, а мислим ни до 1461, мада је тада била *ruina*, али из других узрока. Уосталом, зашто би се напустила велика црква Св. Михаила, а одржале се, после 1461, као њене наследнице, црквице Св. Марије и Св. Николе на истој Превлаци?²³ Остаје, дакле, да се верује, док се не пронађе неко ново боље објашњење, да је црква Св. Михаила на Превлаци настрадала — можда случајно, јер је тада била у рукама католика, уколико је побуњеници нису заузели — за време буне сељака 1452. године, када су и сасвим блиске солане, како се види из једног другог документа, „биле порушене и потпуно уништене” по наредби Млечана.²⁴

За историјат, а можда и за покушај објашњења легенде о тровању седамдесет и два православна калуђера на Превлаци треба истаћи још једну чињеницу која није узимана у обзир. У најстаријим, укратко резимираним, верзијама те легенде не говори се о рушењу манастира него само о тровању калуђера. Треба уз то приметити да су све такве верзије забележене на територији старе Црне Горе. Предање о тровању, без рушења манастира, помињу владика Василије Петровић,²⁵ аустријски пуковник Паулић у своме извештају из Црне Горе од 1782,²⁸ владика Петар I, а по њему и Д. Милаковић,²⁷ и најзад Вук Караџић, који је боравио у Црној Гори 1834/5. и био на самој Превлаци, са руским научницима, 1841. године.²⁸ О рушењу манастира топовима са галије, после тровања, говори се у предањима забележеним или обрађеним у Приморју у другој половини XIX века.²⁹ Можда треба претпоставити да је легенда о тровању превлачких калуђера, заснована на неким старијим предањима о которским тровачима, настала пошто је манастир прешао у руке католика, а да је доцније контаминисана, у неким само верзијама, са казивањима о истинском рушењу цркве Св. Михаила топовима са млетачких галија. Да предања о тровању имају легендаран карактер доказ би био и број од седамдесет и два отрована калуђера. Тај исти број налазимо у Козминој *Chronicon Voemorum* (liber I, §. 1.), где се каже да су, обратно, потоп преживеле 72 особе. У једном предању из Паштровића, број отрованих калуђера смањује се на седамдесет јер су остала у животу двојица, које је, случајно, митрополит био утамничио.³⁰ Број од седамдесет погинулих налази се пак у Старом завету, где Авимелех „поби браћу своју, синове Јеровалове, седамдесет људи, на једном камену; али оста Јотам најмлађи син Јеровалов, јер се сакри”.³¹ Легек није имао седамдесет, него седам синова, али је са свима њима умро од куге на Превлаци.

Даље, подробније, расправљање о отрованим калуђерима удаљило би нас од Дукљанина и његова Летописа. За наш предмет довољно је било указати на неку могућу везу, или бар сличност, између предања о тровању седамдесет калуђера у манастиру Св. Михаила на Превлаци и прича о смрти од куге Легека и његових седам синова у његовом дворцу на Превлаци и о погибији Драгимировој у цркви Св. Гаврила до саме Превлаке. Из упоређења се види да Дукљанинова казивања немају епископски карактер који им се придавао, и да су све то локална предања која ретко када добију стиховану форму а стари их хроничари радо уносе у своје списе.

*

После приче о Драгимировој погибији у цркви Св. Михаила на Превлаци, Летопис излаже догађаје са чвршћом историјском подлогом, мада су и та казивања понекад збркана и зачињена с доста неисторијских елемената. Неком необјашњеном грешком, то је већ речено, Драгимировом посмртном сину Доброславу приписана је улога једног историјског зетског кнеза другог имена. Устанак у Зети и ратовања Доброслава и његових пет синова против Византије одговарају доиста владавини Стефана Војислава, али су испричани у XXXVIII глави Летописа с неким појединостима за које су многи сматрали да су узете из народних епископских песама. Вешто припремање устанка, наговарање Византинаца да што округније поступају према народу, уз истовремену агитацију против окупатора, приказују Доброслава као веома лукава владара. Ти његови поступци доводе до покоља грчких великаша у целој Далмацији: „et uno die interfecerunt omnes magnates Graecorum, qui sunt inventi per totam Dalmatiam.”³²

За тај део Дукљанинова причања није истицано да има епископски карактер нити се таквим може сматрати. О том причању се чак водило рачуна у историјској науци.³³ Није доиста немогуће да су о вештини ослободиоца Зете, Стефана Војислава, била сачувана, а можда и забележена, нека предања или чак истинита сведочанства од којих је једно допрло и до Византа. У другој половини XII века, не много по смрти зетског кнеза, византијски историчар Кекавмен прича за њега да је био толико искусан и мудар да му је једном приликом долијао препредени стратег дубровачке теме Катакалон: Грк му је спремао замку да га зароби, али је сам у њу упао и био ухваћен „на срамоту Ромеја”.³⁴

Поставши краљем после устанка, на позив народа, Доброслав је однео прву победу над грчком војском, коју је предводио војсковођа Арменополос, у Зетској равници (*parvenit usque ad planitiem Zentae*). Врло кратак приказ те битке није свакако узет из неке песме. Рекло би се пре да он изражава доста наивне стратегијске концепције самог писца. Доброслав даје део војске четворици својих синова да код места *Vuranie* (по свој прилици Врањ у Скадарској равници), на источној страни, сачекају исход борбе, а са претпоследњим сином Радославом удара са западне стране (не помиње се ниједно место) и одмах почиње убијати Грке (*irruit super Graecos caeperuntque valde trucidare eos*). Има једна једина појединост из те борбе, али је она казана тако кратко и оскудно да искључује сваку песничку реминисценцију: Радослав се сусрео са грчким војсковођом и одмах га убио мачем и оборио с коња (*gladio percussit atque de equo in terram proiecit*).³⁵ Остатак војске уништили су краљеви синови на источној страни. То је све што је казано о овој победи. Као награду за свој подвиг, краљев син добир је на управу жупанију *Kezsa* (Гацко?).

Друга победа Доброслава и његових синова над Византинцима и његовим српским вазалима много је опширније приказана: у њој има правих епископских подвига и типичних појединости које су код разних народа песнички обрађиване, али су експлоатисане и у прозним хроникама. Прича о тој другој фази рата, да се тако изразим, састоји се из неколико епизода чија би песничка обрада, да је постојала, захтевала не једну јуначку песму него мали циклус песама или неку врсту епоса. Што би било доста необично, непријатељи краља Доброслава били би, поред Грка, Срби из Рашке, Босне и Захумља. Може ли се претпоставити да су јуначке песме о тим домаћим борбама, да тако кажем, заиста певане на српском приморју у XI веку, у време када су како Рашани тако и Зећани, пре него што ће постати ривали, тежили да се ослободе византијског ропства? Треба додати да је у Летопису Доброслављева мајка била ћерка непознатог рашког жупана Љутомира а нећака неименованог босанског великаша. — Ако није из песама, да ли је све то узето из стварности? Чини нам се да је летописац и овом приликом, без обзира на неке могуће изворе или предања, сам додавао тежећи да уздигне дукљанског владара и да му дадне првенство пред Рашанима, Босанцима и Захумљанима. Међутим, мало пре је речено да у његовом причању има извесних епископских елемената чији карактер и порекло треба испитати подробније.

После Доброслављеве победе у Зетској равници, византијски цар је поткупио златом и сребром владаре Рашке, Босне и Хума (*auro et argento*, често помињани израз у Старом завету, одакле је прешао, вероватно, у сличним ситуацијама, у хронике),³⁶ а на то они скупе војску и ставе је под команду хумског кнеза Љутовида. Са јужне стране, послата је друга јака војска, састављена од грчких трупа, под командом топарха Курсилија, која је наступала од драчке земље. Да би спречио спајање ових двеју војски, Доброслав се решава да најпре нападне Грке који су били дошли у барску равницу (*in planitiem Antibarensis civitatis*). Подсетимо да је и прва победа Доброслава над Грцима била задобијена у равници (*in planitie Zentae*). Своју другу победу Доброслав је припремио једним карактеристичним ратним лукавством. Из Црмнице, где је био скупио војску, послао је три своја сина рекавши им да узме сваки по десет вештих људи са трубама и роговима и да се распореде по врховима планина (свакако изнад барске равнице). Саопштио је да ће са друга два сина и осталим људима напасти непријатеља усред ноћи и дао им упутства да се спусте с брда, дижући буку трубама, роговима и виком када чују да то исто он чини: „*Cumque audieritis sonitum tubae et buccinae, vos similiter per circuitum de montibus tubis et buccinis clangite magnisque vociferate vocibus.*”³⁷ Прибегаво је још једном лукавству: неки Баранин, његов пријатељ, отишао је исте вечери у грчки логор и поверљиво саопштио Курсилију да је опкољен од бројне војске. Према плану краља Доброслава, Грци су усред ноћи нападнути и, обузети страхом

(terrore concussi), потпуно поражени. Прекинућемо овде Дукљаниново причање; о наставку битке, и једној важној појединости, биће посебно говора.

Према византијским изворима, зетски кнез Стефан Војислав поразио је доиста у два маха јаке грчке војске, предвођене, истина, сасвим другим војсковођама од оних о којима говори Дукљанин. Сем тога, ти извори не кажу ништа о помоћи коју су рашки жупан, босански бан и хумски кнез пружили византијској војсци. Што је најзанимљивије, они кажу да су оба ова пораза нанесена Грцима у планинским гудурама и кланцима, док су се према Дукљанину обе битке одиграле у равницама. Карактеристично је још да се оба византијска историчара, Скилица и Кекавмен, слажу у томе да су Грци други пут настрадали кад су се већ враћали с ратног похода против Војислава.³⁸ Дукљанин, напротив, прича да је Курсилијева војска нападнута и поражена управо приликом њеног наступања, од Драча преко Скадра, код Бара. Гоњење се затим наставило све до реке Дрима.

Скилица и Кекавмен, оба из друге половине XI века, били су веома блиски догађајима (које стављају у године 1036—1042), па би природно било претпоставити да је њихово причање верније, мада је и до њих могла доћи нека већ дотерана верзија грчког пораза. Дукљанин је много боље познавао терен, али је он писао преко стотину година доцније, ослањајући се, вероватно, на нека предања, а црпећи више за описе битки из општег фонда средњовековне латинске историографије. Понегде се могла још чути нека прича о ратним лукавствима Стефана Војислава, није такође искључена могућност да је било и неких записа о победама зетског кнеза, али код Дукљанина налазимо и стереотипне описе борби којима обилују старе латинске хронике.

У средњовековном покретном ратовању дешавало се, како знамо, да се непријатељ нападне ноћу, на препад, и да мања снага порази бројно јачу. Изузетне су, да не кажем немогуће, биле победе као Доброслављева у барској равници, где је веома моћна грчка војска, толико бројна да ју је земља једва примила (*ut vix eos terra caperet*),³⁹ била поражена веома малим противничким снагама. За летописце оног времена описивање таквих битака била је захвална тема; оно је изазивало интересовање читалаца а њима давало могућност да подешавају стратегијске планове и објашњавају узроке победа и пораза. Сетимо се само битке на Марици. Нигде није подробније описано, на основу веродостојних сведочанстава, како је она текла ни колико је војске у њој било ангажовано, што даје повода Јиречку да примети: „Забележене приче у Халконкондила и у српским и турским летописима показују тенденцију да прикажу турску победу баснословно лаку, изненадним нападањем на српски табор ноћу пред освитак, и то само са 4000 (код Халкондила чак 800) Турака”.⁴⁰

Цео Доброслављен план напада на Грке, да се њему вратимо, више личи на кабинетску шему мирног калуђера него на изум правога ратника. А шта да се каже о Баранину, краљеву пријатељу (*amicus regis*), који иде и јавља непријатељском војсковођи да је опкољен и опомиње га да се добро чува? Та се вест брзо рашчула (не објашњава се како) и изазвала страх: „*Quod verbum per castra sonuit et omnes nunio terrore concussi sunt.*” Курсилије је ипак имао времена да изда потребне заповести, да доведе војску, како би се сада рекло, у приправно стање: „*Statimque iussit Cursilius omnes armatos stare, et vigilias et custodias de longe a castris fecit ponere.*”⁴¹ Ништа му то није помогло јер су главну улогу одиграле трубе, рогови (*tubae, buccinae*) и вика људских гласова. Мени ти музички инструменти у српској војсци XI века изгледају врло проблематични. У целом овом Дукљаниновом причању има извесне, не толико народне колико клерикалне наивности, али и подоста књишких реминисценција.

Приказ једног другог ратног подвига, испричаног у помињаној Козминој *Chronicon Voeorum*, још је наивнији, а вреди га поменути због извесне сличности. Козма прича како је чешки војвода Олдрих (*lat. Oudalricus*) послао једног свог верног војника да ноћу уђе у Праг, који су држали Пољаци, и да јеком трубе (*clangore bucinae*) престраши неопрезног непријатеља (*incautum hostem*). Војник је извршио заповест, попео се ноћу на узвишицу, усред града, и одатле затрубио (*tuba intonat*) и стао викати: „Беже, беже Пољаци, срамно збуњени; удрите, Чеси, удрите снажно!” Обузети страхом, сви су се Пољаци разбежали, а Олдрих је ушао пре сванућа у Праг. Све се то десило божјим провиђењем и посредством св. Вацлава.⁴² Ради потпунијег објашњења треба додати да се у Козминој Хроници „*tuba*” и „*bucina*” (тако писано) замењују, и рачунају дакле као исти инструмент.

Поп Дукљанин и Козма могли су наћи сличну причу, с истим називом инструмента, у латинском преводу Старог завета. У Књизи о судијама, из које смо већ наводили одломак о седамдесет брата, прича се како је Гедеон, пр савету Господа, са три стотине људи који су му остали верни, сишао с брда у долину да нападне табор Мадијана. С једним момком приближио се ноћу непријатељу; њега је било много као скакаваца а имао је камила као морског песка на обали. Охрабрен разговором непријатељских војника, који су прислушкивали, Гедеон се вратио, поделио три стотине својих људи у три чете и дао им упутство да раде исто што и он. „Et dixit ad eos: Quod me facere videritis, hoc facite: ingrediar partem castrorum, et quod fecero, sectamini. Quando personuerit tuba in manu mea, vos quoque per castrorum- circuitum clangite, et conclamate, Domino et Gedeoni.”⁴³ На ове реченице много личи мало пре поменути одломак из Дукљанина, само што у Летопису одјекују два инструмента, tuba и buccina, а овде се помиње само tuba. Међутим, одмах у следећем стиху Гедеон и његови људи, кад су ушли у непријатељски логор, соереperunt buccinis clangere,⁴⁴ што значи да за латинског преводиоца Старог завета, као доцније и за Козму, tuba и buccina означавају исти инструмент — трубу. То би доказивало да Дукљанин није узимао те речи из ондашње праксе (а најмање из неке песме!), него их је, без много разазнавања њихова значења, нашао у латинским текстовима.

Чим је у освит зоре видео да Грци беже, после ноћног препада, краљ их је са својим синовима и војницима стао сећи, убијати и гонити. Кад су прешли преко потока који тече кроз Прапратну и упали у шуму,⁴⁶ краљев син Гојислав сукобио се са својим оцем, кога није познао јер су били прашином и крвљу попрскани (quia pulvere et sanguine aspersi erant). Оборио га је с коња, али га није ранио. Краљ је тада узвикнуо: „Боже помилуј, Боже помилуј” (у рукопису: Вохе помилуј), а син га је одмах познао по гласу и молио за опроштај. Зато што је остао у том сукобу жив, и са мало људи победио толику војску (tantam multitudinem), краљ је то место назвао „Божја милост”, а оно се тако „и до данас зове” (usque in praesentem diem). Грци су бежали све до реке Дрима, а њихов војсковођа Курсилије, тешко рањен, умро је кад је дошао до Скадарске равнице. На том месту постављен је крст „који се и до данас зове Курсилијев крст” (quae usque hodie „Cruх Cursilii vocatur”).⁴⁸

Ово је први пут да се сусрећемо с једним Дукљаниновим казивањем које својим предметом може подсећати на јуначке песме многих народа. Реч је о сукобу Гојислава са својим оцем Доброславом.⁴⁷ Не помињући, ово место у Дукљанину, као ни многи други истраживачи, Томо Маретић је, после Халанског и Веселовског, анализирао наше народне песме „у којима се говори како рођак с рођаком дијели мејдан, а један другог не познаје” и упоредио их са спевовима других народа, у којима је пронађен тај мотив.⁴⁸ Да видимо шта се може извести из тих упоређења кад се доведу у везу с поменутиим местом из Летописа.

Дукљаниново причање о сукобу оца са сином разликује се двома цртама од свих верзија проучаваног мотива које су анализирали Томо Маретић и други истраживачи, и пре и после њега.⁴⁹ Пре свега, оно је веома кратко (не запрема ни пола странице текста), нема никакве епске обојености (изазивања, описа коња и оружја и сл.), а завршава се објашњењем имена „Божија милост”. По свим тим особинама, то је типична топографска легенда, каквих има пуно у народним предањима, а исто тако у клерикалним хроникама средњег века. Калуђери су их често сами стварали, по угледу на сличне легенде из Старог завета, где има доста локалитета названих, простим или сложеним именом, по нечијој погибији, с типичном напоменом, коју има и Дукљанин, да се то место тако „и до данас зове”. На пример, за место где је Господ убио Озу, Вулгата каже: „et vocatum est nomen loci illius: Percussio Ozae usquae in diem hanc”.⁵⁰ Још је ближе објашњењу имена „Божија Милост” једно казивање из Друге књиге дневника, према коме је један локалитет назван по молитвама захвалности Израиљаца: „etenim quoniam ibi benedixerant Dommo, vocaverunt locum illum Vallis benedictionis usque in praesentem diem”.⁵¹ Божија Милост је, по свом апстрактном карактеру, доста необичан топографски назив, а у Дукљаниновом причању мало чудно звучи у устима краља црквено „Боже помилуј, Боже помилуј” (преведено свакако с латинског). Пре би се очекивао у таквој невољи неки други народски поклич. Кад се узме још у обзир и Дукљаниново можда несавршено знање и осећање српског језика, може се чак посумњати и у некадашње постојање локалитета Божија Милост.

Друга карактеристика овог Дукљаниновог причања у томе је што се Гојислав сукобио с оцем Доброславом, не после њихова дугог расанка и тражења, као у већини страних и наших творевина тога мотива (тип: Песма о Хилдебранду или епизода из Фирдусијеве Шахнаме, о Рустему и Сухрабу), нити после победоносног повратка сина који је у двобоју био заменио оца и вратио се преобучен у одело побеђеног противника (тип: Иво Сенковић и ага од Рибника или билина о Ивану Даниловићу), него у ратном метежу када се отац и син, попрскани прашином и крвљу, боре раме уз раме против непријатеља. Између њих уосталом и не долази до правог двобоја, јер Гојислав удара само једанпут свога оца, а Доброслав не одговара на тај напад. То у ствари и не може бити предмет самосталне епске обраде; то је више једна мала епизода, једна кратка сцена која лако уђе у састав сложеније наративне творевине. Она није нигде издвојено обрађена, али се може наћи у спевовима који нису били разматрани у вези са мотивом „како рођак с рођаком дијели мејдан, а један другога не познаје”. Што је карактеристичније, њу налазимо и у хроникама које нису црпеле из народног предања.

Почећемо једном песничком обрадом на коју није указивано у вези са овим мотивом. — Једна **китица** (*laisse*) од 21 асонована стиха Песме о Роланду опева напад крвљу обливеденог и обневиделог Оливјеа на његовог побратима Роланда, напад који се скоро у потпуности поклапа са сукобом Гојислава и Доброслава, с том разликом што патетичне речи које су у француској обради измењала два витеза одјекују господственим тоном којег нема у Дукљаниновом припростом причању.⁵² Видећи на попришту свог изнемоглог друга, Роланд пада у несвест на свом коњу. Оливјеу су очи крвљу замућене и он не може никог познати. Приближава се своме другу и удара га по шлему опточеном златом и драгим камењем. Примивши ударац, Роланд му благо и нежно одвраћа: „Племенити друже, да ли то од добре воље радите? Ово је Роланд који вас толико воли! Нисте ми упутили позива на мејдан!” Оливје ће на то: „Сад вам чујем глас. Не видим вас, али Господ нека вас види! Ударио сам вас, опростите ми!” Роланд му одговара: „Ништа ми није. Опраштам вам овде и пред Богом!” Кад су измењали те речи, један другом су се поклонили и у љубави растали.

Не може се никако претпоставити да је ова дирљива сцена из Песме о Роланду допрла у било каквој песничкој обради до Дукљанинових ушију. У његовом причању нема виднијих трагова уметничког улешавања који би одавали неки песнички узор; више се осећа тежња да се дијалог између оца и сина подеси тако да би се могао искористити за религиозну поуку и за објашњење имена „Божија Милост”. Син моли оца за опроштај што га није познао: „*Miserere pater, non enim cognovite*”, а отац му каже да се не плаши јер је Божја милост са њима (*dei misericordia nobiscum est*). Отуда име месту.⁵³ Топономастичке егзибиције ове врсте, спојене са моралисањем, извођене су прозним слогом, што је више одговарало њиховим дидактично-научним претензијама.

Ако се одбаци мишљење о „убличеној епској материји” Дукљанинова причања, тиме се не решава питање карактера и порекла те епизоде. Треба поћи, у овим тражењима, од чињенице да је погрешних па и фаталних сукоба између ратника истог табора могло чешће бити у ондашњим ратним метежима, нарочито када су противници имали на себи оклопе и шлемове. Код Дукљанина се не види којим је оружјем у овој епизоди син оборио са коња свога оца, а још мање како су била опремљена два ратника. То би указивало да у овом његовом причању нема реалистичких детаља јуначке песме, нити опет ичега што би личило на стварни ратни извештај, и да је оно преузето из неког уопштеног предања о нападу сина на оца или пак из неког другог писаног извора.

Да видимо сада једну Другу прозну верзију скоро истоветне епизоде. Јован Ковачевић је указао на неколико редака једног латинског списка XI века, на чији садржај подсећа доиста ово Дукљаниново причање. Пошто је резимирао причу о Гојиславу и Доброславу, он је наставио: „Исто прича Бруно у опису саксонског рата где се каже при описивању битке код Хоенбурга 1075. године, да је маркграф Удо напао свога рођака херцега Рудолфа и ударио га мачем, јер се ништа није видело од силне прашине: *Quem cui belli casus daret occidere, nec ipsis qui occidebant dabatur agnoscere, quia tanta fuit pulveris facta commotio, ut cuiquam vix inter civem et hostem posset esse discretio. Hoc tamen comperimus, quod Udo noster marchio consobrinum suum Rodulfum ducem gladio fortiter percussit in faciem, et nisi nasus galeae dependens fideliter defenderet, partem capitis ei superiorem penitus abscidisset.*”⁸⁴ Ковачевић није објаснио да је у Бруновом спису *De Bello Sasconico* реч о савременим догађајима и да сведочанство

овог магдебуршког клерика, мада жестоко ангажованог на страни Саксонаца а против краља Хајнриха IV, садржи, по оцени историчара, пуно поузданих података. Може се стога веровати да његово казивање о сукобу маркграфа Уда и његова рођака херцега Рудолфа није производ „књижевних манира“ и „уобичајених књижевних стилизација“ оног времена, на које Ковачевић иначе с правом указује,⁵⁵ већ да се оно односи на истинит инцидент, који је у оно време био вероватно познат и препричаван. Што Бруно каже да је део шлема на носу заштитио лице нападнутог херцега, а што исто налазимо у Песли о Роланду („Tut li detrenchet d'ici qu'al nasel"),⁵⁶ то није доказ зависности ових причања, како би се могло помислити, него последица реалистичког приказивања ове појединости у француском, песничком, и латинском, прозном, саставу Сукоб Роланда и Оливјеа је обичан ратни инцидент, слободно пренесен на два епска јунака и уметнички изврсно уобличен. Бруно је пак дао, без песничког улепшавања, у свега две наведене реченице, просту и сажету верзију истог инцидента на другом крају Европе. Следећом реченицом свога причања, коју Ковачевић не наводи, он је међутим учинио корак ка улепшавању и драматизовању ове појединости. Она гласи: „Fratres in illo proelio fuere diversi, patres contra filios, necnon et alii affectus erant contra se divisi."⁵⁷ Занесен предметом, Бруно је, после помена Уда и Рудолфа, видео у истој ситуацији брата против брата и оца против сина, — што се лако преокрене у сина против оца. Дукљанин није можда читао свога саксонског колегу, али је могао дознати за неко слично уопштено предање, створено на основу неког географски ближег ратног инцидента. Све три анализирани епизоде (Песме о Роланду, Брунову и Дукљанинову) треба пак сасвим одвојити од сложенијег мотива песама „у којима се говори како рођак с рођаком дијели мејдан, а један другога не познаје". Њих уосталом ни Маретић није мешао, а Дукљаниново причање није ни помињао.

Има још један сукоб ратника у оврј истој, XXXVIII, глави Летописа, за који би се, ако се строже не анализира, могло рећи да подсећа на јуначке песме. После победе над Грцима, краљ Доброслав је послао свога најстаријег сина Гојислава против удружене војске хумског кнеза Људовита, рашког жупана и босанског бана. Кретање зетске војске, прецизно означено, води природним путем од Бара, преко Которског залива и Конавала, до Клобуке код Требиња. Међутим, цео овај ратни поход историјски је сумњив, а с њим и хумски кнез Људовит, чије се име појављује само још у једној фалсификованој исправи, насталој на основу Летописа.⁵⁸ Дукљанин прича да се хумски кнез, *vir bellicosus*, није дао заплашити вешћу о грчком поразу, вешто убаченом преко рањених заробљеника, и да је позвао Гојислава да се лично огледају (*ut dimicemus*), праћени сваки са по два витеза (*milites*). Људовита је у тој борби ранио Гојислављев саборац Удобик (код Орбинија *Udobre*); тада је хумски кнез побегао а његова је војска потпуно поражена.⁵⁹

Карактеристичан је Људовитов позив Гојиславу да дође у поље (*in campum*), праћен двојицом ратника, а необичан је и ток њихове борбе. Последње речи у поруци хумског кнеза (да знаш ко сам ја — *ut scies, qui sum ego*) указивале би да је реч о двобоју војсковођа двеју зарањених страна, који треба да покаже ко је бољи јунак и да смрћу једнога од њих одлучи цео рат. То би био тип борбе Енеја и легендарног краља Турнуса у дванаестом певању Вергилијева свева, којој претходи такође застрашивање непријатеља (не слањем ратних заробљеника, него истицањем глава погинулих ратника). Паралелизам ситуација није ипак потпун, јер уз Гојислава и Људовита учествују још по два ратника. Улога једнога од њих чак је пресудна, чиме се Дукљаниново причање знатно удаљава од латинске легенде. У Летопису се уз то ништа не каже о условима борбе, односно о цени коју побеђени треба да плати. Што је најнеобичније, из борбе је побегао њен изазивач, хумски кнез.

Победа Удобика над Људовитом могла би да подсећа на подвиге јунака једног другог књижевног мотива да је тај дукљански витез чудног имена, сам, без свога господара, учествовао у борби и да његов противник није побегао. То би била улога коју су имали у песмама и хроникама средњег века толики силовити јунаци, међу њима и Краљевић Марко. После библијског Давида, ти заточници су замењивали своје госпрдаре у некој великој невољи или су били одређени да у појединачним борбама одлуче о исходу рата. Ничега од тога нема код Дукљанина. Његово причање не произилази из неке формиране песничке традиције, већ пре личи на неку слободну комбинацију самога писца, можда засновану на какврим предању или пак на неким књишким реминисценцијама. По броју бораца и по етничком сродству двају противничких табора, оно би могло подсећати на римску легенду,

записану код Тита Ливија, о борби тројице Хорација, заступника Рима, и тројице Куријација, заточника Алба Лонге, али се и од ње знатно разликује учешћем у сукобу двају главних заповедника, Гојислава и Људовита, одсуством драматичног елемента њихове родбинске везе и бекством пораженог противника.

Кад бисмо били сигурни да је у XI и XII веку било у нашим земљама витешког огледања подједнаког броја бораца из два непријатељска табора, најприродније би тада било претпоставити да је Дукљаниново причање о борби тројице Зећана против тројице Хумљана засновано на неком локалном предању. То још не би значило да се таква борба и песмом славила. Једно такво огледање засведочено је доцније историјом, али није сачувано у песми иако је она тада била у пуном процвату. Говорећи о мејданима у српско-хрватској народној епизици, М. Мурко наводи овај догађај: „Тако је 4. свибња 1545. код Селнице или Коњскога у Загорју одабрано од хрватске и турске војске по стотину војника, да пред очима обију војска „леме копља“.⁶⁰ Оваква скупна борба, сем када би хтела да истакне неког појединца, није погодна за кратку јуначку песму, која, по својој природи, радије слави индивидуалне подвиге.

Један пример који налазимо у Бесном Орланду само би на изглед противречио овом схватању. Ариосто је рафиновани епски песник, с много богатијом уобразиљом од народних гуслара. Он ипак у епизоди о којој ће бити речи, опева у ствари појединачне борбе. После великог пораза Сарацена који су им нанели хришћани с Орландом на челу, пагански краљеви чине још један, последњи, покушај да надвладају противника. Краљ Градасо предлаже да изазове на двобој Орланда, с вером да ће победом над њим преокренути ток рата. Краљ Аграманте и краљ Собрино неће да изостану из борбе и траже да се придруже Градасу, и боре се против Орланда и још једног, односно двојице његових одабраних другова. Када дође до борбе тројице Сарацена против тројице хришћана (Орланда, Оливјеа и Брандимарта), Ариосто опева, наизменично, у разним варијацијама, читав низ појединачних окршаја шесторице јунака, а не њихове групне, фронталне сукобе или лукаво опкољавање изолованих појединаца.

У Дукљаниновом оскудном опису борбе тројице Зећана против тројице Хумљана и нема тако рећи појединачних борби, сем налета Гојислављевог пратиоца Удобика који је оборио кнеза Људовита. Исто је тако оскудан био и француски клерик XII века, аутор већ помињане Историје Карла Великог, у сличном опису једне борбе који се није ослањао на *chansons de geste*. Он прво каже да је афрички краљ *Aigolandus* поручио императору да могу ступити у борбу са истим бројем војника с обе стране: „*vel viginti contra viginti, vel sexaginta contra sexaginta, vel centum contra centum, vel mille contra mille, vel duo contra duos, vel unus contra unum*“. Колико је богат и разнолик овај избор бораца (20, 60, 100, 1000, 2, 1), толико је сиромашан и лишен епске обојености опис трију групних борби које иза тога долазе. Ево шта је речено у првој: „*Interea missi sunt a Karolo centum milites contra centum Aigolandi, et interfecti sunt Saraceni*“.⁶¹ Дукљаниново причање о борби Гојислава против Људовита може бити реминисценција из неке прочитане латинске хронике, сличне овој, може почивати на неком усменом предању или бити инвенција самога писца, али не може имати никакве директне везе са старијим јуначким песмама на српском језику.

*

Историчарима се врло тешко снаћи у наставку Дукљанинова причања јер у том завршном делу Летописа, који обухвата време од око сто година, поред историјски засведочених имена и догађаја, има и збрке коју је тешко објаснити и размрсити. За овај њему релативно близак временски период летописац је имао поузданија обавештења, било писана било усмена, али је он и даље прекршао историју са свога гледишта и за своје потребе, а по својим навикама и одређеним калупима. Доцнији преписивачи навукли су на Дукљанина, својим грешкама и скраћивањима, више повике и осуда него што би по правди он заслужио да је сачуван његов оригинални рукопис. Треба стално имати у виду да је од првог текста па до јединог познатог преписа, „учињена негде око 1650, а који се чува у Ватиканској библиотеци у Риму“,⁶² прошло око пет стотина година и да је за то време он био дотериван и нагрђиван. Питање је, на пример, ко је управо крив за једну „апсурдност“ за коју је речено

да је „сасвим у складу са свим Дукљаниновим причањима”.⁶³ Треба се на њој задржати баш због те олако дате и сувише уопштене карактеристике.

После смрти Доброслављеве, његови синови у договору са мајком поделили су земље и области својих предака, како би сваки од њих имао свој посед, али је мајка са прворођеним сином Гојиславом владала краљевством и синовима (*regebat regnum et filios*). Најстаријем сину, Гојиславу, и најмлађем, Предимиру, припала је Травунија, а остала тројица, Михаља, Саганек и Радослав, добили су у део по неколико зетских жупа, које се именују. Ускоро су неки Травуњани, по имену Скробимези, убили Гојислава и Предимира и признали за господара извесног Доманека, тако да је том земљом било опасно управљати. Плашећи се навале Грка на своју земљу, а желећи им се супротставити, Михаља и Саганек су послали у Травунију трећег преживелог брата, Радослава. Заклели су му се, и исправом обавезали, да ће он за себе и своје потомке задржати део Зете (*Zentae*) који му је припао у део, а уз то и Травунију, ако је придобије, и ма коју другу област коју буде освојио. Радослав је затим повратио Травунију и освојио Захумље. У то време је умрла краљица мајка, а краљевство примио најстарији син Михаља (историји познати зетски краљ Михаило). Он је одмах прекршио заклетву дату своје брату Радославу, одузео му жупанију у Зети⁶⁴ и дао је своје најстаријем сину Владимиру. Када му је умрла прва жена, с којом је имао седам синова, Михаља се оженио рођаком грчког цара и од ње добио четири сина.

Текст који је довео до конфузије и због којег је онако строго осуђен Дукљанин, а с њим и његов заслужни издавач и коментатор Шишић, односи се на период краља Михаље, односно Михаила. На њему се треба задржати, а у вези са њим испитати и његов талијански превод. У рукопису се, после помена краљичине смрти, набрајају седам Михаљиних синова из првог брака: „*Eo tempore defuricta est regina et Michala accepit regnum. Erantque ei septem filii, quorum nomina sunt haec: Bladimirus, Priaslavus, Sergius, Deria, Gabriel, Miroslavus et Bodinus.*” Одмах иза тога се кратко говори о Михаљином гажењу дате обавезе брату Радославу, о смрти његове жене и о његовој женидби са рођаком грчког цара. Из тог брака родила су му се четири сина о којима се каже: „*Genuitque ex ea quatuor filios quorum nomina sunt haec: primus Dobroslavus, securidus Petrislavus, tertius Nicoforius, quartus Theodorus. Ex Dobroslavo, ex Nicoforo, et ex Theodoro non fuit superstes, nisi ex Petrislavo natus est Bodinus, qui dominavit totum regnum. Bladimirus cum suis fratribus perrexerunt in Rassam et obtinuerunt eam. Deditque eam filio Petrislavo ad dominandum.*”⁶⁵ На основу овог текста, постојала би два Бодина: један — најмлађи од седам Михаљиних синова из првог брака; а други — син Петрислава, Михаљина сина из другог брака. То, разуме се, не би било ништа необично да тај други Бодин није преузео власт над земљом (*qua dominavit -totum regnum*) пре свога стрица Брдина, историји познатог сина краља Михаила.

Не знајући да је још Луциде констатовао ову конфузију и претпоставио да ово место није добро преписано,⁶⁶ а превидевши да је К. Николајевић, пре више од стотину година, предложио у њему исправке, С. Мијушковић их је ставио на терет Шишићу и врло га строго осудио.⁶⁷ Николајевићева исправка, коју је Шишић прихватио и допунио једном једином речју, врло је ингениозна и њоме се, на прихватљив начин, разрешава збрка која је настала појавом у Дукљаниновом тексту још једног, историји непознатог, Бодина, унука краља Михаила и синовца историјског Бодина. Ево Николајевићеве исправке двеју Дукљанинових реченица: „*Ex Dobroslavo et Nicoforo et ex Theodoro non fuit superstes, nisi ex Petrislavo natus est.. Bodinus (filius regis Michala), qui dominavit totum regnum, (et) Bladimirus cum suis fratribus perrexerunt in Rassam, et obtinuenit eam, deditque eam (pater Michala) filio Petrislavo etc.*”⁶⁸ Зар Шишићу треба приговарати што је прихватио Николајевићеве исправке и у искварени Дукљанинов текст унео оне формално мале измене (речи у заградама и нису измене него више објашњења) које, на најбољи засад начин, исправљају грешку неког лошег преписивача?

Исправка на којој смо се задржали не исцрпљује све загонетке овог текста. Треба додати да Орбинијев превод ове главе Летописа не одговара у потпуности сачуваном латинском тексту и да је у њему замењено, можда нехотично, једно име. Овај ће случај показати како се и Орбинију, човеку много ученијем од старих преписивача, могу омаћи грешке сличне оној у латинском тексту о којој је било досад речи. У Орбинијевом тексту нема Михаљина сина из другог брака Петрислава, јер је преводилац, кад је дошао ред на њега, ваљда механички поновио слично име Михаљина сина из првог

брака Пријаслава, и написао: „dalla quale [од друге жене] gli nacquero altri figliuoli, cioè Dobroslavo, Priaslavo, Niceforo e Teodoro. De'quali Dobroslavo, Niceforo e Teodoro non ebbero figliuoli. Ma Priaslavo lascio un figliuolo chiamato Bodino.”⁶⁹ Та је замена спроведена у даљем току текста, тако да код Орбинија нема нигде Петрислава у овој глави. Увидевши пак нелогичност владавине овог Бодина синовца пре његова стрица истог имена, код Орбинија је једноставно овај старији Бодин елиминисан. У талијанском преводу стоји наиме да су сви Михаљини синови из првог брака, дакле и Бодин, погинули (*tutti li figliuoli di Michala, che hebbe con la prima moglie, ancor in vita sua morirono ...*), док у латинском тексту пише: „Caeteri autem fratres Bodini [...] mortui sunt vivente patre eorum.”⁷⁰ Код Орбинија је дакле остао у животу само један Бодин, Пријаславов син, и он ће завладати целом земљом: „Il quale (come qui appresso mostreremo) occupò tutte le provincie del regno.”⁷¹ Орбини је само тренутно решио овај проблем, јер Бодин, Михаљин унук, кога је оставио у животу, има у следећој, XLI, глави Летописа као маћеху Михаљину удовицу а као полубраћу њена четири сина, дакле и свог сопственог оца! Ове појединости потврђују да је преписивањем, издавањем и коментарисањем Дукљанина лако направити грешку, у оном мноштву ретких а често сличних имена.⁷²

Треба се сада вратити историјским зетским краљевима Михаљи (Михаилу) и његовом сину Бодину. У свом причању, о владавини првога од њих, Дукљанин помиње и неку исправу (*privilegium*), за коју је Ј. Ковачевић рекао да представља „најстарији познати званични уговор у српској историји”.⁷³ То је оно Михаљино обећање, писмено потврђено, брату Радославу, кога шаље у Травунију, да ће оставити њему и његовом потомству жупе које су им припадале у Зети. Без обзира да ли у овом причању има неке истине, дозвољено је упитати се да ли су се у таквим ситуацијама склапали уговори? Да није све то измишљено да би се Михаља, из неких других разлога, могао оптужити за кривоклетство? — Један други историчар тврди да је за последњи део Летописа Дукљанин имао на располагању и других писаних извора, „као „поменика” у бискупској цркви у Бару или у самостану св. Сергија и Бака”, писмених порука које су се чувале у краљевском архиву и летописних бележака „можда на корицама рукописа у барским црквеним књижницама”. Иза тога одмах додаје да је за овај део Летописа Дукљанину ипак највећма служило „живо усмено предање и уско с њим везана традиција легенде и народне пјесме”.⁷⁴ У овом питању био је доследнији, али не и ближи истини, Лиречек, који, не помињући писане изворе, каже да је у Дукљаниној „причи о овим борбама [Бодина и његових стричевића] испричана садржина неке епске народне песме, при чему краљица Јаквинта најгоре пролази”.⁷⁸ Овде поново долази до израза тенденција историчара да све што није у овим старим временима историјски засведочено припишу епској народној песми, с априорним убеђењем да су и тада догађаји били регистровани усменом поезијом на исти начин као хајдучке, ускочке или ослободилачке борбе у XVII, XVIII и XIX веку.

Два најчувенија краља зетске историје су Михаило и Бодин. Један је од њих био први српски краљ, а други је, пошто је кратко време носио титулу бугарског цара, знатно увеличао земљу наслеђену од својих предака. Очекивало би се да ће Михаило и Бодин постати миљеници народне песме, а, преко ње, и Дукљанина, ако се летописац, како се тврди, инспирисао њоме за своја причања. Ничега од тога. Дукљанин, истина, није могао започети лозу дукљанских краљева Михаилом нити говорити о уздизању барске цркве на ранг архиепископије у доба Бодиново (и о брзом укидању новог звања), јер се то не би слагало с ранијом причом, у IX глави, о првом крунисању једног словенског краља у цркви Св. Марије у Дукљи о оснивању Дукљанске митрополије у то древно време. Он је, међутим, могао, прелазећи ћутке преко тих успеха Михаила и Бодине, славити ове краљеве на други начин и учинити их великим и правим народним владарима, сличним Михаиловом оцу Доброславу. Он то није урадио, већ је, напротив, неделима која им је приписао илустровао карактеристична схватања о казни која стиже потомке за преступе њихових предака. У недостатку других извора, тешко се изјаснити на основу каквих је предања или записа Дукљанин писао о Михаилу и Бодину, али је још теже претпоставити, нарочито кад се пажљивије анализирају поглавља која су им посвећена, да је на тим местима препричавао народне епске песме. Активна и кобна улога Бодинове жене Јаквинте, упоређене са Херодијадом, дају Дукљаниновом причању сасвим други карактер.

Михаило је у Летопису постао кривоклетник: од свога брата Радослава одузео је његов део очевине и тиме погазио заклетву дату пред земаљским великашима (*coram magnatibus terrae*). Бог га је зато казнио тиме што су му сви синови из првога брака, сем најмлађег Бодина, изгинули још за његова живота. Казна која је стигла Михаилове синове (код Дукљанина најчешће Michala, а пише се још Mihala, Mychala, Myhala), због прекршене заклетве њихова оца (*quia displicuit deo peccatum patris eorum propter periurium*), потпуно је у складу са примерима из Старог завета, нарочито са причом о несрећи која се сручила на потомство краља Саула. Не поштујући заклетву коју су Израилци били дали Гаваоњанима, Саул је свирепо прогонио ове суседе; за то гажење заклетве страдало је, после његове смрти, његово потомство. По наредби Господњој, Давид је предао Гаваоњанима седам људи од његова рода (*septem viri de filiis eius*): два Саулова сина и пет синова његове кћери Michol *fet quinque filios Michol filiae Saul*).⁷⁶ Сви су били разапети на брду пред Господом (*coram Domino*). Ова подударност у врсти греха (гажење заклетве), казни над породом, броју жртава (код Орбинија свих седам синова Михаљиних гину), па можда и сличност једног имена не могу бити случајни. Дукљанин се овде инспирисао учењем Старог завета, а могло је и име Саулове кћери Michol (с обликом који више одговара мушком роду, зашто га Даничић мења у Михала), о којој има толико помена у двама Књигама Самуиловим, допринети на неки начин да се баш старозаветна казна над породом пренесе на синове краља Михаље (Michala).

Између Михаље и Бодина уметнута је, у краткој ХЛI глави, владавина мирољубивог, благог и богобојажљивог Радослава, Михаљина брата, о коме историја ништа поуздано не зна. Њему, а не Михаљу, Дукљанин приписује ослобођење Бодина, кога су Грци, после његова проглашења за бугарског цара, били заробили и одвели у Цариград а затим у Антиохију. Добивши на управу Грбаљ и Будву, Бодин заборавља своје дугове према стрицу и, слично своме оцу Михаљу, а у споразуму са својом браћом и своја четири полубрата, устаје против свога добротвора. Радослав бежи са својих седам синова у Травунију, где у дубокој старости умире и са великим почастима бива сахрањен у манастиру Св. Петра у Пољу.

У даљим излагањима о династичким борбама које ће из овог расцепа проizaћи све Дукљанинове симпатије биће на страни Радослављевог потомства. Те ће борбе имати толико перипетија, у њима ће се употребљавати таква средства, а биће уз то испричане, местимично, тако књишким начином да се доиста не може никако стећи утисак о препречавању неких еписких народних песама у овом делу Летописа. Још се мање може замислити да су Дукљанинов став према овим догађајима и његове симпатије или антипатије према протагонистима ових домаћих борби били инспирисани народним песмама. Лакше је објаснити Дукљанинову ангажованост његовом сталешком припадношћу и пристрасним, локалистичким, осећањима верног служитеља барске цркве. Рећи ће се да би, са тог становишта, требало да он слави Бодина, чијим је заузимањем подарен палиј барском епископу, 1089. године, али не треба губити из вида да је Барска архиепископија била укинута 1142. године и да је отада па до године 1199, баш у време кад је Дукљанин служио барској цркви, она била потчињена Дубровачкој архиепископији, а да је которска бискупија, чак и онда када је формално била суфраган Барске архиепископије, признавала власт архиепископије у талијанском Барију. Два главна противника барске цркве били су дакле Дубровник и Котор, а, преко овог последњег града, и Бари, што калуђери теже и од световних људи могу заборавити и опростити.

Бодинова владавина испричана је у подужој, ХЛII, глави Летописа. Поред ратних успеха (освајање Рашке и Босне), у њој се опширније говори о два нова и тешка Бодинова престапа: кршењу заклетве дате браћи од стрица (Радослављевим синовима), с којима се био помирио на заузимање барског архиепископа Петра, и убиству двојице, од њих, Бранислава и Градислава, и Бранислављевог сина Предихне. Главни сукривац, боље рећи прави кривац за оба ова престапа је Бодинова жена Јаквинта, која неће престати да кује и да изводи злочиначке планове ни после смрти свога мужа. Да видимо ко је она. Дукљанин је о њој дао основне податке одмах у почетку Бодинове историје. Терка је Архирица, родом из Барија, а с Бодином је имала четири сина: Михаљу (по деди с очеве стране), Ђорђа, Архирица (по деди с мајчине стране) и Тому. Историчари нам кажу, да је Архириц, угледан грађанин из Барија, а у времену пропасти византијске власти у Италији вођа норманске странке у

граду". Удао је своју кћер за Бодина, октобра 1080; њено име које се изводи од *Hyakinthos*, било је врло познато „у XI.—XII. в. у Барију и околини". На истом месту дознајемо да су у време борби за поседе у Италији и на Балканском полуострву између Византије и Нормана „далматински градови, у првом реду Дубровник и Сплит", прикључили своје лађе флоти Робера Гискара, вође Нормана, и да је Бодин пристао уз њих „у време кад су Нормани имали у рукама Маћедонију, Епир и Тесалију".⁷⁷ Додајмо томе да Дукљанин, у једној од последњих глава Летописа (XLIV), прича да је Јаквинта живела једно време, као удовица, у Котору и да је ту припремала отровни напиток намењен законитом краљу Владимиру у Скадру, тада престоници Зете. Из свега овога намеће се закључак да је Јаквинта постала омражена личност, за барску цркву и Дукљанина, због свог порекла из Барија, својих веза са Котором и његовим бискупима, суфраганима Баријске архиепископије, а затим и због Бодинова пристанка уз Нормане, на чијој су страни били како Котор тако и Дубровник. Дукљанин је донекле штедео самог Бодина, приказујући га у два маха као жртву препредене Јаквинте, и на крају завршио његову историју речима да је био сахрањен у манастиру Св. мученика Сергија и Вакха *more regali* (док је за његова стрица Радослава раније казао да је био погребен *grande honorificentia*). Недела његове жене наставиће се још дуго после његове смрти.

Већ прво Јаквинтино подбадање мужа донело јој је жалосну славу Херодијаде, а то упоређење није ни у ком случају из народне песме него из калуђерског књижевног репертоара. Бојећи се да Бранислав или његови синови не преузму краљевство после смрти њеног мужа, Јаквинта је почела смишљати како ће их погубити. Обрадовала се када је једнога дана Бранислав са братом Градиславом и сином Предихном дошао краљу у Скадар. Одмах је стала наговарати мужа да их баци у тамницу јер ће јој бити са њим немогућ ма какав живрт ако то не уради (Чудан ултиматум: „*alioquum nullam vitam posse habere cum eo*"). Ево речи које му је, код Дукљанина у директном говору, још рекла: „Знам да ћеш умрети, а они ће узети краљевство; твоји ће синови јести за њиховим столом" (*filiis autem tui ad mensam eorum manducabunt*).⁷⁸ Побеђен од жене као Херод од Херодијаде (*Victus Bodinus rex ab uxore, ut Herodes ab Herodiana*), краљ је, гостећи се за трпезом, наредио да ухвате и затворе његове рођаке и тако је постао кривоклетник (*regius*) као што је Херод био убица (*homicida*). Када су то чули, браћа, синови и братанци затвореника скупе се и са четири стотине наоружаних људи побегну у Дубровник. Бодин пође на њих с војском, али су били дочекани од Бранислављеве браће и синова и сваки дан трпели губитке. Једнога дана Бранислављев брат Кочапар убије у борби неког Козара (*Cosar*), кога је краљица веома волела (не каже се како: *quem regina valde diligebat*). Уплакана, изгребена лица, расплетене косе (*solutis crinibus*), Јаквинта је изашла пред Бодина тражећи да убије сужње. Сав бесан, краљ је наредио да се пред градом Дубровником, наочиглед њихове родбине, одсеку главе Браниславу, брату му и сину, и тако је кривоклетству додао убиство (*iungens regiurio homicidium*). Епископи и опати који су били дошли, али доцкан, да моле краља за милост жестоко су га осуђивали и корили што је послушао глас своје жене и побио своју браћу. Бодин се покајао, горко заплакао и наредио да се његове жртве с почастима сахране. Епископи и опати узели су њихова тела и сахранили их с великим поштовањем у манастиру Св. Бенедикта на острву пред Дубровником. Преостала браћа, синови „и остали који су били у граду" (тј. оних четири стотине Бранислављевих присталица из пратње његове браће), чувши да неки желе да предају град Бодину, спреме лађе и отплове у Сплит, а одатле преко Апулије императору у Цариград. Краљ Бодин уђе у Дубровник, сагради ту тврђаву (*aedificavit ibi castellum*), а затим се врати у Скадар, где је умро. Владао је двадесет и шест година и пет месеци, а своју браћу погубио у двадесет другој години владања. Ето, по Дукљанину, главног биланса Бодиновог краљевања.

Дукљанинова прича о ова два Јаквинтина недела (а има их још!) једно је од оних места у Летопису која одају изванредан напор за књижевним и концизнијим изражавањем. После Јаквинтиног директног говора, мало пре наведеног, Дукљанин каже: „*Quid multum?*" Довољно је тај израз упоредити с његовим најновим српским преводом („Али зашто да о томе много говоримо?"), па да се добије утисак да у латинском тексту имамо неку чисто књишку реминисценцију. Директан говор, радо употребљаван у старој историографији, јавља се тек у XXXVI глави Летописа, Животу св. Владимира, спису с одликама право књижевног дела. Након тога, налазимо га само неколико пута у

развијенијим причањима. У овој глави о Бодину он се појављује на два места. Прво смо већ навели. Други пут, обраћајући се краљу да тражи освету, Јаквинта почиње узвицима *Heu, heu, heu*, а наставља са четири реченице од којих су три упитне. У овакав директан говор, којим се наваљује на краља да се свети, ти су упитни облици дошли свакако имитацијом неког књишког модела.⁷⁹

Библија је такође искоришћена у глави о Бодину. Поред злочина за трпезом (Херод и Херодијада), има још једна појединост која с њом може имати неку везу. Шта значе оне мало пре наведене Јаквинтине речи: „*fili autem tui ad mensam eorum manducabunt*“ ? Да ли је краљица хтела рећи да ће његови синови живети као просјаци и бити приморани да једу за противниковом трпезом? Можда има и тога, али сама та идеја не би била овим речима на адекватан начин изражена; нека друга експлицитнија формула била би енергичнија и јаснија. Ја бих рекао да се Дукљанин сетио овде судбине јединог преживелог Сауловог потомка Мифибозета (*Miphiboseth*; код Даничића Мефивостеј), кога је Давид, мада раније прогоњен од његова оца и свога претходника на краљевској столици, позвао да стално једе за његовом трпезом: „*et restituum tibi omnes agros Saul patris tui, et tu comedes panem in mensa mea semper*“.⁸⁰ Најзад, само степеновање Бодинових престапа (*et iungens periurio homicidium*) указује на клерикални карактер ове историје.

*

После смрти Бодинове, народ је поставио за краља (*constituerunt sibi regem*) његова полубрата Доброслава јер није хтео да прими његова сина Михаљу због злочинстава његове мајке. Доброслава је ускоро оборио, уз помоћ рашког жупана Вукана, његов брат од стрица Кочапар, онај Радославов син и Браниславов брат што је пред Дубровником убио Јаквинтина љубимца Козара. Убрзо је и Кочапар, бојећи се истих Рашана уз чију је помоћ оборио Доброслава, мррао да побегне у Босну. Народ се затим сакупио и поставио за краља Владимира, сина погинулог Бодиновог брата Владимира. Он је са свима живео у миру, окупио око себе све своје рођаке (овде треба тако разумети реч *fratres*, јер Владимир није имао живе браће), али је затворио свога стрица Доброслава (кога је био пустио Вукан) и држао га у тамници до краја свога живота. Дванаесте године његове владе, Владимира је отровала Јаквинта, напитком спремљеним у Котору, а потом су, на њен савет, краљеви људи извели из тамнице Доброслава, ослепили га, ушкопили и послали у манастир Св. Сергија и Вакха (главе XLIII—XLIV).

У последње три главе Летописа (XLV—XLII) приказане су даље кржаве и непоштедне династичке борбе, с мешањем туђина, које су довеле до коначног слабљења дукљанске државе. После Владимирове смрти, проузроковане тровањем, владу је „узео“ (сепит) Ђорђе, за кога се каже да је само Јаквинтин син (*filius Jaquintae reginae*). Он је убрзо оборен византијском интервенцијом, а за краља је, по царевјој заповести, постављен од народа (*iussu imperatoris constitutus est rex a populo*) Грубеша, син Бодинова братучеда Бранислава. Ђорђе је побегао у Рашку, а Јаквинта је била ухваћена код Котора (града с којим је, како смо рекли, била у тесним везама) и одведена у Цариград, да тамо најзад умре. Ђорђе је помоћу Рашана (који су помагали час једног а час другог претендента) поново дошао на власт, али је и по други пут оборен помоћу Византинца и у оковима послат у Цариград. За време ових бесомучних борби, он је најпре затворио а „онда, „по византиском начину кажњавања издајница и претендента на престо, па и по недавном примеру угарскога краља Коломана“,⁸¹ ослепио Грубешина брата Драгила и Михаљу, сина краља Владимира (кога је отровала Јаквинта). Последњи дукљански краљ, кога су наметнули Византинци и „поставио“ народ, био је Градихна, син Брагогславов (као и већ помињани Грубеша). Владао је једанаест година и оставио три сина, Радослава, Јована и Владимира, о којима ће бити још речи.

За овај период зетске историје нема готово никаквих других сведочанстава, осим Дукљанинових причања. Историчари су зато имали тежак посао да процене њихову веродостојност и да утврде хронологију њима обухваћених догађаја. Они су тај посао обавили што се најбоље могло, успевајући да помоћу Летописа размрсе и нека питања рашке историје. Међутим, они нису ни покушали да објасне какав су карактер имале и којим су духом биле прожете „епске народне песме“ за које су тврдили да су у основи тих причања, а нису ни слутили да би одговором на та питања дали значајан прилог и нашој и општој историји књижевности. Доиста, када би нас уверили да Дукљанин овде препричава народне песме, постојање српске јуначке епике било би померено, са сигурношћу, а

не на основу претпоставки и домишљања, до у XI век, што би већ био значајан резултат за нашу књижевну историју. С друге стране, самим тим морали бисмо прихватити постулат, важан и за општу књижевност, да су за предмет и расцвет јуначке епике биле подесне и чисто династичке борбе, које немају много заједничког са племенским, етничким или верским сукобима.

Историчари, истина, покушавају да ове честе смене владара о којима прича Дукљанин у последњим главама Летописа поставе на виши ниво и да их објасне антонимијом двају политичких принципа. Констатујући да се у Дукљи за пола века сменило „неких седам владалаца, и то једни као приврженици и верни вазали Византије, а други као њени противници тежећи за независношћу земље", Шишић је још истакао да је „млађи син Бодинов и Јаквинтин", тј. краљ Ђорђе (или Ђуро, како он преводи латинско *Georgius*), пошао „стопама очевим тежећи за пуном независношћу од Византије".⁸² Лиречек је пре њега изразио слично, мада не тако одлучно формулисано мишљење. Пошто је рекао да су „борбе између претендента" доводиле дотле „да су се у њих периодично уплитали жупани рашки и грчки намесници из Драча", он је посебно нагласио да „Византинцима особито непогодан беше син Бодинов, краљ Ђорђе".⁸³

Уплитање Рашке и Византије у ове борбе не мења ипак њихов братоубилачки карактер. Оне су биле толико маните да је најближи најближега слепио, шкопио, тровао, бацао у окове и предавао заједничком непријатељу. Да ли се таквим подвизима инспирише јуначка поезија? Епског народног певача не могу надихнути средства и методи борбе Неронова Рима, византијског двора и талијанских градова средњег века. Такви поступци добро дођу биографу и хроничару, био он талентован као Светоније или скучен као Дукљанин. Уосталом, и сам став летописца према појединим протагонистима ових борби у Дукљи може указати на карактер његова причања и помоћи нам да уочимо побуде које су га изазвале. Дукљанин тврди да је цео народ мрзео краља Ђорђа (*gex erat exosus omni populo*),⁸⁴ чиме он изражава, без сумње, своје лично расположење, боље рећи осећања своје најближе околине. Јер, како би цео народ, ако је епски настројен, могао мрзети краља који се бори против туђина а за пуну независност своје земље? Ако би тако доиста било, онда тај народ, бар у том часу своје историје, није могао дати потребног подстицаја ствараоцима јуначке поезије.

У приказивању овог последњег периода дукљанске историје, писац се, јасно и одлучно, изјашњава као „противник [. . .] породице Бодинове и присталица Браниславића" (подсетимо да је Бранислав син побожног и неправедно протераног краља Радослава), како је већ Лиречек констатовао.⁸⁵ Откуда такав Дукљанинов став? Морамо поновити да је Бодинова жена Јаквинта имала јак ослонац у Котору и да је краљ био повезан са Баријем, њеним завичајем. Котор и Бари, са Дубровником, који је такође учествовао у борби против Византије на страни Нормана, били су градови чије су цркве представљале дуго времена препреку уздицању барске епископије на ранг архиепископије. Овај антагонизам, а не би претерано било рећи ово непријатељство цркава морало је бити од пресудног утицаја на Дукљаниново опредељивање између двеју грана исте династије. Побуде његовог нерасположења према Бодину, Јаквинти и њиховом потомству треба дакле тражити, како смо већ рекли, у његовим локалистичким и клерикалним осећањима, у његовој привржености интересима цркве којој је припадао.

Треба одмах одговорити на евентуалне приговоре овом објашњењу. Неко би доиста могао поставити питање како то да се једно латинско свештено лице тако одлучно придружи оној грани дукљанске династије која служи Грцима, и то после расцепа двеју цркава од 1054. године. Такав Дукљанинов став није нимало необичан кад се зна да су поједине латинске епископије деловале на територији византијске државе и с њеним владарима одржавале најбоље везе. То нарочито важи за сплитску цркву, чији је епископ Рајнерије, да поменемо само ту чињеницу, био у Цариграду лепо дочекан од самог цара Манојла. Треба истаћи да је овај експонент византијске политике на Јадрану био нарочито наклоњен барској цркви. Притешњен између Барија и Котора, а борећи се за издвајање барске цркве испод јурисдикције Дубровачке архиепископије, барски бискуп Гргур, писмом од 1177, подсећа сплитског надбискупа Рајнерија да је некад салонитанска црква имала примат над целом Далмацијом, да је њеним пристанком била основана Дукљанска митрополија и да се и убудуће она нада свакој помоћи од њега и његових наследника.⁸⁸ Ова два прелата спајала је вероватно и слична

политика ослањања на Византију, која није била неспојива са њиховом приврженошћу латинској цркви. Она није била неспојива ни са Дукљаниновим наклоностима према једној државној заједници која би нарочито ујединила Дукљу, Травунију, Хум, Рашку и Босну; његова је жеља само била да јој средиште буде у Дукљи и да црквени примат у њој припадне Дукљанско-барској архиепископији. Противник Јаквинте и Бодинова потомства, Дукљанин је пристао уз странку која је била више наклоњена Бару и његовој цркви. Служећи се већ онда контрастима црно-белог сликања, а пошто је изрекао онако оштру осуду краља Ђорђа (*rex exosus omni populo*), он је за Градихну, који га је оборио помоћу Византије, нашао најлепше речи: „*Erat sane vir timens ac diligeris deum, pius et misericors viduarum et orphanorum protector atque defensor et in omnibus actibus suis omni bonitate praecipuus.*”⁸⁷ Овај портрет идеалног хришћанског владара, с изразито еванђелским цртама, настао је, без сумње, као израз солидарности између барске цркве и једне гране дукљанске династије. О врло тесним односима барске хијерархије и неких чланова те владарске лозе речито говоре два документа који су били чешће навођени, али за друге потребе.

Први докуменат је једно писмо мало пре поменутог барског бискупа Гргура, којим обавештава сплитског каноника и папског легата Гвалтерија о невољи која је снашла град од „великог жупана” (*a magno iurano*). Овај је почео да прети, јер му Барани, чија су поља опустошена, не могу да плате осам стотина перпера које су били приморани да му обећају пре годину дана. Епископ затим наставља: „*Knesius quoque Michahel, cui diocletiane ecclesie cura et sollicitudo non modica est, ab avunculis molestatus, ad ea que nos cupimus nunc intendere minime valet.*” За нас је овде најважнији онај део реченице којим се наглашава да брига и старање кнеза Михаила за дукљанску цркву нису мали. Ове речи нису привлачиле пажњу историчара јер је њима ово писмо служило за друге потребе, за идентификовање разних историјских личности. Али, без обзира ко је тачно овај кнез Михаило, јасно је да је он припадао оној грани дукљанске династије која је штитила интересе барске цркве и била с њом у најбољим односима.

Историчари су сагласни у томе да се речи „*a magno iurano*” односе на Немању, а да је кнез Михаило, чију ревност истиче епископ Гргур, али и његову немоћ да помогне Бару, био последњи независни владар Зете пре Немањића. Лиречек се не изјашњава о томе ко је био отац Михаилу, а за њега самог каже да је живео „око г. 1180, као пошљедњи потомак старих дукљанских кнезова, од куће краља Бодина”.⁸⁸ Шишић је одређенији: „Ако се може Орбину веровати (244 и даље), изгледа највероватније, да је кнез Михаило био баш син кнеза Владимира Градихнића”,⁸⁹ дакле унук, по добрим делима и побожности, хваљеног краља Градихне. У Родослову потомака кнеза Војислава, скицираном „према Барском Родослову” од Ј. Ковачевића, Михаило фигурира као син оног другог Владимира, сина Владимировог, који се био оженио ћерком жупана Вукана и био дукљански краљ пре Бодина и Јаквинтина сина Ђорђа.⁹⁰ Као што се види, сагласности о идентификовању његова оца нема, али ни по једном од ова два мишљења он није директан потомак Бодина и Јаквинте. Дукљанин прича да је баш Јаквинтин син Ђорђе затворио једног Михаљу, *filium Vladimiri regis*, и да је заповедио да га ослепе (*privare lumine coeli*), љут што га је напао Градихна. Исту је судбину доживео и Михаљин стриц а Градихнин брат Драгило.⁹¹ Мада овај Михаља, Владимиров син и Градихнин унук није био усмрћен него само ослепљен, има тешкоћа да се усклади ова прича са судбином кнеза Михаила из писма бискупа Гргура. Много је ипак неприхватљивије Ковачевићево мишљење да је Михаило био син краља Владимира, Владимирова сина, јер је Јаквинта (глава XLIV) ликвидирала два преостала мушкарца те гране; пошто је отровала Владимира, она се још бојала његова стрица Доброслава (*timens, ne ipse succederet in regnum*),⁹² што би значило да Владимир није имао сина.

Колико год био одан дукљанској цркви, тај загонетни Михаило није могао помоћи Бару јер је био „*ab avunculis molestatus*”, како се каже у поменутом писму епископа Гргура, а по Шишићу „то значи, да је Михаилова м а т и (зар жена кнеза Владимира) била с е с т р а Немање и његове браће”.⁹³ За Градихну се, у XLV глави, каже да се оженио неком Рашанком (*Igitur Gradihna manens in Rassa asserit ibi uxorem*) и да се један од његових синова из тог брака звао Владимир.⁹⁴ Ако је та Рашанка била сестра или чак рођака Немањина, рнда су велики жупан и његова браћа могли бити даљни *avunculi* Градихниним унуцима. Без обзира колико се Дукљанинова казивања могу довести у склад са

подацима из наведеног писма бискупа Гргур, сви су изгледи да је последњи зетски кнез Михаило припадао оној грани дукљанске династије чији се последњи краљ у Летопису зове Градихна.⁹⁵

Други докуменат који потврђује тесну повезаност последњег дукљанског кнеза са барском црквом била би једна исправа од 20. августа 1189, којом кнегиња Десислава, жена кнеза Михаила (*magni comitis Mihaelis uxor*), потврђује пред истим бискупом Гргуром и другим сведоцима, из Дубровника и Бара, да предаје дубровачкој општини две лађе, на којима је, изгледа, пребегла из Бара или неког другог места које су Рашани били запосели.⁹⁶ Ово нам показује да кнез Михаило није био у животу 1189. године, да је његова удовица Десислава, остајући верна држању свога мужа, поделила судбину поглавара дукљанске цркве и побегла из своје кнежевине, која је дефинитивно била припојена Рашкој. Рекло би се да су пропаст Дукље као независне државе и продор Рашке до Јадрана натерали Рим да реши стари спор између Бара и Дубровника. Курија је, у новој ситуацији, нашла у Вукану, Немањиним најстаријем сину, који је са титулом краља управљао Зетом, погодну замену за раније дукљанске владаре. Дукљанско-барска епископија подигнута је дефинитивно на ранг архиепископије 1199. године, али ће, вољом друга два Немањина сина, двадесет година доцније, српска православна црква добити своју самосталност и основати једну од својих епископија у близини самог Бара. Једно се питање сада природно поставља: како објаснити да у спису који је саставило неко свештено лице барске епископије нема ни речи о њеном оданом пријатељу, последњем дукљанском кнезу Михаилу? Једини који је одређеније нешто о томе рекао био је Јиречек. Не истичући Михаилове добре односе са дукљанском црквом и говорећи, сасвим укратко, о његовом идентитету, он је додао овај коментар: „Штета што недостаје крај летописа попа Дукљанина; тко зна, није ли била његова књига, са чудноватом генеалогичком од готског краља Тотиле до малих кнезова зетских 12 века, баш писана за ове последње мале господаре требињске и зетске.”⁹⁷ Било је и других историчара, пре и после Јиречека, који су сматрали Летопис крњим, на основу палеографског знака на крају рукописа, разрешена у Луцијевом и Чрнчићевом издању као etc. Шишић је превидео тај знак, па је изоставио etc. у свом издању, вероватно заведен Орбинијевим преводом, у коме га нема, и био оптужен да је тиме „извршио једно веома тешко научно огрешење”.⁹⁸ Без обзира на ту, склони смо веровати, ненамерну Шишићеву омашку, мислимо да тај знак нема баш никакве доказне вредности ни за датирање Дукљанинова списа ни за питање његове интегралности. Највероватније је да га је додао, знатно доцније, један од преписивача, за кога је, из његове временске перспективе, Летопис изгледао доиста недовршен. Рукопис са кога је преводио Орбини није имао, иза последње тачке у тексту, никаква знака, јер га иначе не би, да је постојао заменио речју II Fine.³⁹

Шишић је био мишљења да је Летопис довршен али и он сматра „да стилизација последњих ставака Дукљанинових не одговара завршетку једнога литерарнога дела”. Да би то објаснио, и одузео доказну вредност таквој „стилизацији”, он додаје: „Али тако некако свршава и текст нешто млађег и — буди одмах истакнуто — куд и камо бољег и савршенијег писца у сваком погледу, наиме Томе архиђаконa сплитскога, па и толико других летописаца онога времена западне Европе. Зато мислим, да нема оправдана разлога, садашњи текст Летописа Попа Дукљанина замишљати као крњ или непотпун.”¹⁰⁰ Овакво правдање Дукљанина не изгледа ми потребним. Доиста, кад се пажљивије прочитају последње главе Летописа и узме у обзир све ово што је речено о њима, завршетак Дукљанинова дела неће се учинити ни лош ни крњ. Сам крај је чак лепо усклађен с оним што му претходи и намерно је отворен према оном што би Дукљанин желео да дође.

Видели смо да је последњи дукљански краљ, Градихна, представљен као модел савршена владара. Од свих краљева, а њих је много у Летопису, он је једини сахрањен рукама својих синова (*manibus fillorum suorum*). Најстарији од њих, Радослав, мада прима од цара Емануела (Манојла Комнена) на управу целу земљу свога оца, носи само титулу кнеза (*knesiuis*) и управља заједно са своја два брата, Јованом (код Орбинија Иваниш) и Владимиром. Под нападима рашкога жупана Десе, они губе највећи део своје земље и одржавају се још на узаном приморском простору од Котора до Скадра. Историјски је утврђено да је Деса ратовао против Византије и Дукље 1148—1149. године, из чега Шишић с правом закључује да је то *terminus ante quem non* Летописа, тј. граница пре које није могло бити написано то дело.¹⁰¹ В. Мошин би хтео да годину 1149. прогласи баш за датум настанка

Дукљанинова списа,¹⁰² али му последња реченица текста, када се боље испита, не даје за право јер се у њој помињу борбе које још трају и после упада Десе у Травунију и Зету: „et indesinenter non desinebant dimicare et praeliare contra [Dessam] filium Uroschi et contra caeteros inimicos, quatenus terram, quae eis rebellaverat, valerent acquirere et eam, quam dominabant, viriliter defendere”.¹⁰³ Ове речи, којима се завршава Дукљанинова историја, једноставно и јасно изражавају приврженост њеног писца идеји дукљанске државе и наду у њено поновно уздизање; с раније наглашеним претензијама на црквени примат Дукљанско-барске архиепископије у горњој Далмацији, Рашки, Босни, Травунији и Захумљу, и њеним изједначавањем са Салонитанском митрополијом, оне објашњавају и смисао његова дела. Сада се може објаснити зашто у Летопису нема ни речи о кнезу Михаилу, и поред тога што се о њему онако похвално изражава барски бискуп Гргур око 1180. године. Кад је Дукљанин завршавао своје дело, Градихнини синови још су се упорно и мушки (viriliter) борили да би поново задобили земљу која се против њих побунила, подстрекавана њиховим старим непријатељима, и одбранили ону коју су држали. Поред три жива Градихнина сина, Михаило није могао тада владати, а када је, макар и номинално, добио титулу кнеза — Дукљанина није више било међу живима. Најстарији досад нађени помен о кнезу Михаилу је писмо епископа Гргура које се датира „око 1180”. Када се узму у обзир ова чињеница и ранији закључак о крају Летописа, terminus post quem по његова настанка падао би пред крај седме деценије XII века, а дело би било написано између 1150. и 1180. године. То је најтеже доба дукљанских владара а исто тако и барских бискупа.

Када су се синови краља Градихне борили за последње парче своје земље, папа Александар III, посланицом од 29. децембра 1167. године, „налаже свећенству улцињском и барском, да не слушају своје бискупе, док се ови непокорне надбискупу дубровачкому”.¹⁰⁴ Стварајући у таквим данима Краљевство Словена, Дукљанин је тешио и храбрио себе и своју околину, а цркви којој је припадао спремао оружје у борби за васпостављање укинуге Дукљанско-барске архиепископије.

¹У Летопису, држава словенских краљева никада не носи изричито то име, али ју је од сахране пресветога краља Светопелека у цркви Св. Марије у Дукљи најприродније тако звати. У једној папској повељи из 1089. она се доиста зове „regnum Diocliae”, а „нађен је један олован печат некога кнеза Петра од Дукље из IX.—X. века” (К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 156, 89).

² Ibid., I, стр. 167.

³Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 457.

⁴К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 152.

⁵ Два различита тумачења ове аномалије у Летопису дали су Шишић (*op. cit.*, стр. 459—461) и М. Medini (Starine dubrovačke, стр. 31—33). Шишић сувише слободно исправља сачувани латински текст али није искључено да је до збрке дошло кривицом преписивача.

⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*; стр. 457—158.

⁷ Ову булу папе Климента III прештампао је Ст. Станојевић Борба за самосталност католичке цркве у Немањинској држави, Београд, 1912, стр. 159—160. Он је донео (*ibid.*, стр. 157—159), као аутентичну, и булу папе Александра II од 18. марта 1067, за коју је утврђено да је фалсификат, направљен да би се поткрепило право барске цркве. Видети Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 80, и студије које наводи у бел. 53.

⁸ „Ова је распра завршена тек у XIII. веку пред куријом са победом Барана” (К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 160).

⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 138; упор. стр. 81.

¹⁰ К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 161, 196. и III, стр. 93; Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 75—77; Иван Божић, Превлака-Тумба, Зборник Филозофског факултета, Београд, VII, 1 (1963), стр. 204.

¹¹ К. Јиречек, Историја Срба, III, стр. 94.

¹² Прилози проучаваљу народне поезије, V, (нов. 1938), стр. 197.

¹³ Вид. француски превод под насловом: La legende doree, trad. Theodor de Wyzewa, Paris, 1925, стр. 67. и 125.

¹⁴ Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI (1936), стр. 13.

¹⁵ Јеванђеље по Марку, XII.

¹⁶ Стјепан Митров Љубиша, Целокупна дела, Српски писци, I, стр. 330, бел. 1.

¹⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 366.

¹⁸ Ibid., стр. 329.

¹⁹ Не може се примити мишљење С. Мијушковића да Дукљанинов Traiectus треба идентификовати са оном другом Превлаком која дели Оштри рт од копна, а не са полуострвом Превлаком на коме се налазио манастир Св. Михаила. Она друга Превлака и није у Которском заливу (а Дукљанин изричито каже in Culfo de Cattaro) него је на „сјеверној обали улаза у Бококоторски залив“, како каже сам Мијушковић (Ново тумачење једног фрагмента из „Tabula Peutingeriana“, Историјски записи, књ. XXIII, 1966, стр. 118). Ко би на том месту изложеном бурама и непогодама дизао castellum et curiam? Дукљанин је познавао овај терен, а знали су га и калуђери који су на Превлаци подигли велики манастир, доцније седиште Зетске митрополије. Мијушковић се позива на уговор омишког кнеза Николе и Котора, по коме се Омишани обавезују да, како он каже, „неће наносити никакву штету бродовима који би били усмјерени према Котору“ на простору „од Молуната до Traiectus-а (Ibid., стр. 117). Traiectus је Мијушковићева исправка јер у двама објављеним преписима уговора стоји, у једном Tracti а у другом Trasti, „што се очито односи на данашње Траште“, како каже И. Стјепчевић, добар познавалац которске историје, а не на Превлаку северно од улаза у Бококоторски залив, како хоће да докаже Мијушковић (Вид. Ivo Stjepčević, Prevlaka, historijska gasprava, Zagreb, 1930, стр. 5). Молунат и рт Траште леже према морској пучини, отприлике на подједнаком одстојању од улаза у залив северно и јужно, па је потпуно природно да се од Омишана штите сви бродови, ма са које стране долазили у правцу Котора.

²⁰ Иван Божић, О пропасти манастира Св. Михаила на Превлаци, Анали Филолошког факултета, Београд, VII, 1967, стр. 76.

²¹ Ibid., стр. 76. и 80. Которски докуменат који помиње *guinat* манастира издао је у преводу и оригиналу Ivo Stjepčević (Prevlaka..., стр. 41. и 67).

²² Ivo Stjepčević, op. cit., стр. 37. На стр. 36. наводи се једно завештање од 4. авг. 1445, по коме је наређено да један католички свештеник оде и одржи по једну заупокојену мису ad Sanctum Michaellem d'Insula et ad Sanctum Tomam de percana (Прчања).

²³ Вид. о њима исти докуменат код И. Стјепчевића (op. cit., стр. 41. и 67).

²⁴ Ibid., стр. 38; S. Ljubić, Listine, X, стр. 6.

²⁵ Историја о Черној Гори, Москва, 1754, стр. 15.

²⁶ Др Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку, Београд, 1912, стр. 44; Исти, Исписи ш бечких државних архива, Београд, 1913, стр. 97.

²⁷ Д. Милаковић (Историја Црне Горе, Задар, 1856, стр. 73) преписује овде, са малим изменама, Петра I (Кратка историја Црне Горе, Грлица, 1835, стр. 61).

²⁸ Вид. Рјечник, под Превлака.

²⁹ Младен Црногорчевић, Михољски збор у Боци Которској (Прештампано из Старинара), Београд, 1893, стр. 31. и даље. Ту се помиње неки стари превлачки рукопис, али према нејасној белешци на стр. 15. изгледало би да је он из 1859. г.

³⁰ Ibid., стр. 34. Мало пре помињањом Паулићу су причали да је било седамдесет и три калуђера, од којих су тројица остали у животу.

³¹ Књига о судијама, IX, 5.

³² Ф. Шишић, op. cit., стр. 345. Per totam Dalmatiam овде значи у целој дукљанској држави. То исто значење има реч Dalmatia у почетку ове главе (op. cit., стр. 344), где се каже да је цар Василије освојио Бугарску, Рашку, Босну, totamque Dalmatiam (Ј. Ферлуга мисли да се ту Дукља не подразумева; Византијски извори, III, стр. 156, бел. 244). Доказ за моје тврђење је, између осталог, почетак XXXVI главе, где стоји да је Самуило дошао in partibus Dalmatiae supra terram regis Vladimiri.

³³ Вид. Византијски извори, III, стр. 156, бел. 244 и расправе које се тамо наводе.

³⁴ Ibid., стр. 213. То сведочанство доноси и Шишић (op. cit., стр. 462).

³⁵ Ф. Шишић, op. cit., стр. 346.

³⁶ У већ помињаној Historia Karoli Magni (стр. 115), један незнабожачки краљ обећава Карлу Великом, ако му се потчини: auro et argento ceterisque gazis sexaginta equos honeratos.

³⁷ Ф. Шишић, op. cit., стр. 348

³⁸ Вид. Византијски извори, III, стр. 160—161. и стр. 210—211.

³⁹ Поводом ових речи, Н. Радојчић је рекао да у Летопису „има и целих слика преузетих из народне песме“ {Гласник Скопског научног друштва, XV—XVI, 1936, стр. 25}. Козма Прашки није црпао из наше народне песме, а има исту слику, изражену само синонимним речима: „... et bestiarium gregibus vix sufficiebat tellus (Chronicon Voemorum, ed. cit, стр. 33).

- ⁴⁰ К. Лиречек, *Историја Срба*, I, стр. 325.
- ⁴¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 349.
- ⁴² *Chronicon Boemorum, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum*, IX, стр. 57—58.
- ⁴³ *Liber iudicum*, VII, 17—18.
- ⁴⁴ *Ibid.*, VII, 19.
- ⁴⁵ Не водећи рачуна о овом месту Летописа, на основу кога се природно закључује да је жупа Прапратна лежала између Бара и Улциња, Андрија Јовићевић се трудио да докаже да се место Прапратна, престоница Стефана Војислава, налазила у данашњим Мурићима, са супротне стране планине Румије (Прапратна, Записи, Цетиње, II, (април 1928), стр. 193—198.
- ⁴⁶ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 350—351.
- ⁴⁷ За В. Латковића (Прилози за књижевност..., XX, 1954, стр. 188), „легенда о препознавању оца и сина у ноћној бици код Бара" је „убличена епска материја".
- ⁴⁸ Томо Марећ, *Naša narodna epika*, Београд, 1966, стр. 251—253.
- ⁴⁹ Рад. Меденица (Белешке о интернационалним мотивима у нашим народним песмама, I, Сукоб оца и сина, Београд, 1940), ослањајући се најчешће за стране верзије на књигу Bruno Busse, *Sagengeschichtliches des Hilderbrandsliedes* (Halle, 1900), додао је творевинама које је поменуо Маретић низ других обрада овог мотива, али ни он не помиње Дукљаниново причање. Уз то, његова класификација није најправилније изведена, а обухватила је доста наших песама које имају веома слабу везу са предметом расправе.
- ⁵⁰ *Il liber Regum*, VI, 8.
- ⁵¹ *Il ParaU-pomenon*, XX, 26.
- ⁵² *La Chanson de Roland*, publiee par J. Bedier, ст. 1989—2009.
- ⁵³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 351.
- ⁵⁴ Др Јован Ковачевић, *op. cit.*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 13—14, 1956, стр. 67. Исправан текст у *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum*, V, стр. 345.
- ⁵⁵ Ј. Ковачевић, *op. cit.*, стр. 68.
- ⁵⁶ *La Chanson de Roland*, ст. 1996.
- ⁵⁷ *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum*, V, 1844, стр. 345.
- ⁵⁸ Ту је исправу прештампао Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 188—190. — Што се тиче самог рата, мени се чини да је ово супротстављање, у својству византијских савезника, Хума, Босне и Рашке зетском краљу Доброславу намештено с намером да се истакне ранији доминантан положај дукљанске државе на целом српском подручју, и то баш за онај период кад је почела борба између дукљанске и дубровачке цркве. Можда није случајно што су у Дукљаниновом причању о влади Доброслава (односно Стефана Војислава) убројени међу византијске плаћенике баш владари оних земаља чије епископије налазимо поређане у були папе Бенедикта VIII од 1022. године. Тада је први пут дат палиј дубровачком епископу Виталу I и подвргнути му као суфрагани епископи захумски, српски (у IX глави Летописа Србија је подељена на Босну и Рашку), требињски, которски, барски и улцињски. Дукљанин као да хоће да каже причањем о Доброславу да је центар свих тих области у Дукљи и да ту треба да буде и њихова митрополија. — Булу Бенедикта VIII донео је и пропратио својим коментарима Ф. Шишић. *op. cit.*, стр. 69—70.
- ⁵⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 352—353.
- ⁶⁰ *Dr Matija Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, Zagreb, 1951, стр. 471.
- ⁶¹ С. Meredith-Jones, *Historia Karoli Magni et Rotholandi ou Chronique du Pseudo-Turpin*, Paris, 1936, стр. 108.
- ⁶² Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 27.
- ⁶³ Др Славко Мијушковић, *op. cit.*, стр. 260.
- ⁶⁴ У тексту стоји „*iuraniam Zentae*" (Ф. Шишић *op. cit.*, стр. 357), што је у оба нова издања Летописа погрешно преведено: „жупанију Зету" (V. Мошин, *op. cit.*, стр. 94), „Зетску жупанију" (С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 259). Пре тога је јасно речено, а то се види и по набрајању жупа, да је Радослав имао само *partem Zentae*. Орбини је то јасно видео и превео „*La sua parte del contado di Zenta*".
- ⁶⁵ Вид. факсимил рукописа, С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 160—161. Упор. Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 357.
- ⁶⁶ Шишић у свом издању није донео белешке Луцијеве о Дукљановом тексту, које су у амстердамском издању од 1666. штампане при крају књиге на стр. 349—4:43, под насловом *Ioannis Lucii Notae ad Historiam Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum dictam*. Белешка Num. XVII (у факсимилу, стр. 161, поред ретка са именом *Vodinus*, има у маргини: 17) почиње: „*Hic Vodinum, Nepotem Michaelis ex*

Petrislavo filio secundae Uxoris, cum Bodino filio primae uxoris confundit, nisi transcriptoris error sit... " На крају исте белешке има занимљиво објашњење замене имена Стефана Војислава и Доброслава: „et quem Regem Dobroslavum Diocleas patrem Michaelis fuisse, Cedrenus, et Curopalatas, Stephanum, Vladislavum dictum, Triballorum, et Serviorum Principem scribunt: Sed sicuti Graeci nomina mutare soliti sunt, ut ibidem observatum est, ita hunc Stephanum Graeco more vocasse facili suaderi potest, quem Curopalata loco Dobroslavi Vladislavum vocaverit". (стр. 441).

⁶⁷ У дугачкој белешци којом се Шишић оптужује за „драстичну измјену" Дукљанинова текста има и ова реченица: „Непотпуним објашњењем овог свог поступка Шишић је могао обманути свакога који није ову његову конструкцију пошао контролисати помоћу Лучићевог и Орбинијевог штампаног издања, која издања данас представљају велику ријеткост" (С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 261). Мислим да научник Шишићевих заслуга и ранга није заслужио, и кад би погрешно, да се о њему овако пише; овде пак он није ни „могао обманути" јер га је било врло лако контролисати. Ако Луцијево издање представља реткост, постоји Чрнчићево издање (1874), које преноси стари текст, на овом месту без измене. Што се тиче Орбинија, зар његов превод не доноси сам Шишић поред Дукљанинова латинског текста? Најзад, што је најважније, а то је требало видети и проверити, у Шишићевим коментарима (стр. 464) указује се на Николајевићеву исправку овог места.

⁶⁸ К. Николајевић, *Критичка покушења у периоду од првих седам векова србске историје*, Србски летопис, књ. 110, Нови Сад, 1866, стр. 39. У Николајевићево доба издавачеве допуне или објашњења нису се стављале у угласте него у обичне заграде. У свом издању, Шишић је поступио по данашњој пракси, сем за оне три тачке које замењују Петрислављева сина. Занимљиво је додати да Мијушковић прима једну од тих допуна: он је *deditque eam* превео са „њу краљ даде" (261). Мало даље, стр. 26?, Мијушковић је усвојио за свој пре-од пет речи које је Шишић уметнуо на основу Орбинијевог опширнијег текста на том месту.

⁶⁹ Орбини, *op. cit.*, стр. 232. — Шишић је, у тексту Орбинија који је издао паралелно са Дукљаниновом верзијом, написао најпре у овом набрајању синова „Petrislavo", а затим је остао веран преводиоцу и оставио двапут „Priaslavo".

⁷⁰ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 358.

⁷¹ Орбини, *op. cit.*, стр. 232.

⁷² Чрнчић (*op. cit.*, стр. 52, Оел. 4) је већ приметио ово неслагање латинског текста и Орбинијевог превода.

⁷³ *Историја Црне Горе*, I, стр. 391.

⁷⁴ V. Mošin, *op. cit.*, стр. 34.

⁷⁵ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 177—178.

⁷⁶ *Liber secundus Samuelis*, XXI, 8.

⁷⁷ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 174—175.

⁷⁸ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 362.

⁷⁹ В. Недић (*Антологија народних лирских песама*, С. к. задруга, Берград, 1969., стр. 9) види у овој сцени, „поред описа древног обичаја, близак наговештај о праоблику тужбалице — низању реторских питања, импровизацији". Поред осталог што би се о овом могло казати, рецимо да је овај закључак донесен на основу нетачног тврђења да су Јаквинти „брата проболи копљем" и да је ово „сестрино нарицање". Козар није Јаквинтин брат, а она се и не обраћа њему него своме мужу тражећи освету.

⁸⁰ *Liber secundus Samuel's*, IX 7.

⁸¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 95; *упор. ibid.*, стр. 89—90.

⁸² *Ibid.*, стр. 85. и 86.

⁸³ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 178. и 179.

⁸⁴ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 372.

⁸⁵ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 178.

⁸⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus*, II, Zagreb, 1876, стр. 106. Код Шишића, *op. cit.*, стр. 72—73, где је писмо, испадањем дела реченице, окрњено.

⁸⁷ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 374. Упоредити с овим речима одломак из Козмине *Chronicon Boemorum*: „Erat autem iste princeps, secundus Bolezlaus, vir christianissimus, fide catholicus, pater orphanorum, defensor viduarum, gementium consolator, clericorum et peregrinorum pius susceptor, ecclesiarum Dei praecipuus fundator" (*Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, IX, стр. 48).

⁸⁸ Гробни натпис требињског жупана Грда XI—XII века, *Јужно-словенски филолог*, I, Београд, 1913, стр. 105.

- ⁸⁹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 93. бел. 70. Код Орбинија нисмо могли ништа наћи што би потврђивало ову комбинацију.
- ⁹⁰ Историја Црне Горе, Т, стр. 383.
- ⁹¹ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 371. и 372.
- ⁹² *Ibid.*, стр. 367.
- ⁹³ *Ibid.*, стр. 93, бел. 70.
- ⁹⁴ *Ibid.*, стр. 370.
- ⁹⁵ Код Орбинија последњи краљ није Градихна него Драгихна — још један доказ какве се грешке дешавају приликом преписивања. Из овога је у талијанском преводу настала конфузија у набрајању Драгихниних синова (Orbini, *op. cit.*, стр. 237—239); исти текст код Шишића (стр. 370—374).
- ⁹⁶ Исправу издао А. Вучетић, Споменици дубровачки, Срђ, V 1906, стр. 54—55. Вид. К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 196; упор. Archiv für slawische Philologie, XXVI, 1904, стр. 167—168.
- ⁹⁷ Јужнословенски филолог, I, 1913, стр. 106.
- ⁹⁸ Др С. Мијушковић, *op. cit.*, стр. 57.
- ⁹⁹ Orbini, *op. cit.*, стр. 239.
- ¹⁰⁰ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 83.
- ¹⁰¹ *Ibid.*, стр. 104.
- ¹⁰² V. Mošin, *op. cit.*, стр. 27.
- ¹⁰³ Ф. Шишић, *op. cit.*, стр. 315.
- ¹⁰⁴ Ivan Kukuljević, Cod. dipl., II, стр. 77; Farlati, Illyricum Sacrum, VI, стр. 81.

Никола Банашевић
ЛЕТОПИС ПОПА ДУКЉАНИНА И НАРОДНА ПРЕДАЊА
Издавач СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

Технички уредник Стојан Милеуснић.

Коректор Душанка Обреновић

Штампа

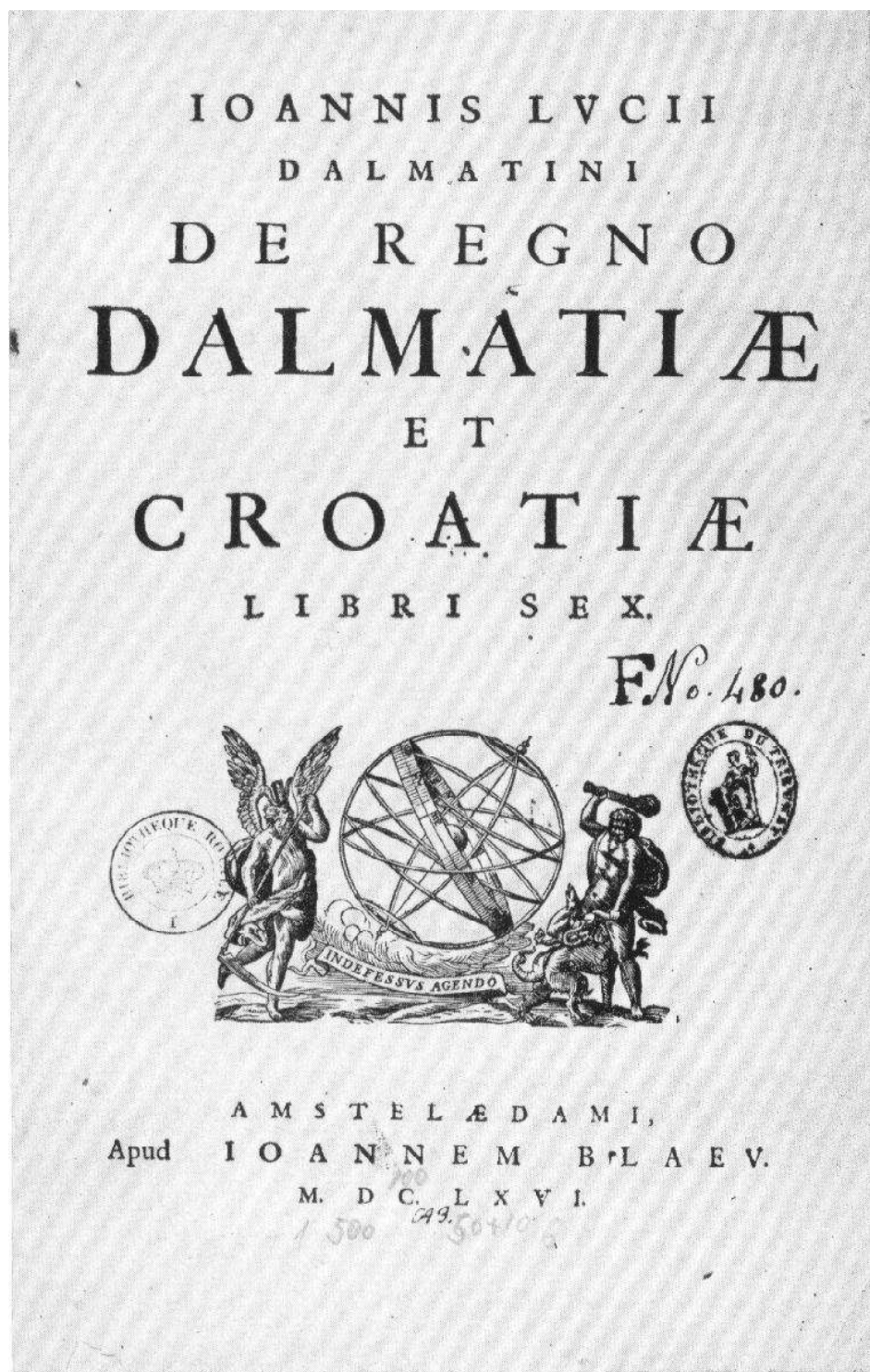
Штампарија Култура, Београд

Чланови редакције

Фрањо Баришић, Иван Божић, Андреј Митровић,
Радован Самарцић, Владимир Стојанчевић,
Сима Ћирковић

У комплексу питања о ЛЕТОПИСУ ПОПА ДУКЉАНИНА (Барском родослову), нашем извору из друге половине XII века, проф. Банашевић се латио специјалног задатка: да испита у коликој се мери његова казивања ослањају на усмену традицију, посебно на јуначке песме. Врло угледни ранији истраживачи претпостављали су да нам Летопис Попа Дукљанина на много места преноси народна причања и певања. После студије проф. Банашевића видимо да су такве претпоставке изношене олако, да им се често прибегавало у недостатку задовољавајућег објашњења о пореклу појединих делова Дукљанинових казивања. Изванредан познавалац наше народне епике, коју је много година проучавао, а у исто време романиста, проф. Банашевић је могао да постави много конкретније и компетентније питања о књишким и епским елементима у тексту Летописа Попа Дукљанина и да разликује облике и предмете својствене јуначким песмама, и литерарна средства изражавања заједничка великим деловима латинске књижевности средњег века.

Основни резултат студије проф. Банашевића може се поједностављено приказати као одлучна и убедљива негација ранијих тврђења да су код Дукљанина сачувани садржаји јуначких песама и да Летопис преноси усмену традицију.

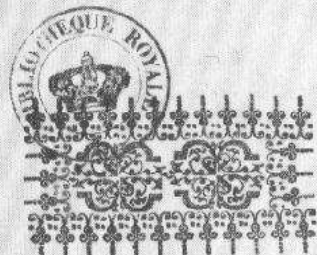

НАСЛОВНА СТРАНА ЛУЦИЈЕВОГ ДЕЛА (АМСТЕРДАМ, 1666)

Насловна страна Луцијевог дела (Амстердам 1666)

JOANNIS LVCII,
DE REGNO
D A I M A T I Æ
ET
C R O A T I Æ,
LIBRI SEX.

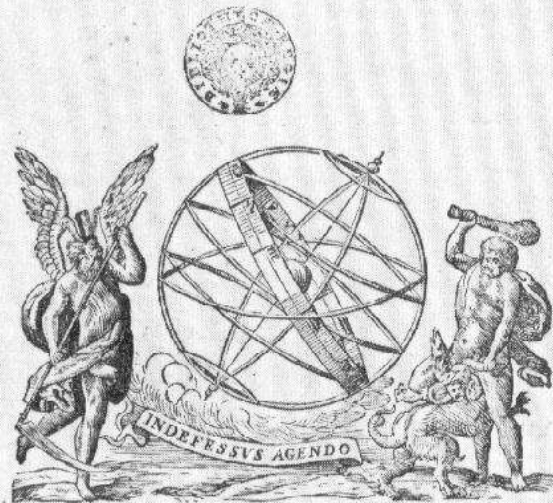
Collegij Societatis Jesu Colonia 1666.

FRANCOFURTI,
Apud JOANNEM BLAEU.
ANNO M. DC. LXVI.

НАСЛОВНА СТРАНА ЛУЦИЈЕВОГ ДЕЛА (ФРАНКФУРТ, 1666)

Насловна страна Луцијевог дела (Франкфурт 1666)

IOANNIS LVCII
DE REGNO
DALMATIÆ
ET
CROATIÆ
LIBRI SEX.

AMSTELODAMI,
Apud IOANNEM BLAEV.
MDC LXVIII.

НАСЛОВНА СТРАНА ЛУЦИЈЕВОГ ДЕЛА (АМСТЕРДАМ, 1668)

Насловна страна Луцијевог дела (Амстердам 1668)

PRESBYTERI DIOCLEATIS REGNUM SLAVORVM.

Rogatus à vobis dilectis in Christo fratribus, ac Venerabilibus Sacerdotibus sanctæ sedis Archiepiscopatus Diocletanæ Ecclesiæ, nec non, & à pluribus senioribus, maximè à juvenibus nostræ Civitatis, qui non solum in audiendo, seu legendo, sed in exercendo bella, ut juvenum mors est delectantur, ut libellum a Gothorum, quod latine Slavorum dicitur Regnum quo omnia gesta, ac bella eorum scripta sunt, ex Slavonica littera verterem in latinam, viam inferens meæ ipsæ senectuti, vestre postulati-
Nov. 1. ni festerna coactus charitate parere studui; verumtamen nullus legentium credat, alia me scripsisse præter ea, quæ à Patribus nostris, & antiquis senioribus veridica narratione referre audivi.

Regnante in Vrbe Constantinopolitana Imperatore Anastasio, qui se, & alios Eutythiana heresi maculaverat, Romæ verò presidente Gelasio Papa * Secundo, eo tempore præclaruerunt, in Italia Germanus Episcopus, & Sabinus Carusina Sedis Episcopus, atque Venerabilis vir Benedictus apud Castinum montem, exiit quoque gens à Septentrionali plaga, quæ Gothi nominabantur, Gens serox, & indomita, cui erant tres fratres Principes filii Regis Senuladi, quorum nomina sunt hæc, primus Brus, secundus Totilla, tertius verò Ostroyllus, itaque qui major ceteris erat defuncto Patre; Brus sedit in folio ejus, regnavitque pro eo in terra nativitatæ suæ; Totilla verò, & Ostroyllus, ut sibi magnam notam facerent, consilio, & voluntate primogeniti fratris congregantes exercitum magnum valde, & fortem exierunt de Terra sua, & venientes debellaverunt Pannoniam provinciam, & bellando obtinuerunt eam; post hæc cum valida multitudine pervenerunt in * *Templana*. Tunc * Rex Dalmatinorum qui in Civitate magna & admirabili Salona manebat, misit nuncios, & litteras ad * Regem Istriae provincie, ut congregaret exercitum, quatenus insimul exirent eis obviam, & defenderent se. Igitur ambo congregantes exercitum gentis suæ exierunt obviam Gothis; venientes itaque castrametati sunt juxta eos, tunc per spatium

octo dierum quia prope erant Castra ad castra, hinc inde armati procedentes per partes graviter se vulnerabant, ac trucidabant. Octavo verò die omnes hinc inde Christiani, & gentiles armati exierunt, & commissum est magnum prælium ab hora diei tertia, usque ad vesperam, & Dei iudicio, cui nemo audeat dicere, cur ita faciat, quia fortè aliquod magnum peccatum latebat in Christianis, victoriam Gothi crudeles habuerunt, ceciditque pars Christianorum, & interfectus est Rex Istriae, & multa millia hominum Christianorum in ore Gladii mortua sunt, & plurima captiva ducta sunt. Evasis autem Rex Dalmatinorum cum valde paucis militibus, & aufugit in Civitatem suam Salonam.

Post hæc quia magnus erat exercitus, Totilla & Ostroylli fratris ejus, & Populus ei accreverat multus, consilio inito cum suis magnatibus diviserunt exercitum, & Totilla per Istriam, & Aquileiam cum suo exercitu transiens, Italiam petiit, multaque, & magna prælia ibi commisit, Regiones ac Civitates plarias vastavit, atque incendit; Inde Insulam Siciliam ingrediens paucis in tempore vitam finivit, sicut ei dixerat Dei famulus Benedictus, *b* Ostroyllus autem frater ejus cum suo exercitu Blythiam provinciam ingressus, crudelia committendo bella, quia non erat, qui ei resistere posset, obtinuit totam Dalmatiam, & maritimas Regiones, donec advenit, & resedit in Regione Prævalitana. Tunc retentis secum aliquantibus militibus misit filium suum in * *Transmontanas*, Senuladum nomine, ut regiones transmontanas subjugaret: Intea hæc Imperator Constantinopolitana Vrbe congregans exercitum contra Ostroyllum misit, eo quod audierat, eum remansisse cum paucis in Prævalitana Vrbe. Præterea venientes, qui ab Imperatore missi fuerant, invenerunt sicut dictum est, Ostroyllum cum paucis, attamen quia vir forti animo erat, paravit se ad bellum: Commisso itaque bello cecidit Ostroyllus, & interfectus est, & qui cum eo erant in fugam conversi sunt. Homines itaque Imperatoris tollentes eorum spolia in terram suam reversi sunt.

Audiens autem filius ejus *c* Senudilus *c* *Senudila* mor-
tus.

b Ostroi-
lus Pr.
Rex.

septimo anno Regni eius venit Rex Georgius cum Rationis, qui
 qui preparavit ei bellum, in ipso bello mortuus est Rex Suebicus, formi
 dimicandi, et proficando ante Civitatem Ansbaram, sepultusq; est in Episcopo
 eiusdem Civitatis honorifici in Ecclia sancti Georgii

Georgius
 iterum
 44

Post hoc Rex Georgius obtinuit Regnum non tamen terram, missiq; fratribus
 Regis Suebici, qui adhuc supererant Bragibon, et Bragilo, et fecit
 pacem cum eis, et iuravit quod divideret terram eorum, et nihil eis
 la faceret, qui iurantes propter eius iurandum crediderunt ei dedit
 illis partem terre, et Iuppantem in Lenta, et valde cepit eos diligere
 et hoc idcirco faciebat Rex ut Gradianam partem eorum, terram partem de qua
 et ad nactalere ut potest perderet eos Iulian Gradigna manent in
 Rana accepit ibi uxorem, de qua genuit quatuor filios, p' Radast

etiam, et duas, et immantibus, fratribus Bragibon cum omnibus. et h' ad
 transiit in Polgonam regionem, et obtinuit Onogoste, et alias plurimas
 Iuppantias, Videtur autem Rex, quod prudenter se ageret, valde ei placuit.
 Vernde Consilio Bragibi congregatis Rex caeterum abiit in Rana, et
 proficando obtinuit eam, et depredavit, inueneruntq; ibi Provicum in
 custodia, in qua minus ad parentibus fuerat, unde exortantes illum di-
 mitterent Iuppantum in Rana, inde Rex cum suis omnibus recessit
 et ad locum suum cum ipso magnis, Gradiana eo tempore recessit in
 Culmani. Post hoc videtur quod Bragillus cum fratre, et Negotibus prudenter
 se agerent, et quotidie multiplicarent, et crederent in amore omnium
 Populorum, invidia dicitur timere, et quod Populis terre sincere eum non
 diligeret, ne forte regnum amitteret, comprehendere fecit Misala filius
 Bladimir Regis, et post eum Bragillum, potuitq; in custodia Bragidna
 cum quatuor filijs suis Provicio, Embroia, Neman, et Sirac
 ceasit, et fugit Suradum. Audierunt autem, quod frater eius, et nepotes,
 venerunt in unum, abiit, et ipse Suradum. Post hoc Prigord, duas

CLARISSIMO VIRO
D. IOANNI LVCIO,
IOANNES BLAEV
SALVTEM.

AMicitiam illam, Vir Clarissime, quam cum fratre meo CORNELIO, jam factis functo, olim Romæ contraxisti, ex humanissimis tuis, quibus utrosque GVILIELMVM & PETRVM filios meos ibidem excepisti, officiis, hucusque erga nostram familiam viguisse, plenissime expertus sum. Sed præcipue eam mihi notam facere voluisti cum lucubrationes tuas præstantissimas, quibus Patriæ tuæ illustrissimæ monumenta, jam dudum densis obvoluta tenebris, in lucem protraxisti, typis meis exarandas obtulisti. Eas ipsas jam absolutas in grati animi & perpetuæ amicitiae tesseram, tibi offero, tibi enim debentur, cum reverâ tuæ sint, nihilque iis à me sit tributum quam quod eas Doctiorum orbi meis litteris communicem. Si grata hæc sit oblatio, quod solitâ tuâ benignitate fretus, nullus dubito, omne me tulisse punctum existimabo. Vale, Vir Clarissime, & me amare perge. Amstelædami, Pridiè Idus Septembris, 1665.

Уводно писмо издавача Ивану Луцију у првом амстердамском издању његовог дела

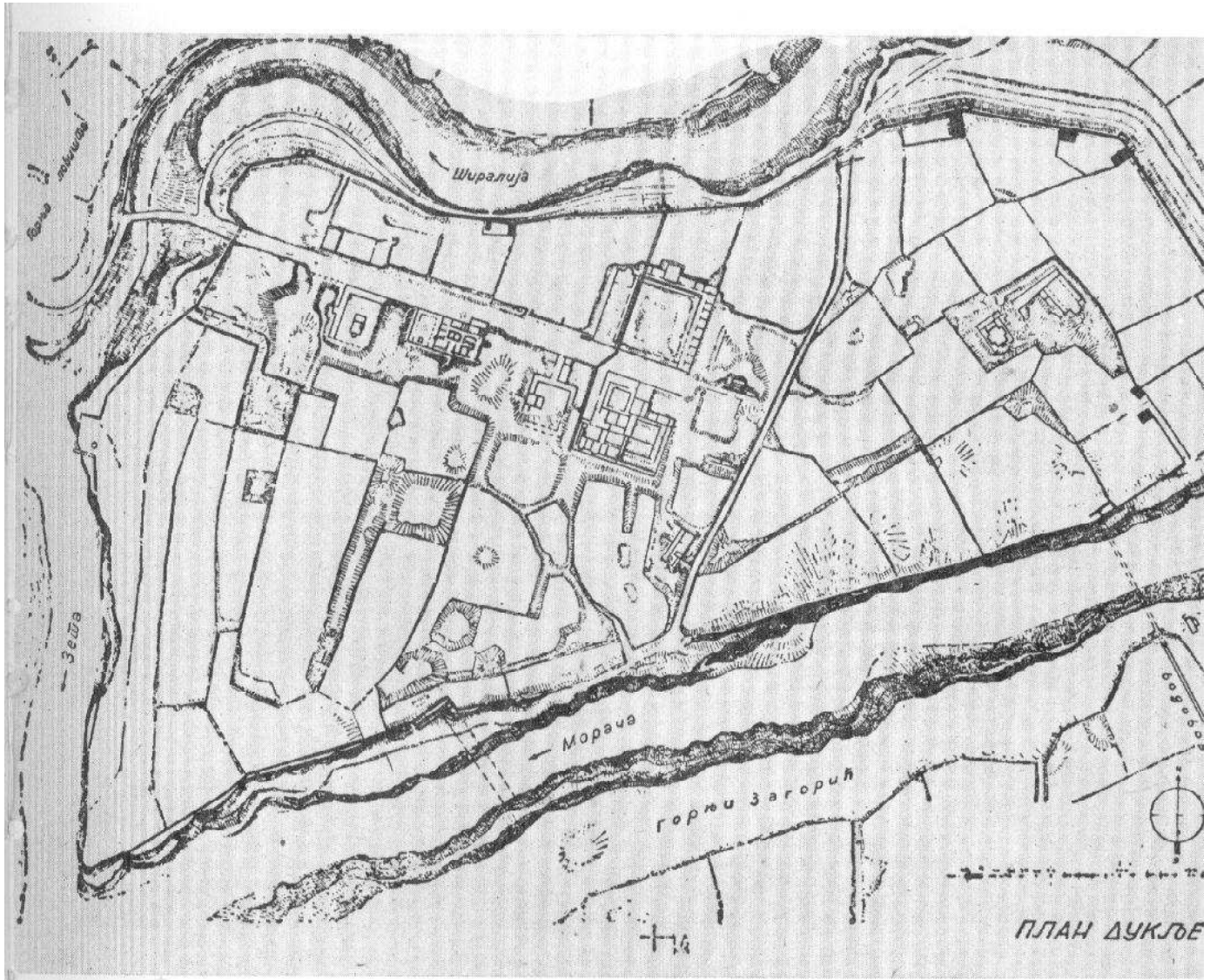
D. IOANNI LVCIO,

IOANNES BLAEV

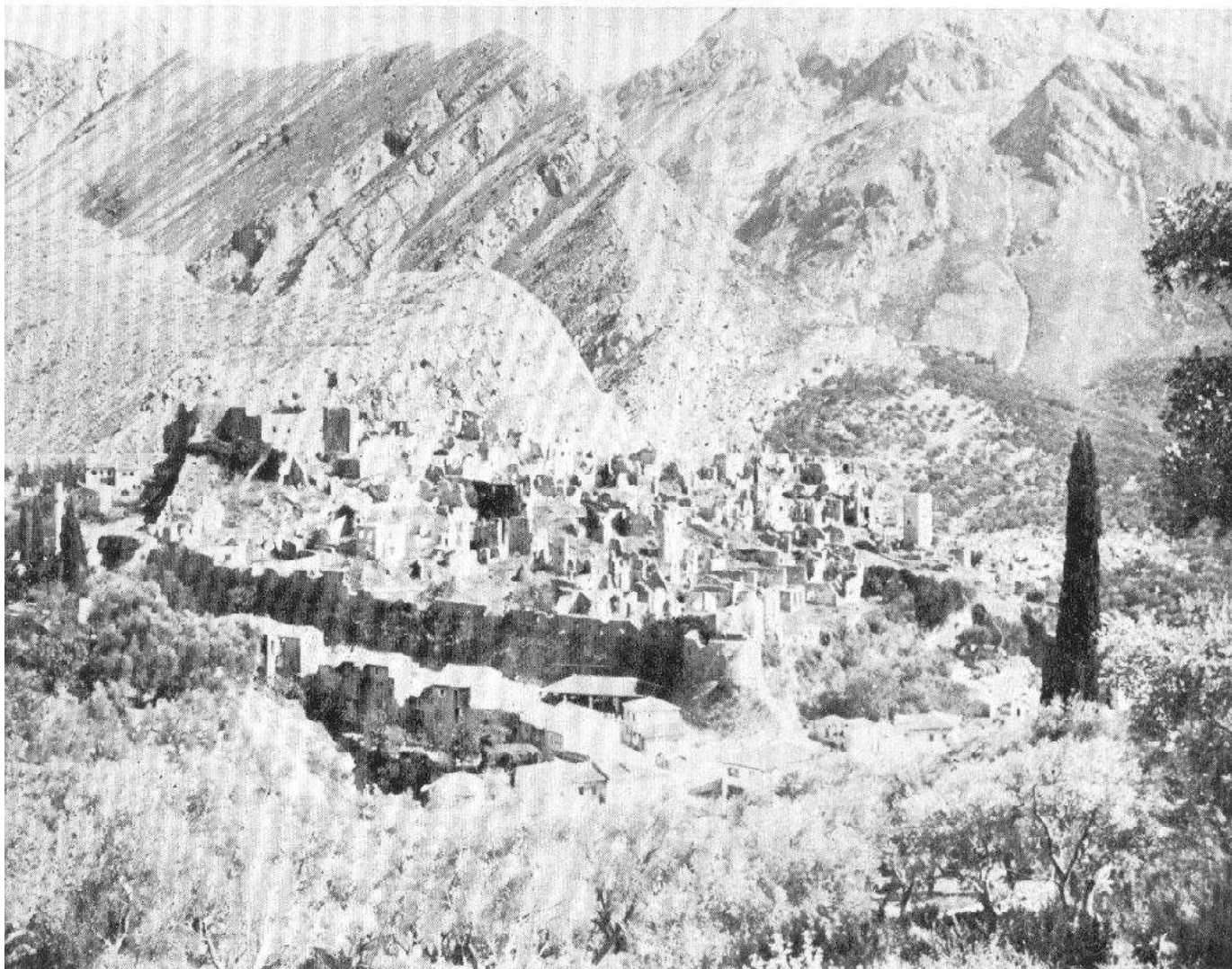
SALVTEM.

Micitiam illam, Vir Clarissime, quam cum fratre meo CORNELIO, jam factis functo, olim Romæ contraxisti, ex humanissimis tuis, quibus utrosque GVILIELMVM & PETRVM filios meos ibidem excepisti, officiis, hucusque erga nostram familiam viguisse, plenissime expertus sum. Sed præcipue eam mihi notam facere voluisti cum INDAGATIONES TVAS DALMATICAS, quibus Patriæ tuæ illustrissimæ monumenta, jam dudum densis obvoluta tenebris, in lucem protraxisti, typis meis exarandas obtulisti. Eas ipsas jam absolutas in grati animi & perpetuæ amicitiae tesseram, tibi offero; tibi enim debentur, cum reverâ tuæ sint, nihilque iis à me sit tributum quam quod eas Doctiorum orbi meis litteris communicem. Si grata hæc oblatio, quemadmodum solitâ tuâ benignitate fretus, futurum nullus dubito, omne me tulisse punctum existimabo. Vale, Vir Clarissime, & me amare perge. Amstelodami, Pridiè Idus Septembris, 1667.

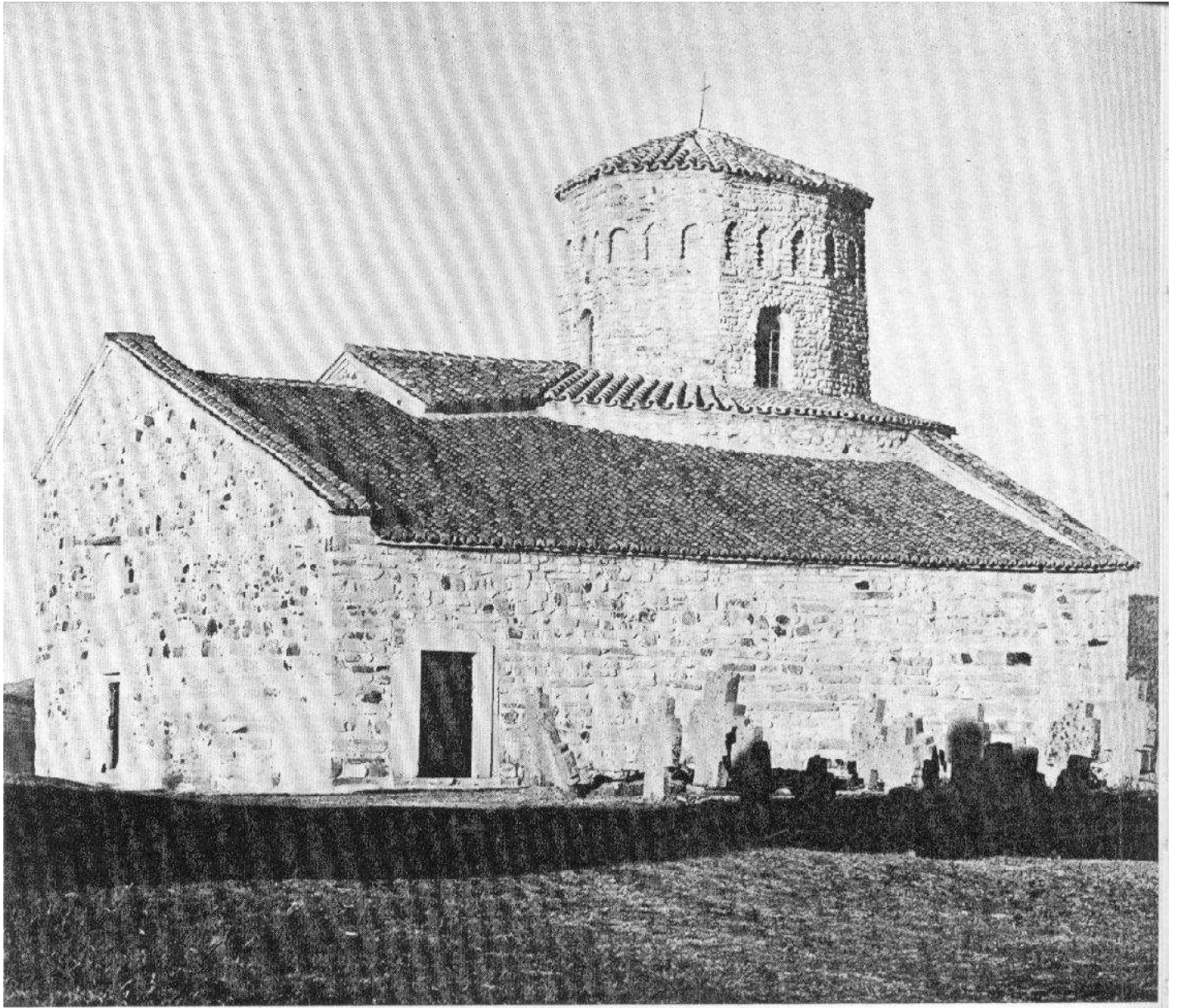
План Дукље

Град Бар. Седиште дукљанске архиепископије

Црква Светог Петра у Чичеву код Требиња

Црква Светог Петра код Новог Пазара

IOANNIS LVCII
NOTÆ AD HISTO-
RIAM PRESBYTERI DIO-
CLEATIS REGNUM SLA-
VORVM DICTAM.

Regnum Slavorum Diocleatis à Com-
mentariolo Marci Maruli in quibus
differat in Notis ad Marulum indica-
bo, sed cum Diocleas plura referat,
quæ nominibus, temporibus, rebusve gestis
non congruant, ideo eisdem, qualiacumque
sunt, in suo statu relictis, evidentioribusque er-
roribus asterisco indicatis, aliquas animadver-
siones ponam; ut inde æquivocationes aucto-
rum, tam qui vulgati sunt, quam quorum opera
adhuc manuscripta latent, apparere possint, ne-
que mihi expendenda sunt, quæ Orbini de
Slavorum origine coacervavit, cum in his No-
tis alienos errores arguere nolo; Sed potius ne
in eisdem ceteri incidant monere.

Num. I.

Gothos hic auctor latinè Slavos dictos af-
ferit, Procopius autem, qui primus auctorum
Slavos nominavit, eos diversos à Gothis ponit;
Ideò nisi quis Gothos, pro Getis sumere velit,
Slavi, diversi à Gotthis fuere, ut in opere Regni
Dalm. & Croat. relatam est.

Num. II.

Senuladi 2. Regis Regnum ab Adriati-
co Poloniam usque protentum asserit, de quo
infra Num. 9.

Num. III.

Quæ de Bulgaris tradit, de Avaribus intelli-
genda essent, si aliqua temporum adaptatio, in
relatis ab hoc auctore reperiri posset.

Num. IV.

De Romanis, qui *Moroulachi*, id est nigri
Latini vocantur lib. sexto Regni Dalm. &
Croatie declaratur

Num. V.

Constantinum Thessalonicensem Philoso-
phum inventorem litterarum Slavicarum, Po-
pulis Slavis, Christi fidem prædicasse, sacrosque
libros in eandem linguam vertisse Diocleas re-
fert, ceteri autem Auctores omnia hæc Cyril-
lo, & Methodio fratribus tribuunt, imò unum
ex duobus Alfabetis Slavonicis *Bukuzam* di-
ctum D. Hieronymo, alterum verò *Kurilizam*
ipsi Cyrillo tribuunt, à *Kurvil* nomine Slavo,
quod Cyrillum latinè sonat, denominatum, sed

cum ex Epistola Io. PP. 8. Suetoplucho Comiti
scripta, eisdem Cyrilli cœvi constet, non Cy-
rillum, sed quendam Constantinum Philoso-
phum fuisse inventorem litterarum Slavoni-
carum.

Litteras Slavonicas à Constantino quodam Ep. 247.
Philosopho repertas quibus Deo laudes de-
bita resonant iure laudamus.

Si hic Constantinus, pro Philosopho Thessa-
lonicensi Diocleatis, ponatur, de quo Breviari-
um Polonicum.

Sancti Confessores, & Pontifices Cyrillus, &
Methodius fratres Constantini Thessaloni-
censis cognomento Philosophi Crvis Con-
stantinopolitani erant filii.

Cum Epistola Papæ Io. concordari posset,
quamvis Constantinopolitanum Civem Bre-
vianum asserat, tamen Civitatem quoque Con-
stantinopolitanam ex Patritiatus dignitate pa-
tris ejus Leonis à Diocleate memorata habere
potuit; Ideò Constantinum hunc, Thessalonicæ
degentem, cum proximis Slavis conversantem,
baptisimum prædicasse, characteres eis dedisse, sa-
cræque scripturam vertisse, qua deinde filii
sui Cyrillus, & Methodius usi sunt, argui potest;
auctores autem cum eisdem fratres latè per
Europam Slavicæ nationes ad Christi fidem
conversas per Cyrillum & Methodium cogno-
scerent, ipsis quoque omnia tribuerunt, Con-
stantini patris nomine oblitterato, quæ notitia
Diocleati tribuenda est, quam ipse ex libro Me-
thodio nominato habere potuit ut infra
Num. 9.

Num. VI.

Hic cœcutire videtur Diocleas, cum conver-
sionem omnium Slavotum & Regis Suetope-
lech ipsi tribuat Constantino, cui deinde Cy-
rilli nomen à Papa Stephano impostum fuerit,
nam sicuti de Constantino litterarum inventore
convenit Diocleas cum Joanne PP. cœvo Cy-
rilli, ita de conversione Suetopluchi ab eodem
discrepat, ut exemplis eisdem Pontificis videre
est, ideò hæc Diocleatem addidisse faciliè suaderi
potest ut infra.

Oo 4 Num.

IOANNIS LVCII
NOTÆ AD COM-
MENTARIOLUM MAR-
CI MARVLI.

MArcus Marulus Patritius Spalaten-
sis vir celeberrimus, & inter sui se-
culi viros laudatissimis moribus, &
pietate insignis, cuius doctrinam
testantur, non solum opera vulgata, sed etiam
quæ adhuc apud suos gentiles manuscripta re-
periuntur. Commentariolum à Concive roga-
tus Latinum fecit, quod in *Craina* repertum re-
fert; Sed cum *Craina* limitaneam regionem
significet, ideo plures finitimæ regiones tali no-
mine nuncupari solent, de qua *Craina* Marulus
intelligendus sit ex hac ejus Epistola percipi
non potest: Extat tamen apud me Presbyteri
Hieronymi Kialeth exemplar, Slavo idioma-
te, sed caractere latino, conscriptum, quod ex
ipsius Papalis exemplari in *Craina Marcho-
vichorum* reperto, & Slavo caractere exarato
se verbatim transcripsisse testatur An D. 1546.
die 6. Octobris Almiffi. Marchovichorum au-
tem *Craina* in diecesi Anubarensi reperitur, ibi
ergo commentariolum inventum dicendum
est; Versionem hanc Marulum fecisse dignos-
citur, ut viro sibi amicissimo satisfacere: extant
enim multæ Epistolæ, & epigrammata invicem
scripta mutuum amorem indicantia; Quanti au-
tem Marulus hanc historiam fecerit, in fine
dicam.

Hunc commentariolo Marulus titulum po-
suit:

Regum Dalmatiæ, & Croatiæ gesta.

Cum enim desinat in ejusdem Regni extin-
ctionem, ipsius quoque Regni titulum Maru-
lus rectè præposuit, qui in hac sua versione id
tantum de suo addidit, cætera verò vertisse con-
tentus fuit, ut in fine.

Hujus Historiæ Originale esse idem cum
Presbyteri Diocleatis Regno Slavorum, usque
ad Ciaslavum Regem ordine 26. filium Rados-
lavi cognoscitur, sed Diocleatis præfatio deest
in hac Maruli, prout etiam in ejusdem originali
Slavo.

Num. I.

Diocleas Anastasium Imperatorem ponit,
textus Slavi Basilium; Sed cum S. Benedi-
ctum ambo nominent, Marulus Iustinianum

coævum Benedicto, loco Basilii reposuit, an-
numque omisit, quod in Slavo 357. perperam
positum reperit.

Num. II.

Sicuti enim supra annum non rectè positum
animadvertens omisit, ita hic Totila temporibus
congruens scilicet 547. addidit, quod in Sla-
vo, & in illo Diocleatis non extat.

Num. III.

Pluribus in locis aliqua pro clariori intelli-
gentia addidit, hic, illa verba: *Quæ nunc Croatia*
& *Iustinianum* quæ textus Slavonicus non
habet.

Num. IV.

Hic quoque Sevioladi regnum usque ad Po-
loniam protensum refert, quod Slavonicum
exemplar in

*Bosniam, Valdeam usque Poloniam tam mari-
timam, quam transmontanam*
comprehendisse scribit, in

Valachiam, Dalmatiam, Croatiamque
usitatis, & magis regiones significantibus
vocibus vertit Marulus.

Num. V.

Textus Slavonicus Croatiam tantum popu-
lo repletam refert, quod Marulus, ex distinctio-
ne infra posita, in *superiorem Dalmatiam Croa-
tiam nuncupatam* vertit.

Num. VI.

Flumen *Velia* textus Slav. Diocleas autem
Vuolya. à quo Vulgari.

Num. VII.

Quam textus Slavi Sledusiam, & Diocleas
Syloduxiam, hanc Marulus Seleuciam forsan,
ex notiori apud Geographos nomine, sed
an in Europa aliqua Seleucia fuerit, non
constat.

Num. VIII.

Tex. Sl. Bladinum nominat, Salonam autem
non memorat.

Num. IX.

Tex. Sl. ait Sacimerum filium ultimi ex qua-
tuor Regibus quod Marulus omisit, eundem-
que Diocleas Zuanimirum ponit ex progenie
4. Regum, non ultimi, uti textus Slavi.

Num.